

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ મંથાલય

[ગુજરાતી કોમ્પીયુટર વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૮૨૧

વર્ગક

પુસ્તકનું નામ એચ. વલ્લભીભાઈ

વિગ્રહ ૮૩

BY
D. N. PATEL,
G.B.V.C.

“ઝંન મુરીદ”.

યાને

ઓરતનો ગુલામ.

રચનાર

દી. એન. પટેલ, જી. બી. વી. સી.

તે

હાખીલ.

કેરાઉન.

લેલા.

કનેથ.

કાંલાં મેંઢાં.

અનારકલી.

વીરુર આલખમ.

સંગીત રસતમ સાહરાખ.

સંગીત જમશીદ જોહાક.

કિલઓ પેરા.

ગંગાખાણ.

વીગેરેના કરતા.

“The benefit which is derived from literature will depend not so much upon the literature itself, as upon the skill with which it is studied and the judgment with which it is selected.”

“Buckle's Civilization, I., 247 (1858).”

મુખ્ય:

કીમત રૂ. ૨.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૮૨૧

આ વારતાને કોઈપણ પ્રકારના નાટક યાં ઓપેરામાં બદલી નાખવાનો,
તથા ફરીથી છપાવવાનો સરવે હક ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા કાયદા
પ્રમાણે કરતાં સ્વાધીન રાખવા માટે રેજીસ્ટર કરાવ્યો છે.

અરપણ પત્ર.

મારા માનવંત અને મેહરબાન મીત્ર

શેઠ જેહાંગીર અમનજી દીનશાહ પીટીટ,

જેઓનું

એક સખીવક્રુદ અને જુઝર્ગ પીઠરથી મલેલા સેંદકડા
સફગુણના વારસાની મુખારક ખુબીથી એક તુરમંદ
ભવીષ્યની સંમપુરણ કૃતેહ વચ્ચે જાહેર સેવા
બજાવવા માટે જાહેર જીંદગીમાં દાખલ થવું
પારસી આલમ વચ્ચે મુખારક મનાયું છે,

તેઓને .

વાજબી રીતે ગણાતા સરવે પારસી સંસારીક
અને ધારમીક સુધારા વધારા તંરફની
એવનની વલાનની ખુશાલીમાં,

તેમજ

પારસી સાહીત્યના એક સાચા સહાયક હોએ દેખાડેલા ઉમંગની
બધાણીમા અને ગમે એટલાં મતફેર છતાં મારાં અદના
કામો તરફના એમના ચાહુ ઉતેજનની પીછાણ
અને અહસાનની યાદમાં,

પારસી સંસારની ઠેટલીક બાબદો ઉપરના ચીતારનું

આ નાંહાંનું ચીત્ર

માન હાથ અરપણ કરે છું.

૨૬મી નવેમ્બર ૧૯૦૩.

દો. એન. પટેલ.

ઐ ઐલ.

વાહલા વાંચક,

સેવક આદ્ય મુદતે તમે સમક્ષ આજ પાછો હાજર થયો છે. મારી છેલ્લી વારતા 'ગંગાખાંણુ' પછી દર વરસે રાખેતા પ્રમાણે હું તમે સનમુખ હાજર થઈ શક્યો નહીં, સમગ્ર કે મારી બેહદ રોકાણની જાનલે મને તેમ કરતાં મના કીધો હતો.

આ માર નવું પુસ્તક તમે સનમુખ રજુ કરવા પેહલાં મને ઐ ઐલ ઐલવા દેશો. મારાં આગલાં પુસ્તકોથી આ પુસ્તક નીરાકી ખામદોથી મેં ભરેલું છે. મારી ગંગાખાંણુનાલી સંસારી વારતાનો ચીતાર જોએને યાદ હશે, તેઓ આ મારી 'ઐરતના ગુલામને' વાંચી મારી આગલી વારતાથી આ પાછલી વારતા કટલી જુદી પડે છે તે તપાસી જોશે.

ઐ એક મારી શરૂઆત છે ! એમ કહીશ કે મારો 'ધખારો' છે, કે પોતાની કલમથી લખાએલાં પુસ્તકોના દીખતયા ખીજ લેખકો પાસથી લખાવવાની મેં આજ મુદત થઈ શરૂઆત કરી છે. સેવક પોતાની કલમ આજ લગભગ વીસ વરસ થયાં કસતો રેહ્યો છે, છતાં દરેક પલે કાંઈ નવું જાણવાની અને નવું શીખવાની ઉમેદ રાખીનેજ મારા ભાઈબંધ લેખકોની કલમથી મારાં પુસ્તકોના દીખાયા લખાવવાની મેં હિંમત બીડી છે. એક જાહેર પુરશને તેમજ એક જાહેર લેખકને એક મુખ્ય ચીજની જરૂર છે. તે ચીજ શું છે ? તેની પીકની ચીમડી ભેંસના ચાંમડાં કરતાં વધારે જાડી હોવી જોઈએ, કે જેથી જાહેર દીકના ખાંણુ તે માંખી શકે. આવી ખાસીયતની ગેરહાજરીથી ઘણાકો પાછલથી હાલી જાય છે, અને પોતાની લુલ જ્યારે ખીજાઓ બતાવી

આપે છે, ત્યારે તે લુલનો ભાર તેમનાથી નહીં ખમાવાની નામોશીને લીધે તેઓને શરમીંદગીમાં રગડાવું પડે છે. મતફેરી તો હોવીજ જોઈએ. મતફેરી માટેજ આપણુ જનુમીઆ છીએ અને મતફેરીથીજ હાલની હાલતે પારસીઓ આવી અટક્યા છે. માટે મતફેરીને પોતાનુ રાજ્ય ચલાવવા દો. મતફેરીનો દોર કાયમ રહેવા દો. ‘મતફેરી’ અગરજો નહીં પેદા થઈ હતે, તો દુનીઆમાં ‘વીજલી’ ની પેદાયશ કંદોળી હસતીમાં આવતે નહી.

૧. એટલાંજ માટે મારાં આ પુસતકનો પ્રસતાવના એક તીરાહીત પાસ લખાવવાની મારી પાછી મરજી થઈ. તે લખાવવા માટે આ વખતે એક એવા મીત્ર ઉપર મારી નજર પડી કે જેનાં નાકમાં પારસી સાહિત્યને વાસ્ જતાંજ ‘છીંક’ ઉપર ‘છીંક’ આવતી હું આજ લાંબી મુદતથી સાંભલતો રહેલો હતો. તેપણુ એવાખી એક ‘તીસ-મારખાં’ લેખક બીરાદરનો વીચારો હેલ્લથી મારાં પુસતકને ચલાવી તેમ જવાનો સેવકે કેડાવ કીધો. તે લેખક મારા મીત્ર—વાંચક વરગતે જાણીતા—‘પીજમ’ તે ભાઈ ફીરોઝશાહ જેહાંગીર મરજખાન છે. એ મારા અતી વાહલા રફીકે આ દીખાઓ લખવાનુ કાંમ પોતાની બેહદ જાંજલ વચે મારે ખાતર એકદમ માથે ઉડાવી લીધું, તે માટે એમને હું ઉપકાર માનું છું. કેલવાની જરૂર છે કે મીં પીજાંમનો એ પ્રસતાવના મારા હંમેશના નીમ પ્રમાણે, મેં ‘જોલેજોલ’ પ્રગટ કીધો છે.

આ ‘સંસાર ચીત્ર’ મારા માનવંત અને લાએકીવાલા મીત્ર શેક જેહાંગીર ખમનજી પીટીટને અરપણુ કર્યું છે. પારસી કામ તરફ પોતાની તેમજ પોતાનાં ધરમ તરફની એમની દીલસોજી છુપી રેહી નથી. પ્રગ્ત ઉપયોગી જાહેર સવાલોમાં તેમજ કામ ઉપયોગી કાંમોના અરચાતા સવાલોમાં જ્યાંખી જોઈશું ત્યાં મીં જેહાંગીર હંમેશા નજરે પડે છે. પારસી સાહિત્ય તરફની એમની દીલસોજી વખાણુને લાયક છે, કેમકે આજના ‘ઈંગ્રેજ જમાનામાં’ પારસી સાહિત્ય તરફ ખુદ આગેવાન પારસી મંડલો અને કુટુંબો જ્યારે બેદરકાર થતાં જાએ છે, ત્યારે મીં જેહાંગીર પીટીટ પારસી સાહિત્ય તરફ માનની નજરથી જોતા રહે છે.

એમનો એ દાખલો આપણાં ‘મરી જાંડ’ ધરી ‘જાંડ’ જાનુઓ, નેઓને આને ઘટઘટમાં ઇંગ્રેજી રંગ અને ઇંગ્રેજી ધંગ દેખાય છે, તેમજ આપણા કટલાક સાહેબો, નેઓને પારસી સાહિત્યને નામે છીંક ઉપર છીંક આવે છે, તેમને એ નકલ કરવા જોગ છે. એમની ઉલ્લટ અને ઉમંગ અથાગ છે અને તે માટે વધુ જોડવુ એ ‘સોના ઉપર દોર’ ચડાવવા પ્રમાણ છે.

મારાં આગલાં પુસ્તકો સાથે જે જે માનવંત સાહેબોનાં નામં આજ સુધી જોડવાને સેવક નસીબવંત થયો છે, તે માટે તે સાહેબોનો ઉપકારી થયો છું. એવા સાહેબોમા મુંબઈના માણુ ગવર્નર લોર્ડ સેન્ડહરસ્ટ, સરદાર દસ્તુર હોસંગ જ્ઞમારપ, શેઠ જ્ઞમનજી, દીનશાહ પીટીટ, અને મરહુમ શેઠ ફરાજજી દીનશાહ પીટીટ વીગેરે સાહેબો છે, જેમના નામની નોંધ લેતાં સેવકને સંતોષ ઉપજે છે.

સેવકે આ પારસી સંસારી વારતા માટે જે જોડ જોડી લેવા ધાર છું. આ વારતા એક ઇંગ્રેજી વારતાના જોખાં ઉપરથી મારસી સંસારના ચીત્રને લાગુ પાડવાની સેવકે તજવીજ કરી છે. ઔરતને હાથ વશ થઈ પડેલા ગુનામોનો ફેજ આ વારતાના સેવક જેવો નહી આવશે, એમ ‘જે ઔરતના ગુનામો’ સમજતા હોય, તેઓ જરૂર હોકર ખાધા વીના રેલનાર નથી, કેમકે જરૂર લેઓએ યાદ રાખવુ કે ‘રાંડના માર્યા ફેક’! હમેશ મુકી ગયા છે. અરે મુંબઈ કે હીંદુસ્તાનમાં વસ્તા તમે હીરાજી ગેરીસ્ટરો અને નવલશાહ હીરજીઓ! બલે તમે જુરીને કે જડજને ધમધમાવી મારતા હોવ અને બલે જાહેરમાં તમે ‘વાડી ગાડી અને લાડી’ સાથ માન અને મરવજો ભોગવતા હોવ—પણ દુન્યા તમારી પીઠ પાછળ આંગલી દેખાડી જીવ સાથ શું બડબડે છે? તે કહે છે કે “ઔરતકા યાર સદા ખુવાર—કંટોકા ખીછોના, જુતોંકા માર!”

પ્રસ્તાવના રૂપી થોડીક લીટીઓ.

ડોસી બોલતી ના—તો કે' નારે, આપા !

(લખનાર—પીજમ.)

આપુ, તમારા પારસી લખનારાઓથી હાથ જોડ્યા ! એ લેખકને લેખકોની સામે આજે જરાબી સુ' કે ચાં કોઈથી થઈ શકતી નથી. તેમાં મારા જેવા કોઈ “લાલ ખુશો” જે બુદ્ધચુકમાં છોકાં ખીક આધી—તો ચડપ દેતું નાક કપાઈ ગયુંજ છે ! એક વાર મને એવીજ કાંઈ અવગી ખુદી મુજ પડી અને મુજરાતી ચોપડી ચોપાન્યાઓ ઉપર ખાલેસ દીલથી હું સુનોચુરા કરવા પડ્યો ! જે હું જાણુ તે કે આપણા ચોપાન્યાચાર્યો અને પુસ્તકોપાધ્યાઓના પગનાં આંગળાં એટલાં બધાં નાજુક છે તો તેને મારાં બુદ્ધી કચડવા અગાઉ હું જે વાર વીચાર કરતે : મારાં “ખીજાં વેરી નાંખવા” સામી બાજુએથી કલમતરાસોને ત્રાસ ઉડ્યો. અને મુજ કમતરીનની સાકીઆકી ધોઈ નાંખવા સાહીત્યના કેટલાક સાગેરદોની તીક્ષ્ણ કલમે એવી તો અપાચપ ચાલી કે જાણે તારા ‘કોપ’ના અસતરા !

અસ ત્યાર પછી કાંદાએ મનસે ગાંડ બાંધી મેળ્યો કે ફરી આ કાંદામાછટના દાગડાઓને નુકતેચીનીની આંચ લગાડવાથી બનતાં તુલીક પહોંચ રહેવું—કારણ એવી અટકચાલી કરવા જતાં દાઝી ભરવાનોં સોદો છે. વળી લખાણબાજીની લાયકાતનું કાંઈ એકજ ધોરણ હોઈ શકતું નથી. ક્યાંથી હોય ? એ તો સહસહની ધખારાની ધુણ ! દરેક વાંચનારનો “ટેસ્ટ” જુદો—હરેક લખનારના ખ્યાલો જુદા. મને જે ચીજ બાવે તે તમને કરડવા આવે. પ્યારનો જે પીજન પાટલો એક જણ મોહના બટાકો મારી મારીને વાંચે તે

જોતાંજ બીજાનાં પેટમાં ચુકો મારી આવે. ત્યારે છોરદા લખનારાં—
 ઓ—અને જાહનમ ગયા વાંચનારાઓ! બધાજ ડીકન્સ ને સ્કોટ ને
 થેકરી બુની જતા હોય તો પછી બાકી શું રહ્યું? મને શી પંચાત પડી
 કે હું પારકી પીડા વચ્ચે નકામો મુડી જોસીને દાહડાબળ્યો થાઉં?
 ના બાધ—મારે મારું પોતાનું કામકાજ હાલવાનું પુરતું હતું. સાહી-
 ત્યને સુધારી મેળવાનું સ્વપનું છંછેરી મેળી સેવક ફીલસુફી ડાંચા
 સાથ અમોક્ષો બેઠો. પણ તેટલાં—તેટલાં આવી વળગ્યા મને મારા મિત્ર
 ધનજીશાહ પટેલ. જીદ કરી કહેવા લાગ્યા કે એવણી “ઝોરતના
 ગુલામ” ને વાસ્તે જો હું કાંઈ બે લીટી લખીશ નહીં તો એવણુ મને
 સખ્ખે ધાન ખાત્રા દેશે નહીં. એક વખત મુખ દેખીયો તો ફર આપ્યો!
 મારા સરીખો એક તાજે માંજે ટુટકર્યો લખનાર બાધ પી. એન.
 પટેલ જેવા કસાયલા કલમકસ ઉપર એક હુંકારેખી કાહડવાની રોખી
 કરેજ કેમ? પણ એ ‘બેદલી ભગત’ આગળથી છટકવાની મેં
 આશા છોડી. હા ચારો—મને અમાગ લાગી છે; તેથીજ ધનજીશાહ
 ખીરાદરના આગ્રહને નમી એક વાર ફરીથી આપણી પારસી નવલકથા
 (novel) ઉપર મારો અદના અમીપ્રાય ઓચરવાની લામ બીડુંધું.

“ઈંગલીશ અને ફ્રેન્ચ લીટરેચર”ના મારા થોડા ઘણા અભ્યાસ
 પછી—જગપ્રસીદ્ધ અમર ઇંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ નોવેલીસ્ટોના કાંઈક
 લાહવો ચાખ્યા બાદ—જો હું આપણી ગુજરાતી વાર્તાની ચોપડીઓની
 પરીક્ષા કરવામાં સેહજસાજ “ચક્રાસી” જતો હોઉં તો મને દરગુજર
 કરજો. કાંઈ સંખ્યાખંધ ઇંગ્રેજ તથા ફ્રેન્ચ નોવેલો વાંચી તેઓને
 “વાહ!” ના શંતોપી નીસાસા સાથ મેં બાળુએ મેલી હશે. કેટલી એવી
 નોવેલોનું છેલ્લું પાનું ખતમ કરતાં મારાં જીગરમાં તેના લખનારની
 કાબેદ્યત, ઝોરીજનાલીટી, સ્ટાઇલ, રમુજ માટે આક્રીનનો પોકાર
 ધમધમી રહ્યો હશે! તમારી ગુજરાતી વાર્તાઓ માંહેલી કેટલી એ
 રોવાંજ અસર મારી ઉપર કરી છે તે તો મારો જીવન જાણું છે.
 ઇંગ્રેજ પુસ્તકોના આધાર ઉપરથી રચાયલી પારસી નવલકથાઓમાં
 અંહુજ જુજ ગણત્રીની ચોપડીઓ એવી હશે કે જણે મને એકાદ સારી

ઈંગ્લીશ નોવેલની પેઠે ખરેખરા ઉંડા રસમાં ઉતારી હોંસ અને ઉલટ
 સહીત પડેલાં પ્રકરણથી છેલ્લાં પ્રકરણ સુધી ચીટકાવી મેલ્યો હોય.
 હું કાંઈ ઈંગ્રેજ લખનારાઓનો મોટો સમજદાર થઈ નીકલી ગુજરાતી
 ભાષા તરફ કેટલાક ઉલ્લુઓની પેઠે નાકતું ટીચકું ચઢાવેલો નથી. ના,
 મારી માદર જમાન માટે મને પ્રીત અને માન છે : પણ અફસોસ !
 જ્યારે તમારી પારસી લખાણખાજ અને કલમદરાજના આજે દોલ તાસા
 વાગેછે—જ્યારે ‘લેખક મંડળ’ ના માહિમારત લેખકો રાતના ‘ડીનરો’
 ઉપર છરી કાંટાથી ધર્મી ધુન્નવે છે—જ્યારે પારસી વાર્તા સાહિત્યના
 કેટલાક અથંગ ઉપાધ્યાયો નાક પર લીચુ ઠરવા દેતા નથી—ત્યારે મને
 બળાપો, છુટું છે કે અડધો ડબ્બા કરતાં વધુ પારસી વાર્તાઓ યા
 “નોવેલો” હજી મને એવી મળી રહી કે જેનાં પહેલાં ચાર પાના
 વાંચવા પછી મને કંટાળાનું બળાસું ચીંચું નહીં હોય—જેની અધવચ્ચે
 આવી બાગતાં વાંચણમાં લીન જખીતે હું મારું ઠંડું પડી જતું નાહવાનું
 પાણીની ભુલી ગયો હોવું—જેના “ઝોરીજનાલીટી”ના ટચકાઓ,
 મનપસંદ મજબુત એગારત અને સાચી કલમકસીથી રીજતે હું
 છેડેવેર એક ચીતે સડસંડાટ ચાલ્યો ગયો હોઉં. તમે એક અચ્છી ઈંગ્રેજ
 નોવેલના ધરખમ વળાં ઉપરથી તમારી વાર્તાનો થોડા ફેરફારો સાથ
 તરજુમો કરો—પારસી સંસારને લાગુ પાડ્યા તમે નામો અને ઠેકાણો
 બદલી નાખો—પણ તોખી ક્યાં છે પારસી જીંદગીને આગાદ બંધ બેસી
 જતા અસલ ટચકાઓ ? ક્યાં છે દુન્યાદારીનો પાકટ અનુભવ અને
 સંસારની સમજદારી દરશાવનારા તમારા પોતાના ટીકા ટાહુકાઓ ?
 ક્યાં છે એક કસાયલી ગંઠાયલી એગારતનો ‘ઝોરીજનલ’ રણકો ?
 ભાણ્ટી એકજ ઈંગ્રેજ “પ્લોટ” ઉપર સીંચસીલ્લાબંધ ચાલ્યા જઈ
 ગુજરાતી વાર્તા લખી તેમાં તમે પોતે શું વાંધ માર્યો ? બે ત્રણ ચાર
 કે તેથીખી વધારે જુદી જુદી ઈંગ્રેજ વાર્તાના વળાંને એકજ “પ્લોટ”
 માં ચુંદી તમારા પોતાના તરફથી ભારોભાર નવાં વળાં તે વાર્તામાં આમેજ
 કરો—ઠામ ઠામ નવાં પાત્રો તેમાં તમે પોતે ઉમેરી તમારી પોતીકર

ગીરોથી રમુજ, શીખામણ, જ્ઞાનના નવાં સંગીન તત્ત્વો તેમાં દાખલ કરો—અને પછી એક લખનાર તરીકે હું તમને કાંઈ જરા રતીમી શાખાસી દઉં. તેવીજ કાંઈક શાખાસી અંછડ દોસ્ત ધનજીશાહને આ તેમના કૃત્ય માટે હું દબશ—જોકે મારી પ્રસંશાના એ ચમરપત્ર ઉપર અહીં અને તાંડી છીટાં છતરાંનાં બાકોરાંબી પાડવા વગર મને ચાલવાનું નથી.

“ઝોરતનો ગુલામ” મારી ઉપર ટાંકેલી કસોટીમાંથી મોટે દરજ્જે પસાર થાય છે. એ ત્રણ જુદાં જુદાં પુસ્તકોને ભેગાં કરી મીઠું પટેલે ઉપજાવેલો આ કોસ્સો એ ઘડી “રડી” કરવા જેગ છે. મને તે ખાસ પસંદ પડે છે તેનું મુખ્ય કારણ એ કે ગુજરાતી કથાઓ બાબેનો મારો સદાનો રોદશે—પ્યાર, પ્યાર, પ્યારનાં પીજણ પાટલા માટે મારી જીયુકની ફરીયાદ—આ ચોપડીના બાબમાં હું રડી શકતો નથી. એમાં ‘રીગોલેટ’ ઉપર હીરાજી બેરીસ્ટરની નારવા જનકેસાની અને નાદરશાહની ઝીંકુ તર્ફની ઉડી મોહબત વાર્તાના વળાંમાં સહથી આગેવાન અગત્યનો પાત્ર ભજવતી નથી. બદમાશી, કરતુક, પાપી પેશો—એ આ વાર્તામાં અવ્વલ અગ્રત્વતા લેછે ; પ્યાર સરખામણીમાં નજીવો ભાગ ખમ્મવે છે. એજ થવું જોઈએ—ત્યારેજ આપણી “વાર્તા”ઓની પડતીનું પ્રકરણ બદલાશે. “ઝોરતના ગુલામ”ની બીજી ખુબી તેની કુદરતી સમ્યાધ (યીને realism) માં છે. આખી ચોપડી વાંચતાં તમને કુચે રોજાંદી જીંદગીમાં બનતા સાધારણ બનાવોથી કોઈબી બાબદે યા બનાવ ઉઘટાઈ ગયેલા જડશે નહીં, જોકે મીત્ર ધનજીશાહ પોતાના પાત્રોને ઠેકાણે ઠેકાણે ‘એલીટરેશન’ વાલાં નામો આપવાની નબળાઈ દુર કરી શક્યા નથી. મીઠું કેખશર કાખરાજની તેજદાર વાર્તાઓમાં જે ખામી મેં દગળે અને પગળે જોઈ છે તેજ ખોડ મીઠું પટેલમાં ચાલી હું જોવું છું. “હીરાજી હીરાબોગી” “અને ખરશેદજી ખંખ-સેવાલી” અને “બેનત બાંગા” અને “નાદરશાહ નવત્રશાહ

નાણાવટી” અને “મેહરી મજેસરી” ! બસ બધાંજ આદમીઓનાં નામ અને અટક કંઈ બેદી સંજોગથી કાવ્ય રચનામાં એકજ અક્ષરે શરૂ થતાં ! આ કેવું અક્ષરને બીનઅનુસરતું લાગે છે ! વાર્તાની સમ્યાધ બાબે વાંચનારના દીલમાં કેવો ગુપ્ત દગદગો પેવસ થાય છે ! એક તડાકે કેવી આપણી પક્કી ખાતરી થઈ જાય છે કે વાર્તાનું લખું માત્ર લખનારની કલ્પના શક્તીનું જ પરીણામ છે ! આ નાની ખામી ઉપર મી. ધનજીશાહ જેવા કુશળ લેખક ભવીષ્યમાં ધ્યાન આપશે તો હું ખુશી થઈશ. ગદ્ય (prose) ના લખાણમાં ઝાઝી કાલ્પનીક સંપૂર્ણતા (idealism) કુદરતના કાનુનોને પેશ પડતી થઈ શકતી નથી. કવેતવાણી યાને પદ્ય (poetry) માં તે ચાલી જાય છે. એક નવલકથામાં તો રોજની જીંદગીમાં સાધારણ રીતે જે ચીજ અને તેનું જુઓ જોઈએ. તમારી વાર્તાના નાયકો યા માયકાઓના સદગુણ યા દુરગુણ છેકજ એવા ચલકતા કે ભયંકર રંગોમાં ચીતારવા જોઈતા નથી—કે જેથી તેવાં ચીત્રોના સંભવીતપણા બાબે વાંચનાર શંકાથી ડોકું ધુણાવે. તેજ કારણથી વાર્તાના પાત્રોની વાતચીત પણ તદ્દન લખાણકળાની શુદ્ધ જોડણીમાં નહીં પણ રોજની બોલાતી (colloquial) ભાષામાંજ જેમ આપણને કાને પડે છે તેવીજ રીતે (phonetically) લખાવી જોઈએ છે. મી. પટેલે આ નીયમ ધણે ઠેકાણે સાચવ્યો છે—જે કે જગજગ “તમે આવો છ” ને બદલે “તમે આવો છો”—“હું તાંહ ગેઈ” તી ” ને બદલે “હું ત્યાં ગેઈ હતી” જેવી શુદ્ધ ભાષા બોલનારાઓના મોહમાં મુકો એવણે પોતાની વાર્તાની કુદરતી સમ્યાધને સેહજ સેહજ ખટ-કેવા દીધી છે.

“ઝોરતનો ગુલામ” એક કરજીયારસ કાહણી છે. કરજીયારસ વાર્તાઓ મારી લાઇનમાં નથી—છતાં, એક ખરેખરી સામ્યી નાદર “ટૂન્ડી” ને હું હરમ શોખથી પીછાણતો આવ્યો છું, પછી તે રોજપર બળવાયલી હાય, કપીતામાં રચાયલી હોય કે વાર્તાના આકારમાં

લખાયલી હોય. હું ભાર મેળીને સાચી 'ટ્રેન્ડી' વીરોજ ખોલું છું —કારણ બયંકાર ખુતામરકી તથા કટલેહામ ચીતારવાની ક્રુમમાં કેટલાકો બ્યારે પોતાની "ટ્રેન્ડી" ને કમકમાટ ભરી હદે લઇ-જઇ નાટક જોનારા યા પુસ્તક વાંચનારાઓનું લોહી દેહસત, ગમ, અફસોસ, નીરાસી, બયને મારે ઠંડુ કરી નાખે છે ત્યારે તેવી "ટ્રેન્ડી" મગ્નહ આપવાને બદલે એક જ્ઞાતના કંગાલ સીતમનું સીધા સાધણ થઇ પડે છે. મહાન ઈંગ્લેન્ડ ફીલસુફ ડેવીડ હ્યુમની એજ મોટી લડત છે. તેના tragedy ઉપરના ઉમદા વીશયમાં તે બહુજ સ્પષ્ટ દલીલોથી દેખાડી આપે છે કે 'ટ્રેન્ડી' ને તમે એક એકસ હકથી જ્યાંદા ખેંચી જાવો—અને પછી તે જીવને રીજવનારી 'ટ્રેન્ડી' નહીં પણ રૂઆં ઉભાં થાય એવું ધોર કર્મ (horror) બની જાય છે. તમે એક માણસની પાંસરામાં હાથવેથી ગીળી લગાડો તો તેથી તેને મગ્નહ લાગશે—પણ તે ગીલી હાથે હાથે વધારતા જઈ જોશમાં તમે તમારા આંગળાં તેની બાજુમાં બોકો તો તે મગ્નહ દુઃખમાં બદલાઈ જશે. એજ નીયમ ઉપર મને "દુઃખીયારી ખંચુ" જેવી ઝમકથી લખાયલી જાણીતી વાર્તા તથા "બોલી ગુલ" જેવો કુશળતાથી રચાયેલો નાટક બીલકુલ ગમતે જાય છે. મારી ઝાળખાણની એક જવાન પારસી બાનું નો હું દાખલો આપું. હંસ્તી બોલતી તે સદાની ખુશ મીઝજી છોકરી એક દાહડે જોઈ ધું તો એકાએક "સમમ બકમ" બની ગયલી—આંખો લાલ બોટાં જેવી જાણે ઝાંચ કેથે રડી ઝરીને આવી હોય તેવી—જીવ નસોસ પડી ગયેલો —અને વાત કરે તેથી જાણે નીસાસા નાખીને! બીજા લાગટ આઠેક દહાડા સુધી તે બાઈ એમજ બરીયલ અને ચીરડાઉ થઈને શરીર કહે અને જરાબી નજર છટકી કે ખુણે ખટકે જરાઈને વાંચવા બેઠો. ખતે પડીને તેનું કારણ શોધવા હું મથ્યો. મેં શું શોધ્યું— તમે માનશો? મને માલમ પડ્યું કે બાઈજી સાહેબ તો કેટલા દિવસ થયા ચીખીચીખીને. "East Lynne" ની ઈંગ્લેન્ડ નોવેલ

પર મંડેલાં હતાં ! એવી જાતનું સીદા સાહિત્ય મનુષ્ય જાતના મુખને ચુંકવા ઉપરાંત ખીજી કંઈ રીતે જીંદગીની મજાહમાં ઉમેરો કરે છે તે હું સમજી શકતો નથી. શેક્સ્પીયરની પહેલ વહેલી “ટ્રેજેડી” “Titus Andronicus”માં કેવી કરપીણ ખુના મરફી છે અને તેથીજ તે ખેલ “હેમલેટ,” “લીયર,” “મેકમેક” જેવી ‘ટ્રેજેડી’ ઓની સરખામણીમાં કેવો હલકો પડી જાય છે ! એવી ‘ટ્રેજેડી’ ઓને હું હમેશાં અંતકરણથી નાપસંદ કરું છું—પણ આ “ઝોરતના ગુલામ” ને હું નાપસંદ કરતો નથી. મીઠા પટેલની આ ‘ટ્રેજેડી’ માંહેલું કરજીયારસીકાન્તવ્ય એક મધ્યમ સીમામાં સંક્રાંતિયાદ રહી કમખાટની પંક્તિઓ તમને ઘસડી જવાથી બાકી રહે છે.

કરજીયારસની ચોમેર પંથરાયલી હવામાં હાસ્યરસનો થોડો—મહુજ થોડો—કુકાટો જો ન હોય તો આપણાથી દમ મારી ન શકાય. મીઠા ધનજીશાહની રમુજ આ વાર્તામાં વખાણવા જોગ રીતે અહીં તહીં સેહજ સાજા ચમકીને અલોપથઈ જાય છે. એમની રમુજ ઠંડી છે યાને ઇંગ્રિજીમાં જેને subdued humour કહે છે તેને આગાદ મળતી આવે છે. ‘સુનધ ઘેખરી’ આ હાસ્યરસીક વીભાગ પુરો પાડે છે. ૮૧ મે પાને આ ગામડયણ જ્યારે મરસીઆના અવાજનો લેહકો કાહડતી હીલ્ચુ-બાધને રહે છે અને ૧૯૬ મે સફે એજ ‘ઝોરથોડાક્ષ’ વેહમતું જોરીઉં જ્યારે હીલ્ચુબાધને સચકાવી મુકવા હીરાજીને બલામણ કરે છે ત્યારે આપણથી મુજમાં હસ્યા વગર રેહવાતું નથી. એજ રીતે ઠેકાણે ઠેકાણે સુનાંઈના અને ખીજા કેટલાક પાત્રોના મુખમાં મેળેલા રમુજ ટાહુકા અને હાજર જવાબો, તેમજ આગાદ અંધમેસ્તી ભાષામાં રચાયલા ‘રમુજ’ વીચારો દુન્યાની લીલી સુકકા જોઈ ઠાવકા અનેલા એક “ખેહલી ભગત” નીજ હસ્તી કલમની અચુક ગવાહી આપે છે. આવો દયાયક્ષો શાંત હાસ્યરસ આ ‘ટ્રેજેડી’માં મને વધારે ભાવે છે. કરજીયારસ જ્યાં અતી ઘણો તીક્ષણ હોય ત્યાં જોશઅંધ રમુજ (roaring humour) ઘણું ઉપર એક એમું વાજાંતી પડે

અઠડી આસપાસની એકત્વતાને છંછેરી નાખે છે. ઇંગ્રેજીમાં આવી કીસમના ખતરાને a jarring note કહે છે. ‘બોલી ગુલ’ના નાટકમાં ‘પેલો “ મારી બધરી લાવ ” નો ફારસ કેવો ખરેખરી રમુજની ઓસ્તવાર ઝમકથી લખાયેલો છે—પણ તેાય મારા કાન ઉપર તે એક jarring note પેડેજ પડે છે, કારણ તેને કમનસીબે “બોલી ગુલ” જેવી એક બીહાયાણુ ‘ટ્રેડી’ની વચ્ચે વચ્ચે ખટકતો મેલી દેવામાં આવ્યો છે. “ ઓસ્તના ગુલામ ” નો હાસ્યરસ બીલકુલ ઘટતાજ પ્રમાણમાં વાર્તાના રોહ સાથે વહે છે—અને તે મીઝન જળવી રાખવામાં ભાઈ ધનજીશાહ અચ્છી રીતે ફાવ્યા છે.

આ વાર્તા ઇંગ્રેજીનો શબ્દે-શબ્દ તરજુમો નથી એવી ખાતરી, આપવા મને એક મીઝ ધનજીશાહ એન. પટેલ, જી. બી. વી. સી. જોષીતા નથી. પાને પાને એમાં પારસી ગુજરાતી ભાષાના નવા નવા ચટકાઓ, ઇન્દ્રિયતની તરેહ તરેહની વળાણ, તદ્દન ઓરીજનલ વાક્ય—રચના અને શબ્દ—રચનાઓ, મુંબાઈની કેટલીક ચાલુ જાહેર બાબતો અને બનાવો ઉપર ઉચકી ટુચકી લખાયેલા રામબાણુ ટીકાઓ (side hits), પારસી સંસારના “ બેહકેલાં વાગ્મું ” વીરૂધ્ધ અહીં તહીં ચટકાવેલી તીખી તમતમતી નુકતેચીની, ધર્મી માથે લઈ ફરનારાઓને લાગ શાવનાં મરાયલી દરોબસ્ત ટોચડ શ્લાકો હું રોધી કાઢડી શકું છું. ધ્યાનથી ને બારીકાઈથી વાંચો અને આ વાર્તા એક કાચા નીશાળ્યાનું નહીં—પણ એક પાકટ જુના લખનારનું લખાન તમને તુરતજ જણાઈ આવશે. દાખલા ટાંકવા કરતાં તમે પોતેજ આ એપ્રિ-માંથી નવીન પ્રકારનાં વાક્યો અને શબ્દો જોતા જઈ એક ડી. એન. પટેલની પેનને પીછાણી શકશો. ખાસ કરી પાનાં ૪, ૬૦, ૧૧૧, ૧૨૬, ૧૩૫, ૧૩૮, ૨૨૦, ૨૬૭, ૩૦૦, ૩૦૪, જરા ધ્યાનથી વાંચજો—અને ધનજીભાઈ બા. કેવાં સુરથી પુલીસ અને છાપાવાલાઓને આંડા હાલેલા ફરે છે તેથી જોતા જાઓ.

ઈન્દ્રિય (style) એ કોઈની પ્રકારની લખાણબાજીનો જીવજી-
ગાળો છે. એક નાટક, તવારીખ, નવલકથા કે કાવ્યનું ગમે તેવી
ઈન્દ્રિય પુસ્તક હોય અને ઉંચકી ચુંચકી કોઈની પાનું ઉઘાડતાં તેના
વાંચનમાં એક ચોક્કસ તરેહના લખાણુ યા કાંઈક ખાસ કલમનો
ટચકો એવો તમને જડશે કે જેને તમે લખનારની પોતાની 'સ્પેશીયલ
સ્ટાઇલ'ની ઉપમા આપશો. દરેક લેખકની જુદી જુદી 'સ્ટાઇલ'
તો હોવીજ જોઈએ. પારસી ગુજરાતી લખનારાઓમાં 'સ્ટાઇલ'
જેવી ચોજ હમણા સુધી, હતી નહીં—માત્ર છેલ્લે છેલ્લે હાલ કેટલુંક
થયું એ નવું તત્વ કલમબાજીમાં સામેલ થયું છે. 'સ્ટાઇલ'નો
લટકો પારસી કલમોમાં હવે એટલી હદે ઉતર્યો છે કે કેટલાક રોજીંદા
લેખકોના બાળમાં તો ફક્ત તેમની જો લીટીજ વાંચતાં તેમનું લખાણુ
હું હજારમાંથી તુરત ઓળખી શકું. પણ આ 'સ્ટાઇલ' અખત્યાર
કરતાં આપણા લેખકો હજી શીખ્યા નથી, કે દરેકે દરેક લખાણુમાં
અને એકે એક બાળદમાં એકજ ઢબની અને વગર ફેરફારની 'સ્ટાઇલ'
ચાલી શકતી નથી. ન્યુઝપેપર સાથે સંબંધ ધરાવતા કેટલાક
સાહેબોની આટીંકલો તમે વાંચો, વાર્તાઓ વાંચો, રમુજી દુયકાઓ
વાંચો, પણ સર્વજોજ ઠેકાણે એકજ જાતની ભારખરદારી એકની એક
'સ્ટાઇલ' ! એક સાચા ઇન્દ્રિય લખનારને તમે વાંચો. તેના
હાસ્યરસમાં 'સ્ટાઇલ' હુમકતી ચાલશે, કશ્ચારસમાં ઘોઘારી બનશે,
કાવ્યરૂપી વર્ણનમાં અલંકાર ઓચરશે, ઝાટકણીમાં કરડી થશે, વખાણુમાં
મીઠાસ પકડશે, પ્યારનાં પાત્રોમાં નરમાસ ધરશે, કડકની કાઢાણીમાં
ખરડાચ્છી હલકી પડી જશે. 'સ્ટાઇલ'નો આ જુદો જુદો પ્રકાર ધારણ
કરવાનો બીકટ જુમ્મો મુખ્ય કરીને એક 'નોવેલીસ્ટ'ને માંથે સાથી વધારે
પડે છે. નવલકથાનાં કર્તાને ઘડીકમાં ન્યુઝપેપરવાલો તુકતેચીન બનવું
પડે છે, ઘડીકમાં શુભાખીત કવી થવું પડે છે, ઘડીભરમાં મોહાબતબંતી
'માહમુબનું' ધગધગતું જીગર ચીતારવું પડે છે. બ્યારે આ જુદી
જુદી કીસમની ઇન્દ્રિયોના મહાવરા અને અલબત્તે જે લખનાર

દાવો કરી શકતો નથી તે એક 'નોવેલીસ્ટ' તરીકે મોટે કે નાહને બાજે એક નીશકળતા નીવડે છે. પણ મીં ધનજીશાહ પટેલની ઇખારત વાંચીને સમજવા માટે, બીજા લેખકોના બાબમાં કરવું પડે છે તેમ ગુચવણથી કપાલનો ચીલ્લો ચઢાવવો પડતો નથી—એક લાંબાં લચ વાક્યને છેડે આવતાં તેની શરૂઆત તમારાં મગજમાંથી ખસી જઈ શકતી નથી. તેવળુ પોતાની ઇખારતને કેટલાક લેખકોને બાહુરોની પેઠે “એલીઠરેશન”ની હીસટીરીયાઈપી તાણુ થવા દેતા નથી. તમારા તુરંગોની સાથેજ પોતાનું લખાણ દોડાવવાની અને તમારી લાગણીઓના રાગમાજ પોતાની ઇખારતને નચાવવાની કેળા ‘ઓરતના ગુલામ’માં મીં પટેલે સારે દરજ્જે અખત્યાર કરેલી છે. તેમજ કાંઈક સીકતથી પ્રસંગને અનુસરતી ‘સ્ટાઇલ’ ઠેકાણે ઠેકાણે પ્રદર્શિત કરીને એ લખનાર આપણા પારંસી કલમકસોની એક સાધારણ નમ્મ લાઇથી નીરાળા રહ્યા છે.

પુશકલ લંબાણુ થઈ ગયું! થોડાક સેવટના સખુનો બોલી આ દીખાચો હવે ખતમ કરવોજ પડશે. નાટક યા નવલકથાની રચનાંનો આ મુકરર કરેલો નીયમ છે કે કીસ્સાની સેવટે સદગુણની જય અને દુરગુણની હાર થવીજ જોઈએ. શેકસ્પીયરે પોતાની કેટલીક મહાન ‘ટ્રેજેડી’ ઓમાં આ કાયદો સાચવ્યો નથી એ ખરું—પણ તેનો ખુલાસો એ જગપ્રસીદ્ધ કવીના નુકતેચીનો કાંઈ ઓરજ રીતે આપે છે. છતાં મહાગુરુ શેકસ્પીયરની વાતજ દીગર છે. એ ઉસ્તાદની સુજે જો આપણે વસડાઇયે તો મરીયે નહી, પણ માંદા પડ્યે! એકજ જાણીતો દાખલો લ્યો. મરહુમ મીં અરદેશર પટેલને હાથે લખાયેલી “તકદીરની તાસીર” વાલી “ટ્રેજેડી” આ નીયમનું એવું તો દેખાઇતું ઉલ્લંઘન કરે છે—તેમાં સચાઇ, વફાદારી, સદગુણને સેવટે એટલો તો દેખાઇતો ખરાબ ફેજ જોઈ છે—કે તે નાટક એક નીતીની નીશાળ તરીકે તો પોતાનો બામ બજતો નથીજ. ‘ઓરતના ગુલામ’માં બદીનો અંતે પરાજય થાય છે અને નાફરશાહ બંતયા ઝીલુનો સદગુણ જીતે છે. છતાં કહેવા દો કે મીં

પટેલે હીરાજીનું પાત્ર નીચમીત રાખ્યું નથી. છેકના છેડા સુધી તે ખારીસ્ટરને હુશીયાર દોસ્ત, હેતવંતો દીકરો, સાચ્યો આશક, લાગણીવાળો ભાઈ ચીતારી અચ્ચુચ્ચ એક પળકમાં તેને એક નમુનેદાર આદમી પરથી ખુની ઠગારો અને હરહડતો બદમાશ દેખાડી દીધાં છે. આ ફેરફાર જરીક વધારે કુનેહથી રફતે રફતે કરવામાં આવ્યો હોત તો ઠીક થાત. વળી નાદરશાહની તસ્વીરખી એકદમજ ચલકતા રંગોમાં મેળી દીધી છે. એવા ફેરેસ્તાઓ આ દુન્યાપર હસ્તી ભોગવતા હોય એ વીશે મને શક છે. મનુષ્ય જાત કદી સપુર્ણ તો છેજ નહીં—એ તારી પક્કી ખાત્રી છે. રીગોલેટા—પેલી ચાંચચાંચની મદમ—નું ચીત્ર જે ઢબે અહીં રજુ થયું છે તે જો કાંઈ ખીજા આકારમાં હીરાજીની છુપી પરણેતર તરીકે મીઠું ધનજીશાહે દોર્યું હતે તો આ ચોપડી વધારે નીરદેશ થઈ ન્પડતે. કર્તાએ વાર્તામાં મરહુમ ડાક્ટર બાહદુરજી, ડાક્ટર ચાંદહડ અને સેવંટ પ્રુદ વેટરીનરી સરજીયન ડી. એન. પટેલને પોતાને આણી realism ની સોડ સાંધવાની પેરવી વખાનવાં જેવી રીતે કરી છે. પુણુ દરેક આદમીનું નામ એવણે કાળા ટાઇપ (picablaek) માં મેલ્યું છે તે મને તો ઠીક લાગતું નથી. સીલસીલાખંધ વાંચણમાં તેથી ખતરો પડયા કરે છે. બેઅદખી માફ છે, પટેલશોક—આજ વાર્તાના લખાણની જોડણી કેટલેક ઠેકાણે વીચીત્ર છે! વળી વાર્તાના વળાંમાં એક નાનો મઘ જેવો છબરડો હું જોઉં છું તે કહું? હીરાજી હીરાભોગી ૧૮ વર્ષે ઇ.સ. ૧૯૦૭ ખેરીસ્ટર થવા ગયો, ત્રણ વર્ષ રહીને એટલે ૨૧ વર્ષની ઉમરે પાછો આવ્યો, ખીજાં પંદર વર્ષ મુંબઈમાં રહ્યો—એટલે તેની ઉમર થઈ ૩૬ વર્ષની; હવે ત્યારે તેની માયું હીલુખાઈની ઉમર શું હશે? જોખામાં જોખી ૫૦ થી ૫૫ વર્ષની! અને તે જુમરુ છતાં જહાંગીરશાહ ધનસ્પેક્ટરનો તેવણ ઉપર ખાટો ‘મીઠો ડોળો’ હતો એમ તમે કહો છો. હોય બા! દુન્યાજ ચીત્ર વીચીત્ર છે! સલામ!

સાંકળાયું.

પ્રકરણ ૧ છું—વરલીનો ખાંભુ.	...	...	...	૧
,, ૨ છું—જેહાંગીરશાહ શું કેહ છે ?	...	...	...	૧૫
,, ૩ છું—તુંતુંતું ખુન ફેવી રીતે થયું હતું.	...	...	...	૨૨
,, ૪ થું—સેતાન અંગલો.	...	...	...	૨૭
,, ૪ થું—‘એ અધી મોહકાણુ તુંસંવાલાની !’	...	...	...	૩૬
,, ૫ મું—‘લીમ અકરો.’	...	...	...	૪૪
,, ૬ હું—ધર બેટા તડાકા.	...	...	...	૫૩
,, ૭ મું—વેલાતી અંગલો. ચાઇચાઇની મદમ !				
રીગલેટા !	...	...	...	૬૯
,, ૮ મું—હીલુઆઇનો ધરટલો.	...	...	...	૮૦
,, ૯ મું—જેહાંગીરશાહની એક ખાનગી મુલાકાત.	...	...	...	૮૮
,, ૧૦ મું—તવા જમાના ઉપર જુના વીચાર. સુધારા-				
વાલાઓનું લાઇઅલ !	...	...	...	૯૩
,, ૧૧ મું—નવલશાહ હીરજીતું કરાંચીથી ગાવી પુગવું.	...	...	...	૧૧૪
,, ૧૨ મું—પાપ કુટીયું ખરું.	...	...	...	૧૨૧
,, ૧૩ મું—શેઠ ઉપર ધાડ ધધરી.	...	...	...	૧૨૬
,, ૧૪ મું—કેમની સૈમાંરી—એક સાખશી મલતો નથી.	...	...	...	૧૪૫

પ્રકરણ ૧૫ મું—ખુનનું તોહમત—તોહમતદારની તપાસ.	૧૫૦
,, ૧૬ મું—ધરના માણસોની જાણની. (તપાસ ચાલુ)	૧૬૯
,, ૧૭ મું—જેહાંગીરશાહ કેસ 'વીઠ્ઠો' કરવા માગે છે.	૧૭૩
,, ૧૮ મું—નાનાવટીનો નવો દીકરો.	૧૮૪
,, ૧૯ મું—મવલાપીરનો મેહરજી.	૧૯૪
,, ૨૦ મું—આપ મરે બમના !	૨૦૧
,, ૨૧ મું—સુરીયાખાણનો સુરતથી મહેલો પત્તો. ...	૨૦૮
,, ૨૨ મું—એક ખુશસુરત વકીલ !	૨૧૪
,, ૨૩ મું—બહેવની રાતનો બનાવ.	૨૨૩
,, ૨૪ મું—'એ કોઈ પારસી છે કે અંગ્રેજ !' ...	૨૨૯
,, ૨૫ મું—નજરે જોયલી વાંતબી ખોટી પડે છે ! ...	૨૩૯
,, ૨૬ મું—નાદીરશાહની સેશનમાં તપાસ. ...	૨૪૯
,, ૨૭ મું—ગફારખેગ.	૨૫૫
,, ૨૮ મું—'પાપ અતે કુટવા માંડ્યું.'	૨૭૨
,, ૨૯ મું—'અધારાં ઉપર ઉજરકું.'	૨૮૬
,, ૩૦ મું—'પચાસ હજારનો નવો તડાકો.' ...	૨૯૧
,, ૩૧ મું—'કરીએ તેવું બરીએ.'	૨૯૯
અંત મુરીદ. સેવટ	૩૧૪

સુધારો.—નજર ચુકને લીધે ૩૮માં સહાં ઉપર ૫ માં પ્રકરણને બદલ
 ૪ મું પ્રકરણ ચાલુ રહેલું હોવાથી સેવટ ૩૧ બદલ ૩૨, પ્રકરણ થવાં જોઈએ.

“ઝંન મુરીદ”

યાને

ઓરતનો ગુલામ.

પ્રકરણ ૧ લું.

વરલીના બાંધ.

ધ.

સં ૧૮૯—ના સાલની જલેવના તેહવારની બરાબર એ દાહડા પછી નીચલી ખજર મુંબઈનાં રોજીંદા પત્રોમાં છપાઈ હતી:—

“ એક કમકમાટ ભરતું ખુન ”—ગઈ કાલે મુંબઈનાં મોડેથી સકારામ અરજીન લામનાં • દુધ વેચનાર ગવર્નીએ માહીમના પુલીસ સ્ટેશન ઉપર જઈ ઇન્સપેક્ટર ડારસીને ‘ એવી ખજર આપી હતી કે તું તું ’ નામની એક મુસલમાનીન. ઓરત જે વરલીના બાંધ ઉપર પોતીમાં મકાનમાં રહેતી

હતી, અને જોને તે દરરોજ સહવાર સાંજ દુધ આપવા જતો હતો, તે આજ ચાર દીવસ થયા શુભ થઈ ગઈ છે. તેણીના ધરના દરવાજાને બાહરથી કુલુફ માર્યું છે, પણ બારીની ફાટમાંથી નજર કરતાં, જમીન ઉપર કોઈ પડેલું હોય એમ તેણે આજે બપોરના તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું છે. જી વિભાગના પુલીસ ઇન્સ્પેક્ટર ડારમ્મીએ તે મકાનની બેટ લીધી, અને તેને શકતજવાથી દરવાજો કુલુફ ફેડી ઉઘાડતાં, એક ઓરતનું ખુન થયેલું તેને માલમ પડ્યું. સકારામ અરજીને તે ઓરતને ‘નુંનું’ તરીકે પીછાણી હતી. ખુનની ખબર મલતાંજ વડા પુલીસ કમીશનર, ડેપુટી પુલીસ કમીશનર, છુપી પુલીસના વડા હૈદરઅલી તથા ઇન્સ્પેક્ટર જેહાંગીરશાહ વિગેરે ત્યાં જઈ પુછ્યા હતા. સાંજ પડી જવાથી વધુ તપાસ થઈ શકી નહીં, પણ પડોસમાં વસતાં લોકોમાંથી પુલીસે ખાતમી મેળવવા કેટલાક શાક્ષીઓ મેલવ્યા છે. મરનારની લાસને ત્યાંજ રહેવા દીધી છે, અને આજરોજ અગીઆર વાગે તે લાસ ઉપર જયુરી ભરવામાં આવશે. હૈદરઅલી અને જેહાંગીરશાહ આ ખુનનો પતો મેળવવા બહુ મેહનત કરે છે.”

નુંનુંના ખુનની આ ખબર શેહરમાં ફેલાઈ ગઈ, અને આ બેદખર્યાં ખુન વિશે તરેહવાર વાતો બોલાવા લાગી. છાપાનું મત તે પ્રજામત ! એકે લખ્યું, અને દસે વાંચ્યું, એટલે દસને મોહડેથી વાત એમેર ફેલાતાં વાર કેટલી ?

. આ કેમકામટ ભર્યું ખુન કોણે કીધું હશે ? તે વિશે તરેહવાર એટકલો થવા લાગી. કોઈ કાંઈ ગપાટો ઉઠાવે, તો કોઈ બલતોજ ટોલ્લો લગાવે!! પૂણે જોઓ સમજી હતાં, તેઓ કારોનરના અબીપ્રાય માટે ખોટી રેહા અને જે પરવારતાઓ અધીરા હતા તેઓ વરલીના બાણ તરફ કારોનરની જયુરીનો ખેત્ર જોવા ઉતરી પડ્યા, અને ‘જેયુરીનું’ કામ આગલ ચાલે તે આગમન પચરંગી લોકોની એક મોટી ઠઠ વરલીના બાણ ઉપર આવેલાં નુંનુંના મકાન આગલ મલી રહી.

પુલીસના માણસોએ ખુનવાલાં મકાનનો કબજો લીધો હતો, એટલે મફદુર કોઇની કેટલી કે મકાન અંદર દાખલ થાય ! ઇન્સપેક્ટર ડાર્સી દરવાજો રોકી ઉભો હતો, તેવામાં એક પારસી-પરવારતાએ તે મકાનના કમપાઉન્ડમાં દાખલ થવા માટે બપકામા અરજ કરી, અને ઇન્સપેક્ટર ડાર્સીએ તેને ના પાડી, તોજાડાઇથી જવાબ દીધો:-

‘ નેટીવ્સ આર નોટ અલવ્ડ.’

મોહકાન ! ઉપલા ખોલો સાંભળતાંજ પેલા પારસી સાહેબજાદા, મી० પરવારતાનું ધરાંની લોહી ઉકળી આવ્યું, અને “તેનો કાંદો ખીલ્યો !” તેણે બપકામાંજ પોતાની પ્રમાસુ ઈંગ્રેજીમાં જવાબ દીધો:-

‘ માઇન્ડ યુ ! આઇ એમ નોટ આ નેટીવ. આઇ ડોન્ટ ખીલિંગ ટુ ઇન્ડિયા, આઇ એમ આ પારસી !’

પણ મી० ડાર્સી આ મી० પારસી બંન્ધાથી ડર્યો નહીં. તે તેને કાંઇ કેહવા જતો હતો તેવામાં કેટલાક જાપાના રીપેરર્ટરો ત્યાં આવી લાગ્યા, અને પેલો પારસી પ્રેરડતો ચટકંતો એક બાજુ ઉભો રહેયો.

સાડાંદસને સુમારે કારોનર સાહેબની ગાડી મકાનના દરવાજા આગળ આવી ઉભી રહી.

કારોનર આવતાંવાર જયુરીના ગ્રહસ્થાને લેઇ ખુનવાલાં દીવાન-ખાનામાં દાખલ થયો, અને તેમની પાછળ ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ અને તેમના વડા હૈદરઅલી પણ ગયા.

મરનાર નુંનુંના શરીરની તેમજ તેણીનાં મકાનની તપાસ કરી પછી બરાબર અરવે કલાકે કારોનર સાહેબે પોતાની બેઠક લીધી, અને જયુરીનું કાંમ આગળ ચલાવવા આગમન સંસ્કારમાં તેણે નીચલું વિવેચન કર્યું:-

‘ જયુરીના સાહેબો,’

મુંબઈની પુલીસના છેલ્લા ત્રીમાસીક રીપોર્ટ ઉપર મુંબઈની સરકારે જે સખત ટીકા કીધા છે, તેમાં એવું જણાવ્યું છે, કે જે કીસમના ગુન્હેગારો દીન જતે મુંબઈમાં ધણાજ વધતા જાય છે. પેલલા સેનેરી ટોળીના ખેલાડીઓ, અને ખીજા જાણી પુછને ખુન કરનારાઓ. આ છેલ્લી કીસમના ગુન્હેગારો મુંબઈ જેવાં શહેરમાં આજ કાલ ધણી વધી પડ્યા છે, અને તેઓ પોતાનો પેશો એવી બેઘડક રીતે ચલાવતા જાય છે, કે આદમીનું ‘ખુન કરવું’ એ તેમને મનથી એક અચ્ચાંની રમત જેવું થઈ પડ્યું છે. મશહુર અનારકલી કેસમાં ખરશેદજી ખરાસવાલાં ખુનની વિગતો તમે સાહેબોને રોશન હશે, એમ હું ધાર છું. તે ખુનનો કરનાર કોણ હતો તે આપણ કદીખી જાણતે નહી, અને તે વખતે હું પોતે એવું નક્કી કરી ચુક્યો હતો, કે ખરશેદજી ખરાસનો ખરો ખુની કદીખી મળી શકનાર નથી. પણ અંતે ખા.૦ બા.૦ જેહાંગીરશાહે તે ખુનીને કેવી હિંકમતથી શોધી કાઢ્યો તે તમે જાણો છો. ત્યાર બાદ આ ઓરત નુંનુંનું ખુન થયલું જોઈ હું ફરીથી બિચારમાં પડ્યો છું, કે આ પાપી કરમનો કરનાર કોઈ બદમાસ મુંબઈમાં છડે ચોક ફરતો હશે, અને સેંહકડો, બલકે હજારોની અંદર તે અત્યાર આગમચ બેલાઈખી ગયો હશે ! એટલુંતો નક્કી થયું છે, અને તમે કમુલ કરશો કે, આ ઓરતનું ખુન થયું છે, અને તેણીએ આપઘાત કીધો છે એવું તમેને નહીં લાગશે.’

‘ઓ, નો ! કદીખી નહીં !!’ જયુરીનો વડો બોલ્યો. ‘આપઘાત હોયજ નહીં ! મરનારની પીઠ ઉપર કોઈએ બે જખમ કીધા છે, તેજ દેખાઈ આપે છે, કે તેણીનું કોઈએ ખુન કીધું છે.’

‘આ એક ખરેખર ગમભીર અને બેદબર્યો બનાવ છે, સાહેબો !!’ પ્રોસેનરે કહ્યું. ‘આ ઓરતના કોઈ ખેશી છે ? એ કોણ હતી અને કેવી રીતે પોતાનું ગુજરાન કરતી હતી તે જાણવું જરૂરનું છે.’

‘એ ઓરતના બાજમાં જ્યાંની આપવા માટે મેં મોટી મુશ્કેલીએ બે ત્રણ સાખશીઓ મેલવ્યા છે.’ હુદર એલીએ હિંમતથી કારો-

નરને જણાવ્યું. ‘હું ધારૂં છું કે તેઓ આ ઓરતના બાપમાં કાંઈ જાણે છે.’

‘ઓ હો ! ત્યારે તો આપણું કામ આગલ ચાલશે ખરું.’ કારોનરે જવાબ દીધો. ‘જુલાઓ તે શાક્ષીઓને જયુરી હજુર ખાન-સાહેબ હૈદરખાલી.

‘કમીશનર સાહેબના હુકમથી મેં આ ઓરત. ગુંગુના ખરો ખુનીનો પત્તા મેલવ્યો છે.’ ખાનખાહાદુર જેહાંગીરશાહે કહે કહેને કારોનરને કહ્યું, અને હૈદરખાલી ડોલા શાહી જેહાંગીરશાહ તરફ જોવા લાગ્યો.

‘ખરેખર !’ કારોનર ખુશી થાઇ જોડ્યા. ‘શું આટલી વારમાં તમે ખુનીનો પત્તા મેલવ્યો ?’

‘હા સાહેબ, મેં તમામ ખાતમી મેલવી છે.’ જેહાંગીરશાહે જણાવ્યું. ‘અને હવે તે ખુનીને શોધી કાઢવાનીજ ફક્ત ખોટી છે. ઇન્સપેક્ટર ડારસીને મેહરબાની કરી તાકીદ કરો કે આ મકાનના દરશનમાં આવેલા કમપાઉન્ડમાં કોઇનેથી દાખલ થવા નહીં દીએ.’

‘તમારા બોલવામાં વજુદ સમજી તેજ પ્રમાણેનો હું હુકમ કરૂં છું.’ કારોનરે જવાબ દીધો. ‘મીંડ ડારસી, તમે કોઇની આદ-મીને કમપાઉન્ડમાં દાખલ થવા દેશો નહીં. હવે જયુરીના અહર્યો આપણુ સાક્ષીઓ તપાસવાનું કામ શરૂ કરીએ, અને ત્યાર બાદ મીંડ જેહાંગીરશાહનુ કહેવું સામલથું.’

હૈદરખાલીના રસતામાં જેહાંગીરશાહ કંવાંજમાં હાડકાં મીસીલ હતા. પ્રખ્યાત અનારકલી કેસમાં આ પારસી ડોક્ટરીવે મેલવેલી સરકાર અને પ્રજાની પ્રસન્નતા પછી, તેના નામ અને કાંમ હપત મુબશ્શની-રૈયત માન બરી નજરથી જોવી હતી, અને

સત્તાવાલાઓ પણ તેના બોલવા ઉપર વગર અચકાવે ઇતખાર રાખતા હતા, સખખ ખરા ગુન્હેગારોને શોધી કાઢવામાં આ પારસી બચ્ચાની અટકલ ખરેખર અજબ જેવી હતી.

એવો એક કળાખાજ પારસી ડીટેકટીવ છુપી પુલીસની સંદ્ધમાં નોડાયથી હૈદરઅલી અને તેના જેવા ખીજાઓ આ ‘કાગડા’ના ખુણાં ખટોલાં શોધી કાઢવાની દરેક તજવિજ કરતા હતા, પણ ખાનખાહાદુર જેહાંગીરશાહ સાફ દયાનત અને ચોખે હાથે ફરતા હોવાથી તેના હડહડતા દુશ્મનો જંખાવાના પડી આજ સુધી મુગા બેઠા હતા.

‘જ્યુરીના ગ્રહસ્થો,’ કારોનર સાહેબ બોલ્યા. ‘આ મુકદમામાં આપણને પાંચ સવાલ નક્કી કરવા છે.’

પહોલો સવાલ એ છે કે આ ઓરત કોણ હતી.

બીજો સવાલ ત્યાર પછી એ છે કે વરલીના બાણ ઉપર એ ઓરત ‘નુંનું’ કેટલી મુદત થઈ રહેતી હતી, અને હીયાં રહેવા માટે તે ક્યાંથી આવી હતી.

ત્રીજો સવાલ એ નક્કી કરવો છે, કે એ ઓરત ‘નુંનું’ પોતાનું મુજરાન કેવી રીતે કરતી હતી, અને તેણીના કોણ કોણ સોગતી હતા ?

ચોથો સવાલ, તેણીના કોષ દુશ્મનો હતા કે નહીં અને

પાંચમો સવાલ, તે પૈસાવાલી હતી કે ગરીબ.

એ પાંચ બાબદો તમારે જાણવી જરૂરની છે, અને ત્યારે જ તમે આ ખુન કેવી રીતે થયું છે, તેના અનુમાન ઉપર આવશો. સાક્ષી બોલાવો, ખાનસાહેબ.’

ખાનસાહેબે ફાંફાં મારી સાક્ષીઓ તો એ ત્રણ શોધી કાઢ્યા હતા, પણ તે સરવળી જમાની જ્યુરીને નકામી માલમ પડી. નાકા ઉપર ખેલે

બરતો સીપાઇ, સંધાસ સાફ કરનાર હવાલખોર, મરનારનો ઘોળી અને દારૂની દુકાન રાખનાર બંદારી લાઉદાદા, ઉપરાંત દુધવાલા સકારામ અરજીન અને રસતો સાફ કરનાર મ્યુનીસીપાલીટીનો કચરાપટ્ટી પાંડયા માહાર, એ મુખ્ય સાક્ષીઓને તુનું વિશે જાણની આપવા હૈદરઅલીએ ખેચી કાઢી બાહર પાડ્યા હતા. એ સરવેમાં પ્રકત છેલ્લા સાક્ષી દુધવાલા સકારામ અરજીનની જાણની કારોનરે નોંધ લેવા માંડી.

સકારામ અરજીનની જાણની.

સકારામ અરજીને પોતાની જાણનીમાં જણાવ્યું કે:-

‘હું આજ લામખો વખત થયો મરનારને દુધ આપું છું. મારે એને ત્યાં દીવસમાં બે વખત આવું થતું હતું. સહવારના ૬ અને ૭ની વચ્ચે, અને સાંજના ૩ અને ૪ની વચ્ચે, હું રોજ દુધ આપવા આવતો હતો. મરનારનું નામ તુનુંજાન હતું. મરનારને બુલેવને દહાડે મેં છેલ્લી દીઠી હતી.’

સવાલ—લામખો વખત થયો તું મરનારને દુધ આપતો હતો, એટલે કેટલો વખત ?

જવાબ—તેની કાણુ યાદ રાખે છે. પણ થઈ હશે આઠ દસ વરસ.

સવાલ—તારા પછસા રોકડા આપતી હતી કે ?

જવાબ—રોજ નહીં પણ મહીને મહીને તે રોકડા ચુકવી આપતી હતી.

સવાલ—તું રોજ કેટલું દુધ આપતો હતો ?

જવાબ—એક શેર દૂધનો રોજ ઉકરો હતો સાંહેમ.

‘ઓહો!’ કારોનરે જાણનીની નોંધ લેતાં અજાબ થઈ ટીકા કીધા. ‘રોજ એક શેર દૂધ !’, ‘મરનારની ઉમર કેટલી હશે વાર?’

જવાબ—હશે પાંત્રીસ ચાલીશ વરસ.

સવાલ—કાંઈ દીવસે તુએ મરનારને છાકટી થાયલી દીડી હતી?

જવાબ—નહી સાહેબ. મેંતો કાંઈની દીવસે તેણીને છાકટી થાયલી દીડી નથી.

સવાલ—તે ક્યાંથી આવી હતી તે તું જાણે છે ?

જવાબ—તે એક વખત બોલી હતી કે ‘ મને દીલ્હીકો જાને-વાલી હું;’ તેણીનો વર મરી ગયો હતો. તેણીના ઘરમાં કાંઈની દાહાડે કાંઈ ખરકા પુરૂદને મેં જોયો નથી. તે કદીની મારા પછસા વાસ્તે મને ખુમ પડાવતી નહી હતી, પણ ‘કાંઈ વખતે હું તેની પાસ દસ આર રૂપીઆ આંગ ઉપર જ્યાં લઈ જતો હતો, અને તે રૂપીઆ ખાજગથી તે દુધના પૈસામાંથી કાપી લેતી હતી.

‘ આપણને એટલું તો માલમ પડ્યું કે મરનાર કાંઈ મુશ્કેલીસ હાલતમાં રહેતી નહીતી. ’ કારોનર બોલ્યો. “ વળી મરનારના મકાન નો ઘર સામાન, તેની રહેવાની રીતભાત, અને બીજી વિગતો ઉપરથી માનવાને બની આવે છે, કે મરનાર નુંનું સેહજ ખંડાવાલી તરીકે આ લગ્ન ઉપર રહેનારાઓમાં જાણીતી હતી.”

બીજા સાક્ષી તરીકે પુલીસે જી વિભાગનાં સીપાઇ પાંડુરંગ હરીને રજુ કીધો.

સીપાઇ પાંડુરંગ હરીની જુબાની.

‘ હું જી. વિભાગનો સીપાઇ છું. માર નામ પાંડુરંગ હરી છે. ’

સવાલ—નંબર ?

જવાબ—સંમંબર, લેવનટી સેવન !

સીપાઇદાદાનો આ જવાબ સાંભળી જ્યુરીના સરવે ગૃહસ્થો બેઠકક હસી પડ્યા, અને કારોનરે જોરથી પૂછ્યું. “ શું ? ”

એક જુરુર—એ પોતાનું નામ ‘લેવનટી સેવન’ કહે છે, પણ એના પટા ઉપર લેવનહંડરેડ એન્ડ સેવન નામર છે.

‘લેવનહંડરેડ એન્ડ સેવન.’ કારોનર નોંધ લેતાં બોલ્યા.
‘ચલાવ. તું આ મુકદમામા જે કાંઈ જાણતો હોય તે કહી દે.’

“હું આ રસ્તા ઉપર બપોરથી રાત સુધી રોજ પેહેરો બરધુ.” સીપાઇએ આગળ બોલવા માંડ્યું. “તું તું ને હું નામે અને નજરે ઓળખતો હતો. મહેવને દાહાડે સાંજના છ સાડા છ વાગે મેં મરનારને હાથમાં બે દારૂની બાટલી લઈ ધર તરફ જતાં જોઈ હતી. કાંઈક દીવસે મેં તેણીને સાંજ પછી ઘરમાંથી બહાર જવી જોઈ નથી. તેણીની મુલાકાતે કાણુ આવતું હતું તે હું જાણતો નથી, પણ થોડા દાહડાની વાત ઉપર મેં એક ઓરતને અને બીજી વખત બે શખસોને આ મકાનમાં દાખલ થતાં જોયાં હતાં.”

સવાલ—સખર! તે બે શખસો કાણુ હતા ?

જવાબ—એ પારસીઓ હતા. એક ઉમરેં પુગેલો અને એક જવાન હતો. બંને કોઇ સારા માણસ નેવા નજર પડતા હતા. તેઓની ગાંડીબી તેવીજ હતી.

સવાલ—દારૂ લઈ જતાં મરનારને તેં કયે દાહડે જોઈ હતી ?

જવાબ—નાલીયેર પુણેમને દાહાડે.

કેટલાક સાક્ષીઓની જીવ વગરની જખાની લીધા પછી, કારોનરે નિરાસ થાઇ ખાનસાહેબ હૈદરઅલીને પુછ્યું. “આ ઓરત હિન્દુ-સ્થાનના કયા ભાગની વતનદાર હતી હૈદરઅલી ?”

“હુજુર એ દીલ્લી તરફની વતનદાર હોય, એમ લાગે છે.”

હૈદરઅલીએ જવાબ દીધો.

“દારૂની બાટલી મરનાર-મહેવને દાહડે લેઈ આવી, તેથી એવું ધારવાને કારણુ મહેઈ, કે મરનારને ત્યાં તે દિવસે મેજખાની હોવી જોઈએ.”

કારોનરે પોતાનો શક જણાવ્યો. “કાંઈ મેહમાનોની તે ઇનતે-
જરીથી રાહ જોતો હોવી જોઈએ, અને એ મેહમાન કાંઈજ નહી
પણ મરનારનો કાંઈ દોસ્ત આસનાવ હોવો જોઈએ.”

“એમ કેમ અને સાહેબ !” જયુરીમાંથી એકજણ બોલ્યો.
“મરનાર અઢોર ઉમરની એક ઝોરત માલમ પડે છે, અને
તેણીને માટે એમ વિચારવું—

• “નોતુસેમ્સ ! અઢોર ઉમર !” કારોનરે રડ્યો આપ્યો. “હ-
મખગ ! ! જે ઝોરતની પાસે પૈસા હોય, તે તેના દોસ્તોની નજરમા
ધરડી અને બદરૂપી હોવા છતાં હંમેશ જવાન, અને ખુબસુરત જેવી
લાગે છે. અત્યાર સુધી પડેલી જગ્યાની ઉમરથી એવું કાંઈખી આપણને
મલમ પડતું નથી, કે મરનાર ક્યાંની રેહવાસી હતી, અને છેલ્લી
તે ક્યાંથી આવી હાંયાં રહી હતી.”

આવી કિસ્મતની તકરાર જયુરી અને કારોનર વચ્ચે ચાલતી
હતી, તેવામાં એક અઢોર ઉમરનો પારસી આડાબંધનું ચટાપટા
ની છીટનું બદોઆન, અને સુરતી અલેયાની પાયલી જેવી ઉંડી
ટોપી પેહડી, ખાંધે ઉપર રેસમી રમાલ નાંખી ઉતાવલે પગલે લોકો
ની ગીરડીમાંથી બેઘડક જયુરી આગલ ધસી આવી બોલ્યો:—

“ગરીબ ખીયારી ! આખર જનથી ગઈ ! ! હે બદા ! જેમ
તારી મરજી ! ! !”

“તમે કાણુ છો અને કાણુને સારું બોલો છો ?” કારોનરે
સવાલ કીધો.

“કાણુને હારું ? વલી મરનારને હારું ! ! !” પૈલો
પારસીએ જવાબ દીધો. “ખીજ કાણુને હારું આ જગે બોલવાનું
હોય ?”

“ત્યારે તમે મરનારને આલખોજ ખરા. કીક છે. તમારી જખાનીએ હમને કામ લાગે તેવી હશે તો તેની નોંધ લઇશું” શેઠ.”

‘અરે મુવા હેકના થતા ! નુંનુંના મરવાથી મને એ નુંકહાન થયાં, હોઉવે. એક તો એક હાઈં જેવું ધરાક ગીયું, અને ખીજીતો મારા પૈહા ગીયા.” પેલા પારસીએ બલાપો કીધો.

ત્યારે મેહરજાની કરી તંમારી જખાની નોંધાવો.

એજન બાંગાની જખાની.

એજન બાંગાએ પોતાની જખાનીમાં જણાવ્યું કે:—“મારું નામ એજનજી છે. આ લતાના લોકો મારો હાથ જરા બાંગો હોવાથી મને ગુમમાં એજનબાંગો કરી કહે છે. વરસીયા મુઝાજ જવાની હડક ઉપર મારું ઇંત્રેજી દાર વેચવાનું પીહું છે. નુંનું મારું ધરાક થાય છે. તે મારે લાંથી ખરાનડીન અને બ્હીકીની બાટલી હંમેશ ઉધાર લેઈ જતી અને તેના પૈહા દર માહની પેહલી તારીખે રોકડા ચુકાવી આપી ખીજે માલ લેઈ જતી ! હોઉવે ! ! છેલ્લી તે બલેવને દાહડે હાંજના છ વાગે મારે તાંથી એક બાટલી ખરાનડીન અને એક બાટલી બ્હીકી ઉધાર લઈ ગેયલી.”

સવાલ—તમને હીયાં કાણે મોકલીયા ?

જવાબ—મોકલે કાણ ? નુંનુંના ખુનની ખખરતો મને આજે હવારના પડી, અને હું પોને હીયાં આવતો હતો, પણ તેટલામાં ન-ખોદ ગીયા એ કાન્હટેબલોએ આવી ગરવા જે માએદો, તે મરતાં ઉઠેજ નહી. હું તો પૈહાને વરે ખોટી થાયેલો, પણ નખોદ ગયલા અંતે પૈહા આપવા વગર નીકળી ગયા. એ ધણી મુવાઓનો ભારી જીજ્ઞાસ ! પણ લાચાર ! કરીયે હું ! એ લોકોને છેડી કાઢું ઉભા રહીએ.

સવાલ—તમે નુંનુંના કોઈ ઓળખીતાને પીછાનો છો ?

જવાબ—અરે એ નહીં બલામાં તમે મને કાંઈ તાણોજ હાજ.

મરવા દોની. તે આપરે કાંઈ જાણતા નથી. જે જાણે તેને તાણો. પણ હા ! તે એક વખત મારી આગળ બોલેલી કે તેનો એક જવાન દીકરો છે, અને તે એક બેલાનો ટંનડલ છે, અને ખલાહી લોક તેને જાકર ટંનડલ કરી કેહ છે, હોઉવે.

બેજન બાંગાની જમાની પુરી થતાંજ બાણકી નામની એક સુરતી ઘોડાવાલીને, હૈદરઅલીએ જયુરી સમક્ષ રજુ કરી, તેની જમાની લેવા કારોનર સાહેબને અરજ કીધી.

બાણકી ઘોડાવાલીની જમાની.

“ મારું નામ બાણકી છે. હું મારા વર હાથે પને આવેલા ઝાંપા માં રેહું છું. હું તું તુંને ઓલખું છું : કોઈ કોઈ વાર હું તેને તીઆં દળતું લેવા જતી. ગયા આદીતવારે હવારના હું હુખલા જમાહની હુનાઆઇતું દળતું લેધ જતી હતી તેવારે મેં એક મજબમાનને દરવાજામાં ઉભેલો દીઠો હતો. ”

ખાનસાહેબ હૈદરઅલીએ પોતાની નોંધ પોથીમાં બાણકીની જમાનીમાંથી કાંઈ ટપકાવવા માંડ્યું.

સવાલ—તે મુસલમાન કેવો હતો ? જવાન કે બુઢો.

જવાબ—તે ધરડા જેવો મને લાગો. જરા આંગે જડો અને બટકો હતો.

હૈદરઅલીએ કારોનરની રમથી સવાલ પુછ્યો. “ બીજી કાંઈ નિશાની તું તેની આપી શકશે ? ”

જવાબ—બીજી વાત હમે હું જાણીએ ? પન જો હું ફરીથી તેને જોઉં તો ઓળખું ખરી. મેં તેને ધરના દરવાજામાં ઉભેલો દીઠો. હું તું તું તું દળતું લેવા હાર અંદર પુછવા ગઈ હતી, પણ તેને ના કેહું એટલે હું બહાર નીકળી. હું જ્યારે બહાર નીકળી તો પેલા મજબમાને યુમ પાડી કોઈ રહતેથી જતોતા તેમે કહું ‘કાઇમઅલી

મારે હાર ખોટી ચળે. લાંગર ઉચકી ના જતો હોં કે ? ” મેં તેને એટલું જ બોલતા છાંબસેલો.

ખાનસાહેબ હૈદરઅલીએ પોતાની નોંધપોથીમાં આ જખાની મોહકું મલકાવી ટપકાવવા માંડી, અને જેહાંગીરશાહે હસ્તે ચહેરે કારોનરની રમથી બાણકીને એક બે સવાલ કીધા.

સવાલ—બાણકી હું તુંને પુછું તેનો જવાબ જરા વિચાર કરીને આપ. તું કહે છે કે જો ફરીથી તે મુસલમાનને તું નજરે જોય, તો ઓલખે. ત્યારે તું કેહ કે તેના આંગમાં, કેવાં કપડાં પહેડેલાં હતાં ?

જવાબ—પગમાં ચલકતાં બુટ ધાસેલાં, આંગમાં કાલો કબજો અને લાંબો છપેદ ઝબો.

“ એટલી વિગત પુરતી નથી. ” જેહાંગીરશાહે નાસિપાસીથી જણાવ્યું. “ બાણકી કાંઈ ખીજી નીશાનીઓ તુંને યાદ આવતી હોય તો કેહ. ”

જવાબ—ખીજી તો કાંઈ નહી. પણ ખરાક હું ભુલી. કછખી ટોપી માથે ધાસેલી. હોડવે !

“ દમ નહી ! ચલકતાં બુટ, અને સફેદ સાહયો, તથા કસખી ટોપી એ મુસલમાનનો સાધારણ પોશાક છે. ” જેહાંગીરશાહે ટીકાં કીધા. અને કારોનરે તેને ટેકા આપ્યો.

“ ખાંધ ઉપર રમાલ નાખેલો હોડવે ! ” બાણકીને યાદ આવવાથી તે ફરીથી બોલી.

“ ખુલ્લે ખુલ્લું છે કે કાંઈ રખસ હીંયાં આંખેાં હતો ખરો, પણ કમનસીમે તેનું ખ્યાન આ સાક્ષી તરફથી ખરોખર મલતું નથી ” હૈદરઅલીએ લાચાર થઈ જમુરીના મન ઉપર પોતાની વાત ડસાવવા કહ્યું.

સવાલ—તે શખ્શ તું ધરમાં દાખલ થઈ ત્યારે શું કરતો હતો ?

જવાબ—તે ગુસ્સામાં હોય એમ મને લાગ્યું. પણ હું ભુલી. તેના કાનમાં મેં એક હુંનાની કડીખી બેસાડી, તે કહેતાં હું ભુલી ગયેલી હોં કે. હાઉવે !

“ શાઆશ, ” હૈદરઅલી એકાએક બોલી ઉઠ્યો, અને તુરતજ તેણે પોતાની નોંધ પોથીમાં ‘હુંનાની કડીની’ નોંધ કરી લીધી.

“ હું ધારું છું કે હવે ખુનનો પતો મળતાં ઝાઝી વાર લાગશે નહીં. ”

બાલુકાની જખાની પુરી થયાથી તેણીને જતી મુકી, કારોનર સાહેબે જયુરીને કહ્યું. “ હવે સાંહેબો તમારી સનમુખ પડેલી જખાની પરથી આ ઓરત હુંનાના મરણ વીશે શું મેવટ ઉપર આવતું તે હું તમને જણાઉ તે આગમજ આપણા જણીતા ડીટેકટીવ ખાં ખાં જેહાંગીરશાહ શું કહે છે તે સાંભળવાની હું તમને બલામણુ કરું છું. એવન શરૂઆતથી આ ખાખદના સંબંધમાં આવેલ છે, અને એવણુ કહે છે કે ખુનનો પતોખી એવણે શોધી કાઢ્યો છે. વાસતે એવણુ ખોલવું સાંભળી તમોએ તમારો અબીપરાય આપવો.

પ્રકરણ ૨ જી.

જેહાંગીરશાહ શું કેહ છે ?

રા વાંચનારને ડિરેક્ટીવ જેહાંગીરશાહ સાથે લંબાન થી પીછાણ કરાવવાની જરૂર નથી, સખખ પ્રખ્યાત અનાર-કલી કેસમાં થાયેલું બેદબરયું, ખુન શોધી કાઢવા પછી એ બાહોશ પારસી અમલદારે પોતા માટે અંખર ફિરતી હાસલ કરી હતી.

કારોનરે પોતાનું બોલવું પુર કીધું. જયુરીના સભાસદો જેહાંગીર-શાહનું બોલવું ઇતેજરીથી સાંભળવા તૈયાર થયા અને છાપાના રીપોર્ટરો તેમનું બોલવું બોલેબોલ લખી લેવા લાંબી પેનસીલો ઘડી તૈયારી કરવા લાગ્યા. ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ ધીરે અને હંડે પેટે પોતાની બેઠક પરથી ઉઠી બોલવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા, અને હાજર રહેલા પોલીસના અમલદારો તથા ખાનસાહેબ હૈદરઅલી ઉંચે ડાલે સાંભળવા આગલ વાંકા વધ્યા.

જેહાંગીરશાહની થીઅરી.

“કારોનર સાહેબ અને જયુરીના ગ્રહસ્થો” જેહાંગીરશાહે બોલી શકતા હતા. “આ ખુન વિશે જેઠ કાલે ખબર મળતાં હું કમીશનર સાહેબ સાથે હીંચાં આવ્યો હતો. આવતાં વાર આ મકાનની આસ-પાસ મેં શકની બજારથી જોયા બાદ, એ મકાનના દીવાનખાના મેં

તપાસ્યાં હતા. તે વખતે ઘણુંજ અંધારું હતું. બતી સલગાવવાનો વખત થયેલો હોવાથી હું મારી તપાસ આગળ ચલાવી શક્યો નહીં હતો, અને તેટલાં માટે આ મકાનના દરશનમા આવેલા ન્હાના કમપાઉડના દરવાજા ખંધ કરાવી કોઇથી શખ્સને કાંઇથી કારણ સર અંદર નહીં જવા દેવા માટે એક પુલીસ જમાદારને મેં આખી રાત હીયાં રાખ્યો હતો. મારી તપાસ આગલ ચલાવવામાં આજ રોજ સંડવારના સાત વાગેથી હું હીયાં આવ્યો છું.”

“ સૂહેબો, હવે આ મકાનના દીવાનખાનાનો માંમલો પેહલાંતો હું તમારા ધ્યાનમાં ઠસાવવા માંગુ છું. દીવાનખાનામાં ત્રીસે ઊંઘે મસનકે પડેલી છે. તેણીની પીડ ઉપર બે જખમ થયેલા છે. દીવાનખાનામાં એક ન્હાની જેતી ખાલ્લની ટેબલ ઉપર ખાવાનું તઇઆર પડેલું છે, અને ધ્યાન રાખો સાહેબો, કે ટેબલ આગળ એકજ ખુરસી મુકેલી છે. પાસે દારૂની ઉંઘાડેલી બાટલી અને એક ટંબલર છે. દારૂ હલકો નથી, પણ હેનીસીનો ઉંચો ઝાંડી છે. બાટલીમાંથી થોડો દારૂ પીધેલો છે, સંખ્ય બાટલી અધુરી માલમ પડે છે.”

“દીવાનખાનામાં ટેબલની જમણી બાજુએ એક કબ્રાટ અને તે પાસે એક પેટી દીવાલની અડોઅડ ગોઠવેલી છે. પેટી ઉંઘાડી પડી છે. કબ્રાટ ખુલી પડી છે. તે માંહેલાં કપડાં ભોંય ઉપર હીયાં ત્યાં વિખરાયલાં પડેલાં છે, અને કોઇ કોઇ શાડી નાંખેલાં છે.”

“ દીવાનખાનાની ડાબી બાજુના ખુણામાં લખવાની એક ન્હાની જેતી ટેબલ ગોઠવેલી છે. એ ટેબલનું વચ્ચનું ખંન જખરીથી ઉઘાડેલું છે, અને તે માંહેલાં કાગળે ભોંય ઉપર હીયાં ત્યાં ખુલ્લાં પડેલાં છે.”

“ સુવાના ઓરડામાં નજર કરતાં એક પક્કંગ માલમ પડે છે. તે પક્કંગ ઉપરના ગોદરાં શાડી નાખી તે માંહેલો રૂ અને શાઠો બાહર ખેંચી દાહડ્યો છે, અને ગોદરાંનું ખોરડું ઉલટાવી નાખેલું છે.”

“ મકાનની અંદરના ભામની તપાસ પુરી કીધા બાદ, મેં કમ-પાઉન્ડમાં તપાસ ચલાવી હતી, અને તે તપાસ પુરી કરી, સાહેબો હું પાછા અને પુરાં સેવટ ઉપર આવ્યો છું, કે આ ઓરતનું ખુન થયું છે ખરૂં, પણ એ ખુન પૈસા માટે થયું નથી. ”

“અજી ખાન બાહર સહેબ. એ કયા અજાએમ ખાત આપ કહેતે હો.” હૈદરઅલી જેહાંગીરશાહેને હસી કહડવા લાગ્યો. “ એ ચોરી નહીં તો કયા ! કયા એ પામપટ્ટી ઓર ખીમા, ઓર બેડે ખાને કે વાસતે કીસીને એ ખુન કીયા હયે ન ! માશા અલ્લા ! ! ”

“ મેરા કેહના જરા સુનીએમા જનામ. ” જેહાંગીરશાહે ધીરજ આપી આમલ ચલાવ્યું. “ હવે સાહેબ, એટલું તો નક્કી છે, કે ખુન થયું. હુંબી કહું છું કે ખુન થયું. પણ હું એમ કહું છું કે કે પૈસાને વાસતે એ ઓરતનું ખુન થયું નથી, અને હું તે સાબેત કરી આપશ. વધું હું એમ કહું છું, કે તુંતું ખુન થયું છે, અને તે ખુન કરનાર ખુની રાતના સાડા નવ વાગાની આજમજ આ મકાનમાં આવ્યો છે, અને તેણે તુંતું ખુન રાતના સાડા નવ અને દસ વાગાની અંદર કીધું છે. હીયા પુલીસના સીપાઇ અને ‘એજનઆંગા’ ની સાખશી એક સરખી પડી છે. એજનઆંગાએ બહેવને દહાડે છ વાગાને સુમારે દારૂની બે બાટલી તુંતુંને વેચી, અને પુલોસના સીપાઇએ તુંતુંને બહેવને દહાડે સાડા છ વાગે બે દારૂની બાટલી લેધને રસતેથી પસાર થતી જોઇ હતી. ”

“ બીજી અમતની જખાની જે પડી છે, તે બાબુકી ઘોડા પાલી અને દુધવાલા સકારામ અરજુનની છે. એ બંને શખસોએ તુંતુંને બહેવની સાંજના છેલ્લી જોઈ હતી. હવે જંમુરીના ગ્રહસ્થો, આ છેલ્લી બે જખાનીની કીડીઓને પેહલી બે જખાનીની કીડીઓ સાથે, એ જોડી નાંખી, આખી જખાનીની મેં એક સાકલ બનાવી છે, અને એ સાકલ આ ઓરતનું ખુન કયારે થયું હો તે વખત દેખાડી

આપે છે. એટલે હવે ખુલ્લું થઇ ગયું છે, કે ખુન બલેવની રાતનાજ થયું છે. પણ મેં તમને હમણા કહ્યું કે રાતના સાડા નવ અને દસ વાગ્યાની વચ્ચે ખુનીએ પોતાનું કામ કરી લીધું છે. તે હવે હું તમને સામેત કરી આપું છું. બલેવને દહાડે મંગળવાર હતો, તમને યાદ હશે સાહેબો કે મંગળવારે રાતના દસ વાગ્યા પછી સખત તુફાની પવન ફુકવા માંડ્યો હતો, અને સાડા દસ વાગ્યાથી વરસાદ પાછલી રાત સુધી પડ્યો હતો. અગરજો ખુની દસ કે સાડાદસ વાગ્યા પછી ખુન કરવા આવ્યો હોત, તો તેના કાદવના પગલાંના છાપ દીવાન-ખાનાની ભોંય ઉપર પડેલા દેખાતે. એટલા ઉપરથી હું એવાં સેવટ ઉપર આવ્યો છું કે ખુન સાડા નવ અને દસની વચ્ચે થયું છે, સખત કાદવના પગલાંની કાંઇથી નિશાન આ મકાનમાં દેખાતી નથી.”

“ તમારી થીઅરી ખરેખર વખાણવા જેગ છે મીઠ જોહાં-ગીરશાહ.” કારોનરે વખાણ કીધા. “ પણ સવાલ છે કે—

“ માફ કરો સાહેબ. ” જોહાંગીરશાહ બોલી ઉઠ્યો. “ મેં હજી મારું બોલવું પૂરું કીધું નથી. હું એટલી બાબત જણાવી હવે ખુદ ખુનીની બાબત ઉપર આવું છું.”

“ હમુનેથી તેજ જોઇએ છે.” એક જ્યુરર બોલ્યો.

“ અને હું બી તમને તેજ આપુ છું.” જોહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “ સાહેબો, તમે મારું કહેવું હવે જરા ધ્યાનની સાંભલો. કેહવાને દલગીરછું કે આ ખુન કરનાર કોઇ નહી પણ એક પારસી છે !!! ”

“ પારસી !! ” એક જ્યુરરે અજબ થાઇ પુછ્યું.

“ હા સાહેબ. પારસી ! ” જોહાંગીરશાહે ભાર મુકી કહ્યું. “ ખુદા કરે હું ખોટો પડું. તું તું તું ખુન કરનાર એક પારસી છે. તે પારસી જવાન છે. તેણે બાંધેલી પાંધડી, પેહડી છે, અને તેના આંગળા કારી બનાતલો દગલો છે. કદામા તે મધ્યમ ઉંચાઇનો છે.

તેના હાથમા છતરી છે. અને તેના પગમા ‘ ફલેટ દિલ ’ અને ‘ નરો ટાંના બુટ છે. ”

ખુનીનો આવી રીતનો ખારીક હેવાલ સાંભળી હૈદરઅલીની તો શીફરીજ ફાટી ગઇ. ખાન બાહાદુર જેમ જેમ પોતાના વિચારો જણાવતા ગયા, તેમ તેમ હૈદરઅલીની ખેજલતનો પાર રેલો નહી, અને તે બોલી પડ્યો:—

“ એ સખ કહેનેકી ખાત હય. અજી જનાબ •કંઠી મુજ •વાલેકો છોકર દાહાડીવાલેકો નહી પકડના !! ”

પણ જેહાંગીરશાહે પોતાના હરીફની ખરી હાંસલ જાણતા હોવાથી હસી પડી બોલ્યા. “ જરા ઠેર જમઝમે જનાબ. મયે તમામ હીસાબ આપકો ખતા દેતા હું. ઇસમે કુચ્છ. બડી મુશકીલ ખાત નહી હયે. સીપાઇ, ” જેહાંગીરશાહે પોતાના માથુસને હુકમ કીધો. “ કુચે ઠેવલી તી ટાકરી. ! ઇકડે આંન. ”

ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહેનો હુકમ થતાંજ, પેલા સીપાઇએ એક ન્હાંની નેવી ટોપલી કારોનરની ટેબલ ઉપર લાવી મુકી, અને ખાન બાહાદુર જેહાંગીરશાહે પાછું બોલવા માંડ્યું:—

“ જરા ધ્યાન રાખો સાહેબો. કાઇખી જાનના ખુન પકડવામાં કાંઇજ નહી પણ ખારીક તપાસ અને શોધની ઘણીજ જરૂર છે. ખાનસાહેબ હૈદરઅલી ખુનીનો પતો મેલવવા વરલીના ખાંણની આસપાસ સાખશીઓ શોધી લાવવા ગયા, પણ તેને બદલે ખુનીનો પતો મેલવવાની આ મકાનમાજ જે તેવને તજવાજ કરી હોત, તો તેવન પણ મારાં જવાંજ સેવટ ઉપર આવત. ખાનસાહેબ હૈદરઅલીની હાલત, ‘ કેડે છોકરૂં અને ગામમાં શોધું ’ તેવી થાંઇ પડી છે. ”

“ હવે જયુરીનાં સાહેબો, ‘ બ્લાસ્ટર ઓફ પેટ્રીસ ’ના બા જે

નમુના હું તમારી આગલ રજુ કર છું.” જેહાંગીરશાહે પેલી ટોપલીમાંથી મટોડાના બે ઓટલા નમુના કાઢી જયુરીના વડાના હાથમાં આપી બોલવા માંડ્યું. “એ, ખુનીએ પેહડેલાં ખુટની “હિલ’ના નમુના છે. મે તમને કેલું તેમ ખુટની ‘હિલ’ “ફલ્ટ” છે. એ નમુનો નુંનુંના મકાનના કમપાઉન્ડમાં કાલ ઉપર પડેલા કાઠના ખુટના છાપ ઉપરથી મે ઓટી કહાડ્યો છે. મે તમને હમણા એમ કેલું કે ‘નૌરોટો’વાલાં ખુટ ખુનીના પગમાં હતાં. તેની સામેતી હું એમ આપવા માગું છું, કે કમપાઉન્ડમાં પડેલા ખુટના છાપનો આ કાગળ ઉપર આબેહુલ ચીતાર મે બારીકથી પાડી લીધો છે. તમે જોશો કે એ ચીતારનો નમુનો ‘ટો’ આગલથી સાંકડો છે. ત્યારે હવે એટલું તો નક્કી થયું કે ખુનીના પગમાં ફલ્ટહિલ અને નૌરોટોનાં ખુટ હતાં.”

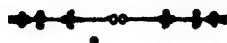
“જુવો સાહેબો, આ ફલ્ટહિલ અને આ નૌરોટો, તથા આ મધ્યમ કદના ખુટનો બારીકથી લીધેલો ચીતાર, કેવો ઘટમદાર અને ડોલદાર દેખાય છે. કોઈ રખડતા રઝડતા કે ખડતળ આદમીના પગના ખુટ નૌવો આ ઘાટ હોય એવું આ ચીતાર ઉપરથી સામેત થતું નથી, પણ કોઈ ઘટમદાર પગમાં પેહડેલાં ખુટનો ડોલદાર ઘાટ હોવાથી મને લાગે છે કે નુંનુંનું ખુન કરનાર શખસ કોઈ ખડતળ બાંધાનો શખસ નથી.”

“મે કેલું કે ખુની જવાન ઉંમર અને મધ્યમ કદનો છે. તે હું એવી રીતે સામેત કરવા માગું છું, કે ઓટલા આમલની સીડી ઉપરથી ઉતરતાં કમપાઉન્ડમાં જ પેહલું પગલું આપણી નજરે પડે છે તે બેથી ત્રણ વારને છેટે પડેલું છે. એ શું દેખાડે છે ? એ ઉપરથી એવું સામેત થાય છે, કે ખુનીએ ખુન કીધા પછી, દરવાજો બંધ કરી તેણે બાહરથી કુલુફ લગાડ્યું; અને ત્યાર પછી ઓટલા ઉપરથી એક મોટી છદ્માંગ મારી તે કમપાઉન્ડમાં

કુદી પડી નાહસી ગયો. બીજાં બધાં પગલાંના જમીન ઉપર પડેલા છાપ સાથ સરખાવતાં આ પેઢલાં પગલાંનો છાપ અંગેડા આગલથી કાઢવમાં વધારે ઉડો પડેલો છે. કાઢખી જડાં આંગવાલો કે ગંગ-વર કદનો માથુસ પોતાના ભારી આંગ સાથ એટલી મોટી છલાંગ ભારી શકેજ નહી, પણ એક પતલાં કદનો, મધ્યમ ઉંચાઈનો શખ-સજ એટલો મોટો કુદકો ભારી શકે, એ બનવા જોગ છે.”

“મે કહ્યું કે ખુની એક પારસી છે, અને તેણે પાઘડી પેહેલી છે. એની સામેતી જુઓ આ દીવાનખાનામા પડેલી ટેબલ ઉપરથી મલે છે. ખુનીએ ઘરમાં દાખલ થઈ પોતાની પાઘડી ટેબલ ઉપર મુકી હશે, તેનો આકાર ટેબલ ઉપર પડેલી ધુલ અને ગીરદમા હજી દેખાય છે. એ પાઘડીની પાસેજ તેણે પોતાની છતરી મુકી હતી, તેનીથી નીશાની ટેબલ ઉપર મોજુદ છે. તે તમે સાહેબે જોઈ તેમી નોંધ લેવી, કે જ્યથી ખુની સામે સેશ-સમા તે નોંધ કામ લાગે.”

• હૈદરઅલી આ નવી નવી શોધોની હકીકત સાંભળી નિરાસ ઉપર નિરાસ થવા લાગ્યો, અને અંતે તે નસોસ થાઈ ખુરસી ઉપર અધેલાઈ પડ્યો.

પ્રકરણ ૩ જી

નુંનુંનું ખુન કેવી રીતે થયું હતું.

રોનર સાહેબ' હું 'ધાર' છું કે હીયાં સુધી તો મેં જ્યુરી અને તમે સાહેબની ખાતરી કરી આપી છે, કે ખુની કેવો શખસ હતો. હવે નુંનુંનું ખુન કેવા સંજોગો વચ્ચે થયું છે, તે હું દેખાડી આપી મારું બોલવું ખતમ કરીશ.

“હું એમ કેહવા માગું છું કે નુંનું પોતાના ખુનીથી અનજાણ હતી નહીં. એ ખુની સાથે તેણીને પીછાણ હતી. તે જસેંવને દાહાડે રાત્રે નવ વાગ્યા પછી નુંનુંના મકાનમાં દોસતીના હકની રૂએ દાખલ થયો, અને પોતે બુખ્યો છે, એવું તેણીને જણાવ્યું. ગરીબ બીચારી નુંનું! તુરતજ તેણીએ આ ખુનીને માટે કાંઈ ખાવાનું બનાવવાની તજવિજ કરવા માંડી. આ ટેબલ ઉપર જે કાંઈ ખાવાનું પડેલું છે, તે કાંઈ નુંનુંનું બોજન છે એમ તમે સાહેબે સમજવું નહીં. ટેબલ આગળ જુવો! કે એકજ ખુરસી મુકેલી છે, અને ટેબલ ઉપર એક સાફ જેવું ટેબલ ક્લૉથ, રકાબી, એક ટંબલર, બ્હીસકી અને ક્રાન્ડીની બાટલી અને તે સાથે વળી છુરી અને કાંટા પણ મુકેલા છે. તે ઉપરથી હું સાબેત કરવા માગું છું, કે ટેબલ ખાસ આ ખુનીને માટેજ ગોઠવવામા આવી હતી. આ નવું ટેબલ ક્લૉથ પણ તેને માટેજ ટેબલ

ઊપર બીજાબુનું હતું. વધી એક કરતાં બધે જાતના દારૂની બાટલી પોતાને માટે નહીં, પણ આ ખુનીને પોતાનો મહેમાન સમજી નુંનું એ ટેબલ ઉપર લાવી મેલી હતી.”

“ એટલું નક્કી કીધા પછી, જયુરીના મહરથો, ખુદ ખુની વિષે હવે હું બોલવા માંડ્યું. ટેબલ ઉપર બીજાવેલાં સામાન ઉપરથી સાબેત થાય છે કે આ ખુનીને નુંનું કાંઈ મોટા માણસ સમજતી હતી, અને તેની તરફ માનની નજરથી જોતી હતી. તેને તે સારી રીતે પીજાણતી હતી, અને તેમ હોયા વગર નુંનું આવી મન-માનતી રીતે આ ખુનીની પરોણાગત કદીબી કરે નહીં. આ સોજીષતા હાથીદાંતના હાંયાવાલા છરી કાંટા, આ નવું પણ સેહેજ વંપડાયલું ટેબલ-લકલોથ, અને બીજી ચીજો આ મુસલમાન ઝોરતે પોતાને માટે નહીં પણ આ ‘મોટા માણસ’ માટેજ ટેબલ ઉપર ગોઠવી હતી.”

“ એમાં કાંઈબી શક હોય એમ મને લાગતું નથી. ” કારોનર બોલ્યો, અને જયુરોએ પોતાનાં ડોકાં ધુનાવ્યા. “પછી?”

“ હવે આ શખસ ટેબલ ઉપર ગયો અને નુંનું બાવરચીખાનામા ખાનાની તૈયારી કરવા ગયો. ” જેહાંગીરશાહે આગળ બોલવા માંડ્યું. “ પણ તેટલી વારમાં આ ખુનીએ પોતાની હિંમત બોધ દીધી. તે બોધ દીધેલી હિંમત પાછી મેળવવા અને પોતાનું પાંકયું કાંમ એકદમ પાર પાડવા નુંનું બાવરચીખાનામાંથી ખાવાનું લઈ પાછી ફરે, તે આગમજ ત્રણચાર મલાસ બ્હીસકી તે મટકાવી ગયો. બ્હીસકીની ગંરમાથી તેનું લોહી ઉછળી રેલું, અને તેની ગયેલી હિંમત પાછી ફરી તેજ વખતે આ ખુની બાવરચીખાના તરફ ધસ્યો, અને નુંનું ચુકા ઉપર વાંકી વધી કાંઈ પકાવતી હતી, તેટલાં પીઠ પાછલથી ખભાં અને ગરદન ઉપર તેણે બે જખમો કીધા.”

“ પણ બે જખમથી નુંનું બેજાન થાઈ નથી. તે જમીન ઉપર પડી ખંરી, પણ તેજ વખતે પાછી ઉઠી. ઉઠતાં વાર તેણીએ પોતાના

ખુનીનો દગલો જોરથી પકડ્યો. ખુની અને નુંનું વચ્ચે ઝપાઝપી ચાલી, અને અંતે તેણીના હાથમાંથી ખુનીએ પોતાનો દગલો મોટી મુશ્કેલીથી છોડવી, તેણીને જમીન ઉપર જોરથી પટકી. તે ઉંધી પટ-કાઇ પડી. જેવી તે પટકાઇ પડી, તેવીજ તે મરણ પામી. તેમ જો નહી હોત, તો મરનાર આપણને ચત્તી પડેલી માલમ પડતો.”

“ખુનીના આંગમાં બનાતનો દગલો હતો એમ મેં કહ્યું છે, તે વિશે મારે તમારી ખાતરી કરવી જોઇએ.”

“મરનારે પોતાના ખુનીનો દગલો પકડ્યો હતો, અને ખુનીએ તે છોડવાની તજવિજ કરી હતી, અને તેમ કરતાં તે દગલો ફાટી ગયો હતો, અને તેની એક ન્હાંની જેવી કાપલી નુંનુંના હાથમાં રેહી ગઇ હતી. તે રેહી જએલી કાપલી કાલી બનાતની છે, અને તે મે મરનારના હાથમાંથી મેળવી છે. આ રેહી તે કાપલી. તમે સાહેબોએ એ કાપલી બરાબર જોઇ લેવી, અને કારોનર સાહેબે તેની નોંધ લેવી, કે સેશન કોર્ટમાં તે કાંસ લાગે.” જેહાંગીરશાહે કારોનરના હાથમાં કાલી બનાતની એક કાપલી આપી, અને કારોનરે પોતાની ખાતરી કરી તેણે જયુરોને આપી.

“બસ, હાસ.” જયુરીનો વડો પોતાની ખાતરી થયાથી બોલી ફૂક્યો. “હમારી ખાતરી થઇ ગઇ અને હું ધારણ કે જયુરી સમક્ષ ખુન થયું છે એવી જાણી—

“સામલન્સ સર.” કારોનરનો મીઝનજ ગયો. “તમારે બાણુ-નું જોઇએ કે આ એક ખુનની બાબદ છે, અને તે વિશે બનતી તલા-શ અને દરેક ખાતરી થવી જોઇએ છે. શું શેહરમાં વસતાં સધ્ધર માણસોના ખુન થાય તોજ દોરધામ કરી બારીકાથી તપાસ ચલાવવી, અને ગરીબ આદમીના ખુન ઉપર ઢાંક નીછોડો કરી ઉપર ટપકેની તપાસ કરી નીકાલ પટાવવો ?”

“આઇ બેગ્સ યૉર પારડન.” ફોરમેને નમનતાઈથી જવાબ

દીધો. “ મે તો ફક્ત મારું મત આપ્યું?”

“ તમારું મત કોઈએ માંગ્યું નહીં હતું. ” કારોનરે ટીકા કીધા. “ ચલાવ, મી૦ જેહાંગીરશાહ.”

‘ ખુન ક્યારે થયું, અને કેમ થયું તે જણાવ્યા બાદ હવે હું ખુન કરવાના કારણ વિશે તમારી ખાતરી કરવા માગું છું.

ખુન કરવાનું કારણ !!

“ તુંતુંતું ખુન કરવાનું કારણ શું ? ” જેહાંગીરશાહે આગલ બોલવા માંડ્યું. “ આ ખુનીએ તુંતુંતું ખુન શા. માટે કીધું એ ઘણાજ અગતનો સવાલ છે. ”

“ પૈસા ! દરડાગીના !! જરજહવેરાત !! !”

“ નહીં સાહેબો. હું કેહું છું અરે હું સામેત કરશ કે આ. ખુન પૈસા કે જરજહવેરાત માટે થયુંજ નથી. ખુનીને જે જોઈતું હતું, અને ખુન કીધા પછી પોતાને જોઈતી ચીજ મેલવવા માટે જે શોધ તેણે ચલાવી હતી, તે કાંઈ પૈસા કે જરજહવેરાતને સારું નહીં હતી. તે શોધ કોઈ કાગળામાં માટે ખુનીએ ચલાવી હતી. તે કાગળામાં અંતે તેને મલ્યાં ! તે કાગળામાં આ કમનસીબ તુંતુંની પાસે હતાં, અને તે આ ખુનીને ઘણાજ અગતના હોવાથી તે પાછાં મેલાવવાની મતલબથી તેણે આ કમનસીબ ઓરતનું ખુન કીધું છે. ખુન કીધા પછી તેણે તે કાગળામાં શોધવા માંડ્યાં. તેણે ક્યાંટ ઉઘાડી તે માહેલાં કપડાં તપાસી જોયાં. ટેબલના ખંન માહેલાં કાગળામાંએ તેણે તપાસી જોયાં. ગોદરાના કવરમા મળ્યાદા તે કાગળામાં સાંતેલાં હશે એમ સમજી તે ગોદરાંને ઉખેડી તેમાંથી ૩ અને કાચા બાહાર કાઢી ખાલી ખોરીમાં વટીક તપાસવાને તે ચુક્યો નથી. પણ અંતે તેણે તે કાગળામાં મલ્યાં, અને તે મલતાંજ તેણે તે કાગળાને ચુલામાં બાલી નાખીયાં. તમે સાહેબો જરા ચુલા પાસે જઈ નજર કરી તપાસ કરશો તો બલેલાં કાગળાની રાખ ચુલા અંદર હજી પડેલી છે, તે તમે તુરંતજ પીછાણશો. ”

“ સાહેબો, તુંતુંનો કેસ અતી બેદખરયો છે, એમ હું ધારું છું. અતરે પડેલી ચાર જખાનીઓની કડીની મેં એક સાંકલ બનાવી, તેને મારી તપાસની સાથે જોડી નાખી મેં આખખો કેસ તમારી પાસે રજુ કરીધો છે, અને હું આશા રાખું છું કે મારા એજ વિચારોને આધારે હું ખરા ખુનીને પકડી પાડશ. ખીજ એકજ સખશીની હાજરીની આપણને ઘણીજ જરૂર છે. અને તે કાઢજ નહીં, પણ બાણકી ઘોડાવાલીને દરવાજા આગલ મલેલો મુસલમાન, જેના કાનમા મુંત્રાની કડી હતી, તે છે, અને તેને શોધી કાઢડતાં મને જરાખી વિલંબ લાગનાર નથી. ”

કોરોનર અને જયુરીની બેઠક સાબાશી વચ્ચે ખા. ખા. જેહાગીરશાહે પોતાનું બોલવું પૂરું કરીધું, અને જયુરીએ એક મતે તુંતુંતું ખુન કોષ્ટ નામ નહીં જાણાયલા શખસે જાણી જોષ કરવાનો અભીપ્રાય આપ્યાથી કોરોનરે પોતાનો ચુકાદો જયુરીના મત સાથે મલતા થઈ તેવીજ રીતે જાહેર કરીધો જે વલતે દીવસે મુંબઈના દરેક રોજીંદા ન્યુંસ પેપરોમા છપાયો હતો.

પ્રકરણ ૪ થું.

સેતાન બંગલો.

કાતરેલું હતું.

રેલથી દાદર તરફ જવાની સડકના જમના હાથ ઉપર એક સાદો પંજુ સજાઈદાર એક માલવાલો બેઠો બંગલો, એક કુસાદે કમપાઉન્ડમા બાંધેલો સરવે કોઈ જતા આવતાં રાહદારીઓનું ધીઆંન ખેંચતો હતો, સત્ત્રય તે કમપાઉન્ડ ના દરવાજા ઉપર ' સેતાન બંગલો ' એવું નામ

કાતરેલું હતું. સેતાન બંગલાની આસપાસ ચોતરફ ફરતોં મોટો કુસાદે કમ-પાઉન્ડ આવેલો હતો. બંગલાની આગલી બાજુના કમપાઉન્ડમા રંગ-બેરંગી સુંદર કુલોના ક્યારા અને કુડાંઓ ગોઠવેલાં હોવાથી બંગલાના બાગનો રોણુક જેમ દીલપઝીર લાગતી હતી, તેમ પાછલી બાજુના કમપાઉન્ડમા તરેહવાર જાતના ફૂલોના ઝાડ ઉગાડેલાં હોવાથી પાછલી બાજુનો દેખાવ રાતને કે દીસને સમે એક ગીચ જંગલનો ખ્યાલ આપતો હતો, અને એટલાંજ માટે લોકોએ તે બંગલાનું નામ સેતાન બંગલો પાડીયું હતું, કેમકે તે ગીચ ઝાડીમાં દીવા બતી થયા પછી સેતાન જાગતો હતો, એવું તે તરફ વસતાં વેહમી લોકો માનતાં હતાં.

સેતાન બંગલાના કમપાન્ડના દરવાજાની દાબી અને જમની બાજુ બે નહાના નામના પાતીઆં માટેલાં રાહદારીઓના વાંચવામાં આવતાં હતાં.

ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ બાએ પુલીસ	મી. હીરાજી મનજી હીરાભોગી બી. એ. બેરીસ્ટર એટ-લૉ.
-------------------------------------	--

આ સાદા પણ રોણકદાર એક માલના બંગલાનો નીચલો ભાગ ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહના વપરાસમાં હતો, અને એજ મકાનનો આખો પેહલો માલ હીરાજી હીરાભોગી બારીસ્ટરે ભાડે રાખેલો હતો.

પોતાની ૧૮ વરસની ડંમરમાં મુંબઈની યુનીવર્સિટીની કોન-વોકેશનમાં બી.એ.ની સનદ મેળવી જવાન હીરાજી જ્યારે વેલાત બેરીસ્ટર થવા ગયો, ત્યારે તેના માય હીરા ભોગીના હીલ્લુ બાધ, નવસારીના, મલેસર પ્રીઆથી થોડે દુર પોતાના બાપ હીરા ભોગી શેકના વજ્રમાં વસતાં હતાં. નવસારીની વસતીમાં પંકાયલાં હીરાભોગીના હીલ્લુબાધ પાંચ પૈસે માલદાર હતાં, અને પોતાના એક પુરા સપુત હીરાજીને ‘કેરવીને કલેવર’ કરવા પોતાની પાંચ પૈસાની પુંજ ખરચી નાખવા જરાબી તેવને આનાકાની કરી હતી નહીં. આ તાબેદાર સપુત પોતાની માતાની બવિશની આશા સફલ કરવા નાં હેતુથી ‘બાલીસ્ટર’ થવા બી.એ. થાઇ લંડન ગયો હતો.

“ મરે મારા બાપ; મકુંઝે હીરાજી, જી મરે તુંને ધોધો મારો !! ડીકરા તું વેલાત કાપેશ તો ખરો, પણ કોઇ મડમ લોકની અશનાઇ નાં કરતો જો હવે કાં મરાશ !!, જોની, મારા બજામાશા ની ખટલીએલું કેહતીતી, કે વેલાત એ કોઇ કાએશ, તે બધા બંગરી

ઝાએશુ, ને પાશા ફરતાઝ નથી !! ઠીકરા તેવું કાંઈ તું નખે કરતો
ઝો !! ’ હવે ક્ષં મરાશ મારા હીરા ! ! ”

પણ હોંદલુઆઈની ઉપલી ફીકર બીલકુલ ખોટી પડી. હીરાજી
બેરીસ્ટર થાઈ વેલાતથી પાછો ફર્યો. તેણે આવતાવાર મુંબઈની હાઈ
કોર્ટમાં પોતાનો ધંધો ચલાવવાના સપત લીધા, અને કોર્ટમાં હાઈકોર્ટ
ટની પડોસમાંજ પોતાની આશીસ કહાડી, અને સેતાન બંગલાનો પેહેલો
માલ તુરતજ બાઝે લઈ પોતાની વાહલી માતા હોંદલુઆઈને નવસારીથી
તેડાવી મુંબઈમાં પોતાનું ઘરબાર માંડ્યું.

આ નસાખરો બેરીસ્ટર વેલાતથી આવ્યા પછી, સેહજ
વખતમાં પોતાની કુલ્હેથી ઠીક ધરાંઈ મેલવવા લાગ્યો. વેલાતથી પસાર
થઈ આવેલા તેની આગમનના કેટલાક બેરીસ્ટરો મુંબઈમાં જન્મ માંખ
મારતા હતા અને ખાલી લાંબા ઝબા પેહેડી કોર્ટમાં ખાલી ખુરશીઓ
ઉપર બેસી ડાયાં વકાસી જીંદગી હતાં, તેમ આ હીરાજીના
બાપમાં બન્યું નહી. તેવન વેલાતથી આવતાવાર કોનગ્રેસવાલી
પાર્ટીની સંઘમાં ધુસી ગયા, અને એ ‘ નોંધઝી-કસાસ ’ના મેમબર
તરીકે શરૂઆતમાં મુંબઈની રંગબેરંગી પ્રજા વચ્ચે દેખાવ દેવા
લાગ્યા. પુત્ર અસલ પારસીનો, અને રંગો અંદર વહેતું કોહી શામ
નરીમાનની ઓલાદતું એટલે વાવતાં વાર થઈ નહી, તેટલામાંજ તે ઉગી
નીકલીઓ. હીરાજીએ બે ચાર ખુનના કેસ સેશન કોર્ટમાં વગર
દામે ચલાવવા તોહમતદાર પાસે માગી લીધા, અને લાંબાંલાંબાં બાશુનો
ફરી રીપોર્ટરોની મારફતે તેલા હેવાલો ન્યુસમાં લેવડાવી જાહેરમાં
ખજીતા થવા લાગ્યા. રફતે રફતે પુલીસ કોર્ટમાં પણ હીરાજી
ઠીકદેખાવ કરવા લાગ્યા. ત્યાં પણ એકાદ બે પારસી બરજી પોશંજીના
અને બે ત્રણ ‘લાઈબલ’ અને ‘રજાનડર’ ના કેસો વગર પૈસે ચલાવી
મુંબઈમાં એક છટાદાર ધંધેજી બોલનાર અને ક્રિમિનલ કેસમાં એક
ફતેહમંદ બેરીસ્ટર તરીકે વખણાવા લાગ્યા.

એ રીતે હીરાજી હીરાભોગી મુંબઈમાં મંડાઈ ગયા. હતા અને તેવનના રાંક અને સાથેસ માય. પોતાના એકપુરા ખારીસ્ટર દીકરાની દોલતે હીરાભોગીના હીલ્લુખાઈને નામે દાદર મેહમ અને નાયગામ ઉપર વસતાં જરયોસતી કુટુંબમાં જણીતાં થયાં હતાં.

આજે એ વાતને લગભગ પંદર વરંશ થયાંછે. એ વાતને એટલે હીરાજીને મુંબઈ મધે ખેરીસ્ટરનો ધંધો ચલાવ્યાને, અને નવસારીથી મુંબઈ આવીને સેતાન બંગલામાં હીલ્લુખાઈને પોતાના દીકરા સાથ રેલાને આજે પંદર વરંશ થયાં છે.

પંદર વરંશ થયાં તેવન ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ સાથ એકજ ઘરમાં સંપ મેલથી રહે છે, અને જેહાંગીરશાહ પણ પોતાના આ બાકુત સાથ ઘણાંજ મીત્રાચારી જરયો એખલાસ રાખે છે. પંદર વરંશની લાંબી મીત્રાચારીનો ધંડો સંબંધ આ બે બાકુતો વચ્ચે હોવાથી હીલ્લુખાઈ દરેક વાતમાં જેહાંગીરશાહની સલાહ લેતાં રહે છે, અને ખેરીસ્ટર હીરાભોગી પણ જેહાંગીરશાહને પોતાના મુરબી સમાન માન આપી ચાલે છે.

હીલ્લુખાઈ પોતાનું સઘલું સુખ પોતાના એકપુરા સપુત હીરાજીમાં સમજતાં હતાં. પોતાનો દીકરો ખેરીસ્ટર થયા પછી તેવનની છાતી ગજગજ ખીલી નિકલી હતી, અને આજે તે સપુત પોતાની વાહલી માયને પોતાને પાલ્યાનું પરોજન માંન પ્રીત અને તાબેદારીથી આપતો હતો. પોતાથી બનતી દરેક રીતે હીલ્લુખાઈને હીરાજી રાજી રાખતો હતો, અને એક તાબેદાર દીકરા તરીકેની પોતાની દરેક ફરજ બજવવામાં હીરાજી ખીલકુંલ પછાત પડતો નહીં હતો.

નવસારીના એક એકાંત વજીરામાં વસી હીલ્લુખાઈએ પોતાની જીંદગીના દાહડા નવસારીની ગોરાણીઓ સાથ બોલવાચાલવામાં કાહડેલા, એટલે મુંબઈમાં પરેલના રસ્તા ઉપર આવેલા સેતાનું બંગલામાં તેવનને ઠીક પડે તેમ નહીં હતું. હીરાજી સહવારના અગીઆર વાગે હાઈકોર્ટમાં જાય, અને જેહાંગીરશાહ પુલીસ આર્ડીસમાં

પોતાને કામે જાય, એટલે એખલાં હોદ્દાખાઈને સેતાન બગલો જાણે કરડવા આવતો હોય, એવું લાગે. ઘણી વારતો ખેડાંખેડાં તેવન બડબડતાં કે. “મરેરે! જાંને મારી બલા!! બુથું એવી મુઠ્ઠા મંબધને!! જાંને હીનદુઓનુ મશાંન!! મરે મોરો હીરાઝી તો કયો હીરાઝ દેખુ! કાં મને લાવી નાખી!!! મોંય મરેરે ઝીભરાયાની!!!”.

સેતાન બંગલામા વસતાં બલાં અને બોલાં ખવાસના આ બે આખરદાર બાડુતોની ચાલચલન અને ખરી હાલતની જ્યારે આ ખીના હતી, ત્યારે પારપાડોસીઓમાં તો તેઓ વિશે જુદીજ અફવા ઉડી રહી હતી. એ અફવાએ સેવટે ગંભીર રૂપ લીધું, અને સેતાન બંગલામા વસનારીઓ વિશે ઉઠેલી નિંદાખોર આફવાનો ગપાટો આંખરે પરેલથી ગંબડતો મુંબધના કોટ અને બાહારકોટ તરફ આવ્યો.

તે ગપાટો શું હતો?

ઘેરેઘેર વાત ચાલી રહી કે “હીરાજી ખારિશ્ઠરના માય હોદ્દાખાઈ, ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહે સાય દાના પારવો નિકલ્યાં છે.”

કોઈ લખખાડ ગપહાઉસમાથી નિકલેલો આ ગપનો ગપાટો એવટે વધી ગયો. વાત બેહકી ગઈ. જન મોહડે જન વાત થવા લાગી. કોઈ કેહ ‘હોદ્દાખાઈએ નાતર કીધું!’ કોઈ કેહ ‘નહારે, જેહાંગીરશાહે માંગની કરી અને હોદ્દાખાઈએ ના પાડી!’ અને કોઈ કેહ ‘હોદ્દાખાઈએ ના પાડવાથી ખીચારા જેહાંગીરશાહે જીવ ઉપર કીધું.!!”

એવી અફવા એક સાંજે જ્યારે ઍન્ડરટેન્ડ ઉપર ચાલતી હતી, તેવામાં ‘ધી ખરીઆ મુંદી મોહલ્લા ખડકી કક્ષખ’ ના મેમખર ડોસામાઈ દલદર પોતાના ફોસ્ત કાવસજી કલીંગર સાથ ત્યાં આવી પુગ્યા, અને સેવને આગમા તેલ નાખી બડકું સલગાવ્યું. તેવને ધુંમાવ્યું કે “જેહાંગીરશાહે આપઘાત કીધો નથી, પણ હોદ્દા-

આમ એ આપઘાત કીધો, અને ખાતરી એટલે સુધી આપી કે હીરાજીને મારતી વિકટોરીયાએ જતો તેવને પોતે નજરેનજર જોયો !!”

“નજરે જોયો !! ત્યારે હવે બાકી શું રહેલું !!! વાતતો ખરીજ હડી ! કાચસજી કલીંગરે નજરે નજર જોયું ! હવે બીજું શું જોઈએ ?”

નખોદનું નગાર !!

‘વાત તો જંગલી આગ મીસાલ ફેલાવા લાગી ! પાંચને મોહડેથી અફવા પસરી, તે પચીસ જને જાણી, અને પંદર મીનિટમાં તો ઍન્ડસ્ટેન્ડ ઉપર ત્રણ ત્રણ અને પાંચ પાંચની ટોલી યાદ, આ ગંભીર અનાવ ઉપર સરેવે કોઈ અફસોસ કરવા લાગ્યાં.

પણ ખરી વાતનો જુદીજ હતી.

જેહાંગીરશાહે આપઘાતખી કીધો નહી હતો, અને હીદુઆમ ગુજરીખી ગીયાં નહી હતાં. આ ચરચા તો ફક્ત એક ‘ધરપછાંટ’ હતી, અને એ ‘ધરપછાંટ’નું મુળ કારણ એટલુંજ હતું કે ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહની કાંઈ ખાતરી મીઠી નજર હીદુઆમ ઉપર હતી.

નવસારીના આ ગોરાણી હીદુઆમ પાતરીસ વરશના એક વિધવા છતાં, મુંઝધ શેહરની સુધરેલી પીલાંમાય અને યટકમાય કરતાં તો એકડે હિસ્સે ચહડતાં હતાં. મુંઝધની આજકાલની ‘ગોટપિટ’ કરતી ‘અડી • તસુ’ જેટલી ધમધાલ અને ડોલધાલુ તકલીદી સુધારાવાલી ઍકરીઓના જેવાં તેવન ઇત્તર અને ટચાક નહી હતાં, પણ ખરા અને ખોટા સુધારા વચ્ચેનો સાચો તફાવટ તેવન સમજતાં હોવાથી એવા પોકલ સુધારાવાલાંઓ તુરૂફ, તેવન સદા ધિક્કારની નજરતી જોતાં હતાં. ‘લેસ અને રીઅન’ તથા ‘પફ’ અને ‘પાઉડર’નો ‘દાશીન’ના વખતમા થતો ખોટો ઉઠાવ તેવનને ખીલકુલ

પસંદ નહી હતો, પણ સાદા અને સુતરાપણામાં તેવણ મોજ સમજતાં હતાં. ઉંચી ‘હીઝ’નાં બુટ અને શુકોને બદલે, હીલ્ડુબાઇ નવસારીથી પેહલાં પંદર વરસની વાત ઉપર જ્યારે મુઝમ “સેતાન બંગલામાં” આવી રેલાં ત્યારે, તેવણ ‘ચાંસની સપાટ’ પેહડતાં હતાં. એરીસ્ટર હીરાજીએ તેવણને સાદાં સ્ત્રીપર પેહડાવવાની ઘણી હુજન કાઢી, પણ તેવણ એકનાં જો થયાં નહી. તોપણ હમણા હમણા ‘સીત્રીપાત’ તો નહી, પણ ઘડીઆળ રોડી રોગાનની સપાટ અને કાલાં મોજ તેવણે પેહરવા માંડયાં હતાં. બાકના ‘મદ’ કાહડતાર તેમજ ‘ઉફરા’ બાલ રાખનાર ઊકરીઓના તેવણ નામ રાખતાં, અને પોતે ફક્ત સેલજ પતીદાર સેંદતો પાડતાં હતાં. ટુંકી બોયના બદીયાન, ‘બોદી’ કે ‘કોરસેટ’ ને બદલે તેવણ સાદાં બદીયાનજ પેહરતાં હતાં, અને ઘરમાં ચાકર નફર હોવા છતાં, સરવે ઘરને વહિવટ અને ઉપર ટપકેનું કામકાજ તેવણ પોતે પોતાને હાથે કરતાં હતાં. નવસારીનો પોતાનો વજીર હોડી મુઝમમાં આવી વસીયાને હીલ્ડુબાઇને આજે લગભગ પંદર વરસ થયાં હતાં, તે દરમ્યાન તેવણમા કેટલોક સુધારો થયો હતો. રીતભાત પ્રમાણે ફેટલીક મુઝમને અનુસરતી ધપછપ જ તેવણને વાજબી લાગી. તે તેવણે અખતીઆર કરી હતી, અને પોતાની નવસારીની બોલીમાં ‘ક્રાંત, અને ક્રાંત’ તથા ‘ક્રાંત અને ક્રાંત’ બોલવામાં પણ ઘણો ફેરફાર તેવણે કાઢ્યો હતો.

એ સરવે ખામી કેલવો કે ખુમી કેલવો, પણ તે સરવે છંદાં ગોરાણી હીલ્ડુબાઇ મુઝમની કોઇબી શીખેલી ભણેલી અને સુધારામાં આગળ વધેલી જવાન ઊકરીને, તનની તેમજ મનની ખુમસુરતીમાં ફેરક રીતે મારી હટાવતાં હતાં. આજ પાંત્રીસ વરસની ઉંમરે તેવણ પુગેલાં હોવા છતાં, હીલ્ડુબાઇ મુઝમની કોઇબી જવાન પરણવા નીકળેલી ઊકરી કરવાં, વધારે ખુમસુરત અને વધારે જવાન દેખાતાં હતાં.

અગરજો જેહાંગીરશાહે એવી કીસમની એક આખરદાર વીધવાના હાથની માંગણી કરીથી હોય, તો તેમાં કાંઈ તેવજો ગુનાહ કીધો નહી હતો ! ખરા ગુનાહગારો તો તેજ કેહવાય કે નહી વાતની વાતો બનાવી નિંદાઓરોને ઓરાક મેળવી આપે, અને નિરદોશોના નામ સાથ નહી ધારેલી અલાપ લઈ પારકાંની ગીઅત કરવામાં નજીસાઈ ભરી મેળ મેલવે. અને એતો ખરેખર એક ગુનાહ છે, અને એવા ગુનાહના કરનાર કોરગુઓને જો કોઈ પકડી ઇનસાફની દેવડી ઉપર ધસડે, તો તે ફાજદારી સજાને લાયક થાયછે. પણ બીચારા નિરદોશો પોતાની લાજથી લજવાઈ તેવાઓની દરકાર નહી કરતા હોવાથીજ એવા નિય નિંદાઓરોની પાપી જીભલી આજે વધી જવા પામી છે.

એવી કીસમના આખરદાર અને એકમારગી નિરદોશોને પેજવનારો અને તેમની ગીઅતનો ગોલો ઉડારનારો પારસીઓમાં એક ચોકસ વર્ગ છે. તે વરગ ઘણેજ કમસમજ, અપટ અને અભણ છે, અને વલી સાર્યે તે એવો તો મુશ્કેસ અને કંગાલ છે, કે જે પોતાનું પુરેપુરું ગુજરાન ચલાવવાને જવલેજ શક્તીવાન હોય છે. એવા વર્ગના આદમીઓ મંડલીના સડા તરીકે ગણાય છે, અને તેવા નિય કમસમજો, નિરદોશોના સંસાર સુખના શત્રુ સમાન થઈ પડ્યા છે.

ખા. ખા. જેહાંગીરશાહની નજર હીલ્દુખાઈ ઉપર હતી એ વાત ખરી, પણ તેઓએ આજ સુધી એ વાત બીલકુલ છેડવાની હિંમત કરી હતી નહી. હીરાજી બેરીસ્ટર સાથે જેહાંગીરશાહ ને ઘાડો સબંધ હતો, અને તેવીજ રીતે હીરાજી, જેહાંગીરશાહને અતી ઘણા વાહલથી ચાહતો હતો, છતાં જેહાંગીરશાહ પોતાની પંદર વરસની પીછાણનો લાભ લેવા હંમેશ અચકાતો હતો. ઘણી વખતે તે મનમાં બડબડતો કે “પુછવામાં શું ગયું ? પણ જો ના કેહશે તો ખરેખર—

અને એજ કારણથી જેહાંગીરશાહે આજ મુખી ચુપકીદી પકડી હતી.

*

*

*

તુંતુના ખુનીનો પતો મેલવવો, એ કામ હવે જેહાંગીરશાહને માથે આવી પડ્યું હતું.

ખીને દીવસે જેહાંગીરશાહે તુંતુના ખુન વિશે કમીશનર સાહેબને પોતાનો ‘રીપોર્ટ’ કાઢ્યો અને તેજ દીવસે કમીશનર સાહેબે એ ખુનનો પતો મેલવવા, તુંતુના કેસનો અખતીઆર જેહાંગીરશાહને આપ્યો.

ખુનની વાતનો ચોમેર ફેલાઈ ગઈ. છાપાવાલાઓખી એ ખીનાને અગતનુ રૂપ આપી ‘દઈ’, મોતાની કટારો ઉપર કટાર ભરવા લાગ્યા. તુંતુના ખુની વિશે તરેહવાર લખાવો થવા લાગ્યા, અને જાણીતાં—પત્રે તો તુંતુનો ફોટોગ્રાફ અને એક રોજીંદાં પત્રે તેના મકાનનો ચિતાર છાપી એ બેઠાં ભરેયાં ખુનને વધારે અમતનુ બનાવી દીધું.

વાત રસ ઉપર ચઢી ! જેહાંગીરશાહનેખી ખારી પડી ગયું. ખુનીની સરવે નિશાની મેલવ્યા પછી હવે તેને નહીં શોધી કાઢે તો તેવણને ઘણુંજ ભારી પડે, માટે તરેહવાર ‘થીઅરી’ હવે તેવણ અટકલવા લાગ્યા.

‘કેસનો ચાર્જ’ લઈ જેહાંગીરશાહ પોતાને ઘેર ગયા, અને પોતાના લખવાના ઝોરડામાં ‘ઇઝાચેર’ ઉપર પડી, તુંતુના ખુનીને યાદ કરવા લાગ્યા, અને જેમ જેમ તેવણની અઠકામ કામ કસ્તી ગઈ તેમ તેમ પાસે પડેલાં કાગળ ઉપર તેવણ પોતાનાં વિચારોની નોંધ ટપકાવતા ગયા.

૧.—તુંતું પાસે ફાંદા કાગળમાં હતાં, જે ચુલામાં ખુનીએ બાળી નાખ્યાં હતાં.

૨.—એ કાગજઆંની ખુનીને જરૂર પડી હતી.

૩.—તે કાગજઆં આપી દેવા માટે નુંનુ ઉપર ઘણી વખત ખુનીએ દયાન કરેલું હોવું જોઈએ.

૪.—નુંનુંએ તે કાગજઆં કોઈને આપી દેવાની યા તો તે જાહેર કરવાની ધમકી આપી હોય, એ બનવા જોગ છે, અને તેથીજ તેણીનું ખુન કરી તે કાગજને ખુનીએ બાંલી નાખ્યાં હતાં.

૫.—નુંનુંના હાથમા એ કાગજને કેમ આવ્યાં તે પેહલાં નક્કી કરવું.

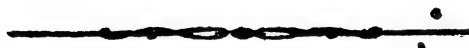
૬.—કોઈ મોટે ઘરના પારસી ઘરમાં આ મુસલમાન ઔરત નુંનું પેહલાં નોકર હોવી જોઈએ.

૭.—મોટે ખાંચરે મોટી મોહકાણુ !! ત્યાં બનતા ‘કારાંધિરાં’માં નુંનું સામેલ હોવી જોઈએ. કાંઈ ચીઠ્ઠીપત્રીનો વેહવાર આવવો જોઈએ. ૬ થી અને ૭ મી બાબદ ખરી પડે તો :—

૮.—તો નક્કી જણવું કે જમ ખરશેદ ખરાસના ખુન હેઠલ અનારકલીએ છેક સેવટે દેખાવ દીધો હતો, તેમ આ નુંનુંના ખુનને તલીએ એક ઔરત છે અને ફર છે.

“હવે એ અટકલને આધારે મને પેલાં મોઠાં ખાંચરાંની શેઘમાં નિકલવું જોઈએ.” જેહાંગીરશાહ પોતાની યાદીવાતું કાગજ પોતાની નોટખુકમાં મુકી વિચાર કરવા લાગ્યો. “પેહલાં તો પેલો તનહલ કાસમઅલી જેને ભાલુકી ઘોડાવાલીએ દીકો હતો, તે કીયાં વાહાણુનો ખાગ્યો છે, તેની તપાસ મારે કરવી જોઈએ. તેને શોધી કાઢડતાં વાર લાગવાની નથી. તે જે મળ્યો તો પછી પેલો સુંનાની કડીવાલો મુસલમાન કાંલાં જવાનો છે. એ તનહલનો પત્નો કસતમ હાઉસમાથી મલી શકશે. પણ આ મોટું ખાંચરું કયું છે ? તે સમજ પડતી નથી !!!”

અંતે એવા વિચારમાંને વિચારમાં બપોરની સાંહજ પડી, પણ જેહાંગીરશાહને જરાબી ખતર નહી પડી કે કેટલો વખત વહી ગયો. જયારે ચસાલે આવી બતી સલમાવી, અને કાવલા ખતરચીએ લોખાન ધુપાવ્યું, તેવુંજ તેવણને ધ્યાન આવ્યું, અને તેજ વખતે મનમા બોલ્યા “ઓહો ! આટલો બધો વખત નિકલી ગયો અને તેની જરાબી ખતર મને પડી નહી. કાંઈ વખત જાય છે ! જાણે પાણીનો રેલો ! હવે કાંઈ બાહર જવાય નહી. ચાલ જરા હીલ્લુઆઈ પાસે જઈએ. હીરાજી તો બેઠડ ઉપર ગયો હશે.”

પ્રકરણ ૪ હું

એ બધી મોહકાણુ તુસવાલાની !

હલુબાધ હું આઉ કે ? હીહલુબાધ ? એ હીહલુબાધ. હીહલુબાધને કાંધ નહી ને કાંધ બોલાવવાના હેતુથી જેહાંગીરશાહે દરવાજા બાહર ઉભા રેહી રમુજી ધપે બોલવા લાગ્યા.

પણ હીહલુબાધ ઓરડામાં હતાં નહી. ઓરડા ખીલકુલ ખાલી હતો. બારી આગલ બેસવાની હીહલુબાધની રાખેતાની ખુરસી જેહાંગીરશાહે ખાલી જોઈ, પોતે દીવાન-ખાનામાં દોખલ થઈ આસપાસ નજર કરવા લાગ્યા, તેટલાં ઘેરની કારબારણુ સુનધ ઘેખરીને હીહલુબાધના ઓરડામાંથી ગમરાટમાં આંખપાણી ભરતી બાહર નિકલતી જોઈ જેહાંગીરશાહે ધનતેજરીથી પુછ્યું.

“કેમ શું છે ? કાંઈ છે હીહલુબાધ ?”

“બોલો ના બા !!” સુનધ ઘેખરી નાકમાંથી નીટ કાઢાડી બોલી, “મરેરે ! એકાએક એ શું થયું !! બેઠાં બેઠાં !!”

“શું છે શું ?” જેહાંગીરશાહે ફરીથી પુછ્યું. “બોલતી કેમ નથી ? હીહલુબાધને શું છે ?”

“અરે બા કંઈ નહીરે મર ?” ઘેખરીએ જવાબ દીધો. “એ વાગેતો આહે પીધી, અને તન વાગે ‘હાપીસ’ માથા હમાલ

‘નુસ’ લેઈ આયો, તે લેઈને રોગની કાની વાંચવા બેઠાં. હું અધમાં બેઠેલી હતી, ને એવન તાં બેઠેલાં હતાં ; અને કાએક વાંચતાં વાંચતાં ચીચારી પારી, મદદએ ધરડોડ નાખી દીધી. હું એજલી બાઈ મનખ શું કર. ધરમાં કોઈ કરતાં કોઈ મલે નહી. મેં કાંદો સુંધારીયો, બેબટનો. સેક કીધો, ને જરા મરી ચાવનીયાં ઉપર ભરીયાં. તમને જોવા હું નીચે ઉતરતીતી, તેટલાં મુવો માલી સાંમે દાદરપર મલીઓ. મેં અને તે મુવાએ જમ તેમ કરી ઇપકી ઉચકી ઘોલીયાપર નાખીયાં. મરેરે એ શું સેતાન ચોધરીયું યઈ ગીયું !! મનમા ચટમા કાંઈ નહી ને બેઠાં બેઠાં એ શું ‘મોહકાણુ’ વરી ગઈ !! કોઈ ઝોઝીયાના જનીયાંએ મુકમુક તો નહીં મારી હોય !! મરેરે આજ કેટલું યયું ખાવાનું જ મુકી દીધું !! ”

“ પણ હીરાજને કેંહવડાવ્યું કે નહી ? ”. જેહાંગીરશાહે સુનઈ ઘેખરીના ટાએલાંથી કંટાલી જઈ પુછયું.

“ તેવનને ‘તેલીકાંઉ’ કીધું બા ” સુનાઈ ઘેખરી નીખ નુછી બેલી. “ વરી હમના હમના માય સાથ તેવન જરા ઉંચેજ મોહને ફરેજ. મન મુકીને અગાઉનીકાની તેવન બાઈ સાથ વાતચીતખી કરતા નહી ને કંઈ નહી. જેહાંગીરશાહ સાચું કેહજ, એ બધી મોહકાન આય મુવા નુસવાલાની મને તો લાગેજ બાવા.”

“ કયાં છે તેવન હમના ? ”

“ કાન ? ”

“ હીરાજ ? ”

“ હીરાજ શેઠે આવતાંને વાર બાઈને તપાસી જોઈ જઈ કહ્યું કે કાંઈ શીકર નહી.” ઘેખરીએ જવાબ દીધો. “ ડાકટરની જ-રૂર નથી. હું બાણજ કે એવનને શું છે ! ”

“ અને હીરાજબાઈ હમના કેમ છે ? ”

‘અવાજક પડેલાં છે. સુખ સુખ કાંઠાં છે.’ સુનધ ઘેખરી રડી પડી બોલી, અને જેહાંગીરશાહ વિચારમાં પડ્યા. “અરે મારાં નસીબનો ધરતો મરેરે ! કાંઠાં મરં !! એવનની વટી મને કાંય નહી થયું !! ખોટાં ખોખાયા નહી ને ભુડાં મરે નહી, તેમ મારંજ કયે સંતપ રહુંછ ! કેવાં ગરીબ ગાય !! ક્રોધ દાહડે મરતાંને મર કરી નહી કેહ !! મારી પરતો બધો જીવ પરાણ !!”

સુનધ ઘેખરી આંખ પાણી ભરતી પછવારે રાંધણીમાં મધ, અને જેહાંગીરશાહ દક્ષગીર ચેહરે ત્યાંજ ખુરસી ઉપર બેઠા બેઠા વિચાર કરતાં હતા, તેટલાં તેમની નજર બોંય ઉપર પડેલાં એક ન્યુસપેપર ઉપર પડવાથી તુરંતજ તેવને તે ઉંચકી તપાસવા માંડ્યું, તો તે જાપાની જમની બાળુની છેલ્લી કટારમાં નીચલા ફકરા ઉપર તેમનું ધ્યાન ખેંચાયું.

“નુંનુંનું” ખુન :—વરલીના બાણુ ઉપર વસતી પેલી દીલ્લીવાન ઓરતનું જે બેદ, ભર્યા સંજોગ વચ્ચે ગદ્ય બલેવની રાતના ખુન થયું હતું, તેની લાસ ઉપર બેઠેલી જયુરી ગદ્ય કાલે એવા અભીપ્રાય ઉપર આવી હતી કે મરનારનું ખુન કોઇએ બાણી બેધ કીધું હતું. જયુરીના એ મત સાથ કારોનરે મત્રતા થઇ તેવીજ રીતનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો હતો. પુલીસ, ખુનીને શોધી કાઢવાની તજવિજમાં ફરે છે. વરલીની પડોસમાં વસતાં રેહવાસીઓમાં નુંનુંના ખુનથી ધાસતી ફેલાઇ ગઇ છે.”

નુંનુંના ખુનવાલા ફકરા સિવાય બીજી એવી એકબી બાજદ તે ન્યુસ આખું તપાસવા છતાં જેહાંગીરશાહને તેમાંથી નહી મલવાથી, તેવન પાકંકા ઠેડાવ ઉપર આવ્યા કે, હીલ્દુઆઇ કાંઇજ નહી પણ નુંનુંના ખુનની ખબર વાચીને બેહોશ થાઇ ગયાં છે. આ સેવટ ઉપર આવતાંજ જેહાંગીરશાહ તુરંતજ હીલ્દુઆઇના ઓરડામાં બધા ઉઠ્યા, પણ તેમાં હીરાજીને ધીમે કંદમે અને ઉદાસ ચેહરે

હીલ્લુઆધના ઓરડામાંથી બહાર નિકલતો જોઈ તેવને ધનતેજરીથી સાંભે નજ પુછ્યું :—

“એ શું ગડબડ છે હીરાજી ? હીલ્લુઆધને શું છે ?”

“હીલ્લુઆધ ? છે ! હાલતો—ફીક છે.” હીરાજીએ દરકાર વગર જવાબ દીધો.

હીરાજીના બોલવાની ધંપ સાંભળી જેહાંગીરશાહ વિચારમાં પડી ગયા. જે દીકરો પોતાની માયને પોતાના જીવ કરતાં વધારે ચાહતો હતો; જે દીકરો પોતાની માયને બોલેબોલ માંયજી અને માયજન કરી હતા અને પ્રિતથી બોલાવતો હતો, તે દીકરો આજ પોતાની વાહલી માવતરની આવી કિસમની સખત ખીમારી છતાં સેદજખી ધનતેજર કે દુઃખી દૈઆતો નથી, એમ જોઈ જેહાંગીરશાહ અજબ થઈ બોલ્યા :—

“તમે હેબતી ગયલા લાગોછ ખીરાદર ?”

“હા એમ છે ખરું.” હીરાજી ખુરસીપર બેસી નજ બોલ્યો. “હું એટલો તો હેબતી ગયોછ જેહાંગીરશાહ કે કાંઈ બોલી શકતો નથી.”

“કંડા પર દોસ્ત, કાંઈ ફિકર નહી.” જેહાંગીરશાહ તેની પાસે બેસી તેને ધીરજ આપી પુછ્યું. “એમ હેબતી જવાનું કામ નથી. મને કેહ હીરાજી કે એ શું બનાવ બન્યો છે.”

“હીલ્લુઆધ આજના ન્યુસમાં એવનની આજખાનવાલી નુંનું નામની એક મુસદ્દમાન ઓરતના ખુનની બાબદ વાંચી ધાસતીના મારીઆં બેહોશ થાઈ ગયાં છે.” હીરાજીએ સરવે હકિકત દુકમાં કહી દીધી.

“કાણ ? નુંનું ! !” જેહાંગીરશાહ અજબ થઈ પુછ્યું.

“હા નુંનું !!” હીરાજીએ જેહાંગીરશાહ તરફ જોઈ જવાબ દીધો.

જેહાંગીરશાહ આ જવાબ સાંભળી ચુપ થાઇ ગયા. તેવન એ વાતને આગલ ચકાવતે, પણ પોતે નુંનના ખુનીને શોધી કાઢાડવામા ચુંટાયલા છે, એવું હીરાજીને દેખાડવાની તેવનની આ-એશ નહી હોવાથી તેવને બીજીજ ધપે વાત આગલ ચલાવી.

“ પેલી ઓરત નુંનનું વરલીના બાણ ઉપર યાયલું ખુન ! તેજ ફેની ! ! ! ”

“ હા, વરલીવાલી નુંનું.” હીરાજીએ જવાબ દીધો.

“ તમ્મરા માય ત્યારે એ નુંનને ઓલખતા હશે ? ” જેહાંગીર શાહે પૂછ્યું.

“ નુંનું અંગાઉ હીંદુઆધની મોકરીમાં રહલી હતી. તે ધ-ણીજ વફાદાર અને નિમકદલાલ તોફાંર હતી. હીંદુઆધને તે ધણીજ ખાહતી હતી. ” હીરાજીએ જવાબ દીધો, અને જેહાંગીરશાહ તે ઇનતેઝરીથી સાંભલવા લાગ્યા.

“ ત્યારે તો હીરાજી તમેબી એ નુંનને જોએલી ખરી ? ” જેહાંગીરશાહે ફરીથી સવાલ કીધો.

“ મેં ઘણા વખત યયો તેણીને જોઇ નથી.” હીરાજીએ બેદરકારીથી જવાબ દીધો. “ પણ એ નુંનને હું ઓલખતો હતો ખરો. હું જ્યારે ન્હાલ્યો હતો, ત્યારે હીંદુઆધના કેલા પરમાણે તેણીએ મમી રમાડેલા. તે મારી આયા હતી. ”

“ આયા ! ! કોણ ? નુંનું તમારી આયા ! ! ” જેહાંગીર-શાહની અચરતીનો પાર રહ્યો નહી. “ નુંનું તમારી આયા હતી ! ! ”

“ મારી કમખખતી થાઇ છે.” હીરાજી ગમભીર અવાજે બોલ્યો.

“ જેહાંગીરશાહ, નુંનના ખુનથી મારી ખુવારી થાઇ છે. તેને બદલે તેના ખુનીએ જો માફ ખુન કીધું હતે, તો બેહતર થતે. નુંનું મરી ગઇ છે, અને તેની સાથ મારી ભવિષ્યની ઉમેદ અને આશાનો બંગ થયો છે. તેના મરણથી મારા હાથપગ ભાંગી ગયા છે. હું લાચર થાઇ ગયો છું. મારી ખુવારી થાઇ છે. ”

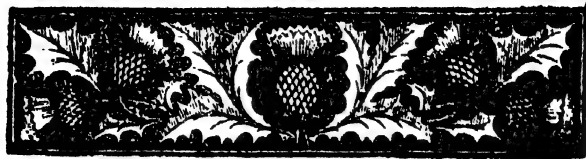
“મને કેહ દોસત હીરાણ !” જેહાંગીરશાહ હીરાણને સમજાવવા લાગ્યા. “એ શું બીના બની છે ? તું કેહતો ખરો. કાંઈ કેહ તો તેનો ઇલાજ થાય.”

“નહી બોલવામાં નવ ગુણ.” હીરાણ બોલ્યો. “જુનુના મરણથી મને એવું નુકસાન ગયું છે, જે તેનો બદલો મને કદીથી મલવાની આસા હવે રહી નથી. હું નિરઆધાર અને લાચાર થઈ ગયો. જો હું એ વાત બહાર લાવું, તો મને લોકો હસી કાઢે, અને જેવકુદ્દ યા તો લુચ્છામાં ખપાવે. જેહાંગીરશાહ મારા કરમની કાઠાંણી તમને શું કેહું !! જુનું મરી ગઈ છે, અને મને મારીબી ગઈ છે.”

“છટ છટ હીરાણ એમ. હિંમત મુકી કેમ વાત કરેછ.” જેહાંગીરશાહે હીરાણની ષીક ઠોકી કહ્યું. “હિંમતે મદદ અને મદદે ખુદા.” શું હું મરી ગયોછ. મારી મદદ તુને જોઈતી હોય તો તારાં બલાં માટે તે તૈયાર છે. ચાલ બોલ જોડ, એ જુનું વિશે શું કેહવું છે.”

“સાંભલો જેહાંગીરશાહ.” બેરીસ્ટર હીરાણ, જેહાંગીરશાહનો હાથ પકડી બોલ્યો. “મારી એક ઘણીજ બેદબરી અને ખાનગી વાત હું તમને એક દોસ્ત તરીકે જણાઉંછ. તેમાં મને તમારી કિમતી મદદ અને સલાહ આપો. સાંભલો. આજથી—પણ સચુર. હીયાં કોઈ આવતું જતું સાંભલશે. મારા રૂમમાં તમે ચાલશે ?”

પ્રકરણ ૫ મું.

‘લીમ બકરો.’

“હીયા આવરે ! સુનંધ ઘેખરીને કેહ કે ખાઇના ઓરડામાં જઈ તેવનની આગલ બેસે. જો કોઇ મને પુછવા આવે તો કેહજે, કે શેક ઘેરમા નથી.”

હીરાજી ખારીસટર પોતાના નોકરને હુકમ કરી જેહાંગીરશાહને લઈ ઓરડામા ભરાયો, અને દરવાજાને અંદરથી બંધ કરી અને એક સોફા ઉપર બેઠા.

“ખુદ તારે મોહતું હસતું રાખે દોસત, અને તારાં માયના દુઃખઆં દેકે કરે.” જેહાંગીરશાહે બેસતાંવાર બોલવા માંડ્યું.

“જેહાંગીરશાહ, હીલ્લુખાઈ મારાં માય નથી.” હીરાજીએ એકંદમ કહી દીધું.

“નહી !!!” જેહાંગીરશાહે અંજબ યાદ સોફા ઉપરથી અરધા ઉઠી ઉભા થાઈ પુછ્યું. “એ શું બકેછ હીરાજી !!! હીલ્લુખાઈ તારાં માય નથી !! તમે શું ત્યારે માય દીકરાં નથી ?”

“પેલલાં હતાં, પણ હમણા નથી.” હીરાજીએ મક્કમબણે જવાબ દીધો. “મૈદરખાની કરી મારી નેકબંધ માયનોં એલકાબ

હીંદુઆધને હવે આજ પછી આપતા ના જેહાંગીરશાહ. હજારે હજાર બેહસ્ત હોજો મારી મામના નેક રહ ઉપર.”

“ત્યારે હીંદુઆધ તમારા માય નહિ તો કાણુ ? ” જેહાંગીરશાહે સવાલ કીધો.

“ એ ચંડાલ ઝોરતે મને આજ સુધી ઠગ્યો છે. ” હીરાજ દાંત કચકચાવી ધીમે અવાજે બોલ્યો. “ હું તો એને આજ સુધી મારી માય સમજીનેજ માન આપતો હતો, અને એના સુખમાં હું મારું સુખ સમજતો હતો. ખરું કહું તો હું એનેજ માટે જીવતો હતો. મારા જનમથી તે આજની ઘડી સુધી એ ઝોરતે મને ઠગ્યો. પોતાને પેટના ખરા દીકરાને સુખી કરવા, હીંદુઆધએ મને ખુવાર કીધો, અને નુનુંના મરણ પામવાથી મારી ખુવારી ને અધુરી હતી તે પુરી થઇ. મારું નબોદ વધ્યું. ”

જેહાંગીરશાહ નીચી મુંડીએ હીરાજ બેરીસટરનું સરવે બોલતું ધણાજ ધયાનથી સાંભળવા લાગ્યો, અને હીરાજએ પોતાનું બોલતું ચાલુ રાખ્યું.

“ અહિ! આ ઝોરત જેવી ફીતુરી ઝોરત મલવી મુશકેલ છે. તેની ઠગાઇ અને હુમ્મલાઇ આજકાલની નથી. મારા જનમથી તેણીએ જે જે ફીતુર કરવા માંડ્યાં તે સરવે આજ સુધી ચાલુ રાખ્યાં હતાં. ખરી વાત છે કે તેણીએ મને પાલીપોલી મોટો કીધો. ખરી વાત છે કે મને મીઠી મીઠી બોલીઓ બોલી તેણીએ રાજ રાખ્યો, અને મને પોતાને ખોલે બેસાડી રમાડ્યો. તે સરવેનો પદ્ધતો મેં તેવીજ ભલાઇ અને ભલમનસાઇ, તથા હેત અને પ્રિતથી વાલી આપ્યો. પણ જેહાંગીરશાહ આ પ્રેરણી ઝોરતે મને ઠગ્યો! એ મારી માય નથી! અને હું એનો દીકરોથી નથી! મારા આપની ઇજ્જત, હુરમત અને બેસુમાર દોલતના વારસામાથી મને ખાતલ કરવા આ ઝોરતે એક તરકટ રચ્યું હતું !!! ”

“જે એ વાત ખરી હોય તો હીદલુઆધએ ધણું જ ખુશ કામ કાઢેલું” કહેવાય. “જેહાંગીરશાહ બોલ્યા. “પણ મને લાગેછ કે હીદલુઆધને એ કામમા કાઢની મદદ હોવી જોઈએ. તેમ જ નહી હોય તો કાઢની ઉસકેરની તો હોવીજ જોઈએ. પણ એ કાયા હીરાભોગી સાથ હીદલુઆધના લગન.——

“હીરાભોગી કાણ મુવો છે સા——” હીરાજી ફફડી ચઢકા બોલી ઉઠ્યો. “તમે શું એને રંડાયલી સમજોછ ? પણ એ રાંડ પરણેલીજ ક્યાં હતી, કે રંડાય ? મનજી હીરાભોગીની એ ધણીઆની થાય, એમ એ કહેતી હતી, પણ મનજી હીરા ભોગી જેવો કાંઈ પારસી દુનીયામાં પેદા પડયોજ નથી. મારો ખરો આપ્તો આનરેખલ નવલશાહ નાનાવદી છે.”

“નવલશાહ નાનાવદી !” જેહાંગીરશાહ ચમકીને ઉભો થયો. “આનરેખલ નવલશાહ !! હીરાજી તું શું બોલેછ તે સમજોછ કે ! વાત ખરી પડી જાય તેમ તો નથી ! અલખતાં તું બેરીસટર છે એટલે તુને શીખવવું પડે તેવું નથી, પણ—

“એ સમલી ખીના છેલ્લાં ત્રણ અઠવાડ્યાં થયાં મારા જાણવામાં આવી.” હીરાજી બોલ્યો. “હીદલુઆધની કબ્ર એક દાહાડો ઉઘાડી રેહી ગયેલી મારા જેવામાં આવી. આરડામાં કાંઈ નહી હોવાથી મે જરા કબ્ર ઉઘાડી વાંકી ટીકી નજર કરી, તો એક કાગળના લાંબા પરખીડાં ઉપર મારી નજર પડી ! તે પરખીડું મને કાંઈ ખુદરતી શક જવાથી મેં તફડાવ્યું. જેહાંગીરશાહ સામેતી તો મારી પાસ સેંકડોછે. પણ પેલી નુંનું વગર તે સરવે નકકામી થઈ પડી છે !! નુંનું જીવતી નથી એજ મારી કમનસીબી છે !! કારણ મારી જીંદગીની ખરી ખીના તેના વગર કાંઈખી ખીજી કહી શકે તેમ નથી. તેજ કારણથી કાંઈ ચંડાલે તેનું ખુન કાઢ્યું છે. હીદલુઆધ કદીખી ખરી વાત કબુલનાર નથી. અને મારો આપ

પણ પોતાની નામોથી અને એમની વાત મંજુર કરનાર નથી.”

“ત્યારે પેલા પરખીડાંમાંથી તુને નવલશાહને હાથનાં કાગળે મળ્યાં ?” જેહાંગીરશાહે સવાલ કીધો.

“એક નહીં પણ એકવીસ દળન !!” હીરાણએ બાર મુઠ્ઠી કહ્યું, અને તુરતજ પોતાની તીજેરીમાંથી થોડાં કાગળે કાઢી, તેમાંથી એક જેહાંગીરશાહના હાથમાં મુક્યું.

“વાંચો જેહાંગીરશાહ ! આ કાગળ વાંચો જોઈ.” કાગળ જેહાંગીરશાહને આપી હીરાણ બોલ્યો. “આ દસકવ તમે ઝો-લખતા હશે ?”

જેહાંગીરશાહે તે કાગળ હીરાણના હાથમાંથી લેઈ વાંચવા માંડ્યું:—

“જીગર કરતાં વાહલી મેહર.”

“મેહર એટલે હીદુખાધ મનહં હીરાબોગી.” હીરાણ બેરીસ્ટરે હીદુખાધનું ખરું નામ જેહાંગીરશાને કહી સમજાવ્યું, અને જેહાંગીરશાહે ડોકી ધુનાવી તે કાગળ આંગળ વાંચવા માંડ્યું.

મુંબઈ. ડીસેમ્બર ૧૮—

જીગર કરતાં વાહલી મેહર.

તારા મુંબારક હાથનું પનોતું કાગળ મને આજે સહવારના મધ્યે છે. વાંચી મે તે કાગળને મારી આંખોમાં ડાખ્યું છે. વાહલી મેહર હું જાણી ખુશી છું કે અંદરોજમાં આપરે ત્યાં એક ફરજાંદની વસ્તી થશે. ખુદા કરશે તો એક બેટાજ અવતરશે.

એક ફરજાંદના આપણ માબાપ યદ્યું એવી વધાર્થવાહું તાર કામુજ વાંચી મારા હરખમાં હું માયો સુમાયો જતો નથી. અફસોસ સદે હજાર અફસોસ! મારાં મુરખ માબાપની કમસજનો હું કેવો બોજા વાર્થ પડ્યા છું, તે વાહલી મેહર તુને સારીકાની રોશન છે. મારાં અસલી વિચારવાલાં માબાપે, મારાં બચપણમાં જે કમબખત અને સંતાપનનક લખવની ખુસરી મરિ ગલે ઝોલવી, તેથી હું ફસી પડ્યો છું, નહીં તો આજે તું મારી વાહલી વફાદાર મેહરહાર બની. મારી સોડે બેસી બીસજતે, અને આપણ બાંચી

શાલી ફરજંદને લાખો લાડમાં ઉધારી હું મારી ગોદમાં લઈ ફરતે. પણ હું કમનસીબ; છતી દોલતે અને ધન્યતે, મુરખ માખાપોએ કરેલી મુરખાઈનો ભોગ થઈ પડ્યો છું, અને એક નહીં પસંદ કરવા ભોગ ઓરતનો હું ધણી થઈ ફર્યો છું. જે ઓરતને ખોલવાનો મુઘલો નહીં; જેણીને પુરેપુરી ચકકલ કે હુશીઆરી નહીં; જેણીને પોતાના ધણી સાથે કેમ ચાલવું તેની માહિતી નહીં, તેવું એક ‘કાણું’ હાંદલું મારે ગલે ઓરવી દીધું, અને તેમ થયાથી આ જગમાં મારો ભવ ફોક્ત ગયો છે. જે ઓરત ઉપર મારો ચાહ નહીં, તેને હું કેમ ચાહી શકું. તો પણ લાચાર! જગની નજરમાં મારી ઈજ્જત બલવવા, અને મીત્રમંડલ વચ્ચે મારી ફજેતી નહીં કરવાના હેતુથીજ, એક કંગાલ અને કમચકકલ ઓરતને મારી બઈરી તરીકે મને લેખવી પડે છે, અને એ ઓરત પણ આજકાલ એક બાલકનો જનમ આપનાર છે.

ધ્યાંરી મેહર, આ ખબર સાંભલી તું જરાબી દલગીર કે દુઃખી ના થતી. આપણા બાલક માટે તુને શીકર કરવાની જરાબી જરૂર નથી. હું મારા કોલ અને વચ્ચનથી તુને બંધાઈ ચુકો છું અને ફરીથી લખુ છું કે જગની નજરમાં જે કે તું મારી મોહરદાર નથી, પણ બાતેનમાં અને ખુદાની નજરમાં તો તું મારી હકદાર મોહરદાર થઈ ચુકી છે. માટે જે કાંઈ છે, તે તારું અને આપણા ફરજંદનું છે. દુઃખ મને એટલું જ છે કે એ મારા પનોતા બાલકનો હું હકદાર બાપ હઈઆત હોવાં છતાં તે મારાં ખરાં નામનો ઉપયોગ પોતાના નામ સાથે કરી શકશે નહીં. મેહર, આ મારો સંતાપ કાંઈ જેવો તેવો નથી. એ સંતાપને લીધે મારું ચીત ચકલમ, થાઈ ગયું છે, અને રાત દાહાડો એ આપણા ભાગ્યવંત બાલકને માટે શું કરવું તેના વિચારમાંજ હું છઉં. હમણા તે ત્રિશે હું કાંઈબી લખી શકતો નથી. પણ તેનીબી કાંઈ તોડ હું શોધી કાઢડશ, એમ સોગન્દલઈ તુને ખાતરી આપું છું.”

“ તમે જોયું જેહાંગીરશા ? ” હીરાજી બોલ્યો. “ મારા આપની ખરી હકિકત અને હાલત આએ કાગજ સામેત કરે છે. મારો આપ પોતાની પરણેતરને ધિકકારે છે, અને પોતે પરણેલો હોવા છતાં, હીટલુંબાધરે ચાહવાનું ચાલુ રાખે છે. તે પોતાની હકદાર

પરજોતરને ધિકારે છે, એટલુંજ નહીં પણ તેણીને પેટે અવતરનાર પોતાના હકધર બાલકને પણ તે ધિકારે છે !”

જેહાંગીરશાહ સુપસુપમેસી રહયા, અને તેમની તેવી સુપકીદી જોઇ હીરાજીએ આમલ બોલવા માંડયું:—

“ ત્યાર પછી હવે આ જાનેવારી માસમાં લખાએશાં એક કામજ ઉપર તમે નજર કરો જેહાંગીરશાહ. એમાં લંમચાન પીગન ઘણું છે, પણ તે માહેલા જે ફકરા ઉપર મેં નિશાની કરી છે તે વાંચવા જોગ છે. ”

જેહાંગીરશાહે તે નિશાનીવાલા ફકરા વાંચવા માંડયા:—

‘ મેહેશ, મારો બધો જીવ તારી અંદર ભરાયો છે, અને ખાલી જોણું ફક્ત હીયાં પડ્યું છે. ખુદા મને જે આંખ આપે, તેા ઉડી આવી તુને મલી. જાઉ. પણ એક કલાકનીખી મને કુરસદ નથી મંલતી. * * *

પીરોજ ઉપર મારો ધિકાર વધતોજ ભય છે. કમનસીબ ઓરત! એટલો મને તેણી ઉપર ધિકાર લાગે છે. તેટલીજ મને તેણી ઉપર દયાખી આવે છે. મારાં દુઃખનું મુલ કારણ પીરોજ નથી. તે બીચારીની એમાં શું કસુરાં કસુર તો મારાં માખાપની કે તેઓએ હમને બંચપણમાં પરણાવી દીધાં.’

“ એ પીરોજ, તે મારાં માય યાય. જેહાંગીરશાહ.” હીરાજીએ જેહાંગીરશાહને સમજ પાડી. “ અને મારા લાતકી આપ નવલશાહ, તેવણ ઉપર જીવમ પાડી, પોતાની દયા બતાવે છે ! !”

હીરાજીની આંખમાં આ સખુનો બોલતાં પાણી આવી ગયાં, અને તેજ વખતે પોતાના બંને હાથમાં પોતાનું મોહડું ઢાંકી ગ્રમ-ખાઇ બોલ્યા:—

“ હજારો હજાર બેહસ્ત મારી નેકમખત માયના પાક રૂહ ઉપર.”

જેહાંગીરશાહ પોતાના વીચારમાંજ હતા. હીરાજીના બોલવા ઉપર તેવણનું જરાખી ધ્યાન હતું નહીં. તેવણ આ નવાં કાગજમાં ટીકા, ટીકા જોના હતા, તેટલાં હીરાજી એક ત્રીજું કાગજ પરખીડાંમાંથી શોધી કાઢી તેવીચના હાથમાં આપી બોલ્યા:— :

“આ એક કાગળ નવલશાહે મારચ મહીનામાં મુંબઈથી પુને જવા આગમન લખ્યું છે. જે તોડ શોધી કાઢવાની નવલશાહે હીટલુખાધને પોતાનાં પેહલાં કાગળમાં કયુલાત આપી હતી, તેના બાબમાં આ કાગળમાં તે શું લખે છે તે વાંચો.”

જેહાંગીરશાહે આ ત્રીજું કાગળ વાંચવા માંડ્યું.

મુંબઈ મારચ ૨૮ મી ૧૮-

પ્યારી મેહરાં

તાર મુબારક કાગળ મને મલ્યું છે. તારા દીકરા-આપણા દીકરાની સંભાલ શાખજે. અંતે આપણા બુચાજ સાહેબને સાડ મેં એક હિકમત શોધી કાઢી છે, અને તે હિકમત શોધી 'કાહડયા પછીજ મને નિરાંત થાઈ છે. ગલરા ના જીર ! હિંમત રાખ ! ! ખુદા સરવે સાડજ કરશે. મારા એ લાગ્યશાલી દીકરાથી હવે હું છુટા પડનાર નથી. એ મારો પનોતો પુત હવે પછી મારા બંગલામાંજ રહે અને બંગલામાંજ ઉધરી મોટા થાય, અને મારી નજર અને આંખો આગલ રમતો ખેલતો ફરે, અને પોતાના બાપના ખરાં નાંમથી ઓલખાય એવી હિકમત મે શોધી કાઢી છે. આવતી કાલે બપોરની ગાડીમાં હું પુને જનાર છું ત્યાંથી હું તારી ઉપર વિગતવાર લખશ.

લા. તારો સદાનો વાહલો

નવલશાહ હીરજી.

આ કાગળ વાંચ્યા પછી જેહાંગીરશાહની ધિરજ રહી નહી, અને તુરતજ તેણે પુછ્યું. “આ કાગળ પછીનું બીજું કાગળ ક્યાં છે હીરાજી ?”

“બીજું જે અગતનું કાગળ:—

“આ કાગળ પછી લખેલું કાગળ મને જોઈએ છે ?” જેહાંગીરશાહે ચીરડાઈ નઈ હીરાજીને આગલ ખેલતો અટકાવી કેહ્યું:

“તે કામજ પછીનું કાગળ આ રેહ્યું” હીરાજીએ તે કાગળ

કાઠડી જેહાંગીરશાહના હાથમાં આપી કથું. “હુંબી તમુને એજ કાગજ આપતો હતો.”

જેહાંગીરશાહે ધણીજ ઇનતેઝરીથી તે કાગજ વાંચવા માંડયું.

મુંબઈ, એપ્રિલ ૨૫ મી ૧૮—

ડીયર મેહર.

પુનેથી હું તારી ઉપર કાગજ લખનાર હતો, પણ રોકાનના સખખથી લખાયું નહી તે ફરગુજર કરવું.

આ ચીઠી લાવનાર રાખસ લીમજી મારો ખાસ વિસ્વાસુ, માનીતો અને મારી પેહડીનો પુરાનો કારભારી છે. એને હું લાડમાં લીમજી બકશી કરી કેહું.

મુંબઈમાં હાલ સીતલા અને તુપની બીમારીનો રોગ ગટરની ખરાબ હવાના સખખથી ફાટી નીકલેલો છે, અને તેટલાં માટે પીરિજી તેમજ તેના બાલકને સીમનપોર સર જમશેદજી જીજીભાઈની ધરમશાલામાં થોડા દાહડા હવા ફેરફાર કરવાને બાહજે મોકલવાની મેં ગોઠવણ કરી છે. લીમજી બકશી જે દીવસ અગાઉથી ગોઠવણ કરવા સીગનપોર નય છે. એ લલા અને માનીતા રાખસને મેં મારા વિસ્વાસમાં લીધો છે, અને એ જીબી કેહ તે ઉપર વાહલી મેહર તું ધ્યાન આપજે.

આપણા બુચાને મારે ત્યાં તેડાવી લેવાની મેં હિકમત કાઢી છે, અને હવે તું તેમાં આડે આવશે નહી એવી હું આશા રાખું. એ હિકમત હું તુને લખાનથી સમજ પાડું.

લીમજી બકશીએ પોતાની બઘરીને કેટલુંક થયું સર જમશેદજીની સીગનપોરવાલી ધરમશાલામાં એજ કાગજસર ખાસ રેહવા મોકલાવી છે. લીમજી પોતાની સાથે એક મુસલમાન આયાને લેઈને તારી પાસે આવશે. એ આયાનું નામ નુનુજાન છે. આપણા બુચાને એ નુનુંને સ્વાધીન કર્ને, અને એ નુનું આપણા બુચાને ક્ષઈ સીગનપોરની ધરમશાલામાં લીમજી બકશીની બઘરી સાથે જઈ રેહશે. વાહલી મેહરાં, એ નુનુને મેં મોટી રકમ આપી મોકરી રાખી છે, અને જે ચોકડું મેં ગોઠવ્યું છે, તે પાર પાડવાની એ નુનુએ મને કબુલાત આપી છે. આવતા સુકરવારે રાતની ગાડીમાં પીરિજી અને તેનું બાલક તથા એક આયા અને બીજા માણસો સુરત જવા મુંબઈથી ઉપડશે.

હીમે એવી ખાસ ગોઠવણ કીધી છે, કે સીમનપોરની ધરમશાલામાં એજ ઓરડા પીરોજના વપરાસ માટે મઢી રહે. એ બેમાનો એક ઓરડા પીરોજ વાપડશે, અને બીજો પીરોજની આયા પીરોજના બાલકને માટે પોતાના વપરાસમાં લેશે. એજ ઓરડામાં આપણા બુચાતુબી પાલણુ રહે, એવી હિકમત હીમ બકરાએ કરી રાખી છે. આપણા બુચા અને તેની આયા તુંતું, હીમ બકરાની ધણીયાનીના માણસો તરીકે ધરમશાલામાં બોલખારો. એવી રીતે બંને બાલકો એકજ ઓરડામાં પોતાની આયા સાથે ઉતારો લેશે, અને તુંતું તક જોઈ રાતને વખત પીરોજના બુચા સાથે આપણા બુચાને પાલણુમાં અદલબદલ કરી નાખશે.

ચ્યારી મેહર મે દરેક ચીજની પુરેપુરી ગોઠવણ કરી છે. હીમબકરાને આપણા બુચા સાથે એક ધણુજ સાડ વેલાતી પાલણુ મેં અપાવ્યું છે, જે સીમન પોર પુખીબી ચુક્યુ હશે. વઢી પીરોજના બુચાના પોશાક જેવોજ એક પોશાક આપણા બુચાને સાડ હીમ બકરાને મેં બનાવી આપ્યો છે, જેથી તુંતુંને છોકરાઓ અદલબદલ કરી નાખવામાં જરાબી મુશકેલી પડનાર નથી. એવી રીતે છોકરાઓ અદલબદલ થયા પછી, બીજો દીવસે હીમ-બકરાવાલંબીની ઉપર મુંબઈથી કોઈના મરણની ખબરનો તાર જશે અને તેજ વખતે તેઓ મુંબઈ આવવા નિકલી પડશે.

મારી બાદલી મેહર, આપણા બાલક માટે મારાથી જેટલું બન્યું તેટલું મેં કીધું છે, અને એ મારાં લાડકાં બુલકાંને ખાતર કાંઈબી કરવાને હું પછાત પડનાર નથી. મેહર, તુને એ બાલકથી છુંદું પડતાં અસીખું ધણું લાગશે, પણ જે માન ઈજજત અને હોરમત સાથે બેસુમાર દોલતને ભવિષમાં એ છોકરો વારસે ચનાર છે, તે સાથે સરખાવતાં, તારી બુદ્ધિને ગંમ કાંઈ બીસાદમાં નથી. હું બણુછું કે જે કામ હું કરું તે ધણું ગુનાહ ભર્યું છે. પણ લાચાર ! મને તેમ કીધા વજર ચાલતુંજ નથી. આપણા બુચાની આયા તુંતું તુને સીમનપોરથી બદલીને જે બાલક લાવી આપે તેની ઉપર તું મેહરખાની રાખજે. તારાં બાલક પીરોજની માહવજત અને દેખરેખ હેઠલ કેલવાઈ મેહું થશે, અને પીરોજના બાલકના ગુજરાનને બંદોબસત હું ઘણોજ સારી રીતે તુને કરી આપશ. પઈસા ટકાની દરકાર હું કરશ નહી. કોઈને ખાતર નહી તો તે બાલકના બાપને ખાતર તે બાલકની તું માંચે યક રહેજે.”

પ્રકરણ ૬ હું.

ધર બેઠા તડાકા.

ધારયું ? હીરાજીએ તુરતજ સવાચ કીધો. “આ કામને વાંચી તમે શું સેવટ ઉપર આવ્યા જેહાંગીર-શાહ ?”

“મે ધારયું કે તમારી તમામ અટકલ ખરેખરી છે.” જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો.

“પણ વાત એવી છે કે “કહુંતો મા મારી નજાએ, અને ના કહું તો બાપ કુત્રા ખાએ.” હીદુલ્લાખાન તારા માય નથી એટલું તો ખરું છે.”

“બેસક.” હીરાજીએ ડાકી ધુનાવી. “પણ હું લાચાર છું. હું જો એ ખીના જાણતેજ નહીં તો વધારે બેહતર થતે. પણ ખુદની લાકડીને અવાજ નથી જેહાંગીરશાહ. પોતાના જનીતા દીકરાના સુખને ખાતર આ જોરતે માર નખોદવાયું છે. પણ તેમ કરી તે સુખ જોવા પામી નહીં. એનું અંતઃકરણ એને સદા ડંખતું હતું. જે મરગરજન ગુનાહ તેણીએ કીધાં હતાં તેનો તેણીને ધણેજ પસંદાથો થતો હતો. નવલશાહનું ધારયું કામ વગર હરકતે પાર પડયું, અને બ્યારે હું પ્રકટ દોહડ કે બે મહીનાની ઉંમરનો હતો, તે વારથીજ મને માંસી માયની મીઠી જાદમૂથી ચોરી લેઇ, આ જોરત હીદુલ્લાખાનને સવાધીન કીધો હતો. હું જે આજે મલખારહીલ્લાખા મારું બાપનાં

મેહલ જેવાં મકાનમાં વસનારો, તે આને આવી હાલતમાં, આ જગમાં પડેલો છું. વધુ નામોશી ભર્યું તો એ છે, કે છતે બાપે મને કાંઈ બલતાનું જ નામ મારા બાપ તરીકે વાપરવું પડે છે. હવે તમારી શું સલાહ છે જેહાંગીરશાહ ? ”

“જરા સખર કરો હીરાજી.” જેહાંગીરશાહ બોલ્યા. “હું એમ એકાએક સલાહ તમને આપી શકતો નથી. સલાહ લેનારાઓને મુશ્કેલી નડતી નથી, પણ ખરી સલાહ જેઓ આપે છે, તેઓને માથે એક જાતની પવીત્ર દુરજ રહે છે. હું તમને એમ પુછું હીરાજી કે આ કાગળે વાંચીયા પછી પેલી તમારી આયા નુંનુંને તમે મલીયા હતા ? ”

“હા.” હીરાજીએ જવાબ દીધો. “ હું તેણીને મલવા ગયો હતો. મે તેણીને આ ભેદ બોલીને કહ્યો, અને તે ખીયારીએ સઘળું ખરેખરું મને કહી દીધું. તેણીએ પૈસાની લાલચે જે પાપી કામ કીધું હતું, તેને આંટે હવે તેણીને પસ્તાવો થતો હતો. મારો હક સામેત કરવામાં મને તેણીની જખાનીની જરૂર પડે, તો તેખી તે આપવા તૈયાર થઈ હતી.”

“ ગરીબ ખીયારી નુંનું ! એ ભેદને લીધેજ તેનું ખુન થયું છે.” જેહાંગીરશાહ બડબડ્યા. “ તેણીના મરણથી આ ભેદ ઉપર અજવાલું ફેકી તમારો હક સામેત કરવાની તમારી દરેક આસા હવે ગુમ થઈ છે ? ”

“ નહી, ખાનખાહાધુર.” હીરાજી બોલ્યા. “ હજી એક આસા મને છે. નુંનુંની પાસે મારા બાપ નવલશાહ તથા હીલ્લુખાધને હાથના લખેલાં કેટલાંક કાગળે હતાં તે કાગળે નુંનુંએ મને વંચા વ્યાં હતાં. તે કાગળે તેણીના મકાનમાંથી આપણ મેલવી શકશું. ફ્રેમ જેહાંગીરશાહ આપણ તે કાગળ મેલવી શકશું કેની ? ”

જેહાંગીરશાહ આ નવી ખખર સાંભલી નીચી મુંડીએ વિચારમાં પડ્યા. પોતાના નસીબની ચાલ ઉપર તેવન ધણીજ અજાણીથી વિચાર કરવા લાગ્યા. કેવા કેવા સંભોજો વચ્ચે નુંનુંના ખુનીનો પતો તેવનને મલતો જતો હતો, તે જોઈ એક હાથ ઉપર જેમ તેવન ખુશ થતા હતા તેમજ ખીજ હાથ ઉપર હીરોભોગીના હીંદુઆઈની દગલખાજ અને શીતુર ભરી આલ વિશે જાણી દલગીર થવા લાગ્યા.

“એજ કાગળને વિશે નુંનુંનું ખુન થયું છે.” જેહાંગીરશાહ મનમાં બોલ્યા. “અને એજ કાગળને પેલા ખુનીએ નુંનુંના ચુલામાં બાંધી નાખ્યાં છે. મારી ગણતરી આખાદ ખરી પડતી જાય છે, આ બનાવ ઉપરથી નુંનુંનો ખરો ખુની કાણ છે તેને શોધવા હવે મને દુર જવું પડનાર નથી.”

“કેમ જેહાંગીરશાહ, કાંઈ ધણા વિચારમાં પડ્યાં?” હીરાજીએ પૂછ્યું.

“હા. હું વિચારમાં પડ્યો છું ખરો હીરાજી.” જેહાંગીરશાહ જવાબ દીધો. “પણ હું એમ પુછું હીરાજી, કે નવલશાહ તમારાં ગુજરાન અને કેલવણી માટે સારી જેવી જોઈવણ કરવા હીંદુઆઈ ઉપર લખ્યું હતું તેનું શું થયું?”

“તેવનના લખીયા પ્રમાણે તેવને મારાં ગુજરાન અને કેલવણી સારું કાંઈ જોઈવણ કીધી હશે.” હીરાજીએ જવાબ દીધો. “મુંબઈમાં જ્યારે હું એલફીન્સતન કોલેજમાં ખી. એ.નો અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે અત્યાર નવાર એક ઉંચા જેવા દેખાવવાલા પારસીને હું ત્યાં આવતો જતો જોતો હતો ખરો. હવે મને ધ્યાન આવે છે, કે તે ક્રાંતિ કાંઈ નહીં પણ મારા બાપ નવલશાહ હોવા જોઈએ.”

“ઉંચા જેવા, દેખાવા, બાંધે મજબુત અને જરા—

“પણ હીંદુઆઈએ તેવન સાથે એવઢાઈ કીધી.” હીરાજીએ જેહાંગીરશાહને બોલતા અંટકાવી પોતે બોલવા માંડ્યું. “નવલ—

શાહને આએ ઓસ્તે દમેા દીધો, અને તે દગલખાજી તેવને શોધી કાઢી. તે દીવસથી તેવને હીંદુખાધને ધિકારી તજી દીધી. એ ખાખદ નવલશાહે હીંદુખાધ ઉપર તેજ વખતે એક ટુંક કામજ લખ્યું છે, તે આ રહ્યું."

"હીરાજીએ ટેમલ ઉપર પડેલાં સરવે કાગળેમાથી શોધી શોધી એક કાગળ ખેચી કાઢી તે જેહાંગીરશાહના હાથમાં આપ્યું, અને જેહાંગીરશાહ તે વાંચવા માંડ્યું.

ખાધ. મેહરખાધ મનજી હીંસલોગી.

એક ખરેખર લલુ ઇન્કનાર દોસ્તની મેહરખાનીથી મારી આંધલી થાયલી આંખો દેખતી થઈ છે. આજ સુધી હું તારી વફાદારી ઉપર સોહજબી સુખન લઈ જતો નહી હતો, પણ અંતે મારી ખાતરી થઈ છે. તે મને "હયો છે ! તે મને દમેા દીધોછે ! હું અંતે ખેવફા થઈ !! જેને મે મારી જીવગી સ્વાધીન કરી, તે અંતે દગલખાજી બની. હું ખરેખર કમનસીબ અને કુટેલા કરમનો છું તારી આવી નાલાયક ચાલથી મને તારી ઉપર ધી-કાર છુટો છે. મુદા માહુમ તારા ફરજદમેા ખરો બાપ કોણ છે ?"

"જેયું જેહાંગીરશાહ શેઠ." હીરાજી બોલ્યા. "હવે ત-મારી ખાતરી થઈ !! આપણા લોક એમ સમજે છે, કે મુવા પછી મેહેસ્ત અને દોનખ છે, પણ તે વાત હું માનતો નથી. મેહેસત અને દોનખ બંને આએજ દુનીઆમાં છે. હીયાં કરો તેવું હીયાંજ પામેા. આદમીને તેના કીધાં કરતુકની સજા આએજ દુનીઆમાં થાયછે. નવલશાહને આ ફટકો કાંઈ જેવો તેવો નહી હતો. હીંદુખાધએ નવલશાહની ખાતરી કરવાની ઘણીખી તજવિજ કીધી, પણ ફાકટ. તેણીએ નવલશાહ ઉપર કાગળ ઉપર કામજ લખ્યાં, પણ સરવે કામજે જેમના તેમ વગર ઉંધાડવે નવલશાહે પાછાં ફેરવ્યાં. પાછલથી હીંદુખાધએ નવલશાહને મલવાના અને મલીને તેની ખાતરી કરવાના ઘણાખી ફાંફાં માર્યાં, પણ કાંઈ વલ્યું નહી. અંતે નવલશાહ તરફથી એક વફાલના આદમી એ આવી

હીલ્લુઆઈને પ્રતીસ હજાર રૂપીઆ આપી, ‘લીમલ સેટલમેન્ટ’ કરી લીધું. હવે એ હીલ્લુઆઈની મોહકાણમાં મારી હાલત જુવો કે કેવી થઈ. હીલ્લુઆઈના છોકરાએ મારી જગ્યા લીધી, અને તે છોકરાની મા-એ મારી ખુવારી કીધી. ”

“ જો મરે ! ” બાવા હીરાજી ! “ જરા ખારતું ઉંધાડો તો. ” સુનધ ઘેખરી બાહસથી દરવાજે ઠોકી કાલાવાલા કરવા લાગી, અને તેજ વખતે હીરાજીએ દરવાજે ઉંધાડ્યો.

“ બાઈમાયતો જીવ ધણો મજરાયછ. ” સુનધ બોલી. “ મંકુ ને બાવા, જરા બાહુધુરજી ને બોલાવો ! બાવા કેસમાં તો બાહુધુરજી જોઈએજો બા. મોટા ડાકટરની વાતજ જુદી મંડ ? ”

“ આલો જાવો હું આવું છું. ” હીરાજી ઠડે પેટ બોલ્યાં. “ તમે બેસજો હો જેહાંગીરશાહ. ” હું જરા ફેરો મારી આવું છું. ”

“ હમના એવનને કાણની દવા આપોછ હીરાજી ? ” જેહાંગીરશાહ હીરાજીને પુછ્યું. .

“ ડાકટર બીખોબા મારટન, નામનો મારો એક ફ્રેન્ડ, ઇંગલંડથી આવેલો છે તેની. ”

“ હું ધારું છું કે તમે ડાકટર આઈલડ નહીંતો બાહુધુરજીને બોલાવો તો ઠીક. ” જેહાંગીરશાહ સલાહ આપી. .

“ ડાકટર મારટનનો શું વિચાર છે, તે પેહલાં જણવો. જોઈએ. તેની રજા વગર કાઈનેબી તેડેલું નકામું છે. ”

“ તમે તેને કેહશો તો તે પેતે તેડી લાવશે. હીલ્લુઆઈ જીવશે તોજ તમને લાભ થશે. ” જેહાંગીરશાહ રીકા કીધા.

* આ વાત્તા કરતાએ ૧૮૬૧-૧૮૬૭મા લખેલી હતી, જે વખત મસ્તુમ ડાકટર બાહુધુરજી મુંબઈમાં એક નામીયા ડાકટર તરીકે ઘરોઘર બહીતો થયલા હોવાથી, તેમજ નામ વાપરવામા આવ્યું છે.

હીરાજી હીલ્લુખાઇ પાસે ગયા, અને જેહાંગીરશાહે એખલા મનમા ખડખડવા લાગ્યા:—

“કેવી અજબ જેવી શોધ અને આ કેવો કરામતી સંનેગ હીરાજીનું દીલ ખરેખર એક હીરોજી છે. હીરાજી શાખાસ! શાખાસ! હીરાજી તારાં સંકટના વખતમાં તુએ દેખાડેલી ધીરજ ઉપર હું શીદા છેઉ. હું તુને મદદ કરી તારાં કાંમ પાર પાડી આપશ, સખખ તુંનું ખુનનો પતો તુંએજ મને મેલવી આપ્યો છે. પણ ખરા ખુનીને પકડવા, મને નવલશાંહના આ કાગળેમાનુ, એક કાગળ જોઇએ છે, તેનું કેમ કરવું ! જો હું હીરાજી પાસે એ કાગળ માગુ તો એને શક પડશે. વાસતે આં કાગળેમાથી એક કાગળ તફડાવ્યા વગર છુટકો નથી.”

જેહાંગીરશાહે ટેબલ ઉપર પડેલાં કાગળેમાથી એક કાગળ તફડાવી પોતાના ગળવામાં જેવું મુક્યું, કે તેજ વખતે હીરાજી પાછો ઓરડામા દાખલ થયો.

“કેમ કેવી ખબર છે?” જેહાંગીરશાહે અનન્યતા થઇ પુછ્યું.

“ઠાકાનાં ગાઉ ગણવા જેવું છે.” હીરાજી ટેબલ ઉપરના કાગળે ઘડીવાલી પરખીડામાં ખોસતાં ખોલ્યા. “કેસ બગડતો જાય છે. પવનની કસર લાગુ પડી છે, અને તેની કુમમા બકબકારો કરે છે.”

“તમે જલદીથી બાહુધુરજીને ખોલાવો.” જેહાંગીરશાહે તાકીદ કીધી.

“ડાક્ટર હીખોખા મારદનને તેડવા મારો સીપાઇ ગીયો છે, તે આવે ને હું બાહુધુરજીને ખોલાવવા તેને કેહું.” હીરાજીએ વગર દરકારે જવાબ દીધો.

“હવે હું એમ પુછું હીરાજી કે આં કાગળે વાંચ્યા પછી

તમે હીંદુઆધને કાંઈ પુછ્યું હતું?” જેહાંગીરશાહે સવાલ કીધો.

“હા.” હીરાજીએ જવાબ દીધો. “પુછ્યું હતું, પણ હું જે ધારતો હતો તેજ જવાબ તેવો દીધો. હીંદુઆધએ જવાબ દીધો કે, છોકરા બદલવાનું ચોક્કસ લીમબકરાએ ગોઠવીયું હતું, પણ પાછલથી તે વિચાર ફેરવી નાખ્યો હતો, અને છોકરાઓની અદલાબદલી થઈજ નહીં હતી.”

“આ બેદનો ભરમ પુરી ગયો છે, એવી ખબર હીંદુઆધએ ત્યારે નવલશાહને પુગારી હશે.” જેહાંગીરશાહ બોલ્યા.

“નવલશાહ મુંબઈમાં બાજ એક મહીનો થયો નથી.” હીરાજી બોલ્યા. “એવનના સોથીસીટર બરડર એન્ડ પ્રાકલન્ડ તરફથી મને પંદર દીવસ ઉપર એવી ફરમાસ થઈ હતી કે, નવલશાહનો એક કેસ જે હાલ હાઈકોર્ટમાં ચાલે છે, તે, ‘પોસ્ટપોન’ કરાવવો, સખખ એવન કરાંચી ગયા છે. કરાંચીથી તેવન પાંચમી તારીખે પાછા આવનાર હતા.”

“તે તમને કાણે કહ્યું?” જેહાંગીરશાહે સવાલ કીધો.

“હું પોતે નવલશાહશેઠને મલવા ગયો હતો.” હીરાજીએ જવાબ દીધો.

“તમે નવલશાહશેઠને મલવા ગીયા હતા? કહાં?”

“મલબારહીલ ઉપર એવનના ‘દીલ્લચમનવાલા બંગલામાં.” હીરાજીએ જવાબ દીધો. “હું એજ બાબદ વાત કરવા ગયો હતો.”

“ઓહો !”

“હા, જેહાંગીરશાહ.” હીરાજી હિંમતથી બોલ્યા. “શા વાસતે હું ડરી જાઉં? શું હું તેનો હકદાર વારસ અને બેટો નથી? શું તે મારો હકદાર બાપ નથી? તે કદાચ બેદરકાર થયો હોય, બેરહમ થયો હોય; કદાચ મારી માય સાથ તેને મીનાકેસો હોય,

તો તેથી શું હું તેનો દીકરો નથી એમ થયું ! નહીં !! મારા સરવે હકો હું તેની પાસે માંગવાનો અને ફર માંગવાનો. એમાં હું ઓટું શું કરું છી મી. જેહાંગીરશાહ ?”

“ત્યારે એમ થયું ?” જેહાંગીરશાહ વિચારમાં પડી બોલ્યા.

“જે દાહડેથી આ કાગળે મેં વાપ્ર્યાં, તે દાહડેથી કામ કાજ ઉપર મારું ધ્યાન લાગતું નથી.” હીરાજીએ બલાપો કીધો. “મારી રાતની ઉંઘ ખીલકુલ જતી રહી છે, અને પેહલી તારીખથી આજ સુધીમાં પચીસ ક્ષીફ મેં પાછી મોકલી છે. તે ઉપરાંત કોહલાપુર પાંચજન કેસમાં ડીફેન્ડન્ટની ક્ષીફ લેવા મેં ગઘ કાલેજ ના પાડી છે !”

“તમે ધંણાજ આકલા અને ઉતાવલા થઈ ગીયાછ હીરાજી.” જેહાંગીરશાહે કેહ્યું. “ધીરું કામ સાહેબના.”

“પુરનો વિચાર કરી ગયાં અડવાડીઆંમાં હું દીલચમનમાં નવલશાહશેઠને મલવા ગયો હતો.” હીરાજીએ વાત આગલ ચલાવી. “આહા ! દીલચમન તે દીલચમનજ છે હો !! જાણે એક મેહલ ! આખી મલખાર હીલ ઉપર દીલચમન જેવું એકખી મકાન નથી. દીલચમનના ‘વરન્ડા’ ઉપર. ચહડતાંજ એક જવાન પારસીએ આવી મને પુછ્યું :—

“કાંઈ ફરમાસ સાહેબ ?” મેં જવાબ દીધો. “ઓનરેબલ નવલશાહ શેઠને મારે મલવું છે.” પેલા પારસીએ કહ્યું. “તેવન કરાચી સીધારયા છે, અને પાંચમી તારીખે પાછા ફરશે. પણ જો કામ હોય તો નાહલ્લા શેઠ છે.”

“પેલો પારસી જે નવલશાહને ખાનગી સેક્રટરી હતો તેને મોહડેથી નાહલ્લા શેઠનું નામ સાંભલી મારો વિચાર તુરતજ તેને મલવાનો થયો, અને મેં તેજ વખતે મારો કાર્ડ કાઢી નાહલ્લા શેઠને પોહચાડવા મેં તેને કહ્યું.”

“તે પારસી મારો ‘કાર્ડ’ લઈ ગયો,” અને લગભગ પંદર

મિનિટે પાછો ફર્યો, અને નાહલ્લા શેડ મને ઉપર બોલાવે છે એમ તેણે જણાવ્યું.”

“હું બેઘડક ઉપર ગયો, અને દાદરની સાંમેનાજ એક ઝોરડામાં એક જવાન ખુબસુરત પારસીને સોદા ઉપર અધેલાઇ બેઠેલા મેં જોયો. મેં ધારીયું કે નાહલ્લા શેડ એવનજ હશે. હું ઝોરડા અંદર દાખલ થાઉં તે આગમજ તો તે પારસી મને જોતાંજ હસતે મોહડે પોતાનો હાથ લાંબાવી બોલ્યો. “કમ ઇન, કમ ઇન, મી. હીરાજ.” મેં મારો હાથ તેના હાથમાં મુક્યો. તેણે મારો હાથ હેતભરી રીતે પકડી જણે કેટલીક જુની દોસતી હોય તેમ ડાબી ‘શેકરુ-ડ’ કાઢી અને મને પોતાની પાસે સોદા ઉપર બેસાડી તે બોલ્યો:—

“તમુને જોઇ હું ખરેખર ખુશી છું મી. હીરાજ.”

મેં વક્તો જવાબ આપવાને બદલે તેજ વખતે સવાલ કાઢ્યો.

“સાહેબનું નામ શું?”

મારો સવાલ સાંભળતાંજ તેણે જવાબ દીધો. “નાદરશાહ નવલશાહ નાનાવટી.”

“નવલશાહનો દીકરો?” જેહાંગીરશાહ નામ સાંભળતાંજ બોલ્યા.

“નવલશાહનો દીકરો નહી, પણ હીટ્લુખાઇનો દીકરો.” હીરાજએ જેહાંગીરશાહની ભુલ સુધારવા ભાર મુકી કહ્યું.

“હું ભુલીશો. ખરેખર તેને હીટ્લુખાઇનો દીકરો કેહવો જોઇ-એ” જેહાંગીરશાહે પોતાની ભુલ સુધારી કહ્યું. “પછી શું વાતચીત થઇ વાર?”

“મેં ધીમે અને ધીરે અવાજ કહ્યું મી. નાદરશાહ, તમે મને ઓલખતા નથી, પણ તેની કાંઇ ચીંતા નહી. હું તમારી આગલ એક ઘણાજ અગતના અને એક ઘણાજ ગમભીર પ્રકારના કાંમ સારું આજેલો છું.”

મારું બોલતું સાંભલી નાદરશાહે. મને સવાલ કીધો. “મી. હીરાજી જરા સખર કરો. તમારું કામ જે અમતનુ હોય, અને તમુને જે કાંઈ લાંબખી વાતચીત કરવી હોય, તો મેહરબાની કરી તમારી મુલાકાત આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખશો, સખખ અરધા કલાક પછી મને જીજીધોધાવાલાંઓ સાથે ‘એપાઇન્ટમેન્ટ’ છે.”

“શાબાસ !!” જેહાંગીરશાહ એકાએક બોલી ઉઠ્યા. “કાંઈ નવી વાત નિકલ છે ખરી!!!”

“મેન્નેયું કે ફરીથી આવી તક મને મલવાની નથી.” હીરાજીએ હકીકત આગલ ચલાવી. “નાદરશાહ મને ખેરવવા માંગતો હતો, પણ તેટલાં હીદલુઆઇ ઉપર નવલશાહે લખેલાં કાગળે માહેલુ એક કાગળ, મે મારા ગજવામથી કાઢી, નાદરશાહના હાથમા આપી, તેના ચેહરા ઉપર યતો ફેરકાર હું જોતો ઉભો.”

“બેશક, તે કાગળ વાંચી ગભરાટમા તો પડ્યોજ હશે ?” જેહાંગીરશાહે પૂછ્યું.

“નહી. ખીલકુલ નહી.” હીરાજીએ જવાબ દીધો. “નાદરશાહે તે કાગળ ચીપી ચીપી વાંચવા માંડ્યું, અને હું આખો વખત તેનો ચેહરો તપાસતો ઉભો. તે ખીલકુલ શાંત હતો. તે સેહજખી ઉસકે-રાયસો હોય, એમ મને લાગ્યું નહી.”

નાદરશાહ તે કાગળ વાંચી રેહો, એટલે મેં ધીમે અવાજે તેને કહ્યું. “મી. નાદરશાહ, હું એક દુઃખભરીઆ સમા-ચાર લઈ તમારી પાસે આયો છું. મારી વાત કદાચ તમુને નહી માનવા જેવી લાગશે, તો પણ મી. નાદરશાહ, હું તમુને અરજ કરજી, કે તમોએ મારી વાત પુરેપુરી ધ્યાન આપી સાંભલવી. મેહર-બાની કરી વચ્ચે બોલી ઉઠવું નહી, અને જે કાગળે હું તમુને વાંચવા આપું, તે ધ્યાનથી વાંચવાં, અને તે પુરાં કરીનેજ જેખી કાંઈ બોલવું કે કેહવું હોય તે કરવું.”

મારં એટલું કેલું, સાંભલી તે બોલ્યો, “તમારે શું કેલું છે તે બોલો, હું સાંભલવાં તૈયાર છું.” એ કેલું, “સાંભલો મી. નાદરશાહ, મારે કેલું એવું છે, કે નવલશાહ હીરાજના તમે ખરા હકદાર દીકરા નથી. એ મારે કેલું ખરું છે કે બોલું, તે આ કાગળે ઉપરથી હું સાબેત કરી આપશ. આ કાગળે નવલશાહ હીરાજને લખેલાં છે. નવલશાહ હીરાજ નો ખરા હકદાર દીકરો જીવતો છે, અને તે ધણીએ મને હીયાં મોકલ્યો છે.”

દરેક ધડીએ, અને દરેક પક્ષે કાંઈ નવું જીવું થશે એવી આશા રાખી હું ઉભો હતો. હું ધારતો હતો કે મારા સખુનો સાંભલી નાદરશાહ મારો ટોટો પકડશે, કે જીમ પાડી ઉડશે. પણ તેવું કાંઈ બન્યું નહી, અને મારી અજાણી વચ્ચે તે બોલ્યો, ‘કાંઈ છે તે કાગળે ?’

તેજ વખતે પેલાં કાગળેમાથી એકં એક કાગળ કાઢી મે વારા ફરતી નાદરશાહને વાંચવા આપ્યાં.

“પછી સેવટ શું આવ્યું?” જેહાંગીરશાહે ટુંકમાં પટાવવાની મતલબ દેખાડી.

“પછી?” હીરાજએ આગલ વાત ચલાવી. “પછી જેવી રીતે મે આજે તમારી આગલ સરવે હકીકત વિસતારીને કેહી તેવીજ રીતે નાદરશાહની આગલ મારો આખો ‘કેસ મેં’ રજૂ કરીધો. મે જે જે આગતના કાગળે ઉપર નિશાની કરીધી હતી, તે બધાં મે તેને વંચાવ્યાં, અને તેણેખી ધિરજથી તે બધાં કાગળે વાંચ્યાં. તે બેઠેલો હતો, અને હું તેની સાંમએ ટેબલ આગલ ઉભેલો હતો. જેમ જેમ તે કાગળે વાંચતો ગયો તેમ તેમ તેના કપાલ ઉપર, પરસેવો છુટી નિકલવા લાગો. તેના હોઠ શીકા પડતા ગયા, અને તે આંખો બોલી નવલશાહના હરફે ટગર ટગર જેવા લાગો.”

“ગરીબ બીચારો નાદર !!” જેહાંગીરશાહે ઢલગીરી દેખાડી.

“ખુદાના અંદા હોયો તો તમે માનજો જેહાંગીરશાહ, ” હીરાજી દયાલુ અવાજે બોલ્યો. “કે નાદીરશાહનો ચેહરો અને મારા તરફની તેની ચાલચલન જોઈ, મારું દીલ પીગલી પાણી થઈ ગયું. હું અધી આગલી પાછલી ભુલી જવા લાગો. મને એવું થયું, કે એ વાતથી હું હાથ ઉઠાવું, સખખ એખી મારા બાપનુજ લોહી હતું ! ”

“ કેવું ઉદાર દીલ. ” જેહાંગીરશાહ હીરાજી વિશે મનમાં વિચાર કરવા લગ્યા.

“તેણે અરધા કલાક સુધી કેટલાંક કાગળો ચીપી ચીપી વાંચ્યા.” હીરાજીએ પાછું બોલવા માંડ્યું. “અને સેવટે તે ઉઠી ઉભો થઈને મને પુછવા લાગ્યો. “ બેરીસટર સાહેબ, આ કાગળો તમે કેવોછ, તેમ જો મારા બાવાજીએ લખીયાં હોયં, તો હું નવલશાહ હીરાજીનો ખરો અને હકદાર દીકરો ગણાંઈ શકું નહી. ”

હું તેના આ સખુનો સાંભલી ગ્રુપગ્રુપ ઉભો રહ્યો, અને પાછું નાદીરશાહે વિચાર કરી બોલવા માંડ્યું. “ વારું બેરીસટર હીરાજી, તમારા કુલના હકના પુરાવા માટે આ કાગળો સિવાય કંઈ બીજી સાબેતી છે ? ” મેં જવાબ દીધો. “ હા સાહેબ. નવલશાહ શેઠની ઑશીસનો એક વિસ્વાસુ માણસ લીમજી ઉરફે લીમ બકરો એ વાતથી જાણીતો છે. ”

“ લીમ બકરો તો આજ ધણું થયું ગુજરી ગયોછ. ” નાદીરશાહે જવાબ દીધો. “ તેં હમારી ઑશીસમાં હતો ખરો. ”

“ લીમ બકરો મરી ગયો છે, એ વાતથી હું બેખબર હતો. તુરતજ મેં તું તું વિશે જણાવી કહ્યું “ તું તું ” એ વાતમાં પોતાની જગતની આપવા તૈયાર છે, અને હાલ તે વરલાન બાંધુ ઉપર રહેછે. ”

“ અને નાદીરશાહે શું જવાબ દીધો. ? ” જેહાંગીરશાહે પુછ્યું.

“વરલીનાઆણુ નામ સાંભલી નાદીરશાહ જરા વિચારમાં પડ્યો.” હીરાજીએ વાત પાછી ચલાવી. “અને એકાએક તેને કાંઈ યાદ આવવાથી તે બોલી ઉઠ્યો. “શું વરલીનાઆણુ ઉપર તું રહે છે? પેલી સાંભરી નેવી, હંચા કદની, દીલ્લીવાન ઝોરત! હા! હા! મને યાદ છે! હું શેઠની સાથે એ તું ત્યાં બે તન વખત ગયો હતો, એવું મને કાંઈ ધ્યાન છે ખર.”

“પછી એ સરવેનું સેવટ ક્યારે આયું?” જેહાગીરશાહે કંટાળી પુછ્યું.

“સેવટ ઉપરજ હું હવે આવી પુગોછ.” હીરાજી બેઠ્યા. “એ તન મિનિટ નાદીરશાહે વિચાર કરી મને પુછ્યું. મી. હીરાજી મેહરબાની કરી મારા બાપના આએ હકદાર અને સાચા દીકરા સાથે મને મેલવશે?” મેં તુરતજ જવાબ દીધો. “મોટી બુધ્ધિથી સાહેબ. તે તમારી સાંભેજ ઉમેલો છે મી. નાદીરશાહ.”

“મારા આ સખ્તો સાંભલી, તેણે તુરતજ મારા બંને હાથ પોતાના હાથમાં પકડી લઈ કહ્યું. “બાઈ! મારા બાઈ! મારા દીલમાં તારે સાઈ કાંઈ કીનો કે કપટ છે નહી. તે તારા હક સામેત કરવા જેથી પગલાં ભર્યાં છે, તે ખરહક છે. તારી જગે જો હું હતે, તો હુંથી તેમજ કરતે. મારી એકજ અરજ તુને છે, અને તે એજ, કે નવલશાહ શેઠ કરાંચી ગીયા છે; તેવન પાછા ફરે ત્યાં સુધી તારે જરા ધિરજ ધરી થોળી જવું. તેવન આવશે એટલે આ વાતનો હું તેવન આગલ ખુલાસો કરશ, અને બાઈ હીરાજી હું તુને વચન આપુછ, કે તારા દરેક હકને ધનસાફ અપાવવાની હું તજવીજ કરશ. નવલશાહનો તું ખરો હકદાર દીકરો હશે, તો મને તારા હક ઉપર ખોટી તરાપ મારવી નથી. ફક્ત એકજ વાતનો મને ખચ છે, કે જો તારો હક સામેત થશે, તો જ મનમોહન બાંતુ સાથે હું અદરાઈ ચુકોછ, તે બાંતુને હું ખોઈ દેવશ!! પણ તેનોથી મને ગંમ નથી. એક હાથ ઉપર જોકે હું મારી વાલ્લી ઝીંકાને ખોઈ દેવશ,

પણ તેને બદલે મારી ખરી અને સાચી માય, જેને મને નવ માસ પોતાના પેટમા રાખી ઉછેર્યો, તે મારી વાહલી અને ખરી હકદાર માયને હું મેલવવા પામશ. ભાઈ હીરાજી આપણુ બંનેને સરખો લાભ થશે. તુને તારો હકદાર આપ મલશે, મને મારી હકદાર માય મલશે. ભાઈ, માય જેની મીઠી ચીજ આ દુનીઆમા ખીજ હકતાલાએ પેઠા કીધીજ નથી. સખુન એક માયમા સંઉ કંઈ સમાય.”

“શું ખરેખર તેણે આવી રીતે તુને કહ્યું !” જેહાંગીરશાહ અજબ થાઈ બોલ્યા ”

“બોલે બોલ. ” હીરાજીએ જવાબ દીધો.

“લુચ્છો ! હીચકારો !! નાતરસં ખુની !!! ” જેહાંગીરશાહ મનમાં બડબડવા લાગ્યા. “છોકરો છોકરી હમના જણાઈ જશે ! ”

“પણ હીદલુઆઈની નવલશાહ તરફની બેવફાઈ દેખાડનારું છેલ્લું કાગજ મે નાદરશાહને હજી દેખાડ્યું નથી. ” હીરાજીએ જેહાંગીરશાહને કહ્યું. “જેથી હીદલુઆઈની બેવફાઈ વિશે તેમજ નવલશાહ સાથે હીદલુઆઈને કચડાયું છે, તે વીશે એ જાણતોજ નથી.”

“વાર હવે કેમ ? ” જેહાંગીરશાહ બોલ્યા.

“હવે એ ચાર દાહડામા નવલશાહ આવી પુગશે. ” હીરાજીએ પોતાની ગોઠવણો જણાવી. “તેવન શું જવાબ આપેછ તે ઉપર બધો આધાર રેહ્યો છે. તેદલાં આવતી કાલે, તુંતુંના ઘરની ઝડતી લેવાનું વારંટ માજીએટ મી. ખરશેદજી ખનડાલેવાલા પાસથી લઈ તુંતુંના મકાનમાંથી નવલશાહ અને હીદલુઆઈના કાગજાં મારે મેલવવાં છે. હવે એ બાબદમાં તમારી કેવી સલાહ જેહાંગીરશાહ ? ”

“આવી એક અગતની બાબદમા હું એકદમ આંખ વીચીને સલાહ આપનાર નથી. ” જેહાંગીરશાહે ગમભીર જવાબ દીધો. “પણ હીરાજી તમારી મને ખરેખર દયા આવે છે.”

“આ બાબદમાં મને મોટો ખરચ કરવો પડશે.” હીરાજી બોલ્યા. “નવલશાહ જે મારો હક ના પાડશે, તો હું એ કેસ હાઇકોર્ટથી તે પ્રીવીકાઉનસીલ સુધી લડશ. મારો બાપ પોતાના જરેના જોરથી શાવી જવા ધારશે, પણ હું તેને બરોબર પુરો પુરશ. તેનો તેવો જવાબ મલતાંજ હું મુબઇની બારના ચાર કાઉન્સલને એકદમ ‘રીટેનર’ આપવા ધાર છું. તેમાં પેહલા ઇનવેસ્ટીગેટીવ અને એક્ઝરસન અને આ. મી. મેહતા સાથે મી. લૅંગને હું રોકવા ધાર છું. પછી બંને બીજા જુનીયરોને નવલશાહ રોકે; પણ એ સરવે માટે મને પૈસાની મોટી જરૂર પડશે.”

“પૈસા!!” જેહાંગીરશાહે અજબ થાઇ પૂછ્યું. “શું તમને પૈસાની જરૂર છે? તમારાં નાનાં—

“મારાં નાનાં બીલકુલ રોકાઇ ગયાં છે.” હીરાજીએ જવાબ દીધો. “મે મોર્ટગેજ ઉપર મોટી રકમો ધીરીછે, અને બંગાલ બેંકમાં બાંધી મુદતે નાનાં મુક્યાં છે. વલી મીલના ચોરાંતીઆ એજન્ટોની મોહકાણામાં શેરના ભાવ ગગડી ગયાછે. હમના હું હીટલુઆઇનાં નાનાં ઉપાડી કામ ચલાવી શકને, પણ આ બનાવ બન્યા પછી મને તેનું દોહડયુંબી લેવું હરાંમ છે.”

“કાંઇ ફિકર નહી.” જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “ગઇ કાલેજ મારી અગીઆર હજારની રકમ પાછી ફરી છે. તેનો જોઇએ તો તમે ઉપયોગ કરજો. હમનાં તે નાનાંનો મને ખપ નથી.”

જેહાંગીરશાહ તુરતજ ઓરડામાંથી નિકલી હેઠલ ગયા, અને પોતાની તીજેરીમાંથી એક નોટોનું બંડલ લેઇ પાંચ મીનીટમાં પાછા હીરાજીના ઓરડામાં આવી બોલ્યા:—“લેઓ હીરાજી આ કટકા ગણી લેઓ.”

હીરાજીએ ગણીને જવાબ દીધો. “થેન્ક્સ. તેન થાઉઝન્ડ થેન્ક્સ!! જરા સખર કરો. હું એક રીસીટ લખી કાઢું.”

“ કાંઈ જરૂર નથી. હમના ઘણું મોડું થયું છે. રાત પરી તજદી ના લેવો. કાલબાલ મોકલી આપજો. ગુડનાઇટ-હીરાજી!”.

જેહાંગીરશાહ હીરાજીને રોકહૅન્ડ કરી નિચે ઉતરી પડયા, અને જમવાનું કાઢવાનો પોતાના બબરચી કાવલાને હુકમ કરી પોતે બડબડતા ઇઝીચેર ઉપર પડયા. .

“ * બ્લેક મધર ટાકેટીવ ! એહિા ! પોના નવ !! ચાલો ધારેલું કામ થઇ ગીયું અને દુનીઆ બધીની મેહનત બચી ગઇ. તું તું નો ખુની મલીઓ અને આ મોટે ખાંચરેનો બરમ કુટો, તે જુદો. આએ તો ધર એકા તડાકા !! હવે બાકી શું રહેલું ? ફક્ત હવે પેલા સુંનાની કડીવાલા ખલાસીને શોધી કાઢકું તો આ મારું કામ પુર થાય.”

. હીરાજીએ, જેહાંગીરશાહના ગયા પછી, પોતાનું ખાવાનું પોતાના ઓરડામા મંગાતી ખાઇ લીધું, અને સુંનઇ ઘેબરીને હીદલુબાઇની બબર અંતર પુછી, પોતાના ઓરડાને બંધ કરી ડગલો અને ટરકીશ કેપ પેહલિ સેતાનં બંગલાને પાછલે દરવાજેથી સરવેની નજર ચુકાવી તે બાહર નિકલી પડયો.

પ્રકરણ ૭ મું

વેલાતી બંગલો. ચાધચાધની મદમ ! રીંગલેટા !!

જલે બારણેથી હીરાંજી નિકલી પડ્યો, અને તેની ઉપર કોઇની નજર પડી નહીં. અને કોઇની નજર પડે તેમ હતુંજી નહીં. બાગમાંથી થઇને બાહર રસતે પડવા નેને બહુ લાંબો કાવો લેવો પડ્યો, અને જવો તે બહાર રસતા ઉપર આવી લાગ્યો તેવોજ એક વીકટોરીઆમાં બેસી તે બપોરમાં જોડ્યો. “ ચલાવ-ગામદેવી.”

ગામદેવીનું નામ સાંભલી વીકટોરીઆવાલાએ ફક્ત દધને ઘોડાને ચાબુક ટડકાવ્યો, અને પોતાના બાડુતને ક્યાં જવું હતું તેની આજ્ઞા અટકલ કરી, અરધા કલાકમાં ગામદેવીના એક મોહલામાં લેઇ જઇ પોતાની ગાડી ઉભી રાખી.

ગામદેવી મધે એક બેઠા બંગલા આગલ તે ગાડી ઉભી રહી, હીરાંજીએ ગાડીમાંથી ઉતરી એક રૂપીઓ ગાડીવાલાના આંગ ઉપર ફેંક્યો, અને પોતે તે બંગલામાં દાખલ થયો.

આ બંગલામાં આવી મોડી રાતે લંકા સલંગી રહી હતી. રસતો જોકે મોડું થવાથી નવરો પડી ગયો હતો, પણ હજી સુધી બંગલામાં ધનકેન્ડેસન્ટ લીધકનાં જુમરો સલંગેલાં હતાં, અને છુટાં છવાયાં લોકો રસતેથી આવતાં જતાં અંદર દીકરીકી જોતાં હતાં !

અને દીકરીકી જોવાનો સખખ ?

જેવો બાહરથી આ બંગલો દીપતો હતો, તેથી જેવડો તે અંદરથી સીંગારેલો હતો. ઉંચી કિસમની ઝાલરોથી બારણા અને ખારીઓ દીપી રેલાં હતાં. જમીન ઉપર ધરાની ‘ગાલીચો’ અને ભીત ઉપર સુંદર ચિતારો, ઉમદા તસવીરો, અને મસ્ત મોટી આરસીઓ ટાંગેલી હતી.

હીરાજી આ ચામચામના બંગલાના એક દીવાનખાનામાં જેવો દાખલ થયો, કે તેની નજર એક પતલી ઉંચી અને ઘણીજ સોહામની મદમ ઉપર પડી. તે મદમ સાહેબ એક સોફા ઉપર અઘેલાઈ પડેલાં હતાં, તેની ખરોખર ‘પાસેજ હીરાજી’ બેઠડક જમ બેસી ગયો.

“અંતે તમે આવ્યા ખરા હીરાજી.” પેલી મદમ અંજુકા કરી બોલી. “હું કાલની તમારી વાત જોતી જોતી ઠાકી ગઈ.”

“હા. પણ મારાથી આવવાને બીલકુલ બન્યું નહી.” હીરાજી જાણે દલગીરી બતાવતો હોય તેવે અવાજે બોલ્યો.

“બન્યું નહી !” પેલી મદમ ભવાં ચઢાવી બોલી. “અરે વાહ વાહ ! તમે શું મારી ફજોતી કરાવવાનો વિચાર કીધોજ હીરાજી ? બન્યું નહી એટલે શું ? તમે સારીકાની જાણતા હતા, કે આજે મેં મારા માંગનાંરાઓને વાએદો કીધો હતો ! પેલા ડાઈનીંગ રૂમમાં કારપેટ બંડાવી, તેના પૈસા સાર પેલો કંગાલ મુસલમાન આવી ગયો ! પેલી રખર ટાયરની લેનડોન બીલ લેઈ કોચ બીલડર આવી ગયો !! અને ‘કપટન એનડરસન’ગાંસે લીધેલી ઘોડાની જોડીના બીલ માટે તેનો ઉક્ષરાણી કરનાર કેટલી તકરાર કરી ગયો !! અને તમે કેહવોજ કે બન્યું નહી !!! ટાંક સેન્સ ! ટાંક સેન્સ !!!”

હીરાજીએ મદમ સાહેબનું બાશાન નિચી મુંડીએ સાંબલી લીધું, અને જમ તેમ હિંમત કરી બોલ્યો :-

“ માધ ડારલીંગ ! ડોન્ટ ગેટ એંગ્રી !! એક દાહડામા શું મોડું થઈ ગયું. ” રીગોલેટા ! ”

“ એક દાહડો ! ” મદમ રીગોલેટા બોલી. “ હીરાજી ! આઈ ટેલ યુ, ધીસ ઈઝ ઇન્ટોલરેબલ !! જે એવીજ રીતે તમે તમારા “ પ્રેમીસ ” પાલવાના હોવો તો સાહેબ મેહરબાન. ”

“ રીગોલેટા ! રીગોલેટા !! ” હીરાજી વાત બેહકેલી જેઠ હસવાનું ડોલ ધાલી તેણીનો હાથ પકડી બોલ્યો, “ માધ ડીયર ! માધ ઝેનજલ !! ”

“ ફાઈ !! ” રીગોલેટા ધિક્કારથી બોલી. “ રીગોલેટા . ક્વિ મુરખ નથી કે ઘડી ઘડી તમારાથી કગાધ જશે. તમારાં જેવા બેવફા પારસી—

“ બેવફા !! માધ જાડ !!! ” હીરાજી મોતાની છાતી ઉપર હાથ મુકી બોલ્યો. “ રીગોલેટા, હું બેવફા !!! આટલાં વરસ નહીં અને આજે હું બેવફા થયો !!! જરા ઠંડી પડ ! જે હું વારે વાસતે કાંઈ નવી ચીજ આજે લાવ્યો છું. ”

હીરાજીએ મોતાના પાટલુનના ગળવામાંથી એક મેસકો લેધરનો સુંદર ન્હાનો કેસ કાઢી, તે ઉઘાડી તેમાંથી એક ‘ એસલેટ ’ કાહડી રીગોલેટાને આપી બોલ્યો :—

“ લે, રીગોલેટા. આ એસલેટ, જે તુંએ મારકસને ત્યાં જેઠ પસંદ કીધી હતી, તે હું તારે સાર લાવ્યો છું. કેવા સરસ હીરા છે ? અહ ! ”

રીગોલેટા તે એસલેટ જેઠ, તપાસી ને બોલી. “ શો ફેસમા નેટલીન્સારી લાગતી હતી તેટલી હમના નથી લાગતી. આ સુધાં બધી મલી મારી પાસે બાર થશે. હો પડી ચાલશે. ? ”

રીગોલેટાને અનમનથી બોલતી જેઠ હીરાજી કકલવા લાગ્યો. આ મોઢી એસલેટ, રીગોલેટા માટે તે એવું ધારી લાવ્યો હતો, કે મદમ

સાહેબ તે લેઈ ખુશ ખુશ થઈ જશે. પણ રીંગોલેટાએ આવી કીમતી બેઠને નજીવી ગણવાથી તે દલગીર થાઈ બોલ્યો:—

“ખરેખર હું કમનસીબ છું, કે આ એસલેટથી તું ખુશી થતી નથી.”

રીંગોલેટા હીરાજીના બોલો સાંભળી એકદમ હસી પડી, અને હીરાજી ખશીઆણો પડી ગયો.

“આહા ! માઈ ફ્રેન્ડ !” રીંગોલેટા અલુકામાં બોલી. “તમે મારે સાર એક ‘ફ્રેન્ડ’ લાયા તેનો બદલો મારી પાસે ઉભાઉભા માગો છ ? તમારી એસલેટથી હું ખુશી નહીં થઈ, તેમાં શું તમે મને ઠપકો આપો છ ? શું હું મારી ખુશાલી તારી કુદીને તમુને દેખાડું ? નહીં તો શું તમારી આ એસલેટ કોઈ પાડપડોસીને દેખાડી તેની આગલ તમારી વખાણુ કર ? અને તેમથી જો તમુને પસંદ નહીં હોય અને તમારી મરજી હોય તો હું જાહેરખખર છપાઉ ?”

“રીંગોલેટા તારે જો કજીઓજ મારી સાથ કરવો હોય, તો તારો વિચાર મને કાંય તું જણાવતી નથી !!” હીરાજી જરા ચીર-ડાઘને બોલ્યો. “આવી રીતની મારી મજાક કરવાતું શું કારણુ છે ?”

“હવે તમારી સુધ ઠેકાણે આવેલી મને લાગેછ ખરી.” રીંગોલેટા બોલી.. “તમે જખરા આપમતલથી ઠગારા છો. તમે ગેઇ-કાલે આઠ હજાર રૂપીઆ સાર મને જે કખુલાત આપી હતી, તે કયાં છે ? તેને બદલે એસલેટ લાવી તમે મને ઠગવા બેઠા છો !”

“તે નાનાં હું મેલવી શક્યો નહીં, તેથીજ હું આવ્યો નહીં.” હીરાજીએ જવાબ દીધો. “આજેથી હું આખો દાહડો તે નોનાંને સાર રોકાયો હતો, અને તે મેલવવા પામીયો નહીં. પણ એક અખ-એખ સંજોગ વચ્ચે એક બે કલાક થઈ ધરમેદાં આવી એક જન મને તેટલી રકમ ધીરી ગયો.”

“એક આંઠ હજાર ટીકડી તમે મેલવી શક્યા નહી હીરાજી !” રીંગોલેટા ચસકા કરી બોલી. “તમે બેરીસ્ટર નેવા બેરીસ્ટર ! કેમશ્રીજના બી. એ. !! વારી બંગલે રેહનારા અને ઘોડાની ગાડીએ ફરનારા ! યુનીવર્સિટીના ફેલો, અને કોરપોરેશનના મેમબર ! વલી ને. પી. લોકામા જાણીતા અને મુંબઈના માનીતા, એક આંઠ હજાર ટીકડી મેલવી શક્યા નહી !!”

રીંગોલેટા આવી કિસમના તાના મારી સોફા ઉપર અવેલાઈ પડી બડબડ હસવા લાગી, અને હીરાજી ખસીઆણો પૂડી નીચી મુંડીએ બેસી રેહો.

“હુ સમજી.” તે પાછી બોલવા લાગી. “તારે તમે હવે તવંગીરીમાથી ગરીબીમા આવી ગયા છો, એમ તમારું કેહવું છે. આવતી કાલે તમે હવે આવીને મને એમ કેહજો કે હું ત્રણોજ ગુચવાડામા આવી ગયોછું ! અને પરમ દાહડે એવીબી ખબર આપવા આવજો કે તમે બીલકુલ ખુવાર થાઈ ગયા છો ! મારાથી છુટા પડવા માટે તાલ તલાવટતો ઠીક શોધી કાઢડી છે હીરાજી ? શૈમ !”

“મતલબી ઓરત !!” હીરાજી નિરાસ થઈ સોફા ઉપર પડ્યો પડ્યો આ સખત તાનાજનીના સખુનો સાંબલી બડબડતો હતો, પણ ધસીને એક હરફ પણ રીંગોલેટાને કેહેવાની તે હિંમત કરતો નહી હતો.

“મારા કમનસીબ દોસત !” રીંગોલેટાએ પાછો તાનાજનીનો મારો શરૂ કરવા માંડ્યો. “હીરાજી ફિકર ના કરો ! મુંબઈમાં મારી જાતવાલી હજેરીયન ઓરતો વચ્ચે હું તમારે માટે એક ઉત્તરાણાનુ લીસ્ટ ફરતું કરું તો કેમ વાર !”

“રીંગોલેટા તુને મશકરી કરી સુજે છે !!” હીરાજી અંતે ગુસ્સાથી બોલ્યો. “પણ હું તુને કેહુછ કે મારી હાલત ધણીજ ખુરી થઈ ગઈ છે. જે કાંઈ મારી પાસે હતું તે સરવે હું તારી પાછલ ખરચી છુટા છું.”

“ શું ખરેખર ! ” રીંગોલેટા મજાકમાં તાના મારવા બોલી.
 “ અફસોસ ! ” શું આટલી લાંબાની મુંદતની આપણી દોસતીનો
 હવે આવી રીતે છેડા આવશે ? ”

એવી રીતની ટપાટપી રીંગોલેટા અને હીરાજી બેરીસ્ટર
 વચ્ચે વેલાતી બંગલા મધે લાંબો વખત ચાલું રહી.

મારા પ્રિય વાંચનારે જાણી લીધું હશે કે આ

‘ રીંગોલેટા કોણ હતી ? ’

. રીંગોલેટા એક ઘણીજ સુંદર દેખાવની અને મનમોહન ચેહ-
 રાવાલી પચીસ વરસની જવાન હંગેરીયન ઓરત હતી. પોતાને
 વતનથી રીંગોલેટા મુંબઈમાં કાંઈ ધંધો કરવાની મક્કસદથી
 આવી હતી અને કોટમાં રામપાર્ટરો મધે, એસાલેનેડ હોટેલની સાંમે
 એક કુસાદે દુકાન બાંડે લઈ, લેસ અને રીઅન ઉપરાંત ઇથ્રેન્ને
 ખરનાં રેસુમી કાપડોનો ધંધો તેણીએ ચાલુ કરીયો હતો. વેલાતથી આવી
 હીરાજીએ પોતાની પ્રેક્ટીસ જે વખતે તુરતની શરૂ કરી હતી, તેજ વખતે
 રીંગોલેટાએ કોટમાં પોતાની કાપડની દુકાન ઉઘાડી હતી. હીરાજીની
 હાઈકોરટમાં આવતાં જતાં આ ઓરત ઉપર નજર પડી, અને નજર
 પડતાંજ હીરાજીની ખાટીમીઠી મંજા રીંગોલેટાની દોસતી માટે થઈ.
 લંબાનથી કેહવાની જરૂર નથી, કે હીરાજી પોતાના પૈસાના
 જોરથી રીંગોલેટાને પોતાના આસરા હેઠલ ઘણીજ સેહલાઈથી લઈ
 બેઠો. હીરાજીને આધારે જઈ વસ્યા પછી, રીંગોલેટાએ પોતાની
 દુકાન કાઢી નાખી, અને હીરાજી રીંગોલેટાને અમનચમનમાં રાખવા
 લાગ્યો. પોતાની ઇજતના બચાવ માટે અને જે જે આબરૂદાર
 મંડલમાં પોતે ફરતો હતો, તે મંડલોની નજર ચુકાવવાની મતલબથી
 હીરાજીએ ગામદેવી જેવા એકાંત અને નવરા લગ્ના ઉપર રીંગોલેટા
 માટે એક બંગલો બાંડે લીધો, અને તેને સમપુરણ રીતે સારા ‘ ટેસ્ટી ’
 સંનમારી રીંગોલેટાને રેહવા લાયક બનાવી દીધો.

પણ એટલું જ કરવામા હીરાજીએ પોતાની સલામતી જોધ નહી. રીંગોલેટા ગાંમદેવીના લતા ઉપર જઈ રેહવાથી આસપાસના લોકોમા વાત ચરવાય, અને તેથી હીરાજીનો સંબંધ ખુદા ન કરે ને જાહેરમા આવે તો તે વાત બેશક તેના જીવ ઉપર આવે, એવું સમજી, આ મદમ સાહેબના બંગલાને ‘બીલાતી બંગલો’ એવું નામ આપ્યું, અને દરવાજા ઉપર, ‘નો એડમીશન વીથાઉટ પરમીશન’ એવું એક પાટીયું માર્યું.

હીરાજી રીંગોલેટા ઉપર બેઠક ખિત રાખતો હતો. અર કહીએ તો રીંગોલેટા ઉપર તે ઘેલો ગાંડો થઈ ગયો હતો. ‘રીંગોલેટાના દરેક પડતા સખુન હીરાજી વગર ખીલે ઉંચકી લેતો હતો. હીરાજીએ તેણીને એક નીચ ઓરતની હાલતમાંથી ઉચકી, ઉચામાં ઉંચી મોજ મગ્નહ ચખાડવામાં કાંઈબી કચાસ રાખી નહી હતી. ગામદેવી ખાતેના બંગલામાં કિમતી કારપેટા, સુંદર ચીતારો, ઉંચી કિસમનુ ફરનીચર, મોઢી કિમતના પોશાકો, ઉમદા જહવેરાતો અને તે ઉપરાંત ગાડી અને ઘોડા તથા નોકર અને નફર, એ સરવે રીંગોલેટાને હીરાજીએ પોતાને પૈસે વગર આનાકાનીએ પુરાં પાડ્યાં હતાં.

પણ એક અગતનો સવાલ એ હતો, કે આ વગર ધણીની ધણીઆની હીરાજીને તેની આટલી બધી જનફેસાનીના બદલામાં શું ખરેખર ચાહતી હતી ?

ખરી વાત તો એ હતી કે જ્યારે હીરાજીની નજર રીંગોલેટા-આ ઇસી ગઈ હતી, ત્યારે રીંગોલેટાની નજર હીરાજીના પૈસામાં ભરાઈ હતી.

‘અફસોસ ! બણ્યા પણ ગણ્યા નહી ! અનુભવ વગરનું આદમી ચાહે તેટલી હુશીઆરી છતાં હંવાનથી બદતર હોય છે.

હીરાજીની હાલત તેવીજ હતી. રીંગોલેટા ઉપર તેની ખિત દીન જતે વખતીજ ગઈ. ખિતની અગને તે એટલો તો ચહેજો થઈ ગયો, કે

રીગોલેટાને કોઈનીથી સાથ હીરાજી મલવા કે ભેટવા દેતો નહી હતો. એટલુંજ નહી, પણ નાટક કે કોનસર્ટ જેવે વખતેથી તેણીને વરસમાં એકથી વખત બાહર ફટકવાની હીરાજીએ મનાઈ કરી હતી. રીગોલેટા તે સંધ્યું હીરાજીનો આસરો ખોઈ નહી દેવાની મતલબથી સાંખી જતી હતી, પણ તેમ કરતાં હવે તેણીના જીવ ઉપર આવ્યું હતું. અને આજે જ્યારે હીરાજીને મોહડેથી તેની ખરી હાલત રીગોલેટાએ જાણી ત્યારે તે છેડો છોડવાની તજવીજ કરવા લાગી.

આજે રીગોલેટાની સંગતમાં પડીઆને હીરાજીને દસથી વધુ વરસ થયાં છે. એ વરસના અરસામાં હીરાજીએ પોતાની સરવે ખાનગી કમાઈ રીગોલેટાને ખવાડી દીધી છે. એટલુંજ નહી પણ વાંચનારે જાણવું જોઈએ કે હીટ્લરખાધને ‘લીગલ સંપરેશન’ ના બદલા તરીકે નવલશાહ તરફથી મહેલા પચીસ હજાર રૂપીઆનો પણ આ ખેરીસ્ટરે પોતાની આ વેલાતી ધણીઆનીની સંગતમાં ડારવાટલો કાઢ્યો છે. હવે તેની પાકીટનું તલીયું આવ્યું છે, છતાં રીગોલેટાને મુકી છુટવા તે ના રાજી છે.

જે ધણા સ્થાના, ધણા ડાહ્યા, અને ધણા સમજી હોય છે, તે બાજે વખત ધણા ઘેલા, અને ધણા બેસમજ બને છે.

હાઈ કોરટના ખારનો હીરાજી જેવો એક ચંચલ ‘મેમબર,’ મુંબઈની ‘યુનીવરસીટી’ નો સરકાર તરફથી નીમાયલો એક ‘ફેલો,’ કેમધ્રીજની યુનીવરસીટીનો બી. એ. !! અને મ્યુનીસીપલ કોર્પોરેશનનો સભાસદ એક અદના ઝોરતની પ્રિતમાં ફસી પડી, ગોયા તે ઝોરતનો ગુલામ બન્યો હતો. તેની પ્રિતમા તે દીવાનો થયો હતો. પણ હવે તે ધણીજ પસતાતો હતો.

પણ એ પસતાવો બહુજ મોડેથી તેને થયો હતો. તે પસતાવો તેને પોતાના પૈસા ખોયાથી થતો હતો, પણ હજી બીજા પૈસા તેને મહે, તો રીગોલેટાને છોડવા તે નારાજી હતો. રીગોલેટા, હીરાજીને

પોતાની મરજી માફક નચાવતી હતી. જો તે ગુસ્સાથી જરા દમ કરી બોલતી તો હીરાજી ‘ટાટ’ થઇ જતો ! તેમજ જરા હસીને નખરાં કરતી તો હીરાજી પોતાને થયલું અપમાન અને દુઃખ સરવે ભુલી ખુશ ખુશ થઇ જતો હતો.

“વાહલા હીરાજી, દલગીર ના થા.” હીરાજીને મનાવી લેવા રીંગોલેટા બોલી. “હું તમને અપમાન કરવાની મતલબથી કાંઇખી બોલી નથી. આજ સહવારથી મારો જીવ દલગીર થયો છે, અને હવે મારા જીવને કાંઇ ગમતું નહીં હોય એમ મને લાગે છે.”

રીંગોલેટાના મનાવવા આગમજ હીરાજી મનાઇ ગયો, અને સઘલું આગલું પાછલું ભુલી જઇ બોલ્યો. “હું લાચાર છું. તુને રાજી રાખવા હું કાંઇખી નહીં કરું એમ તું સમજે છે રીંગોલેટા ? તુને રાજી રાખવા બલેવને ફાહડે મારી લોડજતુ ડીનર હતું ત્યાંખી હું નહીં ગયો, અને તુને હું નોવેલટી થીએટરમાં લેઇ ગયો.—

“પણ ત્યાંખી તમે આખી રાત અનમનીયા જવા ઉદાસ બેસી રહ્યા.” રીંગોલેટા બોલી. “જાણે લોડજમાં ખાવાનું ચુકયાથી કેવી એક બાંધી મારવાની સજા થવાની હોય તેમ ! પણ એ હું બધું સમજીજી હીરાજી. તમને મારી સાથ જાહેરમાં પ્રતાં અને મને તમારી સાથ જાહેરમાં ફેરવતાં તમને શરમ લાગે છે. તે દીવસે નોવેલટી થીએટરમાંખી મારી સાથે આવવા તમે ના પાડી, અને એખલી મોકલી પાછલથી તમે એખલા આવ્યા. હીરાજી તમે શું મને નાહલ્લી છોકરી સમજેછ. હું સઘલું જાણીજ કે તમે તમારી ઇજતની પરવા કરી મને અપમાન કરોછ.”

“હવે રીંગોલેટા.” હીરાજી પોતાનું ઘડીઆલ કાઢી બોલ્યો. “એક કલાક થયો, પણ આપણી વાતનું સેવટ આવ્યું નહીં. હવે મને તારી રજા છે ડારલીંગ ? મારાં માય ધણાજ સીક છે ?”

“માઇ ગૌડ” રીંગોલેટા અજબ થઇ બોલી ઉઠી. “એટલા જલદી આવે ?”

“હા ડીયર.” હીરાજી ટેબલ ઉપર જેહાંગીરશાહે આપેલી નોટનું ખંડણ દાહડી ગણીને બોલ્યો. “વાહલી રીંગોલેટા લે આ આઠ હજારની નોટ છે. એ ગણી લે. મારાથી થોડા દાહડા હવે તારી પાસે આવવાને બનશે નહીં ડીયર.”

“કેમ હીરાજી !” રીંગોલેટા એકદમ બોલી ઉઠી. “તમે બાહરગામ જવાના છેએ કે શું ?”

“નહી ? હું મુંઝવેમાં છું. પણ એક ધણાજ અગતના કામમાં મને આવતી કાલથી રોકાવું પડશે.” હીરાજીએ રીંગોલેટાના બંને હાથ પોતાના હાથમાં પકડી કહ્યું. “જે મારું તે કામ પાર પડ્યું, તો એમ સમજ કે આપણુ—

“નહી હીરાજી, મને એમ લેવા ના રાખો.” રીંગોલેટા અજીદ થઈ બોલી. “તે કામ શું છે તે મને કેહવો ? મને કાંઈ નહી—

“હમના નહીં ડીયર.”

“હું અરજ કરું છું કે—

“નહી ! નહીં !! વાહલી રીંગોલેટા, મને માફ કર.” હીરાજી રીંગોલેટાનુ મોહકું પોતાના બંને હાથમાં પકડી બોલ્યો. “નક્કામી આસ રાખી પાછલથી નિરાસ થવું શું કામ ? સાંબલ પ્યારી, હવે પછી તું કોઈની માણસને મારે ઘેર મોકલતી ના, સમજ ? મારી ઉપર કાંઈ કાગળખી લખતી ના !! જો તું મારું કહ્યું નહીં કરશે, તો તેથી મને તુ મોટું તુકસાન કરશે રીંગોલેટા.”

“ત્યારે તમે મને કેહવાના અખાડાજ કરો છો નહીં.”

“આજે તો નહીં, પણ બ્યારે ફરીથી મલશ ત્યારે તુને જરૂર જણાવશ.” હીરાજીએ શેકહેડ કરી કહ્યું.

“વાર હીરાજી તમે તમારો બરખ મને કેહવા નથી માગતાં, તો તેની આંત નહીં.” રીંગોલેટા બોલી. “પણ કોઈની રીતે મને

કંગવાની તજવિજ કીધી, તો યાદ રાખજો કે તેમાથી સારો સાર નિકલવાનો નથી.”

હીરાજી, રોગાલેટાને મુકી ઝડપથી બાહર નિકલી પડ્યો, અને રોગાલેટા બારીની આગલ ઉભી રહી તંત્રે જોતો. જોઈ મનમાં બડબડવા લાગી:—“એની બેદમરી ચાલચલાણની મન કાંઈ સમજ પડતી નથી. જ્યાં છે ત્યાં કાંઈ ઉડાં પાણીમાં આં. પારસી ફરતો હોય એવું મને લાગે છે. એ શું કંઈ ગીયો! ઠોઠા દાહડા આવવાને બનશે નહીં, અને મારે કાગળખી લખવું નહીં, તેમજ માણસનેખી મોકલવું નહીં. !! મને શક નથી છે, કે એ પરણવાની તૈયારી કરવામાં પડેલો છે. અને જો તેમજ હશે, તો એ જરૂર મને મુકી દેવાનો !! એમજ હશે. અને એમજ હું ધારું. હીરાજી ઓ હીરાજી !! મને તારી ઉપર નજર રાખવી પડશે, સખત તારા જેવી સુંનાની ચક્ષીને રોગાલેટા એકાએક હાથમાથી જતી મુકે એવી તે કાચી નથી. મને તારી પુઠ મકડી, તું શું કરે છે તેની બરાબર ખબર રાખવી પડશે.”

પ્રકરણ ૮મું.

હીલુઆધનો ઘરડો.

ત મોડી થઇ હતી. સુમારે વખત સાડા બારનો થયો હતો.

હીરાજી નવો ધેલાતી બંગલામાથી બાહર નિકલ્યો તેવોજ એક વીક્ટોરીઆમાં બેસી સેતાન બંગલા તરફ નિકલી ગયો. ત્યાં પુગતાંજ, નેવી રીતે

તે પોતાના મકાનને પાછલે દરવાજેથી બાહર નિકલી પડ્યો હતો, તેવીજ રીતે પાછો તે મકાનમા દાખલ થાઇ, ગુપગુપ પોતાના ઓરડામા જઇ સૂઇ ગયો.

હીરાજી સુતો ખરો, પણ તેની આંખ લાગી નહી. તેના મગજ ઉપર અસાધારણ ચીંતાનો બોજો પડેલો હોવાથી, તે જાગતોજ હતો. રાત આગલ વધી અને અંતે ઘડીઆલમા બેની ઢકારી ગણી, અને તેજ વખતે સુનાઇ ધેખરીએ બાહરથી દરવાજો ઠાક્યો.

“બાવા હીરાજી ! ઓ હીરાજી !! જરા બારણુ ઉઘાડો મરં !
ઓ હીરાજી ! હીરાજી !! ઓ હીરાજી !!!”

“કાણુ છે ?” હીરાજી એ સુનાઇનો અવાજ પીછાણીઆ છતાં પુછીયું.

“અરે એ તો બધી મરી જઈ હું છે. સુનાઈ ઘેખરીએ બાહરથી જવાબ દીધો. “જરા બારણું ઉઘાડો બા !! હું તન તન વખત બારણું ઠોકી પાછી ગેઇ બા.”

“સખર ! સખર !!” હીરાજી જાણે ઉંઘમાંથી ઝપકી ઉઠ્યો હોય, તેવું ડાલ ધાલી બારણું ઉઘાડી બોલ્યો. “મારી આંખ લાગી ગઈ હશે. !! કેમ વલી શું છે ?”

“પાણી ભરાઈ ગયાં ને બા. પુછોજી શું મરે !” સુનાઈએ પોતાની ‘દાશીન’ પ્રમાણે કહ્યું. “બધું રંધાઈ સીંધાઈ ગીયું ! હાથ તીયાં હાથ ને પગ તીયાં પગ છે. બારવાગેનો ઘરટલો ચાલે છે.”

“ચાલો ચાલો હું આયો.”

હીરાજી સુનાઈઘેખરીને પાછી હાંદલુબાઈની આગલ મોકલી પોતે બદીઆન પેહરવા ઓરડામાં રોકાયો, અને સુનાઈ ઘેખરી ધીમે અને બારીક અવાજે હીરાજી આગલથી મરમીઆના અવાજનો લેહકો કાઢતી હાંદલુબાઈનાં ઓરડા તરફ ચાલી.

“તારાં દુહાઉબખ મારાથી નહીં જોવાતાં મારી આઈ બાઈઓરે—કોઈ દાહડો મર કરીને મને કેહું નથી મારી ગરીબ ગાયરે—તારાં દુખીઆં જન્મ જન્મ જોવાં થયાં મારી આઈબાઈઓરે—તારી ઉપર દોરા દોરી કરનાર કોઈ મને નહીં મારી ધોરનરે—તારી પરથી દીલ ઉતારા બધાના થઈ ગીયાં મારી આઈ બાઈઓરે—અરે અરે—હાંદલુબાઈ આખર દગો દીધો—

“ચુપરાવ યું દેમ રદુપીદ છડીયટ.” સુનાઈનો છાતી ફાટે તેવો ફલાપીતવાલો રાગડો હીરાજીને કાંને પડતાંજ તેણે એકદમ ખુબ પાંડી કેહ્યું “જીવી રીતે તમે સીક આદમીની માહવજત કરોજ કે ? કાલનો દુકાલ તમે આજે પારવા માંગોજ કેમ ?”

“નહીરે મરે નહીં ! મુકુ જે મારી છાતી છે તે—કરીને—જરા ભરાઈ આવી તે—જરા—”

“ મકું ને શું, અને જરા શું બરચુંછ.” હીરાજીએ સમજ પાડી. “ અરધી રાતના એ શું ઢોંગ લેધ બેઠાંછ.”

હીરાજી સુનાઇ સાથ હીંદુઆઇના ઓરડામા દાખલ થયો, અને હીંદુઆઇને તપાસી જોયા બાદ, નસેને ઉપર ટપકેની હકિકત પુછી.

“ નસે, ડાકટર મારટનના જણાવ્યા પ્રમાણે દવા તો ચાલુ છેની?”

“ હા સાહેબ.” નસે બોલી. “ ડાકટર મારટન કેહી ગયા કે કેસ બગડતો નય છે, અને તેટલાં સાર આવતી કાલે સહવારના તેવન ડાકટર બાહુધુરજીને લેધને સાથે આવવા કહી ગયા છે.”

“ એવનની તબીયત કેમ છે? ” હીરાજીએ સવાલ કીધો.

“ જમ છે તેમજ છે. પણ ને બકબકારો એવન કરતાં હતાં તે બંધ છે.” નસે ખુલાસો કીધો. “ અને જેભાન હાલનમાં અગીયાર વાગતેના પડ્યાં છે. ચેહરો બીલકુલ ફિક્કા પડી ગયોછ, અને ડોલા ફાડી જોયા કરે છે ખરાં, પણ કોઇને ઓલખતાં નથી. એવન તમુને જોય છે ખરાં, પણ તમુને ઓલખતાં નથી.”

“ જમ ખુદાની મરજી !! ” હીરાજી હીંદુઆઇ તરફ દયા ભરી નજરથી ટીકીટીકી જોઇ બોલ્યો. “ આવા ધાસતી ભરીઆ કેસમાં ખરેખર ડાકટર બાહુધુરજીની મદદની વણીજ જરૂર છે. નસે જમ ડાકટરે કહ્યું હોય, તેમ તમારે ખોરાક પાણી ચાલુ રાખવું, અને દવાનો વખત ચુકવો નહિ. હું જાઉંછ. માર જો કામ પડે તો પુરતજ મને બોલાવજો.”

હીરાજી હીંદુઆઇની તરફ ફરીથી નજર કરી તેવનના મોહડાં ઉપર હાથ ફેરવી પોતાના ઓરડામાં ગયો. સુનાઇબેખરી પોતે એક ખુનામાં જે ખુરસી સાથે ગોઠવી તે ઉપર મરીયાં વારી ગોઠવાઇ બેઠ, અને નસે હીંદુઆઇને દુધ, પાણી તથા દવાઇ વગેરે ડાકટરના કલ્હા પ્રમાણે આપી પોતે પોતાની જગ્યાએ જઇ બેઠી નહી, તેટલાં સુનાઇબેખરીએ ધરોધર ધોરવા માંડ્યું.

પણ સુનાઇ ઘેખરીના ઘોરવા સામે નસે જખરો વાંધો લીધો. દરદીના ઓરડામાં આવી રીતની ગડબડ તેણીને ગમી નહી અને તુરત તેણીને ઉઠાડી કહ્યું:-

“ જો તમે એવી રીતે ધુરવાના હોવો તો બેમાંથી એક કરો. બેઘએ તો બેસીને જગ્યા કરો, નહી તો ઓરડામાંથી બહાર જાઓ.”

“ ઓલેરે !! ” સુનાઇ છછણી પડી. “ ઘરાની લેનારી તું વરી અધુરી હતી તે તું કાંથી ડુટી નિકરી !! અરે-અરે-મકુજે-નસ-” દેખોની મદમ માય, એ તો ખરયું—છે—તે—હમારા નાકમાં તપખીર છે કેની તેથી એમ—

પણ ‘ મદમમાયના ’ ધ્યાનમાં ઘેખરીની ‘ લોજક ’ ઉતરી નહી, અને જો ફરીથી તે ધુસ્થે તો ઓરડામાંથી તે તેણીને જંર બહાર કાઢડશે એવી ધમકી આપી. થોડીવારમાં પાછલી રાત પડી અને ઘડીઆલમાં ત્રણની ટકોરી વાગી.

“ લે મુવા તનખી વાગા.” સુનાઇ ઘેખરી ખુરશી ઉપર બેઠી થઇ પોતાની ફરમાસું હીનદુસ્થાનીમાં બોલી. “ ઓય મરધા વાસેગા, ને સેતાન દેદે થાએગા. અને ડાકટર બાહુધુરજીબી આવેગા.”

“ ખસ ખસ. તમે કેટલી ટકરાર કરોજ.” નસે સુનાઇને મુગું રેહવા કહ્યું. “ જરા દરદીને નિરાંતે પડી રેહવા દેવાને બદલે તમે તેની નિરાંતમાં ખલલ કરોજ.”

“ મરેરે આએ શું મોહકાન !! ” સુનાઇ મનમાં બડબડી. “ રાંડનો છીકખી છીકવા દેતી નથી !! ચાલ કરતી પાયજન જરી લેડ તેટલું પાછલી રાત પડશે. મકુજે હમ કરતી પાયજન કરવાનેકુ જના મદમ માય. તુમ જરા બાઇને તપાસજો હ.”

* * * *

જમ તેમ ઘંતે દોરડી બાંધી, સુનાઇએ રાંત પુરી કાઢી,

અને સહવાર પડતાંજ ડાક્ટર મારટને આવી હીંદુબાઈને ફરીથી તપાસી પોતાનું મોહકું કુમલાવી વીચારમા પડ્યો.

“એહ બાવા મકુજે શું છે ?” સુનાઈએ માંથુ વચમાં ખોસ્થું. “સારી કાની છેની ? મરી જાઉ બધી કાંઈ એવી દવા આપો કે ફરતાં હરતાં થઈ જાય ?”

“હીરાજી ક્યાં છે ?” ડાક્ટર મારટને પુછ્યું.

“ઓરડામાં છે બાવા; બોલાઉ ?” સુનાઈએ જવાબ દીધો.

“કાઈ નહી હુંજ તેવન પાસ જાઉં છું.”

ડાક્ટર મારટન નર્સને જોઈતી તાકીદ આપી હીરાજીના ઓરડામાં ગયા. ત્યાં તેવને લાંબો વખત હીંદુબાઈના કેસ વિશે વાતચીત કીધા બાદ, અંતે ડાક્ટર બાહુધુરજીને તેડવા ડાક્ટર મારટને ભક્ષામણ કીધી.

મોંટો ડાક્ટર આવવાનો છે, એવી પેહલી ખબર ભોયતશી-એના કાવલા બખરચીને સુનાઈ ઘેખરીએ પોહચાંડી અને કાવલાએ નવ વાગામાં તે ખબર પોતાના શેક બા. બા. જેહાંગીરશાહને કાને પાડી. તે ઉપરાંત કાવલા જ્યારે બખરમાં ગયો, ત્યારે પાડપાડેસીને ખબર આપવાને તે ચુક્યો નહિ, અને બખરમાં પોતાના દોસ્ત આશનાવોને પણ જણાવવામાં પોતાની ફરજ સમજી ટકા ચલડાવી કહ્યું:—“હીરાબોગીના હીંદુબાઈ ઉપર કાલની દોડાદોડ પડે છે ! તન તન ડાક્ટરોની ‘કેમીટી’ આજે દસ વાગે બેસવાની છે, અને બમે ઘોડાની ગાડીએ લોક ઉપર લોક હીંદુબાઈને જોવા આવે છે.”

અને ખરેખર ! દસ વાગામાંતો કાવલાએ ટુકેલાં રણસીંગડાંની એવી તો અસર થાઈ કે હીરાબોગીના હીંદુબાઈને જોવા પડો-સના બંગલાઓમાંથી વાહડીઆવાલાંએને ત્યાંના, અને પટેલવા-લાંએને ત્યાંના, મુગાજને ત્યાંના અને બેહલાંહોમજને ત્યાંના,

અમારબાગવાલાં અને સોપારોબાગવાલાં ઉપરાત કોટ અને તારકેવ તથા ગીરગામ અને મજગામવેરથી હીરાજીના અને હોટલુઆઇની ઝોલખાણુ પીછાણુવાલાંઓ બળે અને એકએક ઘોડાની ગાડીએ આવવા લાગ્યાં.

નખોદતુ નગાર !! હીરાજી આ ન ધારેલી ધમાલથી હરનકાર થઇ ગયો. હોટલુઆઇની ખીમારીની ખબર આગની માફક કેવી રીતે શેહરમાં ફેલાઇ ગઇ અને કેમ ફેલાઇ ગઇ, તેના વિચારમાં હીરાજી પડ્યો. !! અધુરાંમાં પુરું તેવામાં ખીજે દાહડે ન્યુસમેપરવાલાં-ઓએ, પોતાના હમેશના રાખેતા પ્રમાણે “હમારા સાબરૂવામાં આંબ્યું છે કે છત્યાદી છત્યાદી. * . * * *

અને “જણાવવાને ભારી ખેદ ઉપજે છે કે છત્યાદી છત્યાદી” એવી કિસમના ગોઠવી રાખેલી ઇઆંરતવાલાં ફકરો છપાવાથી વાત આંખી મુંઝમુંમાં ફેલાઇ ગઇ.

દસ વાગા. સુનાઇ ઘેખરી, ડાકટર બાહુધુરજી આવવાના હોવાથી ઝોરડામાં ઉંચું નીચું અને સોળું સાળું કરવા પડી. દાદર ઉપરથી તેણીએ ધસડી ધસડી કચરો કહડાવ્યો અને ડાકટરના હાથ ધોવા સાથે ખીલકુલ નવા સાંજુનો એક ગોરો અને તેમના હાથ તુછવા સાથે મોટો તુવાલ કાહડી ગરમ પાણી તૈયાર કરવાની તેણીએ તાકીદ કરી રાખી, દસ વાગા પછી કામને ડોલે ડાકટરની વાત જોવી ઉભી.

અંતે ડોલા તનાવી તનાવી ડાકટર મારટન સાથે ડાકટર બાહુધુરજી આવી લાગ્યા. સુનાઇ ઘેખરી ડાકટર બાહુધુરજીની ગાડીનો અવાજ સાંભળી ધરી ધંરાય નહી. ડાકટરો હજી ગાડીમાંથી ઉતરી ઉપર આવે, તેટલાં તો તે હીયાંથી તીયાં અને તીયાંથી હીયાં દોરાદોરી કરવા પડી. ધડીમાં તે જુમ પાડી હીરાજીને બોલાવવા સંપાધને કહવા લાગી, વો ધડીમાં ખબરચીને ડાકટર બાહુધુરજીના હાથ ઉપર, કામ પડે તો પાણી રેડવા અને તુવાલ આપવાનું શીખ-

વવા લાગી. એવી હાંફલી ફાંફલી હાલતમાં જેવી તે ડાક્ટરોને લેવા સાંખે જતી હતી, તેવામાં ડાક્ટર બાહુધુરજી, ડાક્ટર મારટન સાથે દીવાનખાનામાં દાખલ થયા.

દીવાનખાનામાંથી તેઓ બંને હીટલુબાઇના ઝોરડામાં દાખલ થઇ હીટલુબાઇ વિશે પુછપરછ કરતા હતા, તેટલાં હીરાજીએ આવી ડાક્ટર બાહુધુરજીને શેકહેન્ડ કરી વાતચીત કરવા માંડી.

ડાક્ટર બાહુધુરજીએ હીટલુબાઇના દરદની હકિકત સાંભળી લેઇ, પાંચમીનીટમાં પોતાની તપાસ પુરી કરી. ઘણામા ઘણી સાતથી દસ મીનીટ હશે.

“એવનને આ બીમારી કેમ થઇ તે મારે જાણવું છે ?” ડાક્ટરે પુછ્યું.

હીરાજી આ સવાલ સાંભળી જરા કચવાયો.

“તમારે શું જાણવું છે ?” હીરાજીએ સવાલ કર્યો.

“જે કાંઇ બન્યું હોય તે બધું.” ડાક્ટર મારટને કહ્યું. “તેમ કીધાથીજ દરદનો ઇલાજ બરોબર થઇ શકશે.”

હીરાજીએ ન્યુસમા છપાયેલા ફકરાવાલી વાત બીજકુલ ડાખી દીધી. અલગતાં વાત બધી ઇંગ્રેજીમાં ચાલતી હોવાથી ગરીબ બીચારી સુનાઇ વેખરી વચમાં પુરાઇ શકી નહી.

અંતે ડાક્ટર બાહુધુરજીએ હીટલુબાઇને તપાસી પોતાનું મત કહ્યું ‘*એનકેફાલાઇટીસ.’

થોડી ઘણી વાતચીત થયા પછી ડાક્ટર મારટનને બેઠતી સલાહ દેવા દાર માટે આપી, ડાક્ટર બાહુધુરજી ગયા, અને ડાક્ટર મારટન જેવા એખલા પડ્યા કે સુનાઇએ પુછ્યું.

* એનકેફાલાઇટીસનો અરથ ભેજનો સોજો એમ થાય છે.

“મકું જે કાંય ખાહુધુરજીએ શુ કેલું ?”

“ભેગ ઉપર સોજો આવ્યો છે.”

“પણ કાંઈ ધાસતી ભરયું ખર કે ખા.”

“કાંઈ કેહવાય નહી. આદમીના ભેગ ઉપર સોજો કવચીતજ આવે છે. અને જ્યારે સોજો આવે છે ત્યારે તે દરદી કવચીતજ સાળું થાય છે. અને કદાચ સાળું થાય તોખી સુધગ્રુધ તો જરૂર ભુલી જાય. એટલી ખામી તો જરૂર રહી જાય. રૂપીઓ ખોટો ખરો ! વખતે એવન સાજાંખી થાય, અને નહીતો એવાંને એવાં લાખો વખત સુધી પડીખી રેહ. ડાકટર ખાહુધુરજીનુખી મન એવુંજ છે.”

ભીખોખા મારટનનુ ખેલવું ધ્યાનથી સાંભલી સુનાઈ ઘેખરી ખુરસી ઉપર ફસડાઈ પડી, હીટ્ટુખાખના દરદનો ગંમ ખાઈ રહી પડી ખેલી:—

‘જલમ દરદ થયા મારી આઈખાઈઓરેએએ—

પ્રકરણ ૯ મું.

જેહાંગીરશાહની એક ખાનગી મુલાકાત.

ખા. જેહાંગીરશાહના, હીંદુખાધ વિશેના સરવે સારા વિચારો ગઈ રાતથી ધિક્કારમાં બદલાઈ ગયા. હીંદુખાધ ખરેખર ડાણ છે, તે ખીના બ્યારે હીંરાજી ખેરીસટરથી તેણે જાણી, ત્યારે તેવન પોતાના મનમાં પોતાના ભલા નસીબને હજારો હજાર દુવા દઈ ખોલ્યા:—

“ અરરર !! ખુદાએ માથે ધી પુરયું. હું તો જુદીજ ગણતરી કરતો હતો, અને આએ શું નિકલી આયું. જે હીંદુખાધ સાથે લગન થઈ ગીયાં હતાં તો નાખ લેઈ મુંબઈમાં ફરવું બારી પડતે !! તેમા પારસીના પોરીઆઓ તો રસતેખી ચાલવા દેતે નહીં !! ખુદાએ લાજ રાખી તે ખરી. ”

જેહાંગીરશાહ એવા વિચાર અને વમાસનમા હતા તેટલાં ડાકટર બાહુદુરજીને ગાડીમાથી તેવને ઉતરતાં દીડા અને ડાકટર જેવા પેહલે માલે ચડડયા, કે તુરતજ જેહાંગીરશાહ કપડાં પેહડી મેજસ્ટ્રેટ ખરશીદજી ખંડાલેવાલાને ખંગલે તેની ખાનગી મુલાકાતે નિકલી ગયા.

માજસ્ટ્રેટ ખંડાલેવાલાની ફાજલગીરી મુકદમા ચુકવવાની શકતી વિશે, સરકાર તેમજ પ્રજામા એમત હતાંજ નહીં. તેવન ઉપ વરશની

ઉમરના, દેખાવલા અને રંગે સામલા જવાન હતા. તેવનની ઈચ્છા કેલવણી ઉંચા પ્રકારની હતી, અને બેરીસ્ટરની પરીક્ષા લનડનથી પસાર કરી આવ્યા પછી, મુબમની સરકારે તેવનને પુલીસ કોર્ટમાં માજીસ્ટ્રેટ તરીકે નેમીયા હતા. મેજીસ્ટ્રેટ ખનડાલેવાલા ઘણાજ ડાવકા, ધીરા, અને જરા શરમાલ. સ્વભાવના હતા. ફોજદારી મુકદ્દમાના તેવનના ચુકાદા એવા તો પક્કા હતા કે હાઇકોર્ટમાં જ્યો તેમના ચુકાદા સામે અરજી કરતા, તેઓ ‘ખાસડાં ખાઇ’ પાછા ફરતા હતા. માજીસ્ટ્રેટની ખુરસી લીધાને તેઓને આજે લગભગ દશ વરસ થયાં હતાં, છતાં આજ સુધીમા તેઓનો એકબી ચુકાદો ‘હાઇકોર્ટ’ રદ કીધેલો માલમ પડ્યો નહી હતો. સ્વભાવે રાંક અને મીઝજે કંડા હોવાથી માજીસ્ટ્રેટ ખનડાલેવાલાએ ખાસવઆમની એકત્ર પસંદગી મેલવી લીધી હતી.

ખંમઆલાહીલ ઉપર એક કુસાદે મકાનમા માજીસ્ટ્રેટ ખનડા-લેવાલા રહેતા હતા.

જેહાંગીરશાહે ત્યાં જઈ પુગતાંજ પોતાનો ‘કાર્ડ’ અંદર મોક-લાવ્યો, અને તેજ વખતે ખરશેહજી ખંનડાલેવાલા તેવનને મલવા તેવનની સાંમે આવી ઉભા.

“કેમ ખા.ખા. સાહેબ ?” માજીસ્ટ્રેટ ખંનડાલેવાલાએ આવતા વાર બોલવા માંડ્યું. “મુબમમા તમે ગરીબ બીચારા ખુની-ઓને ઘણા સતાવોછ હો ? પણ તપાસજો હો જેહાંગીરશાહ. ‘લેવા ગઇ પુત અને ખોઇ આવી ખસમ’ એવી ખીના નહી અને !”

“ખરશેહજી શેઠ. તમારું બોલવું ખરહક છે.” જેહાંગીરશાહે જરા હિસાને અદબથી જવાબ દીધો. “પણ આપણને કોણ રડ-નાર કુટનાર છે. ?”

“એમ કે.” ખરશેહજીએ ટુકમા પઠાવ્યું, “ત્યારે તો કાંઇ ફીકર નહી. કેમ કાંઇ ફરમાસ ?”

“ હાજી ! ” જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “ પેલી ગુંગના ખુનવાલા મુકદમાના બાબત મને તમારી પાસે આવવું પડ્યું છે. ”

“ પેલું વરલીનાબાણવાલું ખુન ! ” ખરશેદજીએ સવાલ કીધો. કેમ તેનો કાંઈ પત્તો મલ્યો ? ”

“ નહીજ, પત્તો નથી મલ્યો, પણ ખુની મલ્યો. ” જેહાંગીરશાહે લગાર મોઢકું મલકાવી કહ્યું. ’

“ એટલો જલદી ? ” ખરશેદજીએ અજબ થાઈ પુછ્યું. ’

“ ઘણોજ જલદી. ” જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “ કાંઈ અગ્નિએમ સંજોગ વચ્ચે મને આ ખુની મલી આંચો છે. ”

“ સંજોગ ! ” ખરશેદજી હસી પડી બોલ્યા. “ તમને જેમી કાંઈ મલી આવે છે તે સંજોગ વચ્ચેજ મલી આવેછે શું ! પણ જેહાંગીરશાહ તમે જાણોજ કે ? સંજોગ, એક એવી ચીજ છે કે તે હંમેશા સ્થાના અને હુશીઆર આદમીઓનેજ મદદ કરે છે. અને તેવાઓનેજ સંજોગ મલે છે. મુરખ અને એસમજીને કદાખી સંજોગથી મદદ મલતી નથી. ”

“ કાંઈખી રીતે મે ખુનીને શોધી કહાડ્યો છે. ” જેહાંગીરશાહે કહ્યું. ’

“ હું સમજ્યો. ” ખરશેદજીએ જવાબ દીધો. “ ચાલો ત્યારે આપણુ એકાંતમાં બેસી એ વિશે વાત કરીએ. ”

જેહાંગીરશાહે માજસેટ ખરશેદજી ખનડાલેવાલાની પુઠે ચાલવા માંડ્યું, અને ખરશેદજી તેવમને પોતાના ખાનગી દીવાનખાનામાં લઈ, એકાંતમાં બેઠા. ’

“ બોલો ખા. બા. સાહેબ. ” માજસેટે કહ્યું. “ હીયા આપણુ એખલાજ હૈયે. ”

“ સાંભલો મ્હાહેબ. ” જેહાંગીરશાહે વાત ચલાવી. “ હું

તમારી આગલ વાત દુકમાજ કેલવશ, જેથી તમારા વખતનો બચાવ થશે.”

જેહાંગીરશાહે માજસ્ટ્રેટ ખનડાલેવાલાની આગલ હીરાજી ખારીસ્ટરના કેસની તમામ કેફીયત કાંઠી સંભાળી, અને હીદુ-આધ ઉપર નવલશાહે લખેલાં કાગળે પોતે નેજરે જોયાં છે એવી માજસ્ટ્રેટની ખાતરી કરવા, જેહાંગીરશાહે એક કાગળ પોતાના ગજવામાથી કાઢી તેવનના હાથમા મુક્યું.

“ ખરેખર ! ” માજસ્ટ્રેટ તે વાંચી, બોલ્યા. “ જેહાંગીર-શાહ, તમે ખુનીને શોધી કાઢ્યો ખરો. હું તમને મારા તરફથી મુજારક્યાદી આપુછ. ખુનનું તેલમત સામેત કરતાં હું ધારદુ કે હવે તમને જરાબી વીલગ્ય લાગનાર નથી. શાપના કરતુકનો દોકરો ભોગ થયો છે! પણ જેહાંગીરશાહ આ ખુનીનું નામ તમે હજી મને કહ્યું નહી. ”

“ હા સાહેબ. ” જેહાંગીરશાહ બોલ્યા. “ મેં તમને નામથી બેખબર એટલાંજ માટે રાખ્યા કે એ મુકદમા ઉપર હું પેડલાં તમારું મત જાણવા માગતો હતો. ”

“ કાંઈ ફીકર નહી. તમે નામ ખુલાં કરો. ” માજસ્ટ્રેટ બજાવ્યા. “ બ્રીટીશ કાએદો ગરીબ તેમજ તવંગર બંનેને મારે એકજ સરખો છે, તે શું તમે જાણતા નથી ? કોઈબી હોય તેની મને શું દરકાર છે ? ”

“ હું તમારી અપક્ષપાત વક્તાનથી ખબરદાર છેઉ. ” જેહાંગીર-શાહે જવાબ દીધો. “ આ મુકદમો જ્યારે મેં હાથમા લીધો, ત્યારે મને બીજકુલ શક નહી હતો, કે તેમાંથી આવું સેવટ આવશે. મારે આધીન મત એવું છે કે એક પારસી ખુન કરવા માટે પેદા પડેલોજ નથી. પણ તે મારી જાણુતીમા હું દગાયો. આ મુકદમો મુબંઈ શેહરમા મોંટી ચક્રચાર ઉભી કરશે, સખબ જે આદમીઓ એ મુકદમાના

સંબંધમાં જોડાયલાં છે, તે કાંઈ સાધારણ માણસો નથી ખરશેદજી શેઠ.”

“ગવરનર જનરલ કાંય નહી હોય !” ખરશેદજીએ ભાર મુકી જણાવ્યું. “તમે મારી ખાતરી કરો અને તેજ વખતે હું તમને વોરન્ટ આપશ.”

“સાબલો સાહેબ.” જેહાંગીરશાહ બોલ્યા. “જે શખસે પોતાના હકદાર બેટાનો હક કુખાડ્યો છે, તે શખસ ઓનરેબલ મી. નવલશાહ હીરજી છે ! જે શખસ નવલશાહનો ખરો હકદાર દીકરો છે તે મી. હીરાજી મનજી હીરાભોગો ઍરીસ્ટર છે. અને જે શખસે પેલી મુસલમાન ઓરત નુંનું વરલીના બાણ ઉપર ખુન કીધું છે, તે ઓનરેબલ નવલશાહનો એક પૂરો દીકરો નાદરશાહ છે !”

ખા. ખા. જેહાંગીરશાહને મોહડેથી આ નામો સાંભળી, મેજસ્ત્રેટ ખંનડાલેવાલા ડાયું વકાસી જેહાંગીરશાહનું કોર્ટું બેવા લાગ્યાં. તેમનું ડાયું વકાસેલુંજ રેહી ગયું, અને તે વકાસેલું ડાયુ-ખંધ કરવું કે નહી તે વટીક તેવન ભુલી ગયા. અંતે ઘણે વારે તેવન બોલ્યાં :—

“નાદરશાહ ! નાદરશાહ નવલશાહ હીરાજી દીક્ષમં-મવાલા !”

“હાજી.” જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “મને કદીખી એ લોક ઉપર શક હતો નહી.”

“જરા સજુર કરો ખા. ખા. સાહેબ.” ખંનડાલેવાલાની છાતી આ નામ સાંભળી ધપકી આવવાથી તેવન બંને હાથે પોતાની છાતી ડાખી બોલતાં બોલતાં ઉઠ્યા. “મારી છાતીમાં કાંઈ એકાએક દરદ થાંઈ આવ્યું છે. હમના તે નરમ પડી જશે, તમે જતા ના હું હમના આઉં.”

પ્રકરણ ૧૦ મું

નવા જમાના ઉપર જુના વીચાર.

સુધારાવાલાઓનું લાઘવ !

નાવટીવાલાઓને નુંનુંના ખુન્ના મુકદમામા ફસેલા સાંભલી, ખંનડાલેવાલા ખરશેદજીની છાતી અંદર ગડગડ ચાલી રહી, અને તે ગડગડ જેહાંગીરશાહ જેવા ચંચલથી ખનડાલેવાલા ધ્રુપાવવા માટે ઉઠી

ગયા, પણ જેહાંગીરશાહથી તે ગડગડ ધ્રુપી રેહીનહી. નાનાવટી વાલાઓ ઉપર તવાઈ આવેલી જાણી ખરશેદજીની અજાએખીનો પાર રહ્યો નહી.

પણ એ અજાએખીથી ખરશેદજી ખંનડાલેવાલા કાંઈ ગભરાઈ ગયા નહી હતા. વાંચનાર જાણે છે કે ખરશેદજી એક અપક્ષપાત અને કાવકા માજીસ્ટ્રેટ હતા. આ ખખર સાંભલી જેમ તેવન ગભરાઈ ગયા નહી હતા, તેમ તેવને આ અજાએખી જેવી ખખરથી ધાસતીઓ ખાધી નહી હતી.

ત્યારે વાંચનાર સવાલ કરશે કે નાનાવટીવાલાઓ ઉપર આવેલી આ તવાઈ વિશે સાંભલી ખા. ખા. ખરશેદજીની છાતી ઘડકા કેમ આવી?

નુંનુંના ખુનવાલા. મુકદમામા નવલશાહનો નાદરશાહ સપડાયો છે, અને તેથી એક ખુની તરીકે નાદરશાહ તે મુકદમામા

ફસેલો છે, એમ સાંભલતાંજ તેવનના જુના જખમો જે આજ મુદત થઈ રૂઝાઈ ગયલા હતા, તે પાછા ફાંટી જઈ વેહવા લાગ્યા.

નાદરશાહનું નામ આજ કેટલા વરશ થયા ખા. ખા. ખર-શેદજી ખનડાલેવાલાએ વિસારી મેલ્યું હતું. નાદરશાહ ઉપર તેવન વેરના કરતા ધિક્કારની નજરથી વધારે જોતા હતા, પણ પોતે સ્થાના અને સમજદાર હોવાથી, પોતાના ઓધાની રૂએ કોઈની ઉપરથી વેર રાખવામા તેવન હિચકારા પણ સમજતા હતા. કેલ્યા વગર ચાલતું નથી, કે એ નાદરશાહથી ખરશેદજી માજીએટની જીંદગીના ખનાવોમ્મ આ વારતાની શરૂઆતની થોડાંક વરશ આગમજ, કાંઈ જાણુવા જોગ અગતનો ખનાવ ખની ગયો હતો, અને તે દીવસથીજ એ નાનાવટોવાલાંઓ તરફ ખા. ખા. ખનડાલેવાલા ધિક્કારની નજરથી જોતા હતા.

મુંઝમમા ૧૮૬૭ના મશહુર ખનાવ—શેર સટાના મેનીઆ—મધે સેકડો લક્ષાપતીઓ ફસી પડ્યા હતા. જેઓની ગાંઠમા સો રૂપડી ખડખડતી નહી હતી, તેવાઓ લાલચના લોભે હજારો રૂપીઆની ઉલ્પાઠલ કરવા બાહર પડ્યા હતા. રડશે રવાલો ! આપતા તો મુવા, પણ કેટલાકો જે પાસા પડ્યા તો લેવા બોંચ ચહડાવી તૈયાર થયા હતા. સેંહકડો બલકે હજારો જન આ દીવાનપણાની બરતીમા તરવા ઉતરયા હતા. જેઓના સારા બાયગ હતાં, તેઓ તરી બાહર નિકલ્ય હતા, અને જેઓનાં આવી અન્યાં હતાં, તેઓ કંમરપુર પાણીમા હોવા છતાં ડુખી મરવા લાગ્યા હતા. કોઈ બચાવો--કોઈ કાહડો--એવા પુકારો ચોતરફથી ડુખતા ડુકાલીઆઓ પાડવા લાગ્યા !! પણ સુંઠ કોણી માએ ખાવેલી કે તેમની મદદે જાય !!! જેઓ ધમાનદાર અને એકાનદાર હતા, તેઓ આવાં તુફાનમાખી ડુખતા ડુખતા ખીજઓને બચાવવા બાદ પોતે ડુખા હતા. એવી ખુવારીમાં ખુવાર થયલા અને વખતના ચક્કરમા વિટલાઈ ગયલા, ઘણાક પારસી બચ્ચાઓમા, શેઠ મેહરનોરજી મુગાજી જીજીધોધા એક હતા, જેઓએ પોતાના

કરજદારોને રડાવવા કરતા પોતાના બાલગોપાલને રડાવવું વધારે દીકધારી રોકડે પૈસે પોતાનું કરજ ચુકવી આપ્યું હતું.

શેઠ મેહરનોશાજી મુગાજી જીજીબોધા મેહમ મધે દરીઆ કિનારા ઉપર આવેલા એક નાધણા જેવા બંગલામા પેહલાં રહેતા હતા. તથંગરીમાંથી ગરીબીમાં આવી પડેલા આ પારસી શેઠ પોતાની તારાજ હાલતના ગમમા ત્યાર પછી લાંમંખી મુઠ્ઠે ગુજરી ગયા હતા. તેવન પોતા પાછલ ઝીલુબાઇ નામની એક ખુશસુરત ચેહરેનમુન દીકરી અને પોતાની માય અમબાઇજીને મુકી ગયા હતા.

અમબાઇજીને પોતાના ખાનદાન વિશે, તેમજ પોતાના બામદાદાની આખર અને ઇજત વિશે, અને ખુદ પોતાને વિશે અતીશય ઉંચા વિચારો હતા. વલી પોતે અસલી વિચારો માફક ચાલનાર હોવાથી પોતાના દીકરાની દીકરી ઝીલુબાઇને. પણ તેવણ તેવીજ રીતે ચાલવાની ફરજ પાડતાં, અને તેમ કરવાથી થતાં ફાયદા અને ગેરફાયદા ઉપર ઝીલુબાઇને લામખાં લાંમખાં ભાશાનો આપવાં હતાં. અમબાઇજી સુધારાવાલાઓના હડહડતા દુશમન હતાં. મનસુખનાં ભાશાનો અને તેના લખાનો તેઓ હોસ હરખથી વાંચતાં હતાં! અને રાસ્તં ગોફતારવાલા, સુધારાના આગેવાન મીઠા કાખરાજીનું નામ સાંભલતાંજ તેવન જીજીબી પડતાં હતાં! અમબાઇજી રીતની ભીખ માગનારાઓને ઉડતાં ખેસતાં અને ખાતાં પાતાં પાહાંડ ફાટે તેવી ટોપલા ભરી રોજ ગાલો દેતાં હતાં, અને પોતાની વીસ વરશની સુંનામોહર જેવી દીકરી ‘ઝીલુ’ હજી એજ કારણસર ઉચકાતી નથી, તેનો તેવન રાત દાહડો. બલાપો કરતાં હતાં. અમબાઇજી બોલકે બાહધર હતાં. તેવન પોતાના ઘરમાં હમેશ સારા સંગન માંગતાં હતાં, અને તેવન દરેક તેહવાર પાલતાં હતાં! આંતવારનો દીવસ તેવન ‘સપરમો’ દાહડો ગણતાં, અને સોમવારે ‘ધાનદાર’ રાંધવામા સંગન સમજતાં હતાં! ચાંદ્યાત અને હોલીની તેવન પોલી કરાવતાં, અને મુસલમાનનું તાબુતને ધુપંદાન કરી ‘ઝીલુને આવતે મરસ સારે

સાસરે મોકલે, એવી માનતા કરતાં હતાં. મુસલમાન અને હિન્દુઓના તરતેહવાર તેવન જેમ જવા દેતાં નહીં હતાં, તેમજ ઇંગ્રેજોની નાતાલ અને ‘ગ્રુડ ફરેરી’ પણ તેવન છોડતાં નહીં હતાં. અમખાઇજી, નાતાલને ઇંગ્રેજોની પપેતી અને ખોરદાદસાલ’ સાથ સરખાવતાં હતાં.

અમાખાઇજીની ઉમર પુરેપુરાં સાઠ વરશની હતી, પણ જે તેવનને કોઇ વરશ વિશે સવાલ કરતું, તો પચાસમા પાંચ છ ઓછા જુદાં હતાં. એટલી મોટી ઉમર છતાં, તેવન ચોટીઆ જવાં સીધાં અને હાથ પગના સાચુત હતાં. તેવન પાછલી રાતના સરવેથી પેહલાં ઘેરમા ચોક ચાંદન કરી પોતાના ઘેરમા સારું રડું માગવા, ‘માહુરાં વીહા ‘લરીયાં ઘેર કેમ જાણીએ’ નું ગીત ગાતાં હતાં. આજ-કાલની છકી ગયેલી છોકરીઓ ઉપર તેઓ ધ્રુમ ખખારતાં હતાં, અને ‘પક’ અને ‘પાઉદર’ બનાવનારાઓને તેવન ખાંડીખંધ ગાશે દેતાં હતાં. આજકાલની છોકરીઓ અધુરી કેલવાયલી, ઇતર અને તચાક છે, અને ઘર સંસારી કેલવણીમાં ખીત્રકુલ પછાત છે, એવું તેવનનું આધીન મત હોવાથી, ‘પોતાના ઘેરમા કલછગરના વાસણ અને ઘોલીના કપડાં તેવન પોતેજ પોતાને હાથે લખતાં, અને પોતાની પછી ઝીલુને તેવી રીતે ચાલવાની તેવન ડગલે અને પગલે શીખા-મણુ દેતાં હતાં. અમાખાઇજી હજી જીવોધાના ખાનદાનની અશ્કેજ ઓલખાતાં હતાં, અને ભલા ધનેતરનેખી તેવન ‘અરધાનો ખુરદો અને અરધો બાધો’ કરી આપવાને જરાખી અચકાતાં નહીં હતાં, અને પોતાની એવી આદતને લીધે કેટલાંકોને તેઓ બેહદ અલખામણુ થાઇ પડ્યાં હતા.

જીવોધાના અમાખાઇજી પોતાના એક પુરા દીકરા મેહરનોશજીના ગુજરવા પછી ઝીલુ સાથ તેવન મેહમ ખા તે રેહલાં હતાં, અને આ એક વખતનું જાહોજલાલી ભરેલુ કુટુંબ જમાનાના ચક્કરની ગીરદેશમાં સપડાયા પછી ગરીબ સંસારે પોતાનું ગુજરાન આખર ઇજતથી ચલાવતું હતું.

કાંઈ અભાગ્ય સંજોગ વચે ખા. ખા. ખરશેદજીને આ જીવોધાવાલાં અમખાઈજી સાથે ખોલાચાલીનો વેહવાર પડ્યો, અને અમખાઈજીનો સ્વભાવ ખા. ખા. ખરશેદજીના સ્વભાવ સાથે મળી જવાથી ખા. ખા. ખરશેદજી સાથે ઘેરવટ નેવું જીવોધાવાલાંઓને થઈ પડ્યું હતું.

અમખાઈજી પણ ખાં. ખા. ખરશેદજીને ઘણાજ માનથી ચાહતાં હતાં, પણ તેજ વખતે અમખાઈજી રખે પોતાનું ‘ઉંચું’ ખાનદાન કાંઈ નીચું થઈ જાય, તે તપાસવાની દરેક કાલજી રાખતાં હતાં. એવી રીતે અમખાઈજી અને ખા. ખા. ખરશેદજી વચ્ચે દીન જતે એખલાસ વધતો ગયો, અને રહેતે રહેતે મીલનસારી વધવાથી અમખાઈજી, જે ખરશેદજી એક દીવસ તેમની મુલાકાતે નહીં આવતા, તે ચટપટમાં પડતાં હતાં.

“ખસુલાઈની મોહખતનું છોખત!”

ખા. ખા. ખરશેદજીની નજર અમખાઈજીની મીત્રાચારી કરતાં તેવણની ખુશસુરત દીકરી ઝીલું ઉપર વધારે ભમતી હતી. ખરશેદજી ખનડાલેવાલા ઝીલું ઉપર મોહી પડ્યા હતા, અને તેના હાથની માંગણી કેમ કરવી, તેના વિચારમાં પડ્યા હતા. અમખાઈજીના મીઠાજથી તેવણ પુરેપુરા વાકેફ હોવાથી આજ સુધી તેવણે ઝીલું વિશે વાત છેડવાની જરામી હિંમત કરી નહીં હતી, પણ આંતે તેવણ નક્કી ઠેકાવ કરી એક દીવસે પુરસદ મેલવી એ વાત છેડવા અમખાઈજી પાસે મેહમ ગીયા.

“આવો ‘જેજ’ સહેબ !!” અમખાઈજી ખરશેદજીને હંમેશા જડજને ખલ્લે ‘જેજ’ અને ખરશેદજીને ખલ્લે લાડથી ‘ખસુસેઈ’ કહેતાં હતાં. ‘આવોજી ! કેમ ખસુસેઈ આજે કાંઈ વેહલી ફરંસુદ મળી.

“ હા અમખાઇ. ” ખસુસેઠ બોલ્યા. “ આજ ઘણું કામ હતું નહી, એટલે ‘જ્યાં મલી તાડી, ત્યાં છોડી ગાડી.’ પણ એ ઝીલુખાઇ ત્યારના શું વાંચ્યા કરે છે ? ” ખસુસેઠે ઝીલુખાઇને પુછ્યું. “ શું છે ઝીલુખાઇ ? ”

“ એ ગીયા સનીવારનું જામે જમશેદ છે. ” ઝીલુ બેઠી બેઠી ત્યાંથી જ બોલી. “ કોઇ ઇડીઅટ જેવાઓએ પરણવાની જાહેર ખબર છપાવી છે. ”

“ શું ! શું ! ” અમખાઇ બોલ્યાં. “ પરણવા સારું છપાવી-યુછ ? અને તેને સારૂંથી વરી છપાવે કે ? જોયું ? વરી આએ ‘ જુની આંખે નવાં કોટક ! ’ અરે ફીતરે ! પણ એ ગોઠી ઘાલ્યાઓ એમ નામ નિશાન વગર પરણવા ગિંકલે, તે છોકરીઓ શું એટલી બધી ફાલતુ પડી છે, કે તેઓ એમ દોડી જઇ કુવા તલાવમાં જીપ-લાવી દેશે. તુસવાલાઓનેથી કાંઇ છાપવાનું મલે નહી તે શું કરે ! ”

“ નહી, તેમ નહી, અમખાઇ. ” ખસુસેઠ બોલ્યા. “ છોકરીઓ આપરા લોકમાં વધી પડી છે કે ઘડી પડી છે તેની સાથ એ સવાલને કાંઈથી લાગતું વલગતું નથી. એવી રીતે છપાવીને પરણનારાઓનો ખચાવ એવો છે, કે કારજના કરનારાઓ સુન્નાના દાદર અને રૂપાંના દોરડાં દેખાડી ફસાવી મારે છે, તેમ નહી બને, અને એટલા વાસતેજ એ રીત છોકરાઓએ અખતીઆર કીધી છે. ”

“ અરે જવોરે. ” અમખાઇ બોલ્યાં. “ એ ગરંધીઆઓ એમ કરી લોકોની છોકરીઓને જેવા માગે છે. જુસી મુકુ મારાં નામ નખપરથી એવાઓને ! તમે શું એ લોકોની તરફદારી કરવા આયાછકે ? ”

“ અમખાઇ તમે એમ ઉસકેરાઇ ના જાઓ. ” ખસુસેઠ બોલ્યા. “ જુવોની હું તમને સમજાવું. છોકરાઓ છોકરીઓને પરણવા આગમજ જેવા માગે છે, તેમાં ખોટું તેઓ કાંઈ કરતા નથી. પરણવું એટલે શું ! મારા વિચાર પ્રમાણે પરણવું એટલે જનમ સુધી

સુખી થવું, નહીતો જનમ સુધી દુઃખી થવું. હવે સુખી થવું કે દુઃખી થવું એ આપરા હાથમાં છે. તે એમ કે પ્યાર કરી પરણવામાં હંમેશા સુખ હોય છે. પણ પરણીયા પછી પ્યાર કરવાની આશા રાખી જો કાંઈ પરણે, તો તેવાં જોડાંમાં સેંહકડે પોનોસોથી વધુ જન દુખી થાય છે. આપણા હીનદુસ્થાનના એક આગલા *ગવરનર જનરલ એવું લખી ગયા છે “કે જોને આપણુ ચાહતા હોઈએ તેની સાથ પરણી દુઃખી થવું બહુ” પણ જોને નહી ચાહતા હોઈએ તેની સાથ પરણી સુખી થવું બહુ છે.”

“ મુવા ગવનડરનેખી કાંઈ લખવાતું નહી મલ્યું તારે શું લખે !” અમખાઈજી તકરારતું વાજખીપણું જોઈ લુલો બચાવ કરવા લાગ્યાં. “ પણ અંગ્રેજો એમ પ્યાર કરી પરણે તે સાફ પારસીઓએખી તેમજ કરવું જોઈએ કે ? આજે તોં બધી અંગ્રેજની ફાસીનો પરમાણે પારસીઓ ચાલવા લાગાછવ મરેરે ! હમારા વખતમાં તો કાંઈ એવું નહી હતું ! અંગ્રેજો છરી ચુલીઆએ ખાય તો પારસીઓખી તેમજ ખાય ! અંગ્રેજો ખીરી પીએ તો પારસીઓખી ખીરી પીએ ! વલી મુઘ મદમોને જોઈ પારસનોખી તેમજ નીકરી ચાલી ! મદમો બાલ કપાવવા લાગી તો તેને જોઈ પારસનોએખી તેજ ફેસીન કાઢરી ! જો મદમે પદ કાઢરીઆ, તો પારસનોએખી પદ કાઢરવા માંડીઆ, અને હવે રેહી સેહી એ ડુકડીઓએ ફરંગનોના જોવા ઘાઘરાખી પેહરવા માંડ્યા ! ઘેરમાં ખીચરીના વાખા, અને બાહર જોવો તો દાદીશેડના ખાનદાનના જોવો બપકો. પરમ દાહડે હું કોટમાં મારો દાંત પુરાવવા ગઈતી, સેટલામાં સાંમેથી એક પારસીની છોકરી પગમાં પીરાં બુટ, ટુંકી બોયનો મોલકો, અને પેન્ડાના રંગની સૂરી પેહરી, બાલ ઉફરા કરી ધમધમ કરી મારી આગલથી ચાલી જતીતી. હું મકું જો કોઈ રેરીમનના ખાનદાનની કે વાહડીયાવાલાંએને તાંની બધરી હોરો. પણ મારી પ્રાસે આવી તો પેલા માકાદાઈ ચટ્ટાની છોકરી, સુનાઈ સુનામાખી !! વર જોઈએતો ગોડીમાં વીસુ રૂપીઆનો પગાર કમાય, અને બચારો

આપ અફરમાન કરતો અને ગેહસારતો મરવા પડે, અને રાંડના પગમાં સાત રૂપીઆના તો બુટ ! બાઈનો બપકો બાહર નેવો તો બોલવાની વાત નહી, અને ઘેરમાંતો પગમાં પેહરવાની ફાટી સપાટના વાખા !! હવે એ નીભે તે કેમ તે તમે મને કહેવો ? મોટાંઓનું તો પૈસાને જેરે વનાઈ જાય બાવા, પણ બાવા રીઝડાંપીઝડાં આવી ચાલ ચલાવી પારસીઓને એમ લગાડેછ ! એમજ બધું ડુખાડુખ થયું તો ! જે પારસીની આગલી પંચાત આજે હોંય તો આજે પારસીઓના ડુકટાઓ અને ડુકટીઓ આવી રીતે વિખરાઈ નહીં જાય.”

“ તમારું બોલવું ખરડક છે. ” ખસુસેઈ બોલ્યા. “ કેલ-વણીનો વધારો જમજમ થતો ગયો, તેમ તેમ સુધારા સાથ છુટાપણુ ફેલાવું ગયું. પણ એ સુધારા અને છુટાપણુનો, પારસીનો એક ચોક્કસ અને અમલુ વર્ગ ધણેજ ખરાબ લાલ લીએ છે. આજે રીતની બીજા માગવાની જે અસર્વ શરૂઆત થઈ તે એજ પારસી વરગમાંથી નીકલી હો, ”

“ એજ, એજ લોકે એ શરૂઆત કીધી બાવા.” અમબાઈજ ખસુસેઈના વિચાર સાથે મલતાં થયાં. “ અને પછી તે એક જાતનો કાયદોજ થાઈ પડ્યો. મુત્તાઓ તો કેહજે પાંચ આપો અને દસ આપો ! વડી કોઈ કહે જે ડાક્ટર થવા વેલાત જાડંછ તેથી રૂપીઆ જોઈએછ ! અને કોઈ ઝેરીસ્ટર થવા પૈસા માંગેછ ! વખત તો એવો ખરાબ આયોજ બાવા કે બોલો ના. આજે પોરીની મને મોટી ફીકર છે. ખસુસેઈ એ નખોદ ગીયાઓ પાંચને દસ હજારનો બુક પકડેછ ત્રીયારે મારી બીલુનુ શું થશે ! બોલતી બોવાર વીસમુ વરસ ચાલેછ, અને એકવીસમુ સખનું આવતા બહમન રોજે બેસશે. મને એની મોટી ફીકર છે ખસુસેઈ. ક્યારે એના ચાર ચોખા પરી જાય કે હું મનની તરાઈએ પોહરું. ”

ખા. ખા. ખરશીદજ જે વાત કરવાના વિચારમાં આજે ચાલી ચલાવી આવ્યા હતા, તેજ વાત એકાએક આવી રીતે નિકલેલી જોઈ, તેવણુ દપકતે દીલે વાતને આગલ ચલાવવા લાગ્યા, અને

તેજ વખતે ઝીલુ જામે જમરોદ વાંચતી હતી પછવાડેના દીવાનખાનામા જઇ, કલીઓપેત્રા ઇજ્જતની રાણીની વારતાવાલું પુસ્તક ઉઘાડી તે મધેના પીકચરો જોવા લાગી.

“ત્યારે તમે કાઇ એવો જમાઇ જોતાં ફરોજ કે જેને રીતનેા જરાખી અમખરો હોય નહીં ?” ખસુસેઠે પુછ્યું. “અને તે તમારી ઝીલુખાઇને વગર રીતે પરણે ?”

“આપરે તો ઘણીચી ચાહીએ પણ તેમ બનવું જોઇએની બા.” અમખાઇએ જવાબ દીધો. “આજે કુકટાઓ સારી રૂપાલી છોકરી જોતા નથી, કે નથી સારા ખાનદાન જોતા બાવા, પણ સારા જેવા પૈસા જોયજ.”

ખસુસેઠની છાતી ધપકવા લાગી અને હવે તેવણે નક્કી કીધું કે ‘ચોખોચાંપી’ જેવાનો આના જેવો વખત ઘડી ઘડી મળવાનો નથી. પણ રખેને અમખાઇએ પોતાની હંમેશની રીત પ્રમાણે ‘અરધો બાધો અને અરધાનો ખુરદો’ કરે, તો ખસુસેઠને ખરડે પાણી ઉતરે, તેની તેવણને બહુ ફીકર હતી. તોપણ અંતે કાઠખી વખતે કેલ્લા વગર છુટકો નથી એમ સમજી ખસુસેઠ મોટી આનાકાનીથી તે જોખમ માથે લેઇને બોલ્યા :—

“ચાલો, અમખાઇજી; તમે માગોજ તેવો જમાઇ હું તમને મેલવી આપવા તૈયાર છું.”

“શું બોલ્યા ખસુસેઠ ?” અમખાઇજી અજબ થઇ ખુશીથી બોલ્યાં. “તમે મારી ઝીલુખાઇનું કારણ કરવા નીકરીઆજ શું ?”

“હા અમખાઇજી.” ખસુસેઠે જવાબ દીધો. “તે એક આખરદાર ખાનદાનનો નખીરો છે. શીખેલો બનેલો અને કમાઉ છે. તે તમારી દીકરી ઝીલુખાઇને ચાહે છે, અને તે વગર રીતે તમારી ઝીલુખાઇ સાંચ પરણવા તૈયાર છે.”

“તેવાજ કાઈની તમે બલાંમણુ કરજો હો અમુસેઠ.” અમમખાધજી બોલ્યાં. “પણ તે છોકરો હમારી જાતજુનીઆદને લાયકનો છે કે ? આજે તો મુવા બધાજ બાતલીવાલા અને બધાજ શેઠ ખાનદાનવાલા અને વાહડીઆવાલા થઈ નીકરીઆછ ! સરને ત્યાં ચાકરી રેહા, તો બાતલીવાલા અને વાહડીઆને ત્યાં ચાકરી રેહ્યા તો વાહડીઆ થઈ ગીયા. !! ઘેરમા હાંલેહાંલ્યા લડેને નામ જોવો તો બાતલીવાલાને વાહડીઆ ! મુવો ઇતરાતજ વધી ગીયોછ. અરે ખદાય પારસીઓનુ શુ થશે !!”

“અરેઅર અમમખાધજી. તમારે કેહવું દરસ્ત છે.” અમુસેઠ બોલ્યા. “મને એવા લોકની હાલત ઉપર અરેઅર દયા આવે છે.”

“દયા ! અરે જવોરેજી.” અમમખાધજી તનકો કરી બોલ્યાં. “એવાઓની ઉપર દયા કરવાના કરતા ધિક્કાર કરવો જોઈએ. પોતાની ગુંજસ ઉપરવારાં થવાનો એ લોકોને કાંઈખી હક નથી. ગરીબીને ધિક્કારવી નહીં જોઈએ, પણ ખરી ગરીબીને આવો ખોટો વેસ આપનારા પારસીઓ લોકને ઠગનારા અને પોતાની જાતને હીજી લગાડનારા છે. તમે જણોછ, અમુસેઠ ? પારસીઓમાં જે જે નિરદોશોની નિન્દા અને ગીનસ થાય છે, તેની પેહલી શરૂઆત એજ લોકો કરે છે. મુવાં રીજડાંપીજડાંને કામ ને ધંધો ! પગમાં ખાસરાનુ ઠેકાણુ નહી, અને ખીજઓની તરેહવાર તારી મારી કરવા મુકીઆં હોય તો ધાનખાવા નહીં માગે. પણ અમુસેઠ તમે હમના કીયા છોકરાને વાસતે બોલતા હતા!”

“હાજી, હું જેની તમુને બલામણુ કરતો હતો, ” અમુસેઠ જવાબ દીધો. “તે જાતદાર, કેલવણી પામેલો, જવાન ઉમરનો અને સાથે વલી ધણુ જેવા પૈસાવાલો છે. તમે જે રાજી હોવો તો જીલુખાધના નામ ઉપર હું એક નાહલ્લુ જેવું ‘ત્રસ્ટ’ તેની પાસે કરાવી શકુ એમ છે. તેખી બીચારો એજલોજ છે. તેનુંખી કાઈ નથી ને તમારુંખી કાઈ નથી. એખી એક ઠીક વાત છે !”

“ત્યારે તો તે છોકરાને તમે એક દાહડો હીયાં લેષ આવો.”
અમખાઇજી ત્રસ્ટનુ નામ સાંભલી લાધી ગયાં. “ચાલો એ ઠેકાણે
જે તમે નક્કી કરશો, તો હું તમુને એક હીરાની વીટી ને મજનો નેવો
પેહલાં નંખરનો પાઘડી સાથનો વાગો કરશ.”

“એમ છે ?” ખસુસેઠ બોલ્યા. “ત્યારે ચાલો એ ઠેકાણે
જે તમારી ઝીલુખાઇનું તમે નક્કી કરશો, તો હું ઝીલુખાઇને
તીલાંની પેહરામણીમા એક સારો નેવો દસ પંદર હજારનો હીરાનો
નેકલેસ પેહરાવસ.”

“ઓ મરે તમારા મોહનાપરથી ખસુસેઠ.” અમખાઇજી
જખરા તડાકાની વાત સાંભલી હસી પડી ઓઘરના લેષ બોલ્યાં. “એ
કાણુ જીભરાયો છે—તેનું કાંઈ નામ તિશાન—

ખા. ખા. ખરશેદજીએ ઘણી આનાકાનીથી થોડા અચકાઈ
થોડા ગભરાઈ અને થોડા શરમાઈ કહ્યું:—

“જુવોની અમખાઇજી તે-તે-છે તે-તે છોકરાને તમે
ઓલખો ?”

“હું ઓલખું ?” અમખાઇજી વિચાર કરી બોલ્યાં. “કાણુ ?
કાણુ બોલી દેવોની—

“તે તમારો સેવક પોતે છે.” ખસુલાઇએ વાંકાવલી ધીરે
અવાજે કહ્યું.

ખસુલાઇને મોહડેથી આ. સખુનો સાંભલતાંજ અમખાઇજી
પેટ ધરી એકદમ ખડખડ હસી પડ્યાં, અને ખસુલાઈ તેથી ખંસી-
આણા પડી ગયા. તેમની પીડ ઉપર તાહડનું એક લખણુ ભરાઈ
આણું, અને કપાલ ઉપર પસીનો છુટવા લાગ્યો. ઘણે વારે
અમખાઇજીનું હસવું જ્યારે પુરું થયું ત્યારે પેટ પકડી હાથતાં
હાથતાં તેવન બોલ્યાં:—

“ મમઇ મરેરે તમારી ખસુભાઇ, તમે મને હસાવી મારી નાખી ! તોપણ ખસુભાઇ શું તમે ખરેખર બોલ્યા કે અમથુજ. શું તમે ત્રસ્ટ કરવાખી તૈયાર થયાછ કે ? ”

“ હા. જી. ” ખસુસેઠે ખાતરી કરવા માંડી. “ મારાં બેહસતન માય તરફથી મને લગભગ પીસતાક્ષીસ હમરનો કાલો મલેલો છે, અને મારા મામાને પેટ એકખી ફરજંદ નહી હોવાથી તેવનની તન લાખની પુંછનો હું એખલો વારસ થયોછું. તે ઉપરાંત મારા બેહસ્તી બાવાની પંદર લાખની રોકડ દોલત ઉપરાંત, સુરત અને ખીલીમોરામાં તથા સીમનપોર કુમસ અને એલાવમાં તેવનની મોટી જગીર અને કેટલાક વજીરા, છિ. એ ઉપરાંત હું પોતે કમાઉછું ને જીદું. અમખાઇજી માય, આએ દુનીઆમાં હું એખલોજ છેડ. ના મલે ભાઇ, ના મલે બેહન, ના મલે માય, ના મલે બાપ. કાઈ દુરના કે નજદીકના સગા વાહલાંખી નથી. તમે જો રજા આપો અને તમારી જરજ હોય તો હું તમારી દીકરી—જીલુબાઇના ભવીશના સુખ માટે પંદર લાખનું ત્રસ્ટ તેના નામ ઉપર કરવા તૈયાર છેડ.”

અમખાઇજી ખા. બા. ખરશેદજીનું બોલવું ધ્યાનથી સાંભળી, પોતે ખુશ વિચારમાં પડ્યાં, તેટલાં ખસુભાઇનો ઉડી ગયલો જીવ પાછો આવ્યો. તેવજીનો ગભરાટખી ઓછો થયો, અને અમખાઇજીનો જવાબ લેવા તેવજી તૈયાર થઇ રહ્યા.

“ સાંભલો ખસુભાઇ. ” અમખાઇજી ગમભીર અવાજે બોલ્યાં. “ બેહસ્ત મારા બેહરનોશજીને. તેવં જો જીવતા હોતે, અને તમે તેવન આગજ જો જીલુ બાબદ એવી વાત કરતે, તો તેવન શું શું કરી નાખતે ! પણ હું એક બાઇ મનીખ શું કર ! પૈસાનુ જોર નહી, એટલે લાંચાર ! બેહસ્તીની હૈયાતીમા જીલુના કેવે કેવે સારે ઠેકાણેના માંગા આયાંતાં, અને રાત દાહડો લોક ઉંજર ખની ખાતીંતાં !! બલુ બેહસ્તી એકના બે થયા નહી, અને અંતે છોકરીને રડાવીને રંખડાવી

ગીયા. હવે તે વખત રેહો નથી એટલે હું લાચાર છેઉ. તમારી જો મરજી હોય તો મને એ વાત કયુલ છે. પણ તમે એ વાતમાં ઝીલુની મરજી પુછો. મને તો બીલકુલ વાંધો નથી.”

ખસુસેઠની ખુશાલીનો, પાર રેહ્યો નહી. જે અવલ હરકત હતી તે નિકલી ગઇ અને હવે ફક્ત ઝીલુખાઇની મરજી ઉપર વાત આવી અટકી, અને તે તકબી જેમ અને તેમ જલદી ખસુલાઇએ હાથ ધરવાની તજવિજ કીધી. ખસુલાઇને અમખાઇથી પરવાનગી મલ્યા પછી, તેવન ઝીલુ સાથ મલી ગયા. અમખાઇજી રક્તે રક્તે તે લોકના રસતામાથી નિકલતાં ગયાં અને ઝીલુની સાથ ખસુલાઇને વાત કરવાની તક આપવા લાંઝ્યાં. એવે સમે એક દીવસની સમી સાજે, અંગલીના કમપાકિન્ડની પાછલી ગમ બાગમાં ગોઠવેલા એક બાંક ઉપર ઝીલુ અને ખસુલાઇ સાથે બેસી વાતચીત કરતાં હતાં.

“ઝીલુખાઇ મારે તમારી સાથ કાંઈ ખાસ વાત કરવી છે.” અંતે ખસુલાઇ બોલ્યા. “તમે જો ધ્યાનથી સાંભલો તો—

“બોલો, બોલો, બલે બોલો.” ઝીલુ પોતાના “હાથ માહેલી ગુલ છડીની એક બે કલી સાથ ગેલ કરતાં બોલી. “હીયાં કોઈ તમારી વાત સાંભલે તેવું નથી.”

“તમે અપમાન લેતાં ના ઝીલુખાઇ, પણ મે તમારાં મોટાં માયની પરવાનગીથીજ તમુને પુછવાની હિંમત કરી છે.” ખસુલાઇએ વાત આગલ ચલાવી. “ઝીલુ. વાહલી ઝીલુ, હું ‘તુને’ ખરાં અંતઃકરણથી ચાહુછ. તારી જુદાઇમાં હું જલુછ. હું તુને સુખી કરવા શક્તીવાન છેઉ. તું જો મારો હાથ કયુલ કરે, અને મને જો તારા ખાવીંદ લરીકે કયુલ કરી તું મારી મોહરદાર થાય, તો ઝીલુ, હું પોતાને ખરોજ ખાયગશાલી સમજું.”

“ખસુલાઇ,” ઝીલુ પોતાના સુંદર ગણગણતા અવાજે નિચી મુંડીએ શરમાઇ જઇ બોલી. “ખસુલાઇ, હું એખલી નિરાધાર માઆપ વગરની એક—

એટલું બોલતાં જ ઝીલુની સુંદર ચસમોમાંથી આસું ખરી પડવાં લાગ્યાં, અને ખસુલાઇ આ મામલો જોઇ કાંઈ ખી વધુ બોલે, તે આગમજ ઝીલુ ડચકા ખાઇ રડી પડી બોલી. “હું કમનસીમ ! ખરેખર હું કેવી કમનસીમ ! હું કેવી દુઃખી !”

“ઝીલુ તમે રડો છ ?” ખસુલાઇએ ઝીલુની પીઠ ઉપર હાથ મુકી પુછ્યું. “તમુને દુઃખી થવાનું કાંઈ કારણ નથી ! શું મેં તમુને આવી રીતે દલગીર થવાનું કાંઈ કારણ આપ્યું છે ? કેહ કેહ ઝીલુ ; શું મારાથી તું દુઃખી પડ છે ?”

“નહી ખસુલાઇ નહી. તેમ નથી.” ઝીલુ પોતાની રડતી આંખો સાફ કરી બોલી. “પણ તમે જોઈ વાત કરશો, એમ મને જરાખી આશા હતી નહી. તમારી ઉપર મેં મોટી ઉમેદો બાંધી હતી. મારાં આ એકાંત ઘરમાં મારાં દુઃખની દાજ હેડે ધરનાર કોઈ મહે નહી ! મારાં અંતકરણના બેદનો ખુલાસો કરવા હું કોઈ તમારા જેવા દોસ્તની શોધમાં જ હતી. તમારી સાથે તે વાત આજે કરવા માટે જ હું તમુને હીયાં એકાંતમાં લાવી. એક બાપ તોલના મુરખી તરીકે તમુને સમજ મેં તમારી ઉપર આસા બાંધી હતી. ”

આ છેલ્લા સખુનો સાંભલી ખસુલાઇ ઝીલુની તમામ મતલબ સમજી ગયા, અને હલવે રહી બોલે ઉપરથી ઉઠી બોલ્યા:—

“એક બાપ તરીકે તમે મને સમજ્યાં નહી ?”

“હા.” ઝીલુ બોલી. “હું સમજ કે પરવરદેગારે તમુને મારા દુખમાં ભાગ લેવા, અને મને મદદ કરવા મોકલી આ છે. ખસુલાઇ હું તમુને આજ સુધી એક મુરખી તરીકે સમજતી હતી, અને

તમારી સલાહ ઉપર ગચ્છતરી કરતી હતી. મેં તમુને કદીબી ઠગીઆ નથી. તેમજ કોઇબી વખતે મારા હાથની સેહેજબી આશા તમુને આપવાનું મેં કોણ બાલીયું નથી. મારા મોટાં માયના કહેવાથી તમે આજે માહરી સાથે વાત કીધી અને મે તમુને ના પાડી, માટે તમે મારી ઉપર ગુસ્સે ના થતા. ખમ્મુલાઈ, મારો ભરમ, મારા દીલની વાત, કોઈ જાણતું નથી. હું જોકે અદરાઈ નથી, પણ અદરાવાની છું. ‘હું બીજાને અદરાવા વચનથી બંધાઈ ચુકી છું.’”

ખમ્મુલાઈના દુઃખનો પાર રહ્યો નહી. ઝીલુના છેલ્લા સંખુનો પછી જરાબી ઝાંખી આશા હવે ખમ્મુલાઈને ઝીલુના હાથની રહી નહીં. ઝીલુ બીજાને ચાહે છે, એ વાત તેણે આજે જ જાણી, અને તે જાણતાં જ તેની આશાની ધુન્નધાની યાદ ગઈ.

“ઝીલુ તમે બીજાને ચાહોછો, અને તેથી તમારા મોટાં માય હજી બેખબર છે ? ” ખમ્મુલાઈએ પૂછ્યું. “એમ કાંઈ વાર ?”

“તેમાં કેટલાક વાંધા આડે પડ્યા છે. ” ઝીલુ બોલી. “હમારી હાલત ગરીબ છે. તે લોક ધણાજ તવંગર અને મોટા લોક છે. જોકે હમારૂં ખાનદાન કોઈબી રીતે તે લોકથી ઉતરતું મળ્યાય નહી. પણ તે છતાં દોલતનો સવાલ ઉભો થયો છે. તોપણ હું તેને વચનથી બંધાઈ ચુકી છું. જાહેરમાં નહી પણ ખાતેનમા હું તેને અદરાઈ ચુકી છું. ખુદા ખાતર મારો ભરમ તમે કોઈને કહેતા ના ખમ્મુલાઈ.”

“ફીકર નહી. ” ખમ્મુલાઈએ ધીરજથી જવાબ દીધો. “પણ જ્યારે તમારે ત્યાં તે શખસ આવતો જતો નથી, ત્યારે તમારો મીલાપ તેની સાથ કેવી રીતે થાય છે ? ”

“હું તેથી તમુને જણાઉં ખમ્મુલાઈ. ” ઝીલુ ખમ્મુલાઈનો હાથ પકડી બોલી. “મારા મોટાં માયની ઓલખાનવાલાં કોઈ દાદો-રતનવાલાં છે. તેઓને ત્યાં મારી સાથ તેમની પેઢલી મુલાકાત થઈ હતી. દાદોરતનવાલાંઓના તે લોક નજદીકનાં સગાં હોવાથી, તેપન

હમેશાં ત્યાં આવે છે, અને હું દાદીરતનવાલાંઓને ત્યાં જ્યારેખી જાઉં ત્યારે મારો તેવન સાથ મેલાપ થાય છે.”

“ પણ એ કોણ ભાયગશાલી નર છે તે કહેશો ઝીલુ ? ”
ખસુસેઠે ધનતેજરીથી પુછ્યું.

“ હાજી. ” ઝીલુ ખસુભાઈ તરફ જોઈ. “ તેવન મલખાર હીલ ઉપર રહે છે; અને તેવનનું નામ નાદરશાહ નવલ-શાહ નાનાવટી છે. ”

“ ઓનરેખલ નવલશાહનો છાકરો ! ” ખસુભાઈ બોલ્યા.
“ દીનચમનવાલા નાનાવટી !! ઓહો ! ”

“ તમે એ વાત કોઈ આંગલ કહેવોતો નહી !! ”

“ ફીકર નહી ! ઝીલુ હું તમારો બેદ કદીખી કાઢને કહેનાર નથી. ખાતરી રાખો.” ખસુભાઈ મક્કમ અવાજે બોલ્યા. “ હવે હું તમારી રજા લેઉં છું. ફરીથી આપણુ આજ પછી એકબીજાને મળશું નહીં. આપણુ ફરીથી મલનાર નથી, એટલે તમે એમ ના સમજતાં કે હું તમારો ખેરખાહ નથી. તમારા સુખનું હિત મારે હૈકે રહેશે. હું જાઉં છું ઝીલુ. તમારાં મોટાં માયને મલવા જવા જોઈલી મારાંમા હવે તાકાત રહી નથી, સગમ તમારો જવાબ સાંભલી હું બલહીણ થઈ ગયો છું. છેલ્લી સલામ ! ઝીલુ હું જાઉં છું !! માર કામ જો કદી તમુને ભવિષમા પડે તો હું તમારે ખાતર કાંઈખી કરવા તૈયાર થવશ.”

ખા. બા. ખરશેદજી નિરાસ થઈ ટુટેલે દીલે ઝીલુને બગીચામા એખલી મુકી અમખાઈજીને મળ્યા વગર એકદમ નિકલી ગયા.

અમખાઈજી અને ઝીલુ વચ્ચે ત્યાર પછી શું થયું તે જાણવાની આપણુને જરૂર નથી, પણ ખસુભાઈની હાર થવાથી નાદીરશાહ નાનાવટી ઉપર તેવનને જખરો કેહર છુટા. ખેતાના ફરીફને કાઢખી રોતે દુર કરવાના તેવન વિચારમા પડ્યા તે વિચારમાને વિચારમાં તેવન ઘેર ગયા, અને મગજની ઉસકેરાએલી હાલતને

લીધે, બીજેન દીવસે તેવનને ‘ઝેન શીવર’ લાગુ પડી. એ બીમારીમાથી છ મહીનાની લાંબી મુદતે સામ થયા બાદ, છ મહીનાની બીજી રમ્મ લેધ હવાનો ફેરફાર કરવા તેવન લંડન અને પેરીસ ગયા અને ત્યાંથી પાછા ફરીઆ બાદ પોતાના ઝોધાનો પાછો તેવને અખતીઆર લીધો હતો.

એ મુદત દરમ્યાન છુલ્લોધાના ખાનદાનને તેવન બીજુકુલ લુકી ગયા. એ મુદત દરમ્યાન અમબાઇએ તેમજ ઝીલુને તેવન વિસરી ગયા ખરા, પણ નાનાવટીવાલાંએ તરફનો પોતાનો કેહર તેવન હજી વીસરીઆ નહી હતા.

વરશોની વાત ઉપર બની ગયલા એ સરવે બનાવો, જેહાંગીર-શાહને મોહડેથી નાનાવટીવાલાંએનું નામ સાંભલતાંજ, ખા. ખા. ખરશેહને તુરતજ યાદ આવ્યા. તેવનને મનથી લાગતી મુદતની વાત ઉપર ઝીલુ સાથે થયલી વાતચીત અને નાદીરશાહને લીધે તેવનને હાથથી ગયેલી આ સુંદર મોહરદારવાલોં બનાવ જાણે ગેધ કાલે બનેલા બનાવની માફક તેવજીને લાગ્યો. તેવનની છાતીમાં ધૂપકારા થવા લાગ્યા અને તે સરવે છુપાવવા તેવન તુરતજ ઉઠી પોતાના દીવાન-ખાનામાં જઈ બીજાના ઉપર પડી મનમા બોલ્યા—

“નાદરશાહ નવલશાહ નાનાવટી ! એક ખુની ! આએ શું ગળખ ! આએ કેવો બરમ !! નાદરશાહ નાનાવટી !! પેલી છુલ્લોધાની ઝીલુનો પસંદ કીધેલો ધણી, એક ખુની, અને નવલશાહની એક વગર પરણેલી ઝોરતનો છોકરો !! ખરેખર આ કેસથી જેહાંગીરશાહના કેહવા પ્રમાણે પારસીઓમા મોટી ચકચાર થશે, અને એક પારસી તરીકે પારસી પ્રજા મારી તરફથી દયાની આસા જરૂર રાખશે. પણ ફિકર નહી. આ મુકદમામાં સરકાર તેમજ પ્રજાને હું સામેત ફરી આપશ, કે મેં અપક્ષપાતપણે કામ લીધું છે. બંને બાજુથી બચાવતો જમરો થવાનોજ, પણ જ્યાં સુધી મારી દયાનત સાફ છે, ત્યાં સુધી મને કોઈથી ડરવાનું કારણ નથી, હું ફક્ત મારી ફરજ બજાવશ, અને એ ફરજ બજાવતાં હું કોઈનાથી લાગવગને મચક આપનાર નથી.”

અમુસેઠની આગલી જીંદગીનો આ એક અગતનો બનાવ હતો, અને તે જીજીબોધાની ઝીલુ વગેરે આજ સુધી બીજુ કાંઈ બચતું નહીં હતું.

પુરતી રીતે શાંત થયા પછી અમુસેઠ પોતાના દીવાનખાનામાંથી નિકલી જેહાંગીરશાહની પાસે પાછા જઈ બેઠા.

“ ત્યારે એમ થયું. ” અમુસેઠ કાંઈ બચતા નહીં હોય, તેમ પુરતી ઉપર પાછા બેસતાં બોલ્યા.

“ હા સાહેબ. ” ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “ મેં તમને નુંનુંના ખુનીની તમામ હકિકત કહી સંભળાવી છે, અને હું તમારી પાસથી નાદરશાહને પકડવાનું વારંટ લેવા આવ્યો છું ”

“ તમે ધણાજ રસ ઉપર ચહડેલા દીસો છો ઇન્સપેક્ટર સાહેબ. ” અમુસેઠ બોલ્યા.

“ એક આવા હુશીઆર, ચંચલ, અને હિકમતખાન ખુનીને પકડવાના કામમાં તમે આવી રીતે ધીલ કરી આડે આવો છો સાહેબ ? ” ઇન્સપેક્ટરે અધીરાઈ કીધી. “ તમે કેહવોની સાહેબ કે આવા પુરાવા છતાં ખુનીને પકડવામાં ધીલ શું કાંમ થવી જોઈએ ? શું ઇજતદાર અને તવંગર માણસો પાપી કામ કરતાં નથી ? શું ગરીબો અને લુચ્છાઓ ખુની, ચોર અને લુટારા હોય છે ? દેખાવ ઉપરથી જુલુ નહીં સાહેબ. મેં એવા ધણાક જન જોયલા છે, જે બાહરથી સાધુના જેવું ડોલ ધાલી, બાતેનમાં નિરદોશોનાં ગલાં બકરાની કાની કાપી નાખે છે. એવા ઠગારાઓને હું મારે પોતાને જોખમે પકડી મુંઝમુંમાં ઉઘાડા પાડવા માગું છું. આ નુંનુંનું ખુન આ નાનાવટીના પોરી-યાત્રેજ કીધું છે. તેમાં જરાબી શક નથી. નુંનુંની પાસે જે ફાગજીઆં હતાં, તે ફાગજીઆં નાખુદ કરવામાજ નાદરશાહની સલામતી હતી. તે ફાગજીઆંની સાથે અગરજો નુંનું જીવતી રહેવા પામે, તો તેની જખાની ઓનરેબલ નવલશાહનો ખેદ ફાડી નાખે !! વાસતે નુંનુંની જીભ તેનું ખુન કરી બંધ કીધી છે. હીરાજી બેરીસ્ટર પોતાન

હક સામેત કરવા ચુનંદા બેરીસ્ટરો રાકી ચુક્યો છે, અને તેણે ઠેકાવ કીધો છે કે આ મુકદ્દમો કામ પડે તો તે પ્રીવીકાઉન્સીલ સુધી લેઈ જવો.”

‘મી. જેહાંગીરશાહ.’ અમુશીઠ બોલ્યા. “આવી કિસમના મુકદ્દમામાં ખુબ સાવચેતી રાખી કામ લેવું જોઈએ. ઇનસાફ તો દરેકને મલવોજ જોઈએ. ઇનસાફની નેમ ચુકાવવા હું આનાકાની કરતો નથી, અને હું માજીસ્ટ્રેટની ખુરસી ઉપર બેસી પૈસાદારને વધારે અને ગરીબને ઓછું માન આપતો નથી. પણ એક ચીજ તરફ હું હમેશાં ઇનસાફની નજરથી જોઉં છું, અને તે એજ કે ઇનસાફની અદાલતમાં થએલી ગફલતી, સાંમી બાજુવાલાને એવું નુકસાન કે જે છે કે પાછલથી તે ગફલતી સુધારવા છતાં તેને થાયલું નુકસાન સેઈજબી ઓછું થતું નથી. એક વખત ગુનેહગાર તરીકે કાંઈ નિરદોશ આદમી ઇનસાફની ગફલીતીથી પકડાઈ ગયો, અને પાછલથી તે પોતાનું નિરદોશપણ સામેત કરી છુટીતો ગયો, પણ તેને કપાલે કાલી ટીલી જે લાગે છે, તે જીંદગીના છેડા સુધી જતી નથી. કદાચ સામી બાજુવાલાઓ ધણીજ મંજખુત “એલીબી” સામેત કરશે તો——

“દરેક ખુનીઓ હંમેશા પોતાના બચાવમાં ‘એલીબી’ સામેત કરવા નીકળે છે.” જેહાંગીરશાહે કંટાળી જવાજ દીધો, “એલીબી” વગર એ લોકનો ખીજો બચાવજ નથી. “એલીબી” સામેત નહીં કરે, તો ખીજું શું કરે ? બચાવ તો ખરો ખુનીખી કરે અને એક ખોટો ખુનીખી કરે !! આ મુકદ્દમામાં એલીબીનોજ બચાવ રજુ થવાનો. અને તે ‘એલીબી’ કાંઈ નબલી નહીં, પણ ધણીજ મંજખુત ‘એલીબી’ સામેત કરવમાં આવશે. તે એવું સામેત કરશે કે “બહેવને ઢાહડે સાંજે હું બે ત્રણ જણાઓ સાથે એપોલો બંદર ઉપર હતો !! રાતે આઠ વાગે હું રીપન કલજમાં હતો !! નવ વાગે, ફલાના ફલાનાને ત્યાં તેવનના ફ્રેન્ડોની સાથે ટેબલ ઉપર હતો !!! અને દસ વાગે ફલાના ફલાનાની સાથે ગાડીમાંથી નીકળ્યો હતો !!!

હીયાં ગીયો હતો !!! ત્યાં ગીયો હતો !!! ‘ ઓહ હમઅગ !! શીયર નોનસન્સ—” માફ કરજો સાહેબ, તમે મારે હાથથી આ ખુનીને છટકાવશો !! હું તેને જરાખી વખત આપવા માંગતો નથી. હું તેને એક મીનીટખી વિચાર કરવાની તક આપવા માંગતો નથી !!! તમે મને વારંટ આપો અને જુવો કે હું કેવી રીતે માફ કામ ચલાઉં છું !!!”

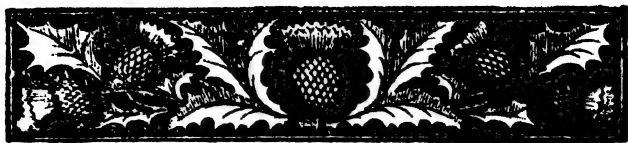
“ તમે કેવી રીતે કામ કરવાં માંગો છો જેહુંગીરશાહ ?” ખમ્મુસેઠે સવાલ કીધો.

“ તમારી પાસથી આજને આજ અને હમનાને હમનાજ હું એ છોકરાને પકડવાનું વારંટ મેલવવા માંગુ છું. ” ઇન્સપેક્ટરે જવાબ કીધો. “ એ વારંટ લીધા બાદ, હું તે મારા ગજવામાં જ રાખશ, અને આખા દાહાડામાં કાંઈખી કરી એક વખત હું નાદરશાહની નજરે પડશ. તેની આગલથી ચાલી જતાં તેને હસીને હું સલામ કરશ. એમ કીધાથી તેણે જરાખી શક પડનાર નથી. ત્યાર બાદ આવતી કાલે સહવારનું પોહર પડતાંજ હું તેને બીછાનામાં સુતેલો પકડશ. પકડ્યા પછી તેને હું બધી વાત બોલી કહી દેવશ, કે નાદરશાહશેઠ ‘એલી બીના’ ફાંફાં મારવામાં સાર નથી. સરવે વાત માલમ પડી ગઈ છે. આંઠ વાગે તમે ઘરમાંથી નિકલીઆ. આંટરોડથી સાડા આંઠની ત્રેનમાં બેસી નવ વાગાને સુમારે એલફીન્સટન રોડના સ્ટેશન ઉપર ઉતરી પડ્યા. અને ત્યાંથી પગે ચાલીને વરલીના બાણુનો તમે રસ્તો લીધો. સવા નવ કે સાડા નવે તમે નુંનુંને ઘેર પુગા. તમે દરવાજો ઉઘડાવી અંદર દાખલ થયા. તમે ખાવાનું તૈયાર કરવા તેણીને કહ્યું. તમે બે ચાર ‘પેગ’ બ્હીસકીના ઓટી ગયા. અને દસ વાગા અગાઉ તમે નુંનુંનું ખુન કીધું. ખુન કીધા પછી તમે પેતી પેતારા અને કપાટ ખખરીથી ઉઘાડીઆં. તમે મેહુરી મલેસરી અને નખલશાહ નાનાવટીના કાગળને માટે શોધ કરવા માંડી. ત્યાર પછી ઘોલીઆ તરાઈ અને ગોદરાના ગલેપ ફાડી, તેમાં શોધ ચલાવી. બંને તમુને તે કાગળમાં મલીઆં,

અને તમે તે કાગજીઆં ગુંગુંના ચુલામાં બાલી નાંખીઆં! દરવાજા બંધ કરી બાહરથી તાલું મારી કુચીનો રસ્તો કરી તમે વટેણા વાવી ગયા! પણ તમેએ તે દીવસે રાતના ‘ફલેત હીલ’ અને ‘નેરોટોના ખુટ’ તથા પાઘડી અને કાલી બનાતનો દગલો પેહડવામા, અને વલી રેસમની છતરી સાથે રાખવામાં જબરી. હુલડાધ કીધી હતી!”

“એ તમારો હેવાલ કાઇંખી ‘એલીખીને’ ઉલટાવી નાખવા પુરતો છે, એમ હું ધારણું જેહાંગીરશાહ.” ખમુશેઠ વિચાર કરી બોલ્યા. “તમારી તકરારને વળુદ આપી હું તમને નાહરશાહ નવલશાહ હીરજી નાનાવદીને, ગુંગુંના ખુની તરીકે કેદ કરવાનું વારંટ અને તે સાથ ગુંગુંના મકાનની ઝડતી લેવાનું હુકમનામું આપુ છું.”

પ્રકરણ ૧૧ મું.

નવલશાહ હીરજીત કરાંચીથી આવી પુગવું.

હીરાજી હીરાભોગી સમયની મુલાકાત પછી નાદરશાહની હાલતમાં મોટો ફેરફાર થઈ ગયો હતો. તેનો સદાનો હસતો ચેહરો ઉદાસ દેખાવા લાગ્યો, તેના હોઠ અને ગાલ ઉપરની લાલી ઉડી ગઈ, તેની આંખમાં દીપતી હંમેશની ખુશાલી ઝાખી થઈ ગઈ, અને પોતાનો સદાનો મોજલો સ્વભાવ અને કલ્પ તથા વારીવંતર જવાનું છોડી, પોતાના ઓરડામાં બંધ બારણે તે વિચારમાં પડ્યો, અને દરેક પક્ષે કરાંચીથી પોતાના બાપ નવલશાહના આવવાની તે ઇનતેજથી રાહ જોવા લાગ્યો.

પણ આજે દીલ્લયમનમાં દોડધામ ચાલી રહી છે. નોકરો અને નફરો, માલીઓ અને મસાલો, બટલરો અને બગરચીઓ, સરવે હીયાંથી ત્યાં ઉલટમાં આવી દોડધામ કરે છે ! રામોસીઓ દીલ્લયમનના દરવાજા ઉપર ખરેખાટ થઈ ઉભા છે ! દીલ્લયમનના શાહબગરચીઓ રસતઈ પોપટી અને કાવસ ડાકરી, "આવર-ચીખાનામા તરેલવાર રાંધવાની તૈયારી કરે છે. રૂના દલાલો, અને કોલસાના મુકાદમો, પ્રેસના ઇજનેરો અને મીલના મેનેજરો ઉપરાંત બેસુમાર ખુશામતના ખોરીઆંઓ દીલ્લયમનના ઓટલા ઉપર હીયાંથી ત્યાં ફરતા ફરે છે !

જલુ એટલી બધી ધમાલનુ કારણ ?

કારણ કે ઓનરેબલ નવલશાહ હીરજી કરાંચીની મુસાફરીથી આજે પાછા ફરે છે. તેવનનો આવવાનો વખત થઇ ગયો છે. આગબોટ 'કાવાદાના' અંદરમા આવી લાંગરી છે, અને તેવનને લેવા માટે ધાકજી કોચમેન શેઠની ટુઅરના ચાકની નવી વેલાતી લેનડોને સફેદ ઘોડાની જોડી જોરી ગયો છે. નવલશાહ શેઠને માન આપનારા—અર કહીએ તો તેવનની ખુશામત કરી પેટ ભરનારા—તેમના ઓલખીતા પારખીતા, અને વેપારીઓ તેવનને સલામ કરવા માટે દીલચમનના દીવાનખાના અંદર આજે એકઠા થયા છે.

અંતે વાત જોવડાવી, ડોલા તનાવી, નવલશાહ શેઠ આવી પુગ્યા. તેવનની ગાડી વરનડા આગલ આવી પુગતાંજ, માટીઆ, મેહમન અને વાણીઆ વેપારીઓ તેવનને નમીનમી સલામ કરવા લાગ્યા અને તેવનની ગાડીનું ખારણું કોચમેન ઉંઘાડે, તે આગમજ તેવનના રમુજ અને દીલપસંદ દોસ્ત ટેમુલજી ટોમટોમે વરનડા ઉપરથી ઉતરી ઝટ દધ ખારણું ઉંઘાડ્યું. નવલશાહ શેઠ ગાડીમાંથી બહાર નિકળ્યા અને તેજ વખતે ટેમુલજી ટોમટોમ તન તન ગજ નમી નમીને નવલશાહને સલામ કરવા લાગ્યા.

“ઉતરો, સાહેબ, ઉતરો.” ટેમુલજી, જેવનનું કામ નવલશાહને મસકા લગારવા સાથે રમુજ આપવાનું હતું, તેવન રમુજ ધપે બોલ્યા. “જરા આસતે રહીને સાહેબ. ”

“કેમ માનકજી માકરી.” નવલશાહે ગાડીમાંથી ઉતરતાં જવી નજર માનકજી ઉપર પડી તેવુંજ પુછ્યું. “ કેમ છે ? બધાં છોકરાં ખુશ ! ”

“ સાહેબના હકમાં હુવા ગુજરે છે.” માનકજી માકરીએ ખુશામત કરવા માંડી. “શું ખુદાયનો ખેત્ર ! ગઇ રાતના મારી ખુચી શીરીન સીપલીએ સપનો જોયા ને મને વસીદે મોહને ઉઠતાં વાર

કેલું કે ‘પપા, મોટા શેડને આને મેં સપનામાં હસતાં જોયા, અને તેવને જાણે મને શેડેન્ડ કીધી.’ મેં ધારીયું કે આને આપ સાહેબ સીધારીઆ હોવો તો દરશન કરી આવું ! દાઢરના બંદા હોવો તો માનજો મુરખી, મારી સીપલીનો સપનો રામજાન ખરો પડ્યો !”

“ અંહ ! એમ કે ? ” નવલશાહુ આગલ ચાલતાં બોલ્યા.

“ એના હવે જલદી લગણુ કરી નાખો માકરી સાહેબ.”

“ હાજી. તમારી મેહરબાની છે તો ચંદ્રોજમાં ! ” માકરીએ બોલ્યાનું મુક્યું.

‘ મોટા શેડ, માનકજી માકરીને મુકી આગલ ચાલ્યા, અને માનકજી માકરીના જવાં અનેક પુછડાંઓ સાથ વાત કરતા, કોઈને કાંઈ અને કોઈને કાંઈ જવાબ દેતા, દીવાનખાનામા પોતાની ટેબલ આગલ જઈ બેઠા, અને જમ જમ તેવનની નજર દલાલો અને મુકાદમો ઉપર પડતી જતી તેમ તેમ તેઓ તન તન ગજ વાંકા વલી તેમને સલામ ઉપર સલામ કર્યા જતા હતા.

અંતે ખુશામતખોરાઓનો તમાશો પુરો થયો. વેપારી, દલાલો અને મુકાદમો રવાને થયા, અને ફક્ત આઠ કે દસ પુછડાંઓ નવલશાહુશેઠ સાથ ટાહેલાં ટપ્પા કરતા હતા, તેવામાં રસતાઈ પોપટીએ દીવાનખાનામા આવી પાયદસ્ત પોકારનારના જવા મોટા અવાજે ઘાંટુ પાડી ખુમ પાડી :—

“ નાસતો ટેબલ ઉપર બીજાઓ સાહેબ.”

આ અવાજ સાંભલતાંજ માણેકજી માકરી, ટેમુલ ટોમટોમ, ખર્શોદજી ખડખાવરખા, કાવસજી ચટ્ટા, અરદેસર અંડુસ અને બીજાઓના મોહડાંમાં પાણી છુટવા લાગ્યાં, અને જવા મોટા શેડ ખુરસી ઉપરથી ઉઠ્યા, કે સરવે જન ઇસકોલના છોકરાઓ માફક ‘દરેન્ડઅપ’ થઈ શેડની પછવાડે જસવાના દીવાનખાના તરફ ગયા અને એક એક પછી નાસતાની ટેબલ ઉપર ગોઠવાઈ ગયા.

ટેબલ ઉપર મોટા શેઠની રાહ જોતો નાદરશાહ ગમગીન ચેહરે બેઠો હતો.

નાદરશાહ ઉપર નવલશાહની નજર પડતાંજ તેવને લાડથી હસીને પુછ્યું “કેમ શેઠ ત્યારના ક્યાં હતા? સાહેબ કંઈ દેખાયા નહીં?”

નવલશાહ શેઠને પોતાની તરફ આવતા જોઈ નાદરશાહ ખુરસી ઉપરથી ઉઠી સામે ગયો, અને મોટાશેઠની પાછલ ઉભેલું પેલા ખુશામતીઆઓનું આખું સરખસ આ નાહલ્લા શેઠની નવી ખુશામત કરવા પડ્યું. નાદરશાહને તેઓ એકએક ગળ નમી હસી હસી સલામ કરવા લાગ્યા. જેના બાપને ત્રણ ત્રણ ગળ આ ખુશામત ખુશામતીઆઓ નમે, ત્યારે તેના દીકરાને એકથી દોહડ ગળ નમવું તો જોઈએ ખરું!

“મારી તખીયત ઠીક નેથી સાહેબ.” નાદરશાહે અનમનીયો જવાબ દીધો અને નવલશાહ પોતાના દીકરાની આંખોમાં ટીકી ટીકી જોવા લાગ્યા.

ટેબલ ઉપર ખાનાર તો ફક્ત નવલશાહ અને નાદરશાહ તથા પેલા ફાકટીઆઓમાં પાંચ કે સાત જન ફક્ત હતા, પણ ટેબલ ઉપર ખાવાનું બાવીસ જનને પુર પડે તેટલું હતું.

‘બનામે યઝદ કરો’ સાહેબોનો અવાજ નિકલતાંજ પેલા ખુશામતીઆ ગીડો ‘ચીસ’ કરવા ટેબલ ઉપર કુદી પડ્યા.

નાદરશાહની હાલતમા થાયલો ફેરફાર જોઈ નવલશાહ વિચારમા પડ્યા હતા, તેટલાં પેલા ‘બાહુ કરકર’ જેવા લુખ્યા ખવીસેએ લામબે હાથે ટેબલપર બીછાવેલી રકાબીઓ, એવીતો સાફ કરવા માંડી, કે પાછલથી તે રકાબીઓને ધોવાની ઘણી મુશકેલી પડી નહીં.

નાદરશાહની ખરી શક્તિથી નવલશાહશેઠ બિલકુલ એખમુર હતા, પણ તેની ઉદાસી માટે તેવન એકજ ઐટકલ કરી મનમાં

બડબડ્યા. “ વરી એને પેલી ડુકરી હેડે ચહડી હોશે ! ! હજી પેલી જીજીધાધાવારી જીલુનો પીછો એ છોડતોજ નથી ! ”

“નાદરશાહ શેઠ તમે ધણાજ લેવાઈ ગયેલા લાગેછ સાહેબ ? ” કાવસજી ચઢેલા જરા ચેંગા મેંગા થઈને બોલ્યા.

“ જાઓ બેટા અમથા બેસી ‘શુ’ કરોછ ? ” નવલશાહે નાદરશાહને ટેબલપરથી જવાની રજા આપી. “ ચાલો હું આયો તમારી પછવાડે. ”

“ જેમ તમારો હુકમ. ” નાદરશાહ આપના હુકમ પ્રમાણે ટેબલ ઉપરથી ઉઠી પોતાના ઓરડામાં જઈ વિચારમાં પડ્યો, અને થોડીવારમાં નવલશાહે દાખલ થઈ બોલવા માંડ્યું:—

“ કેમ નાદીર, એ શું દેંગ !! જે તુને કેટલી વખત કહ્યું કે એ રોકડયાં હરમાનનો તું પીછો છોડી દે ! પણ તારે મન હતું જાણે ઘાસ કાપું! એ ધોધાવારાંએ પાસે બીચુંછ શું ! એ વિચારમા ને વિચારમાં રખે તારું બેજી ખીસી જાય તેનો મને મોટો અફસોસ છે”

“ પણ બાવાજી—”

“ પણ દીકરાજી તું કેહવા શું બેડો છે.” નાદીર કાઠખી તકરાર કરે તે આગમજ નવલશાહે પાછું બોલવા માંડ્યું. “ કેવી કેવી મુસીબતે અને શું શું મેહનતે મારાં આપદાદાની ઇજ્જત અને આબરુમા વધારો કરી મારા પુરાના ખાંદાંનતુ નામ રાખવાની હું વેતરન કરેછ, અને તુ તો તે ખાંદાંનના નામ અને ઇજ્જત ઉપર પાણી ફેરવવાની તજવિજ કરેછ. તું જાણેછ દીકરા, કે હું કરાંચી શુ કામ ગીચો હતો ? અવરનરને મલવા સાફ ? મારી મોટી ખાએશ અને છેલ્લી ઉમેદ છે, કે મરવા આગમજ મારા ખાંદાંન માટે બારોનેટનો ખેતાબ હું મેલવું. પણ તું શુ મારા ખાંદાંનતું નામ રાખવાનો હતો !! તુને તો તારી બધરીના સુખની ફીકર પડી છે. પણ ખરા ખાંદાંની નખીરાએ બધરીના સુખ કરતાં પોતાના કુલની ઇજ્જતને

વધારે ચાહે છે. જીજીધાધારાંઓ પાસે બરડું છે શું ? ખાવાની ખાકળી નથી ! તુને કાંઈ તેવીજ ઉંચાં ખાંદાંનની અને તંવંગર આપની દીકરી હું અપાવવા માંગુ છું !”

“પૈસાની કિમતથી ખરો પ્યાર ખરીદી શકાતો નથી આવાજ.”

નાદરશાહે જવાબ દીધો.

આવી રીતની ટપાટપી ઘણો વખત આપ દીકરા વચ્ચે ચાલી અને અને નવલશાહશેઠનો મીઠાજ હાથથી જતો રહ્યો. તેવન ગુસ્સામા આવી ખુબ પાડી બોલ્યા:—

“ચુપ બેઝુનીઆદ મુગો રેહ નહીં તો———

“મારી ખુનીઆદમાં ફરકના હોયા વગર તમે કદીખી મને બેઝુનીઆદ કહેવો નહીં.” નાદરશાહે ભરમમાં જવાબ દીધો, અને નવલશાહ તે ભરમભર્યો તાણો સમજી ગયા.

“હું બેઝુનીઆદ છેક નહીં? મારા મુરખી મારે તમારી સાથ કાંઈ અગતની વાત કરવી છે. જીજીધાધાના ખાંદાંનને તે વાત સાથ કાંઈ સંબંધ નથી.”

“વધી શુ નવી વાત છે.” નવલશાહ ડંડા પડી બોલ્યા.

“મારા મુરખી.” નાદરશાહે એકદમ વાત ચલાવી. “તમારી ગેરહાજરીમાં એક નહીં ધારેલી બેદબરી ખીના મારા જાણવામાં આવી છે. હીટ્લુમાઈ હીરાભોગોની ઉપર તમોએ લખેલાં સરવે કાગળે મેં વાંચ્યા છે.”

જાણે એક સરપનો ડાંખ નવલશાહને લાગ્યો હોય ! જાણે આસમાન ફાટી નીરંતર ઉંદા દોળખતો એક સીહાગાર તેમની નજરે પડ્યો હોય ! જાણે વીજલીના એક અતી જોરેમંદ ચમકારાથી તેમના બદનના બે ટુકડા થઈ ગયા હોય, તેમ તેવણ ચમકી ઉઠ્યા, અને ઉઠ્યાંને વાર તેવન નાદીરને તેની આજુમાથી મળ્યુત પકડી એકદમ ધીમે અવાજે બોલ્યા:—

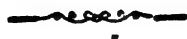
“ હીરાભોગીની હીલ્લુ ! ચુપ ! મુગો રેહ ! હીયાં કોઇ સાંભલશે !!! ”

“ હું એ વાત આને કરનારજ નહી હતો.” નાદીરશાહે કહ્યું.
“ પણ તમે મને ફરજ પાડી છે. ”

“ મુગો રેહ નાદીર.” નવલશાહે ધીમે અવાને કહ્યું. “ચાલ મારી સાથે અમાસીવાલા ઓરડામાં. ત્યાં આપણી એ વાત કોઇ સાંભલનાર નથી. ”

નાદીરનો હાથ પકડી નવલશાહ ઓરડામાંથી નિકળ્યા અને જતાં જતાં રામોસીને, હુકમ કીધો:—

“ રામોસી, કોઇની છોટે શેફકો ઇયા હમકો મીલનેકો આવે, તો કેહના કે દોનો સાહાબ ધરમે નહી હયે. ”

પ્રકરણ ૧૨ મું.

પાપ કુટીયું ખરું !

ક પલ અંદર નવલશાહશેઠ બધો મામંતો સમજી ગયાં. એટલુંજ નહીં; પણ એક પલ અંદર કેવી રીતે કામ લેવું તેનો વિચાર કરી, તેના સેવક ઉપરથી તેવન એકદમ આવી ગયા.

એમ એક પલમાં બધી ખીનાનું સમજી જવું; અને એક પલમાં કેવી રીતે તેના બાપમાં કામ લેવું તે નવલશાહ જેવાં માણસ માટે મુશ્કેલ નહીં હતું.

પોતાની જવાંનીની જાહેલી અને મુરખાઈથી બની ગયલાં એક અવિચારી કામ ઉપર આજે વીસવીસ વરસ થયાં નવલશાહ વિચાર અને વમાસન કરતા હતા, અને દરેક દીવસે અને દરેક પક્ષે તેવણ પોતાના આગલાં કરમનો ભરમ ફુટવાની વધી રાખતા હતા.

ચીંગારીમાંથી આગ, અને ટુંકમાંથી વંટોળીઓ ઉઠવાની તેવણની વધી અંતે આજે ખરી પડી છે. હવેજ પોતાની ખરી હાલતને ચીતાર પોતાની નજરે જોવાની તેવણને જોગવાઈ મલી. પ્રિતની ખુમારીમા મસ્ત થઈ ગયેલા નવલશાહ, હીંદુખાઈ ઉઢે ચેહરી મલેસરી ઉપર જે જે કાગળો લખ્યાં હતાં, તેને માઠે તેવણ પોતાના મનમા પોતાને હજારોહજાર કહુવા હવે દેવા લાગ્યા, અને પોતાના આવા ધીકતા વખતમાં આ નધારેલી નામોશી, હીનપરતી અને ફજીયતીનું ભોપાલું ફુટેલું જાણી અતીશય દુઃખી થવા લાગ્યા.

મારાં પ્રિય વાંચનાર સવાલ કરશે, અને તે એક ખુદરતી સવાલ છે, કે નવલશાહ જેવા એક બાહોશ, હુશીઆર અને દુરઅદેશ આદમીએ પોતાને હાથના કાગળે હીંદુઆધના હાથમા આજ સુધી રેહવા કેમ દીધાં ? અને જો એવાં કાગળે હીરાભોગીની હીંદુ પાસે રેહી ગયાં હતાં, તો તે મેલવવાની શું અત્યાર વેર કાંઈખી તજ વિજ નવલશાહે કીધી નહીં ? શા માટે તે કાગળે હીંદુ પાસથી પાછાં મેલવી નવલશાહે ફારી કે બાલી નાખ્યાં નહીં, કે આજે આવી ફિનપસ્તી અને નામોશીમા તેના જેવા એક માનવંત નરને આવવું પડતે નહીં.

પણ એમ બોલવું અને એવા વિચારો કરવા ધણજ સહેલ છે. કાંઈને માટે કાંઈખી વિચાર કરવામાં કે તેને કપકો આપવામાં સોકોનું કાંઈજતું નથી. પારકાઓત્રી ખરી હાલતનો કાંઈખી ખ્યાલ તેઓ કરતાં નથી અને ઝટ દંધ પરવારતાઓ સેંહકડો શીખામણો દેવા હંમેશા ખાહર પડે છે.

એક સોહામણી સીકલ ઉપર જ્યારે કાંઈ મોહી પડી પોતાની ખરી હાલત ભુલી જાય છે, ત્યારે તે એમ સમજે છે કે તેની પ્રિત નિરંતર અને તેનો પ્યાર અથાગ અને અપાર છે. ભુત અને ભવિશનો ખ્યાલ ભુલી તે વરતમાનનીજ ફિકરમાં પડે છે.

મેહરી મલેસરી ઉરે હીરાભોગીનો હીંદુની પ્રિત જ્યાંસુધી નવલશાહના જીગરમાં તાજ રહી, ત્યાં સુધી તે કાગળે તેણે હીંદુ પાસે માંગવાની દરકાર કરી નહીં, અને તે કાગળે માંગવાની તેને જરૂર હતીખી નહીં. પણ ત્યાર બાદ આંઠ વંરશની મુદત વધી ગઈ, અને તે આંઠ વરશના અરસામાં જ્યારે નવલશાહે હીંદુને એવકા અને નીમખહરામ બનેલી જોઈ તેની સાથનો પોતાનો સંબંધ સંજ્ઞા દુટ્ટો કીધો, ત્યારેજ તે કાગળે પાછાં મેલવવાની તેને સુખ આવી. ત્યારેજ નવલશાહે પોતાની ભુલ પોતાની નજરે જોઈ

અને ત્યારેજ પોતાને ઠગાયેલો જાણી પોતાનાં કાગળે મેલવવાની તે તજવીજમાં પડ્યો.

પણ તે વખતે બહુ અસુર થયું હતું. ખરેખર તે વખતે ઘણું મોડું થયું હતું.

પોતાના પાપી પ્યારનાં, સ્ત્રીકાં, અને હિંમતની હક્કિતવાલાં કાગળે મેલવવા તેણે ઘણી તદખીરો કીધી, પણ એક યા બીજાં કારણથી તે મેલવી શક્યો નહી.

જેની પ્રિત માટે પોતાની જીંદગીનો તેણે નાશ કીધો હતો, જેના હાથમાં તેણે પોતાની જીંદગીના બેદખરમની ચાવી આપી હતી, તેને એવકા બનેલી જાણી તે ગુનેહગારની સીકર કદીખી નહી જેવાનો કેડાવ કીધેલો હોવાથી, નવલશાહ પોતે તે કાગળે માંગવા હીટલુઆઇ પાસે ગયાજ નહી. એ એક કારણ હતું. બીજું કારણ હીટલુ ઉપર ઉપજેલો નવલશાહનો કરોધ અને કેહર હતો. પોતાની એવકા દીલદારની પાસ તે કાગળે માંગવા નવલશાહ જાય, અને હીટલુ તેવણને સમજાવી લીએ તો? હીટલુની એવકાઈથી નવલશાહને એક કારી જખમ થયો હતો. પણ તે એવકાઈ ઘણીજ અસુરથી તેવણને માલમ પડી, સખખ છોકરાઓની અદલાઅદલી થઈ જવાને આજ સુદત વહી ગઈ હતી, જેથી નવલશાહને ‘ગલે ગાંક અલે મોહકે ડુઆ’ સમાન વાત બની હતી. વહી કોઈ ત્રીજાં આદમીને વચમાં નાખી એ કાગળે મેલવવાનું કામ તેવનને જોખમ ભરયું લાગ્યું હતું.

આજે નહી અને કાલે ! આ નહી અને બીજે મહીને ! વખત પાણીની રેલા મીસાલ વહી ગયો, અને હીટલુ પાસેથી પોતાની પ્રિતવાલાં કાગળે પાછાં મેલવવા માટે અંતે જ્યારે ઘણુંજ મોડું થયું, ત્યારે નવલશાહે એકજ સધીઆરો પોતાના દીલમાં માની લીધો કે એ ભરૂમ ફાડવામાં મારા કરતાં વધારે તુકસાન મેહુરીને થશે. મારા છોકરા કરતાં એનાં ફરજંદને વધારે તુકસાન થશે, અને મેહુરી

કદીબી પોતાના જનીતાં ફરજંદને એટલું બધું તુકસાન તે ભરમ ફેડી કરશે નહીં.”

નવલશાહના દીલને એ તો ફક્ત એક સધીઆરો હતો. તે જાણતો હતો કે તેનો ભરમ ફક્ત ચાર જનને માલમ હતો. તુંતું, મેહરી, લીમખકરો અને પોતે. એ ચારમાથી ફક્ત લીમખકરો મરણ પામ્યો હતો, અને આઝી ત્રણ જન જીવતાં હતાં. એ ત્રણ જનમાથી તુંતુંતું મેહરું નવલશાહે પૈસાના જોરે બંધ કીધું હતું. વંરલીના બાણ ઉપર જ્યારથી તે આવી વસી હતી, ત્યારથી તે નવલશાહને માથે પડી હતી, અને નવલશાહ તેની તમામ હાજતોની વેક કરવા જરાબી આનાકાની કરતા નહીં હતા.

પણ ‘દેસખાઇ દરવાજા જોણે ખાંધે બાંધેલા’ તે એટલી ગોઠવણ ઉપર સંતોશ પામી એસે તેમ નહીં હતું. પોતાની જાંદગી દરમ્યાન આ બેદ, કાંઈબી દીવસે કુટ્યા વગર રેહનાર નથી એમ નવલશાહની પુરેપુરી ખાતરી હતી.

પોતાને માથે ઘેરાઈ રેહતું એ બલ્લાનું સીંહા વાદલ કાંઈબી ગગડાટ કીધા વિના, વગર ચેતવણીએ કાંઈબી વખતે ફાટી તેમાંથી આફતનો વરસાદ વરસવાની તે વધી રાખતોજ હતો, અને અંતે દુરઅંદેશ નવલશાહશેઠની તે આગાહી આજે ખરી પડેલી આપણે જોઈએ. આજે તે બલ્લાનું વાદલ ફાટ્યું છે, અને હવે આફતનો વરસાદ તેની ઉપર વરસવો શરૂ થયો છે.

પોતાની દુઃખખરી હાલતથી નવલશાહશેઠે હાર ખાધી નહીં. પોતાની ખરી હાલતનો સેહજબી ખ્યાલ કાંઈને ધ્યાવવા તેવને દીધો નહીં. તેણે પોતાનો મીઠાજ કંઠોજ રાખ્યો, અને સેહજબી દલગીરી તેવને પોતાના ચેહરા ઉપર પ્રગટવા દીધી નહીં.

“ એસ દીકરા.” અગાસીવાલા ઓરડામા દાખલ થઇ અંદરથી દરવાજા બંધ કરી નવલશાહે નાદીરને કહ્યું. “ કાંઇ ફીકર નહી. તું ગભરા ના. ઠંડો પડ. નાદીર એ કાગળો વિશે તુને કેમ ખબર પડી તેની તમામ હકિકત અવલથી આખર સુધી મને કેહ ? ”

નાદીરશાહે પોતાના આપની આગલ સરવે હકિકત રજુ કરી કહ્યું :—

“ ગયા સોમવારે સહવારના એક જવાન શખસ મારી મુલાકાતે આયો. તેણે અજીદ થઇ મને એક ખાનગી વાત સાંભળવા કહી. તેણે મને કહ્યું કે ‘ હું (નાદીર) તમારો હકદાર દીકરો નંથી!’ તમારા હકદાર દીકરાનો હક છીનવી તમે તેની જગા ઉપર મને (નાદીરને) લાવી બેસાડ્યો છે, અને નાનાવટીના ખાનદાનનો ખરો અને હકદાર દીકરો અને વારસં બીજોઝ ઘણી છે.”

“ અને નાદીર, તેં એ ઠંડે કલેજે બધું સાંભલીઆ કીધું? ” નવલશાહે પુછ્યું. “ તે પોરીયાને લાત મારી, તુંએ બાહર કાંય નહી કાહડ્યો ? ”

“ હું તેને કાંઇથી જવાબ આપું તે આગમજ તેણે મારા હાથમા એક પછી એક કેટલાંક કાગળો આપ્યાં, અને મને કાંલાવાલા કરી કહ્યું કે, મારે તે કાગળો ધ્યાનથી ચીપીચીપી વાંચવાં.” નાદીરશાહે પોતાના આપને જવાબ દીધો.

“ અને તે બધાં કાગળો તેં વાચી તેને પાછાં આપ્યાં!” નવલશાહ બોલ્યા. “ તેં તે ફરી કાંય નહી નાખ્યાં ? ”

“ તેમ બને તેમ નહી હતું.” નાદીરશાહ બોલ્યો. “ અને તેમ કરવાનો મને કદાચ લાગ ફાવતે, તોપણ હું તેમ કરતે નહી. મેં તમારા હરફ તે કાગળ જોતાંજ બોલખી કાહડ્યા.”

“ અને બોલખીને શું કીધું ? ” નવલશાહે પુછ્યું.

“ઝોલખતાંજ તે કાગજ મેં પાછાં તેને સ્વાધીન કીધાં.” નાદીરે જવાબ દીધો. “મેં તેને કાંઈખી જવાબ દીધો નહી, પણ તમે કરાંચીથી પાછા ફરો તેટલાં બે, ચાર દાહાડા તેને સખર કરવા મેં કહ્યું. હવે સાહેબ હું તમને એટલુંજ પુછવા માગુંછ, કે એ વાત ખરી છે કે ખોટી !! સીગનપોરની ધરમસરામા છોકરાની અદલઅદલ તુંતુંએ કીધી હતી કે નહી, તે મારે જાણવું છે.”

“હા, નાદીરશાહ.” નવલશાહ નિરાસ થઈ બોલ્યા. “વાત ખરી છે. તારી આગલ હવે હું છુપાવવા માંગતો નથી, સખબ, જે જે કાગળો મેં તારી માય મેહુરી મલેસરી ઉપર લખ્યાં હતાં તે બધાં તેં વાચ્યાં છે.”

નાદીરશાહનો જાવો શક અંતે ખરો પડ્યો, અને પોતાના બાપને મોહડેથી ખરો એકરાર સાંભલી; એક ઉંડી હાથ મારી ખુરસી ઉપર બેસી જઈ બોલ્યો:—

“બાવાજી. તમારું કહ્યું ખરૂં છે. તમારાં બધાં કાગળો મેં વાંચ્યાં છે, અને એક છેલ્લાં કાગળમાં તમે મારા માયને લખીયું છે, કે તેવને છોકરાને તુંતુંને સવાધીન કરવો, અને તુંતું સીગન પોરની ધરમસરામાં છોકરાને અદલઅદલ કરશે. પણ સીગન-પોરની ધરમસરામાં છોકરા અદલાયા તેના વિશે એકખી કાગળ પાછ-લથી મારાં માય ઉપર તમે લખ્યું નથી, તેનું શું કારણ ?”

નવલશાહને આ વાત ખરેખર નવેસરથી નવાઈ જેવી લાગી! તેવણ તુરતજ સમજી ગયા, કે નાદીરશાહે બધાં કાગળો હજી વાંચ્યાં નથી. અને હીટલુ હીરાભોગીની એવફાઈ માટે તેવણે જે કાગળ હીટલુ ઉપર લખીયું હતું, તે નાદરશાહના વાંચવામાં હજી આવ્યું નથી.

“ત્યારે તેં શું વાંચ્યું દીકરા ?” નવલશાહે પુછ્યું. “કદાચ બધાં કાગળ તેં ખરાબર વાંચ્યાં નહીં હશે.”

“ નહીં બાવાજી. ” નાદોરશાહે ખાતરી કરવા બજીદ થઇ કહ્યું.

“ મેં બધાં કાગળો ચીપી ચીપી વાંચ્યાં છે. ”

“ ત્યારે તો કાંઇ ફિકર નહીં દીકરા. ” નવલશાહને નવી ઉમેદ આવી. “ એટલાં ઉપરથી કાંઇ છોકરા બદલાયા છે એમ સરકારમાં સામેત થઇ શકનાર નથી. મને લાગે છે, કે તારી માય ઉપર પાછલથી મેં જે કાગળો લખ્યાં હતાં, તે તેણીએ ફારી નાખ્યાં હશે. બસ બસ, તારા હકને કાંઇ ધમ્મ પોહચનાર નથી. એક માણસ પોતાના વિચારો કાગળ ઉપર લખે, અને પાછલથી તેને કાંઇ વાહર આવે તો પોતાના વિચારો ફેરવી નાખે !! એ બનવા ભોગ છે નહીં નાદોર ? આપણુ આપરો બચાવ એજ ‘ ઝાંડુડ ’ ઉપર કરશું. ”

નવલશાહને મન આ. નવી હિંમત હતી. અને તે હિંમત ઉપર તેવણે પોતાના દુશમનો સાંમે લડવાની અનેક ઉમેદો આંધી.

પણ ઉમેદ આધવી એ એક વાત છે, અને ઉમેદ પાર પડવી એ બીજી વાત છે. નવલશાહે પોતાની ઉમેદ આંધી, એટલે તે ઉમેદ પાર પડી એમ કાંઇ હતુંજ નહીં. તેવણુ મનમાં ઘણાજ પસતાવા લાગ્યા, કે નકામુ ઉતાવલમાં નાદોરશાહ આગલ તેવને કબુલ કરી દીધું કે સીગનપોરની ધરમસરામાં છોકરા બદલાયા હતા. વંડી વધુ તેવણે એવી ગણતરી નક્કી કીધી, કે મેહુરી મલેસરી ઉરફે હીરાભોગીની હીટલુએ કેટલાંક ઘણાંજ અગતના કાગળો ફારી નાખીયાં છે, કે જે કાગળો છોકરા બદલાઇ ચુક્યા પછી તેવને તેની ઉપર લખ્યાં હતાં. પણ આ ખાનગી કાગળો હીરાભોગીની હીટલુએ શા કારણથી રહી રહીને છેક આટલી લાંમખી મુદતે બાહર કાઢયાં હશે ? *

કદાચ તે મરી ગઇ હશે, અને તેના મુવા પછી આ કાગળો પેલા છોકરાના હાથમાં આવ્યાં હશે.

હીટલુ મરી, ગઇ હશે. એ વિચાર કરતાંજ નવલશાહનું દીલ નમેસરથી રજાંદા થઇ ગીધું અને એક ઘડીમાં હીટલુની આગલી

મોહજત તેવનને હૈડે ચઢી આવી, અને તેજ વખતે તેવણુ મનમા બડબડવા લાગ્યાં:—

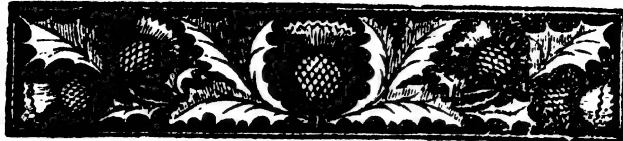
“આહ! મેહરુ તું મુઘ અને તારો છેલ્લો સેજદો કરવાખી હું નહી પામ્યો !! મરતી વખતેખી તેં મને યાદ નહી કીધો !! એવી તુ પારકાંની મોહજતમા પડી, કે તે ચંડાલે તાર ચીત ચોરી લીધું અને મારા તરફ તુને એવકશ થવાની ફરજ પાડી ! હાય !!”

“બાવાજી એ તમે શું વિચારમા છો ?” નાદીરશાહે પોતાના આપની હાલત જોઇ સવાલ કીધો.

“કાંઈ નહી બા.” નવલશાહે તુરતજ જવાબ દીધો. “પણ હું એમ પુછ્યુ દીકરા કે એ વાત તારી આગલ કોણુ લેધ આવ્યું !”

“તે પોતે આયો હતો;” નાદીરે જવાબ દીધો. “મારો પોતાનો ભાઈ ચાલી ચલાવી એ વાતનો ભેદ જોલવા આયો હતો. તમારો પોતાનો હકદાર દીકરો. હીરાજી બારીસ્ટર!”

“તેજ હીરાજી, જને તારી માએ પાલીપોસી મોટો કીધો હતો; વેલાત મોકલીઓ હતો; અને જને બેરીસ્ટર બનાવી દીધો હતો.” નવલશાહ બોલ્યા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

શેઠ ઉપર ઘાડ ધંધરી.

ઉછેર્યો.”

નવલશાહના આ સખુનો સાંભલી નાદીરશાહ ગમગીન થાઇ બોલ્યો :—

“ બાવાજી જે અન્યું તે અન્યું. હવે નફાંમી હુજત કરવામાં સાર નથી. તમારા હકદાર દીકરાને તેની ખરી જગ્યા ઉપર મારે આવવા દેવો જેઘઝે. તે ભણે આવે. તે તમારો હકદાર વારસ અને ખરો દીકરો છે. તમારા સુખ ઉપર, તમારા પ્યાર ઉપર, અને તમારાં ખાંદાંનનાં નામ ઉપર મારો હવે સહેજખી હક નથી. તેને આવવા દો. તેને એ સઘણું લેવા દો. હું ખુશીથી મારી માયની ગોદમાં દબાવા જવશ. તમારાથી છુટા પડતાં મને ધણું અસીખુ લાગશે. આ મેહલ, આ મદ્રાન, આ ગાડી ઘોડાની જંહોજલાલી અને માન તથા ઇજ્જત, એ સરવે મને ખોવાં પડશે. પણ એ સરવેના કરતાં વધારે કીમતી, એક વાહલી માય, મારી ખરી અને સાચી માયને હું નવેસરથી મેલવશ. એ મને સડથી વધારે સનોશ છે.”

“નહી નાદીર, તેમ કદીબી હું બનવા દેનાર નથી” નવલશાહ જીકર કરી બોલ્યા. “તેમ બનશેજ નહી. જે થવાનું હોય તે થશે, પણ નાનાવદીવાલાના ખાંનશાનના નખીરા તરીકે નવલશાહ હીરજીનો વારસ નાદીરશાહ થશે. જોઈએ તે થાય ! હું ખાવસ નહીને ધોરી નાખસ ! કોરટની અંદર બંધી દોલતની ધુલધાની કરશ ! ધરમખાતામાં બંધી દોલત લુટાવી દેવશ ! આ દીલચમનને આગ લગાડી દેવશ, પણ કદીબી હીરાજીને હું મારો વારસ કચુલ નહી કરશ.”

“પણ બાવાજી——”

“પણ બહુ કાંઈ નહી !” નવલશાહ પોકાર કરી ઉઠ્યા. “તારી ફીલસુફી મને જોઈતી નથી. તું મારો આપ નથી, પણ હું તારો આપ છઉ. હું તારો દીકરો નહી, પણ તું મારો દીકરો છે.”

“તેમજ તે મારો બાઈ છે.” નાદીરશાહે પોતાનો ઉદાર ખવાસ દેખાડ્યો: “હમો બંનેની રગોમાં એકજ આપનું લોહી વેહછે. ફક્ત માય જુદી તો શું થયું !! પણ આપ તો એકજ !”

“તારૂ દાહપણુ મારે જોઈતું નથી.” નવલશાહ હુનનત પકડી બેઠા. “મને જે વાજબી લાગશે, તેમ હું કરવાનો. તું તારી મુરખાઈ ડવે મુકી દે નાદીરશાહ !!”

“પણ મારૂ અંતઃકરણ——”

“જાંહનમમા નાખ તારાં અંતઃકરણને.” નવલશાહે ખુમ પાડી. “તારી મરજી નથી તો શું થયું, પણ મારી મરજી તો છે ! મારી મરજી પ્રમાણે તુને ચાલવું પડશે. તારાં બલાંને સારૂ હું આંખે બંધો જોખમ મારે માથે ઉઠાવી લેવા તૈયાર થયોજ, ને તારાં મનમાં તો કાંઈ મજેજ નહી ! અરે એ કાંઈ જેવી તેવી વાત છે ? પાન ઉપર ચુનો લગાડતાં કોરટ દરબારમાં મારા હજારો રૂપીયા ઘસડાઈ જશે. અરે હજારો તો શું ! બલકે લાખથીબી વધારે થશે તો તેની મને ફીકર

નથી, પણ કદીબી મારા આપદાદાના નામને હું જાંખ લાગવા દેનાર નથી. એ પોરીયો શું કરવાનો હતો. ચાલ ઉઠ. હમણાજ કેગીવાલાને એકદમ તેલીફાન કર કે એક અગતના કેસમાં મુખ્યની ખારના બધા ખારીસ્ટરોને એકદમ રોકી રાખે ! જોઉં પછી એ કોણને ખેરી-સ્ટર તરીકે બોલાવે છે અને કેમ મારી સામે કેસ લડવા ઉભો રહેછ.”

“પણ બાવાજી, આવી રીતે તમને કોઈની ખુવારી કરવી ઘટે નહી.” નાદીરશાહ બોલ્યો.

“મારી તેમા કસુર બીજકુલ નથી.” નવલશાહે ખુલાસો કીધો. પેહલ કાહડનાર કોણ છે. હું કે તે ?”

“તે હીરાજી. તમારો હકદાર દીકરો !!!”

“શું સાબેતી તેની પાસે છે ?”

“તમારે હાથના લખેલાં કાગળે !”

“પણ તુંજ કેહછ કે તે અધુરાં છે. સીગનપોરમાં છોકરા ખેરખેર બદલાયા છે એવું તે કાંઈ તે કાગળેમાં વાચ્યું ?” નવલશાહે ફરીથી નાદીરને પુછ્યું.

“તમે કેહોછ તે વાત ખરી, પણ જો તે સાબેત કરવા સાખશી બોલાવશે તો ?” નાદીરે સવાલ કીધો.

“કોણ સાખશી ?” નવલશાહે પુછ્યું.

“પેહલાંતો તે તમુનેજ સાખશી બનાવશે.” નાદીરશાહે કહ્યું. “ધારો કે તેણે તમુને સાખશી તરીકે કોરટમાં જમાની આપવાં બોલાવ્યાં, તો તમે શું સોગંદખાંધ એમ કેહશો કે સીગનપોરની ધરમસરામા છોકરા બદલાયા નહીં હતા ?”

નવલશાહ ઘણીજ આનાકાની અને વિચાર કરી બોલ્યા. “તોરે ખાતર અને મારા ખાંદાંનની ઇજાતને ખાતર હું કાંઈખી કરવા રાજીધું.”

“ પરજરી ! ” નાદીરશાહ કમકમી બોલ્યો. “ ખાંદાંનની દજ્જત બચાવવા તમે સોગન ઉપર ખોટી જમાની આપો એમ હું માનુજ નહીં બાવાજી. પણ ધારો કે તેમજી તમે કરો, અને હીરાજી જે હીંદુબાઇને સાખશીં તરીકે બોલાવશે તો—

“ તો તેનો જોખમ મારે માથે આયો. ” નવલશાહે તુરતજ જવાબ દીધો. “ હું પોતે હીંદુનાં જઘ મલશ. હું તેની સાથ સલ્લાહ કરશ. હું હીંદુનાં સમજવશ. ”

“ અને પેલી નુનું. ” નાદીરે બીજા સાખશીની યાદ આપી.

“ તેનેજી હું સમજવી લેવશ. ” નવલશાહે જવાબ દીધો. “ અરે ગાડા દીકરા, દામ કરે કાંમ બીજી કરે સલામ, સમજ્યો. ”

“ અને પૈસાથી મોહડું દાખેલા સાખશી ઉપર બાવાજી તમે ભરસો રાખશો ! ” નાદીરે પાંછો વાંધો લીધો. “ તમે એક મોટી રકમ આપી તેનું મોહડું બંધ કરશો, તો સાંબી બાળુવાલાઓ તમારાથી એવડી રકમ આપી તેનું બંધ મોહડું કાંય નહીં પાછા ઉઘડાવે? કાંય નહીં નુંનુંએ હીરાજીને આ ભેદ ખોલી દીધો હોય, અને તે ઉપરથી હીરાજીએ હીંદુબાઇ પાસ પેલાં કાગળ મેલવવાની તજવીજ કીધી હોય ? ”

“ ખરી વાત છે. ” નાદીરશાહની તકરારથી નવલશાહ હારી ખાદ બોલ્યા. “ બધી મોહદાણુ એ નુંનુંએજ વાલી. લીમખકરાને બદલે એ નુંનું કાય નહીં મરી ગઈ ! ”

નવલશાહ પાછા સોફા ઉપર વિચારમાં પડ્યા, અને નાદીરશાહ ચુંપ બેસી પોતાના બાપનાં ચેહરા ઉપર થતો ફેરફાર તપાસવા લાગ્યો. કુલની મગરૂરી નવલશાહનું જીગર ચાક કરતી હતી. અંતે નાદીરશાહે પોતાના બાપને સમજવવા માંડ્યું:—

“ બાવાજી જરા મારું સાબલી લેવો. એ વાતનો એકજ રીતે તમે રસતો લાવી શકશો. જ્યાં સુધી તમે એ વાત મુકી છુટશે નહીં

ત્યાં સુધી કાંઈ વલવાનુ નથી. વાસતે હવે ધીલ થવી નહી જોઈએ, ખુદા ન કરે ને જો એ વાત કોરટમાં ગઈ, અને જો સમન નિકલીઆ તો બોલ બોલતાં આખાં મુંબઈમાં તો શું પણ ગામેગાંમ અને શેહરે શેહર એ વાત ફેલાઈ જવાની !! ન્યુસ પેપરવાલાઓને કાંઈ પુછવું પડે ! અને નીંદાખોર લોકોના મોહડાં કોણ પકડવાનું હતું ? વાસતે હવે એ વાત મુકી છુટવામાંજ ડાહપણ છે.”

“શું કામનો એવો તું મારો દીકરો.” નવલશાહ ચીરડાઈ બોલ્યા. “હિયકારા, આવા સખુનો બોલી તું મારી હિમત તોડી નાખેછ.”

“હું હીયકારો નથી.” નાદીરે જવાબ દીધો. “હું તમારી હિમત તોડતો નથી. હું વાજખી બોલુછ. હોરાજીનો હક તમે હુઆડોછ, તે મને કયુલ નથી. તે તમારો હક્કાર છોકરો છે. તેને દીકરા તરીકે તમે એકદમ કયુલ કરો. તમે એમ બાહતું કાહડજો, કે, ફક્ત નુંનુંની ભુલથી એવો હસવા જોગ બનાવ બન્યો હતો. બંને આજીવાલાંઓ મલી જઈ એ વાતનો એવી રીતે નીવેડો લાવશે, તો જાહેરમાં એ વાત આવતી બંધ પડશે. મારી ફીકર તમારે જરાખી કરવી નહી. હીરાજી જે દીવસે આ મેહલમાં આવશે, તેજ દીવસે હું યુરોપ યા અમેરીકાની લાંમખી મુસાફરીએ નિકલી જવશ. ત્યાં જઈ હું ચાર પાંચ વરસ ખેંચી કાહડશ, એટલે વાત ખીલકુલ નવી જીની થઈ જશે, અને ત્યાર પછી જો હું પાછોખી આયો તો તેની ફીકર નથી.”

“જાણ તેના કરતા આપણું સમજીતી કરીએ તો કેમ ?” નવલશાહે મસલત કરવા માંડી. “એક મોટી રકમ આપી હીરાજી પાસે પેલાં કાગજીઆં આપણુ લેઈ લઈએ. ખીજી મોટી રકમ આપી તેને એક જખૂરો તવંગર બનાવી દેઈએ. પૈસાના જોરથી તે સેહજમાં ગીવાવી નિકલશે. તે માગશે તે આપશું ! લાખ ! દસ લાખ !! બંદર

પચીસ લાખ ! બીજુ શું ? મારી અરધી દોલત આપું પછી કાંઈ ? તે દપટ પડ્યો, ઝોટલે તુંતુંને હાથ કરતા વાર કેટલી ? ”

“ જવા દો, મારા મુરખી જવા દો. નાદીરે કહ્યું. “ તે તમારો હકદાર દીકરો છે. બાવાજી, મેં એ હીરાજીને જોયોછ, અને તે ઉપરથી હું કહી શકુછ, કે એ તમારા કે મારા દબાવ્યાથી દબે, કે સમજાવ્યાથી સમજે એવો માણસ નથી. તે દેખાવપરથી ઠાવકો અને ઠડેલ વિચારનો લાગે છે. પાકત વિચાર અને હિંમતનો છાપ તેના ચેહરા ઉપર મેં એવી રીતે ખીલી નિકલેલો જોયોછ, કે તેને સમજવી લેવાની સરવે કાશીસો હું ફાકત ધારૂં. “બાપ તેવા બેટા અને વડ તેવા ટેટા ! ” જવા તમે વિચારનાં મક્કમ છેવો, તેવોજ તેબી છે તેને સમજવી લેવાની આસા રાખવી ફાકટ છે.”

નવલશાની ધીરજ હવે રેહી નહી, અને અંતે તેવણુ છેડાઈ પડી બોલ્યા. “ ત્યારે તું શું કરવા બેઠોછ, તે ભોંસતી ? ”

“ શું કરવું તે હું કહી ચુક્યોછ.” નાદીરશાહે દ્રઢ, પણ ધીમે અવાજે જવાબ દીધો. “ તે તમારો હકદાર દીકરો છે. તમારી તમામ માલમીલકત અને દોલત ઉપર કાયદા પ્રમાણે તેનો હક પોહયે છે. તેને તમે તમારા હકદાર વારેસ તરીકે કયુજ કરી ઘેરમાં લાવો. હું મારો રસતો કેમ લેવો તે હું સારીકાની જાણુછ. મારી ચીંતા તમે જરાબી કરવી નહી.”

“ ત્યારે તું શું મને ફસાવવા માગેછ ? ” નવલશાહે ખુબ પાડી પુછ્યું. “ મારી સાથે મલી મારાં કામમાં મને મદદ કરવાને બદલે મારા દુશમનો સાથ તું મલી જવા બેઠોછ ? ”

“ કેમ જાંઘીને વાસતે હું કાંઈનો હક પચાવી બેસું ? ” નાદીરશાહે પોતાનું કારણ બતાવ્યું. “ હું પરધનને પથર ખરોતર ગણુછ.”

“ત્યારે અતે તુ મારાથી છુટો પડેછ.” નવલશાહનું હૈક
ભરાઇ આવ્યાથી તેવન પોતાનો ગુસ્સો દાખી દઇ બોલ્યા. “નાદીરે
તુ મને મુકી જશે! અરે તું કાંઠાં જશે, અને તારા વગર હું કેમ
જીવશ. અરેરે મારા બાપ! આ ઘડપણુમા મારી ઉપર શુ ગજબ!”

“બાવાજી હું તમારો દીકરો ખરો, પણ હકદાર દીકરો નહી.”
નાદીરે કહ્યું. “તોપણ તમારી મેહરબાનીની હું ઉમેદ રાખુંછ. હું
તમારાથી છુટો પડશ, પણ મારી ખાતરી છે, કે તમે મારાં ગુજરાન
જેટલી ગોઠવણુ મને કરી આપશો. મને ગાડી ઘોડા કે વાડી અંગલા
કાંઇ જોઇતા નથી. તેમજ ચાકર નફર અને અજરચી બટલરનીખી
મને જરૂર નથી. હું ગરીબ સંસારિ મારી ગુમસ પ્રમાણે રેહી ખુશી
થવશ. ગરીબો તે કાંઇ ગુનેહગારી નથી. તવંગરીમાથી ગરીબ થવામા
કાંઇ પાપ કે હીનપસ્તી નથી! હું ગરીબોમાં સુખ સમજીશું. તવ
ગીરી માહરે મન દલદર સમાન છે. માણસને જેમ ધણો પૈસો મલેછે,
તેમ ધણી ધનતેજરી વધેછે. જેમ જેમ પૈસો વધતો જાય છે, તેમ તેમ
તેની સાથ લોભ અને લાલચમી વધતાંજ જાય છે. એ લોભ કોઇ દીન
ઉંચે ચહડેલાંને પાવપદ્મકમા નીચે પાડી ખુવારીની ખાકમ્મ લોટતાં
કરે છે.”

“તારું ભાશાન અંધ કર!” નવલશાહ પાછા ગુસ્સે થાઇ
બોલ્યા “ત્યારે એજ તારો છેલ્લો વિચાર છે નહી!”

“હા મારા મુરખી—

“અરે મુવો તારો મુરખી !!” નવલશાહે ખુબ પાડી. “પણ
સખર. ત્યારે તું શું પેલી જીલ્લાધાની ઝીલુનેમી મુકી છુટશે?”

“નહીજ.” નાદીરે ધીમે અવાજે જવાબ દીધો. “ઝીલુને
હું મલ્યોછ. મેં તેને મારી ખરી હાલતથી જાણીતી કીધીજ, અને
તેણીએ કસમ લીધાછે કે ચહડતીમા કે પડતીમાં, સુખમા કે દુઃખમા
તે મારી હકદાર જ્યોત થઇ રેહશે.”

“અને તું એમ ધારેછ કે જીજીધોધાના અમબધજી તારા જેવા એક આદમીને પોતાનો જમાધ કરશે ? ” નવલશાહે ખુલાસો માંગ્યો.

“હું એમ ધારેછ. ” નાદીરે જવાબ દીધો. “પણ અમબધજી જો એ વાત ના પાડશે, તો હમે બન્ને જને ઠેડાવ કીધો છે, કે અમબધજીની કબજરમાં હમેએ લગન કરવાં. ”

“તોઆહ ખુદા તોઆહ!! ” નવલશાહ હવે, મોહડાંમા તમાચા મારી બોલ્યા. “અંતે મને મારા પાપની આએ સજા થાય છે! અરે’ ઓ એવકુદ ! તુને આટલું સમજાઉંછ તોખી તું નથી સમજતો !! તારા બેગ્ગમાં બેજી છે કે ભુસો !!! ‘જાત તેવી ભાત અને કાંમર તેવાં ડીયાં’! તેમ તું તારી હુજત છોડતો નથી અને નસાખરા જેવી એંટાકી લેછ એડોછ. ‘અચ્ચા, કેહવત છે તે બોટી નથી કે ‘ધેર ધેખડે રાજી.’ આખર તું તારી માયની જાત ઉપર ગીયો.”

“ખરદાર જો કાંઈખી નાલાયક સખુન મારાં માયને વાસતે બોલ્યાછ તો!” નાદીર ધણેજ ગુસ્સે થઈ ડોલા ચઢાવી બોલ્યો. “હું મારાં માયને એકખી નાલાયક સખુન કોઇનેખી બોલવા દેનાર નથી. એકખી નાલાયક સખુન મારી માયને બોલવાનો તમુને જરાખી હક નથી, સખખ તમે તેવન તરફ કેવી રીતે—

નાદીરનો આવી રીતનો સખત ઠેડાવ જોઈ, નવલશાહ છેડાઈ પડી ગાલગલોચી ઉપર આવી ગયા, અને અંતે તેવને ખુમ પાંડી નાદીરને કહ્યું.—

“કાઈ કર તાઈ ! નીકલ, તાઈ કાઈ કર મારી આગલથી.”

નાદીર પોતાના આપની મરજીને એકદમ તાબે થયો, અને એક હરફ પણ બોલ્યા વગર, પોતાના આપના સખુનને માન આપી કુખી દીસે પોતાના ઓરડામાં ચાલી ગયો, અને ત્યાં જુતાંજ દરવાજા અંધ કરી પંતંગ ઉપર ઉંઘે મસતકે પડી, તરેહવાર વિચાર કરવા લાગ્યો.

નવલશાહ હીરજી સુરતના એક પુરાના અને જાણીતાં ખા-
નદાનના નજીરા હતા. તેવનના બાપદાદા અસલ સુરતથી મુંબઈ આવી
વસ્યા હતા, અને તેઓ ગરીબીમાથી માતખર થયા હતા. હીરજી
શેઠે નવલશાહની કેલવણી ઉપર પૈસો ખરચવાની જરાબી ટોટાઈ
કરી ન હતી. તેવને ઇંગ્લેજ ભાશાનું પુરેપુરું જ્ઞાન નવલશાહને
આપ્યા બાદ, પોતાના ધિકતા વેપારમાં પોતાના મદદગાર તરીકે તેવ-
નને સામેલ કરીધા હતા. ઉમરે જવાન, દેખાવે સોહામનો અને
પૈસાની ભરતીમાં તરતો જવાન નવલશાહ, અકબ્રે પુરો અને હિંદુને
સુરો હોવાથી, હીરજીશેઠના વેપારને ટુંક વખતમાં તેણે વધારી
નાખી પોતાની હુશીઆરીનો છાપ આસપાસનાઓ ઉપર સાબુન માર્યો
હતો. પોતાના એક પુરા દીકરાની બાહોશી જોઈ હીરજીશેઠે હરખ-
થી હરખાઈ જઈ પોતાના કારખાંસની લગામ રફતે રફતે નવલશાહને
સવાધીન કરી પોતે પોતાની બુઝેરગીને લીધે એકાંત જીંદગી ગુજારવા
લાગ્યા.

આ સુધરેલી સદીના સહેલા સંસારથી નવલશાહ નિરાશ
નહી હતા. જવાનીની જાહેલીથી તેઓ ભરપુર હોવા છતાં, મોજમજાઈ
અને એશઆરામ કરતાં તેવન પોતાના ધંધા ઉપર વધારે ધ્યાન આપતા
હતા. હીરજીશેઠની ઉમેદ પોતાના ખાંદાનની ઇજ્જતમાં વધારો
કરવાની હતી, અને તેવા પોતાના વિચારો હીરજી નાનાવડી, પોતાના
આ સપુત પુતને હમેશાં જણાવતા, અને કેહતા કે:—“દીકરા
નવલ, નાનાવડીનું ખાંદાન બહું પુરાનું અને બહું જાણીતું છે. તારા
બપાજાના કેહ્યા પ્રમાણે મારી જીંદગીમા જોર હતું ત્યાં સુધી તેવનના
ખાનદાનનું નામ અને ઇજ્જત જાલવવાની મેં દરેક તજર્વાજ કરી છે,
અને હવે હું તે ખાનદાનની ઇજ્જતની સલામતી તારા હાથમાં આપું
છું, તે તું જાલવવાને જુલતો ના.”

નવલશાહના જીવર ઉપર હીરજીશેઠના આ સબુનો કોતરાર
રેહ્યા હીરજીશેઠ ત્યારપછી મોટી ઉમરે અતેસારના રોગથી ગુજરી ગયા,

અને પોતાના મરહુમ આપતા ફરમાન મુજબ નવલશાહ પોતાના આપીકા ખાંદાનની ઇજ્જત તથા હીરજીશેઠની કમપનીને નામે ચાલતા વેપાર વનજેમા મોટો વધારો કરી મુંબઈમાં ગણીતા માનીતા થઈ ગયા હતા.

હુશીઆરી કાંઈ બજારમાં વેચાતી મલતી નથી ! તેમજ મેહનત કીધાથી કાંઈ તે આપો આપ હાંસલ થતી નથી ! નવલશાહની હુશીઆરી જનમથીજ તેમની સાથે લાગી હતી. હીરજીશેઠના કમપનીને નામે મુંબઈમાં તેઓએ જુદી જુદી મીલ કમપનીઓ ઉભી કીધી. બાહરગામમાં રૂના પ્રેસો ચાલુ કીધાં. ઓરીશ ઇનડીયા નેવીગેશન કમપનીની સાંમે હરીફાઈમાં ઉતરવા તેવને એક પારસી નેવીગેશન કમપની ઉભી કરી, અને એ સરવેમાં તેવન પોતાના બુદ્ધિ નસીબના જોરે ફાવતાજ ગયા.

રાજ દરઆરી વિચારમાં તેવન જબરા કુનેહબાજ હતા. તેવન ઍંગલો ઇનડીયન વરગના ગોરા સાંહેબોને દરેક રીતે રાજી રાખતા, અને હમેશા સરકારની તરફદારી કરવા ‘જો હુકુમ’ કરી તેમને માન આપતા હોવાથી, ગવરનર સાહેબની સીશરસથી ગયે વરસેજ નવલશાહને ‘આનરેબલનો’ માનવંત ખેતાજ મળ્યો હતો.

લક્ષ્મી માતા નવલશાહને પરસન થયાં હતાં. રૂપજીની રેલ છેલ દીલચમનમાં ચાલી રહી હતી. પૈસાની પુર રેલછેલથી તેવને કેટલીક જાહેર સખાવતો કરી હતી ખરી, પણ તે સરવે જાહેર સખાવતોના ભીતરમાં તેવનની ખાનગી મતલબ સમાયલી હતી ! કોઈખી સખાવત તેવન હમેશા કબુલાત કરીને કરતા, કે જો તે ખાતું તેવનના નામથી ઓલખાય તોજ તેવન મોટી રકમ તે પ્રંડમાં ભરતા. એવી સરતે સરકારની નજરમાં ઠસવા, લાખોની સખાવત આજ સુધી તેવન કરી ચૂક્યા હતા. ખરી સખાવત પોતાની હમકોમને ખાતર તેવન જીજ કરતા હતા, અને જો કરતા, તો તે જીજથીખી નજીવી હતી. ઘણાક હમદીનો તેવનને નામે ફફડતા હતા. એકાદ ઇંગ્લેજ જો કાંઈ મદદ ખાતર તેવન પાસે જતો તો નવલશાહ તેને નવાજ નાખતા, પણ કોઈ પારસી બાઈબાવરી, કે કોઈ પારસી ગરીબ, કાંઈ

મદદ લેવા જતાં તો બાએગે પાંચ દશ કે પંદર રૂપડી આપી તેમને રૂખસદ કરતા.

આંરેજલ થયા પછી નવલશાહ હવે આરોનેટ થવાની ઉલટમા આવ્યા હતા. આરોનેટ થાઇ નીકલવાની મતલબથી તેવન છેલ્લા ગવરનર સાહેબની ખાનગી મુલાકાતે કરાચી જઇ પાછા ફરયા હતા, અને એ દોલતે બાહધુરના કરાંચીથી પાછા ફરતાંજ, કેવા આર વાગી ગયા છે, તે વાંચનારે જોઇ લીધું છે.

*

*

*

*

નાદીરશાહ ઉપર નવલશાહની પ્રિતનો પાર હતો નહી, છતાં તેની આજની નાફરમાનીથી તેવન લાચાર થાઇ ખુરસીપર પડયા પડયા આંખમાં પાણી લાવી બડબડ્યા:—

“ એ જ્યા વગર રહેવાનો નથી ! એ મને મુકી જશે ! જની ઉપર મેં મારી સરવે ઉમેદનો કોટ બાંધ્યો હતો, તે મને અંતે મુકી જશે. ધન છે તારી ધવાડતીને ! એ તારો નહી પણ તું એ ધાવેલાં દુધનો ખવાસ છે ! આવી બાદશાહીમરી જાહોજલાલી, આ મેહલ, બાગ બગીચા, ઈજ્જત હુરમત અને ધનનો ઢગ, એ સરવે કાંઇથી આનાકાની વગર એ તજ જવા નીકલ્યોઈ ! શુ એનું ઉદાર દીલ છે ! શું એની દયાનતદારી છે ! ઇયા ખુદા ! ફરજંદ આપે તો સરવેને એવાંજ આપજો ! પણ એવું ફરજંદ મારા નમીઅમાંજ નહી, તે ક્યાંથી હું ભોગવું !!!

/ ખીજ હાથ ઉપર નાદરશાહના દુઃખનો પાર રહેયો નહી.

એ દુઃખ શું હતું ?

નવલશાહનો લાડ, અને દીલચમનની માલેકી મેલવવાની તેની સરજત ઉંધી વટ્ટી, તેથી તે દુઃખી થતો હતો નહી, પણ તેનું દુઃખ તો તેની અંતી વાહલી મોહરદાર જીજ્ઞાસાની ઝીણું મારે હતું.

અમઆઇજીને સમજવી લેવા ઝીલુએ નાદીરને વચન આપ્યું હતું. પોતાના આ પસંદ કરેલા અમીરી દરજ્જે ભોગવનાર ખાવીંદને તેના ફકીરી હાલમાં આવી પડવાથી, તેને તજ દેવા કરતા મોત તેણીને મન વધારે મીઠું લાગ્યું. નાદીરને મોહડેથી તેની ફેરવાયલી હાલતની ખબર જાણી ઝીલુએ તેને દુઃખી નહીં થવા ધણે દીઝાસો આપી સમજવ્યું, કે પૈસાને ખાતર તેણીએ નાદીરને પસંદ કીધો નહીં હતો, પણ સાચા પ્યારથી તે તેને ચાહતી હતી. આ જવાન જોડાત્રી પ્રીતના રસતામાં અમઆઇજી ગોચા પથ્થર સમાન હતા. ઝીલુએ નાદીરને ધીરજ આપી જણાવ્યું હતું કે અગરજે અમઆઇજી તે લોકના લગન માટે વાંધો લેશે, તો બંને જન હાલ તુરત પરણવાનું તકુમ કરી તેવનની કમરજ સુધી દુરથી મજતાં ભેટતાં રહેશે. નાદીરે ઝીલુના આ વિચાર વખાની, તેવીજ રીતે પોતાની આ વાંહલી તરફ વફાદાર રહેવાની કમુજાત આપી હતી ખરી, પણ ત્યાર પછી નવલશાહ સાથ તેને થયલી ખટપટથી તે બહુ દુઃખી થવા લાગ્યો, અને પોતાને સર આ નવી આફત આવેલી જોઇ તેના સેવટ માટે ભારે વિચાર અને અંદેશામાં પડ્યો.

પણ અંદેશામાં પડી તે કાંઈ હિંમત હાર્યો નહીં હતો. સરવે કરતા વધારે ફીકર તેણે પોતાની ફજેતીની પડી. તે દીવસ તો તેણે જમ તેમ કરી પુરો કીધો, અને રાતખી આખી બેકરાનીમાં ગુમરી. વિચારના વમલમાં તનાતો તે છેક મોડી રાતે બે વાગે ભર ઉંઘમાં પડ્યો, અને સહવાઈ પડી સાત વાગ્યા, ત્યાં સુધી તેની આંખ એવી તો લાગી ગઇ કે તેને ઉઠવાનું ધ્યાનખી રહ્યું નહીં.

અંતે તે એકાએક કાંઈ ખુરો સ્વપનો જોઇ ઝપકી ઉઠ્યો ! પોતાની બેકરા નિંદમાંથી ઉઠતાં વાર તેણે આસપાસ નજર કરી, તો સહવાઈ પડેલું જોઇ દલગીર થાઇ મનમાં બોલ્યો:—

“લોકો કેહછે કે પાછલી રાતે અને સહવારને પોહર જોયલા સઘલા સ્વપના સરવેથી વેહલા ખરા પડે છે ! ખુદા મારી, લાજ રાખે!”

નાદીરશાહે તુરતજ ખીજાના ઉપરથી ઉઠી, મોહકું ઘોષ દાતન કરી લીધું, અને ચાહે પીવા આગમન પોતાની વાહણી ઝીલુ ઉપર કાગળ લખવા બેઠો.

પણ તેનું ઠેકાણું જ ક્યાં હતું કે તે કાગળ લખે !

એક કાગળ લખતાં તેને નજદીક અરધી ડગલ કાગળ એકએક લીટી લખી ફાડી નાખ્યાં.

“ છટ છટ !! એમ લખવાની શું જરૂર !! નકામી તે ખીચારીને ગભરાવવાની શું જરૂર !! ” પેહલું કાગળ ફાડી નાખતાં નાદીર મનમા મોહ્યો, અને ખીજુ કાગળ લખવા માંડ્યું.

“ પણ એવું કાગળ વાંચયોથી મારે વાસતે તેને હલકો વિચાર બેસશે. એના કરતાં ખીજું રીતે લખુંતો ઠીક. ”

એમ બડબડી તે કાગળખી તેણે ફાડી નાખ્યું.

અને એવી રીતે તેણે પાંચ કાગળો થોડાં થોડાં લખી ફાડી નાખ્યાં. છઠું કાગળ જેવું તે લખવા જતો હતો તેવામાં ખરશેદ ખીચરો, નાદીરશાહનો વિસવાસુ નોકર એકદમ દાદરના ચારચાર ફાડીયાં ચઢી હાંફતો દોડતો નાદીરશાહના દીવાનખાનામાં યુમ પાડતો દાખલ થયો.

“ નાહલ્લા શેઠ નાહસો ! નાહસો ! ! જીવ લેધ નાહસો !!! જ્યાં નહસાય તીયાં નાહસો !!! કયેખી નાહસો !!! પેલાઓ આવી લાગશે !!! અરે તેઓ દાદર ઉપર ચઢે છે તમે નાહસો !!!

“ શું છે ખટલા ? ” નાદીરશાહે ખુરસી ઉપર બેઠાંબેઠાં ગભરાધ જઇ પુછ્યું. “ કોણ આવી લાગશે—એ શું ગરબડ સહવારને પોહર. ”

ખટલો કાંધખી આગલ બોલે તેટલાં પુલીસ કૉન્સ્ટેબલ મી. હાઉ ઓરડા અંદર ચાર સરેદ કપડાંવાળાઓ સાથે દાખલ થયો,

અને તેઓની પાછલ ધીમે અને ધીરે કદમે ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ ઓરડાની ચાહરે બાજુ નજર કરતા આવ્યા.

કૉન્સટેબલ મી. હાઉએ નાદીરશાહની આગલ જથ સવાલ કીધો:—“નાદીરશાહ નવલશાહ હીરજી નાનાવટી?”

નાદીરશાહ આ પુલીસ :અમલદારને જોઈ જરાબી ગભરાયો નહી, પણ આવી સહવારને પોહર એક ઇંગરેજ પુલીસ અમલદારને જોઈ અજબ થાઈ ગયો. તોપણ મી. હાઉ તરફ નજર કરી બોલ્યો:—

“હું પોતે ! મારું નામ નાદીરશાહ છે ! ”

“મી. નાદીરશાહ તમને પકડવાનું મારી પાસે ‘વારંત’ છે. ”

“વારંત ! શાનું વારંત ! ”

“તુંતુંતું ખુન કરવા માટે તમને પકડવાનું મારી પાસે વારંત છે ”

“તુંતુંતું ખુન ! ! ” નાદીર આ ખબર સાંભલી ફાટી ગયો ! તેની રગોમાં ફરતું લોહી એકદમ બંધ થઈ જવા લાગ્યું ! તેનું મોહકું શીઘ્ર પડી ગયું, અને ધાસતીથી બેધ્યાન થાઈ બોલ્યો:—

“નખોદ—હું મુવો !!! ”

નાદીર બેહોશ જવો થાઈ ગયો અને કૉન્સટેબલ હાઉ નાદીરશાહ આગલ ઉભો રહી તેની હીલચાલ તપાસવા લાગ્યો.

જયજે મી. હાઉ, એવી રીતે નાદીરને તપાસતો હતો ત્યારે ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ, નાદીરશાહના ઓરડાઓની ઝડતી લેતા હતા, અને પોતાને મલેલા વારંતની રૂએ નાદીરશાહની ટેબલ અને કબટના ખાના તથા દગલા બદીઆન અન્ને પાટલુનના ગળાં વગેરેની બીજી બારીક તપાસ કરી, તેવને નીચલા નોંધ કરી લીધી.

પેહલો ઓરડો. ડ્રૉઇંગ રૂમ.

ભીટ ઉપર કેટલીક રીવાલવરો અને ખંજરો તથા શીકારની બંદુકો તથા એક અરધી ભાગેલી છુરી વીગેરે હથીઆરો તાંગેલાં છે. ભાગેલી છરીનો કટકો ઓરડામાથી મલ્યો નથી. છરીનો હાથો હાથીદાતનો છે અને તે ઉપર ત્રણ એન પાડેલા છે. એ ભાગેલી છરી વિશે તોહમ-તદાર કાંઈ ખાતરી પુરવક જુલાસો કરતો નથી.

બીજો ઓરડો. ડ્રેસીંગ રૂમ.

એક કોર્ન પાટલુન હજી પાણીથી ભીંગાયલું છે ! તે ઉપર ધુસ અને કાદવના ડાઘ પડેલા છે ! લીલના ડાઘ નંગવાલા ભાગ ઉપર દેખાય છે, અને ગુઠણ આગલથી તે પાટલુન ફસકાઈ ગયું છે ! મજકુર પાટલુન કબટની પછવાડે ઢુચો કરી સંતાડેલું મલ્યું હતું. એ ઓરડામા વધારે તપાસ કરતાં કાલી બનાતનો એક ડગલો મલ્યો છે, જે દામન આગલથી ચીરાઈ ગયલો, અને બટન આગલ એક નાહતુ ગાપચું પડેલું માંલમ પડ્યું છે.

કેટલાંક બુટની નેડીઓમાથી એક વારનીશના ‘નેરો ટો’, અને ‘ફ્લેટ’ હીલવાળા શુઝ, કાદવથી ખરડાયેલાં, અને પાણીથી ભીંગાયેલાં મલ્યાં છે. એક રેસમની છતરી, પાણીથી ભીંગાયેલી મલી છે.

જેહાંગીરશાહ પોતાનું નોઘ લેવાનું કાંમ પુર કરી ગુપચુપ ઓરડામાથી નિકલી ગયા, અને તેજ વખતે મી. હાઉ, નાદીરશાહને પોતાની સાથે આવવાને સમજાવવા લાગ્યો.

“કાંઈ ફીકર નહી મી. હાઉ, હું તમારી સાથે આવવા તૈયાર છું.” નાદીરશાહે હિંમતથી જવાબ દીધો. “પણ એક મેહરબાની તમે મારી ઉપર કરશો નો ઉપકાર થશે. તમારી હાજરીમાજ હું ઓનુરેખક મી. નવલશાહને બે બોલ કેહવા માગું છું. કોઈ નહી ધારેલી ભુલનો હું બોગ થઈ પડ્યો છું, અને તેનો ઇલાજ તુરત થઈ શકશે.”

“મી. નાદીરશાહ.” મી. હાઉએ જવાબ દીધો. “તમારો સખુન હુજરર ઝખુત કરતે, મંજુ મને એવો ખાસ હુકમ મલ્યો છે,

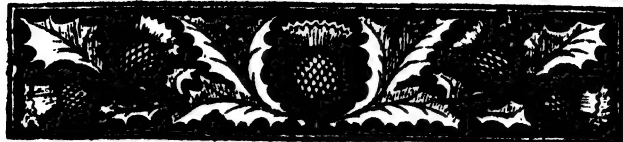
કે તમુને કેદ કીધા પછી સેહજબી કોઇ સાથ તમુને વાત કરવા દેવી નહી. તેથી હું લાચાર છું. દરવાજાની બાહર તમારે સાર ગાડી ખોટી થાય છે. મેહરબાની કરી મને ખોટી નહી કરો તો ઠીક.”

“કાઇ ફીકર નહી.” નાદીરે દરકાર વગર કહ્યું. “ચાલો. તમારે ગમે ત્યાં મને લેઇ જવો.”

મી. હાઉએ તેજ વખતે નાદરશાહને હાથે ખેડી ઠોકા. અરશેદ ખીચરાની આંખમાં પોતાના શેઠની આવી હાલત જોઇ પાણી આવી ગયાં. રસતઇ પોપટી અને કાવસ કાકરીની છાતીજ ફાટી ગઇ. તોકર નફરો ગભરાઇ દાયાં બાયાં થઇ ગયા !! નવલશાહને ખબર પોહચાડવાની કોઇની છાતી ચાલી નહી, અને દીક્ષમનમ સરવે કોઇ નાહલ્લાંથી મોટાં આ બનાવથી ગમગીનીમા ગીરફતાર થઇ પડ્યાં.

નાદીરશાહને પોતાની સાથે લેઇ મી. હાઉ ઉપરથી નીચે ઉતર્યો. મુફ્ત કપડાંવાલાએ એક નિશાની કીધી, કે તેવીજ બાહર ઉભી રેહલી એક ગાડી કમપાઉન્ડમાં દાખલ થઇ અને મી. હાઉ, નાદીરશાહને બેઠ તે ગાડી અંદર દાખલ થઇ બોલ્યો. “ચલાવ, પુલીસ કોર્ટ.”

તેજ વખતે તેમની પાછલ ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ સફેદ કપડાંવાલાઓને લેઇ, એક ખીજી ગાડીમાં ચઢી બેસી બોલ્યા:—
“કીલ્લેમે જાને દો.”

પ્રકરણ ૧૪ મું.

કેસની તૈયારી—એક સાખરી મલતો નથી.

પોરના બાર વાગ્યા આગમજ મલબાર હીલ ઉપર બનેલા આ અદ્ભુત ભરીયા બનાવની ખચ, પેહલ વેહલી કોટમા શેરખજર મધે નવલશાહ શેઠના કોઇ દલાલે આપી. ત્યાંથી એક કલાકમાં આંદ્રીસે આંદ્રીસ અને બેંકે બેંકે દીલચમનવાલાંઓની ઉપર આવી પડેલી આ આફતની ખચ આગની મીસાલ ફેલાઇ ગઇ; અને સાંજ પડતાં કોટ, બાદરકોટ, ઘોમીતલાવ, ગીરગામ અને ખેતવાડી તથા તારદેવ અને માંટરોડ વીજેરે મઠકો ઉપર એ ગમભરી ગમભીર ખચ ફરી વલી !

પેહલાં તે પારસીઓએ એ વાત માનવાજ ના પાડી. કેટલાકોએ તે હસી કાઢી અને કેટલાકોએ તે સાંભલી દરકારખી નહી કીધી. જે લોકોએ એ વાત માની તે લોકના ચેહરા ફિક્કા પડી ગયાં, અને જે લોક નહી માનતા હતા તે લોક આવતી કાલના ન્યુસપેપરની કાગને ડાલે વાર જોતા બેઠા.

વેપારી મંડલમાં ધાસતી પડી. નવલશાહ હીરજીના ખાંનદાંન અને હોરમત ઉપર આવી કીસમનો દરોરો પડેલો સાંભલી તેઓ હેમતી ગયાં. કોઇને કાંઈ સુજ પડ્યું નહી. જેઓ શેઠના એલ-

ખીતા હતા. તેઓએ શેઠને બંગલે જઈ એ ખીના ખરી છે કે ખોટી તેની ખબર વટીક કાઢવાની હિંમત કરી નહી.

દીલગમનમા ગભરાટનો પાર રહ્યો નહી. નાદીરશાહને હાથે એડીઓ ઠોકા એક ઇંગ્રેજ કોન્સ્ટેબલ તેવનને ગાડીમાં નાખી લઈ ગયો, એવી ખબર નવલશાહશેઠને કાને જેવી પડી, તેવાજ તેવન ધાસતી ખાઈ એહોંશ થઈ સોફા ઉપર પડ્યા, અને ઘણે વખતે જ્યારે સુધ્ધીમાં આવ્યા, ત્યારે તે દુઃખભર્યા બનાવ ઉપર તેવન વિચાર કરવા લાગ્યા.

કોન્સ્ટેબલ હાઉસે નાદીરશાહને લઈ જઈ માજીસ્ટ્રેટ ખા. ખા. ખરેશેદજીની સામને ઉત્તો કીધો, અને પાછલા પોલરે નાનાવટીવાલાઓ તરફથી મેસર્સ ગીરધરલાલ ગુમાસતાની કંપનીવાલા સોલીસીટર મી. ગીરધરે હાજર થઈ બંધવાને મોટી રકમના જામીન ઉપર છોડવાની માજીસ્ટ્રેટને અરજ કરી, પણ માજીસ્ટ્રેટે તોહમતદાર ઉપર મુકાએલો આરોપ ગંભીર પ્રકારનો જણાવી દલગીરી સાથે તોહમતદારને જામીન ઉપર છોડવા ના પાડી, વલતે દીવસે મુકદ્દમે સાંભલવાની તાકીદે ગોડવણ કીધો.

ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહની હાલત આવે પ્રસંગે સુલી વચ્ચે સોપારી જેવી હતી. તેણે એક ઘણું મુશ્કેલ કામ માથે ઊઠાવી લીધું હતું. તુંતુંના ખુનનો પતો શોધી કાઢવાનું જ્યારે તેણે બીકું ઝડપ્યું હતું, ત્યારે તેને જરાખી ખ્યાલ નહી હતો કે, નાનાવટીવાલાં જેવા આબરુદાર ખાંદાંનની સામે મુકદ્દમે ચલાવવા તેને ઉભુ રહેવું પડશે. તોપણ ઇનસાફની નેમ જલવવા, અને પોતાની ફરજ અજાવવા ઉપરાંત તેવન બીજું કંઈખી કરતા નહી હતા, એટલો તેવનને સધીઆરો હતો. એટલું છતાં નાદીરશાહ હજીખી નિરદોશ છે અને આ ગંભીર પ્રકારના આરોપમાંથી તે સલામત છુટી જાય એવું તેવન દીલમાં આહતા હતા.

તુરતજ તેવને પોતાની ગાડી કોટમાં પખલીક પ્રોસીકયુતરની ઝાંકીસ તરફ લેવડાવી. ત્યાં તેવન મી. લીટલ સાથ લામખો વખત મસલત ચલાવી અને સાંજના ચાર વાગે માજીસ્ટ્રેટની પાસે ચેમખરમાં હાજર થાઇ નીચલા પાંચ સાક્ષી સમન બંધવાની ઉપર આરોપ સાબુત કરવા માંગ્યા.

ઝોનરેબલ મી. નવલશાહ હીરેજી નાનાવટી.

ખરશેદજી ખીચરો, (નાદીરશાહનો ખાસ કારબારી)

શેહરીઆર ઇસફાની. (દીલચમનનો બાગબાન)

કાનજી. (મસાલ)

રસતઇ પોપટી (દીલચમનનો બખરચી)

હીરાજી મનજી હીરાભોગી ખેરીસ્ટર.

હીટલુઆઇ મનજી હીરાભોગી,

સાખશી સમનો તેજ દીવસે જેહાંગીરશાહે સાંજને સાંજ કોરટમાંથી મેલવી પોતાની હાથ હેઠલના સફેદ કપડાંવાલાને સવાધીન કરી વલતે દીવસે સહવારને પોહર દીલચમનવાલાઓને આપવાની તાકીદ કરી, પોતે પેલા સુન્નાની કડીવાલા આદમીની તપાસ કરવા કસતમ હાઉસ તરફ નિકલી ગયા.

“ હું મારાં ખરાં અંતકરણથી ઈચ્છું કે નાદીરશાહ નિર-દોશ હોય. ” જેહાંગીરશાહ કસતમ હાઉસ તરફ જતાં મનમાં બડબડયા. “પણ તે બનવું મુશ્કેલ લાગે છે. અત્યાર સુધી એવું કાંઇખી બન્યું નથી, કે નાદીરશાહ ખુની નથી એમ હું ધારું. દીલચમન-માથી મહેલાં કપડાં, પેલી બાંગેલી છુરી, પેલી રેસમની છતરી, નરોટોના ખુટ, એ સરવે આગાદ મારી ગણત્રી પ્રમાણેજ મલી આવ્યું છે. હવે એ પોતાનો બચાવતો કરશે. મોટા. મોટા ખેરીસ્ટરોની આવતી કાલે હારકટાર પુલ્લીસ કોરટમાં બેસશે ! પારસીઓના ધારેધારાં. કોરટ

તરફ જશે ! અને જો પ્રથમ દરશક મુઠ્ઠાનો સામેત થયો, તો એ પોતાનો બચાવ ‘સેશનમાં’ કરવા કહેશે. પણ હું ઇચ્છુ છું કે એ નિરદોશ હોય, અને ખરો ખુની કાંઈ ખીજો હોય. એનો બચાવતો ફક્ત એકજ હોવો જોઈએ. અને તે એને તૈયાર તો રાખ્યોજ હશે ! એ ફક્ત ‘એલીબી’ સામેત કરશે. એલીબી વગર છુટકોજ નથી. અને એલીબી સામેત કરી આપવામાં એનો બેરીસ્ટર કાંઈ ક્યાસ રાખશે તો નહીજ. પણ કેસ સેશનમાં નિકલે, તે આગમજ આ સુન્નાની કડીવાલા મુસલમાનને મારે તૈયાર રાખવો જોઈએ. આ સુન્નાની કડીવાલો રાખસ એક ઘણોજ અગતનો સાખશી છે, અને તે હજી મને મલ્યો નથી. એની મદદથી હું એ કામ કરો શકસનાદીરને ગુનેહગાર ઠરાવવા તેમજ ખરા ખુનીને પકડવાનું કામ સેહલ કરવા મને એની મદદની ધનીજ જરૂર છે. જીવી ઘોડાવાલીએ તેને કાસમઅલી તંત્રડેલનું નામ બોલતાં સાંભલ્યો હતો. વાસતે એ કાસમઅલી ક્યાં વાહજુનો તનડેલ છે અને તે વાહજુ કંઈ તરફ હાલ ગયું છે, તેની ખબર કસતમમાથી મેલવતાં મને વાર લાગનાર નથી. તેટલી ખબર જો હમણા મળી, તો મારાં માણસને તે તરફ રવાના કરતાં કેટલી વાર ? પણ ખુદા કરે ને નાદીરશાહ નિરદોશ હોય.”

એવો વિચાર અને અટકલ કરતાં જેહાંગીરશાહ ગાડીમાંથી ઉતરી કસતમ હાલિસમાં દાખલ થયા, અને ત્યાં કાસમઅલી નામનો મુસલમાન ક્યાં વાહજુનો તનડેલ છે, અને તે વાહજુ કંઈ તરફ હંકરાઈ ગયું છે, તેની શોધ કરવા કસતમના વડાને જઈ મલ્યા.

તે દીવસે સાંજના અડવોકેટ ઓફ ઇનડીયાની ઉપર ધમાલ પડી. સાંજના પ્રગટ થતું પત્ર ખીજુ કાંઈ નહી હોવાથી લોકોની ધુસની ધુસ જુદીજુદી લાઇબ્રેરીઓ તરફ ‘અડવોકેટ’ વાંચવા ચાલી. રસતામાં જતાંઆવતાં લોકો એક ખીજાને વગર ઓલખવે, સવા કરતાં કે “કેમ આ, ત્યાર પછી કાંઈ નવી વાત ?”

પણ વાત વાતને ઠેકાણે ! નાદીરશાહને વારંત મારફતે ખુનના વાંક માટે પકડયો હતો, એથી વધારે ખબર કાઢને મલી નહી. એડવોકેટ-વાલાએખી વલ્લતે દીવસે તેટલીજ ખબર આપી હતી. રોજીંદા ગુજરાતી છાપાવાલાએખી તેટલીજ ખબર આપી. પણ રોજીંદા પત્રોમા એ ખબર મરીમસાલાએ ભરેલી હોવાથી અને તેમના ખાસ પ્રતીનીધીઓ (તેમાનુ કાઢજ નહી) એ મેલવેલી હોવાથી ભોકા સહવારને પોહર ઉઠતા વાર ઇનતેજરીથી તે વાંચવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

‘ખુનનું’ તોહમત—તોહમતદારની તપાસ.

જા મત રાખેતા પ્રમાણે એ બાળુ વેહચાઇ મયાં. એક બાળુવાલાઓ પુલીસની કસુર કાઢી નાનાવટી જવા ખાનદાન ઉપર ખુનનું બોહતાન મુકવા માટે પુલીસ ઉપર હુલડાઈનું બોહતાન મુકી વાતો કરવા લાગ્યા, અને બીજા બાળુવાલાઓ નાદીરશાહની કેટલીક ચાલચલન ઉપર ટીકા કરી તેને સેતાનચોધડીએ એવું કામ કરવાનું સુજ પડ્યું હોય, એમ બોલવાં લાગ્યા.

છાપાવાલાઓથી વધુ ખમર એ બીના ઉપર પ્રજાને આપી શકય નહી. તોફાન મોટે ભાગે પ્રજામત એવું હતું, કે ‘ પુલીસ આજકાલ પારસીઓની વિરુદ્ધ હોવાથી આવી કિસમનો એક ટાગરો કરી એક આખરદાર ખાનદાનના નખીરાને ફસાવવા માંગે છે, પણ તે ખાનદાન પૈસે અને લાગવગે પુર હોવાથી પુલીસને ઠેક વેર પુગાડવાને ભુલશે નહી. !!’

‘નું’ના ખુનની તપાસ આજે પુલીસ કોરટમાં અગીઆર વાગે શરૂ થનાર છે, એ ખમર જાહેર થતાંજ પારસીઓનાં ટોલે ટોલાં આઠ વાગ્યાથી પુલીસ કોરટ તરફ જવા લાગ્યાં, અને દશ વાગામા કોરટની બાહર અને અંદર એટલી તો ગીરદી થઇ ગઇ કે ‘આંતે અંદોખસ્ત રાજવા વધુ પુલીસને બોલાવવી’ પડી.

બરાબર પોના અગીઆર વાગે ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ સરકારી વકીલ સાથે કોરટમાં દાખલ થયા, અને તેમની પાછલ પાચ મીનીટે મી. ગોરધર સોલીસોટર મી. ઇનવેરારીટીને લઈ બચાવ તરફથી ખીરાબ્યા.

તોલમતદાર નાદરશાહને લાવી ઇનવેરારીટીની પાછલ ઉભો રાખ્યો અને અગીઆરમાં પાંચ મીનીટ કમી હતી, તેટલાં અમે ત્રણત્રણની ટોલ-કામાં પરવારતા “એલ એલબી” વકીલો અને પ્રોક્લેસ આરો-સટરો, ડાયરી અને કોરાં પ્રુક્લેપનો વાલેલો એક કટકો હાથમાં પકડી ટેમલ આગલ કેસ સાંભલવા એકાદ એક મેલ્ડી હારેદોર ગોઠવાઈ ગયા.

પારસી તમાશગીરોથી કોરટનું દીવાનખાનું ચીકારં ભરાઈ ગયું હતું. આરોસ્ટર ઇનવેરારીટી મી. ગોરધર સાથે અને ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ સરકારી વકીલ સાથે મસલત કરતા હતા. જેઓ નાદરશાહને એલખતા તેઓ ટીકીટીકી તેના ચેલરા તરફ જોતા હતા, અને જેઓએ આજ સુધી તેને જોયલો નહીં હતો, તેઓ ઉંચી નીચી ડોકાઓ કરી તેનું મોહકું જોવાની તજવિજ કરતા હતા. સરવે કાંઈ ચુપ તો હતુંજ, તેવામાં “ચીછધધપ” કરી સીપાઈદાદાએ ધ્રુમ પાડી, એટલે સરવે કાંઈ ઉડી ઊભા થયા, અને માજીસ્ટ્રેટ-સાહેબે પોતાની એક લીધા બાદ નુંનના ખુનવાલા મુકદમાનું કામ શરૂ થયું.

સરકારી વકીલે નુંનના ખુનવાલા મુકદમાની હકિકત માજીસ્ટ્રેટને પોતાની હમેશની રીત પ્રમાણે લખાનથી પોતાના બાશાનમાં જણાવી જુદાજુદા સાક્ષીઓની જખાની કેવી મતલબની પડશે, તે ઉપર કોરટનું ધ્યાન ખેંચી પેહલા સાખશી તરીકે હીરાજી મનજી હોરાભોગીને સાક્ષીના પીંજરામાં ઉભા કીધા.

હીરાજી હીરાભોગીની જખાની.

મારું નામ હીરાજી છે. હું હાલ તુરત મારા બાપનું ખરું નામ અને મારું અટક ક્રેટલાંક કારણો માટે આપવા ના પાડું છું, અને હું કોરટને અરજ કરું કે મારો વાંધો કખુલ કરવો.

માણસેટ—એમ બનવું મુશ્કેલ છે. તમે કયા આધારે આવી અરજ કરો છો મી. હીરાણ.

મી. હીરાણ—મોટાં માન સાથે કોરટને જણાવવાની હું રજા લેકું છું, કે મારી અરજના ટેકામાં હાલ કાયદાની કોઈમી શાહાદત ટાંકવાને હું અશક્ત છું. હીયાં હાજર થવા માટે મને એકાએક આજે સહવારના નવ વાગે સમન મળ્યો છે અને તેથી હાલ હું મારી અરજના સંબંધમાં કોઈમી રીતની તકરાર કરવા તૈયાર નથી. છતાં હું કોરટની પાસ ખાસ મેહરબાનગી માંગું છું કે—

માણસેટ—એક ખુનના આરોપમાં જમાની આપનાર ધણીનું નામ નિશાન ખરોખર અને ખુલ્લે ખુલ્લું જાહેર થવું જોઈએ. મારી જાણને માટે નહીં પણ કાયદા પ્રમાણે હું તમને તમારે આખું નામ લખાવવાની ફરજ પાડું છું.

મી. હીરાણ—ત્યારે તો સાહેબ—

માણસેટ—દલગીર છેલ્લે કે તમે તકરાર કરી કોરટનો વખત ગુમાવો છો. હું મારો ચુકાદો આપી ચુક્યો છું.

મી. હીરાણ—ઠીક છે, જાઓ સાહેબ. મારું નામ હીરાણ મનજી હીરાભોગી. હું મુંબઈની ચુનીવરસીટીનો ગ્રેજ્યુએટ અને બેરિસ્ટર—એટ—લૉ છું. હું તુંતુંને પીછાણતો હતો. તે મારી આયા હતી.

સરકારી વકીલ—ઠીક છે. ત્યારે તમે આ તુંતું વિશે કાંઈ નવી ખબર કોરટને આપી શકો મી. હીરાણ.

મી. હીરાણ—હું પોતે તુંતું વિશે કાંઈ ધણું જાણતો નથી. બેહતરતો એ છે કે તમે મને સવાલ કરો અને મને જે વાત ખબર હશે તેનો હું જવાબ આપતો જવશ.

સરકારી વકીલ—તમે તુંતુંને મલવા જતા હતા ?

મી. હીરાજી—હું જુનું મલવા ઘણી વખત ગયે હતો. હીંદુઆઈ તેણી ઉપર કોઈ કોઈ વખત કાંઈ લખતાં હતાં. મારાં કરતાં વધારે ખર્ચ તેવન આપી શકે ખરાં ?

સરકારી વકીલ—કોણ ? હીંદુઆઈ ?

માજીસ્ટ્રેટ—હીંદુઆઈ ઉપર સમન કાઢેલો છે ?

સરકારી વકીલ—તેવન હીયાં હાજર થતાં જોઈએ. હમે સમનનો કાલના કાઢેલા છે.

મી. હીરાજી—તેવનનો સમન મને મળ્યો છે. પણ તેવન હીયાં આવી શકે એવી હાલતમા નથી. તેવન ઘણાજ ખીમાર છે.

માજીસ્ટ્રેટ—ઘણાજ ખીમાર એટલે ?

મી. હીરાજી—એટલે એટલાં બધાં તેવન ખીમાર છે, કે તેવનની જામીનીની કોરટે જરાખી આશા રાખવી નહી. તેવનનાં બેઝમાં કાંઈ દરદ થયું છે. ડાક્ટરો તેને “ ઍનકેફાલાઇટીસ ” કહે છે. જીવે તેવી આશાતો નથી, પણ જો કદાચ જીવે તો તેવન પોતાની સુખબુધ સદાની ખોઈ દેશે એવું મત ડાક્ટરોએ આપ્યું છે.

આ નવા સમાચાર સાંભળી માજીસ્ટ્રેટ ખનડાલેવાલા તેમજ સરકારી વકીલ વિચારમાં પડ્યા, અને તમાશગીરોમાં ‘કચકચ’ અવાજ થઈ રહ્યો. સીપાઈએ ‘ચીછપપ’ કરી ખુમ પાડતાંજ તે અવાજ બંધ થઈ ગયો અને હીરાજીની તપાસ આગલ ચાલી.

સરકારી વકીલ—અમારા રસનામાં એક નહીં ધારેલી મોટી અડચણ આવી પડી છે. મુકદ્દમાની તપાસ હીંદુઆઈની ખીમારીનું સેવટ આવે ત્યાં સુધી મુક્તતરી રાખવાની હું અરજ કરશ.

મી. ધનવેરારીટી સરકારી વકીલની આ દરખાસ્ત સાંભળી હસી પડ્યો, અને માજીસ્ટ્રેટ સરકારી વકીલને જવાબ દીધો:—

“ તેમ બનવું મુશ્કેલ છે. તોહમતદાર ઉપર મુકેલાં બોહતાનના સરવે પુરાવા તમારી પાસે તૈયાર તો હોવા જોઈએ. જેટલા સાબ્તીઓ ઉપર સમન લીધા છે તેમની જગ્યાની લેઈ લેવો, અને પાછલથી હીટ્લુખાઈની જગ્યાનીની જરૂર પડે તેમ હોય તો—

મી. હીરાજી—તેવનની જગ્યાનીની કોરટે આશા રાખવીજ નહીં એમ હું મારા પાક્કા અનુભવ ઉપરથી કહું છું. મને લાગે છે કે બાયગે તેવણ એ ચાર દીવસ કાઢડે.

માજીસ્ટ્રેટ—તેવન કેટલું થયું બીમાર પડ્યાં છે ?

મી. હીરાજી—અત્રેવ પછી બીજે દાહડે. એક રોજાંદા ગુજરાતી છાપામા તેઓએ નુનુના ખુનની વિગત વાંચી, અને તે વાંચતાંજ એક ચીસ પાડી તેવન એબાન થઈ પડ્યાં, અને તેવી એબાન હાલતમાં આજ સુધી ‘ઓ મુવો રે તું—મુવો રે તું’—કરી આખી રાત બડબડતાં રહ્યાં છે.

માજીસ્ટ્રેટ—મુવોરે તું ! ! કે મુધરે તું ! ! !

મી. હીરાજી—નહીં સાહેબ, તેવન ‘મુવોરે તું’ કરી બોલેછે.

માજીસ્ટ્રેટ—દલગીરીની વાત છે કે હીટ્લુખાઈની દિયાતી ધાસતીમા છે. કાંઈ ચીંતા નહીં. તમે કામ આગલ ચલાવો ?

સરકારી વકીલ—નુનુના કોઈ દુશમનો હતા એવું તમે કાંઈ જાણો છો મી. હીરાજી.

મી. હીરાજી—હું તેવું જરાબી જાણુનો નથી સાહેબ.

સરકારી વકીલ—ફીકર નહીં. વાઈ નુનુના મરણથી કોઈને હાયદો થાયો હોય, એવું તમે જાણો છો?

હીરાજી આ સવાલ સાંભલી ગુચવાડામા પડ્યો. માજીસ્ટ્રેટ તથા સરકારી વકીલે તે જોઈ લીધું અને હીરાજી ડગમચને અવાજ બોલ્યા:—“ નહીં સાહેબ. હું તેવા કોઈને પીછાનતો નથી.”

સરકારી વકીલ—તમે સોગંદ ઉપર જવાબ દેશો કે તમે એ વાત ખરી કહી.

મી. હીરાજી—એક ચીજ હું જાણુ છું, અને તે એજ કે ગુનુના ખુનથી મને બેહદ નુકશાન થયું છે.

સરકારી વકીલ—તમને નુકશાન થયું? તે કેવી રીતે? મેહરબાની કરી તે કહી જાઓ.

હીરાજી નીચી મુંડીએ દક્ષગીર ચેહરે ઉભો રહ્યો, અને સરકારી વકીલે તેવનને જવાબ દેવાનું દયાન કીધાથી, માથું ઝેરે કહયું:—

“ મી. હીરાજી, ધનસાક્ષીને મેમ જલવવા તમે જ્યાં કાંઈ જાણતા હોવો, તે કેહવા અચ્ચકાવું નહીં. તમે એક ચુનંદા ખારીસટર છો, એટલે તમારી ફરજ તમે ખરોખર સમજેતા હોવા જોઈએ.

હીરાજીના કપાલ ઉપર પરીનો કુરી નિકલવા લાગ્યે, અને તેવન ઘણેજ ધીમે અને દયાએલે અવાજે બોલ્યા:—

“ આ કેસમા જખાની આપતાં મને ઘણુંજ હીણું લાગે છે. તોપણ કાયદા પ્રમાણે જવાબ આપવા હું અધાયલો હોવાથી હું લાચાર થયો છું. મારી હકિકત હું ઘણીજ ટુંકમા કહેવશ. આજ સુધી હું હીટલુખાઇ મનજી હીરાભોગીને મારી માય સમજતો હતો, અને હું તેવનની એક તાબેદાર બેટા તરીકે સંભાલ અને માહવજત રાખતો હતો. હીટલુખાઇ પોતાના એક વાહલા દીકરા તરીકે મને જીગરથી આજ સુધી ચાહતાં હતાં, અને હું એક વાહલી માય તરીકે આજ સુધી તેવનને વાહલ અને પ્રિત કરતો હતો. એક દીવસે, એટલે આંજથી ત્રણ કે ચાર અઠવાડીયાંની વાત ઉપર, હીટલુખાઇની કખાટમાથી મારા બાપના હાથના લખેલાં ફેટલાંક કાગળેનું એક ‘ પેકેટ ’ મારા હાથમાં અચ્ચનક આવી ગયું: તે કાગળે વાંચતા મારી ખાતરી થઇ કે મારા બાપનું અર નામ મનજી હીરાભોગી નહીં પણ નવલશાહ

હીરજી નાનાવટી છે ! એ કાગળે ને મને મળ્યાં, તે નવલશાહ હીરજીઆઇ ઉપર લખેલાં હતાં.”

આ બેદમરી નવી ખીના સાંભળી ખારીસટરો અને વકીલો દધાઇ જયા, અને તમાશગીરોમાં એટલી બધી ગડબડ થાઇ રહી કે, સ્ત્રીપ્રધઓએ ‘ચીઇઇઇપ’ ઉપર ‘ચીઇઇઇપ’ ના પોકારો મારવા છતાં તે ગડબડ ઓછી થાઇ નહી.

સરકારી વકીલ—આગલ ચાલો મી. હીરાજી.

તપાસનું કામ આગલ ચાલેલું જોઇ લોકની ગડબડ આપોઆપ નવી જખાની સાંભલવા બંધ પડી, અને હીરાજીએ પાછું ધીમે અવાજે બોલવા માંડ્યું:—

“ તે બધાં કાગળે નવલશાહશેડે, હીરજીઆઇ ઉપર તેમના પ્રિતભરયા એખલાસને દરમીઆન લખ્યાં હતાં. તે કાગળે વાંચ્યા પછી, મારી પુરેપુરી ખાતરી થાઇ કે હીરજીઆઇ મનજી હીરાબોગી મારી માય નથી, અને મનજી હીરાબોગીને બદલે નવલશાહ હીરજીનો હું દીકરો છું. ”

એ પછી હીરાજી ખારીસટરે નવી રીતે પોતાનો મુકદ્દમો જેહાંગીરશાહ ઇન્સપેક્ટર આમલ રજુ કીધો હતો, તેવી રીતે, પણ વધારે છતાંદાર બાશામા કોરટમા ખારીસટરો અને વકીલોના મંડલ સમક્ષ માજિસ્ટ્રેટ હજુર રજુ કીધો, અને તેમ કરી પોતાના સાંભલનારાઓની સંમતપુરણુ દયા તેણે પોતા તરફ ખેંચી લીધી. હીરાજીના બોલવાથી તેના સાંભલનારાઓ ઉપર એટલી બધી તો અસર થાઇ ગઇ, કે જ્યારે જ્યારેખી તે નવલશાહનું નામ પોતાની જખાનીમા બોલતો, કે તેજ વખતે કોરટમાથી ‘ હીસ’ હીસ ’ અને ‘ હુસ હુસ ’ ના અવાજો નિકલતા હતા.

કોરટ સમક્ષ હીરાજીએ હીરજીઆઇ સાથે ને વાતચીત પોતાને થાઇ હતી, તે દુકામા કહી નાહોરશાહની મુલાકાતનું ખ્યાન આપતાં

તેના વિશે પોતાના ઘણા સારા વિચારો જણાવી, તેની વખાન કીધી.

માજીસ્ટ્રેટ—તમે હમના જવામ દીધો કે નુનુના મરણથી કાણુને લાભ થાય તે તમે જણાવતા નથી. હવે તમે તે સવાલનો જવામ શું આપો છો.

હીરાજી, માજીસ્ટ્રેટના સવાલનો જવામ આપવાને બદલે બોલ્યો. “મે એમ ધાર્યું સાહેબ કે નાદીરશાહનું નામ નુનુના કેસમાં નકામું બદનામ થવું નહીં જોઈએ. હીદુબાઈની હાલત સુધરે તેવી નથી. નવલશાહશેઠ કદીબી ખરી બીના કપુલ કરવાના નથી. અને હું કદીબી નાદારશાહની વિરૂધ્ધ મારો હક મહેર કરનાર નથી.”

માજીસ્ટ્રેટ—તમારી હકિકત ઉપરથી એવું જણાય છે કે નુનુના ખુનથી નાદીરશાહને લાભ થવો જોઈએ.”

મી. હીરાજી—ખુદા કરે ને એવું સાબેત નહીં થાય.

સરકારી વકીલ—તમારી હકિકત નાદીરશાહે સાંભળી તમારી પાસ કાંઈ વખત માંગ્યો,

મી. હીરાજી—હા સાહેબ. મારી સાથે નુનુ પાસે આવવા મેં નાદીરશાહને અરજ કીધી, પણ તેવને આવવા ના પાંડી કહ્યું કે “નુનુને તેવન ઓલખે છે, અને તેવન નવલશાહશેઠ સાથે નુનુને ત્યાં ગયા હતા, અને તેણીને નાનાંની મદદથી નવલશાહે કરી હતી.” નવલશાહશેઠ કરાંચીથી પાછા ફરે ત્યાં સુધી તેવને મને સમુર કરવા કહ્યું હતું.

સરકારી વકીલ—હીદુબાઈની કબજામાંથી તમને મલેલાં કાગળો હાલ તમારી પાસે છે ?

મી. હીરાજી—નહીં સાહેબ. તે કાગળો મારે બંગલે છે.

“આ કાગળો હું એ મુકદ્દમામાં રજુ કરવા માગુ છું” સરકારી વંકીલે માજીસ્ટ્રેટને અરજ કરી.. “કારણે તે કાગળો અતરે રજુ કરવા માટે સાંભળીને હુકમ કરવો.”

માજીસ્ટ્રેટ—મી. હીરાજી તે કાગળે તમે મેહરબાની કરી બપોર આગમજ સરકારી વકીલને મને તેમ કરો તો બેદતર.

મી. હીરાજી—કોરટના હુકમને માન આપવાની હું દરેક તજવિજ કરશ.

માજીસ્ટ્રેટ તેમજ સરકારી વકીલ હીરાજીની સાલેસાઇ બરી ચાલ્યલન, અને જબાની આપવાની રીતથી ખુશી થાઇ ગયા.

હીરાજીની જબાની પુરી થવાથી બચાવ તરફના બેરીસ્ટર મી. ઇનવેરાનીટીને ‘ઉલટ પાલટ તપાસ’ કરવા માજીસ્ટ્રેટે કહ્યુ, પણ મી. ઇનવેરાનીટીએ પોતાની તપાસ તકુમ રાખી મેશનમા બચાવ કરવાની ખાએશ દેખાડી. એ ઉપરથી કોરટે હીરાજીને સાખશીના પીજરામાંથી નીચે ઉતરવા જણાવી, હીટલુખાઇની કબટમાંથી તેવનને મલેલાં કાગળાં બપોર પછી કોરટમા હાજર-કરવાની તાકીદ કીધી અને સરકારી વકીલે બીજા સાખશીને બોલાવ્યા.

હીરાજી તેજ વખતે કાગળાં લેવા ભારતી ગાડીએ પોતાને બંગલે ગયો, અને બીજા સાખશી તરીકે, નવલશાહ હીરાજી નાના વટીને બોલાવ્યા.

“ નવલશાહ હીરાજી નાનાવટી ” સીપાઇએ કોરટના દીવાન-ખાના બાહર જઇ રાખેતાના અવાજ પ્રમાણે ખુમ પાડી. “ શેઠ નવલ-શાહ હીરાજી નાનાવટી ! ”

તેમાશગીરો ડિંચી ડોકી કરી દરવાજા તરફ નજર કરવા લાગ્યા, અને સીપાઇદાદાએ આવી ખચર કીધી કે સાખશી કોરટમા હાજર નથી.

“ સાખશીને સમન કાણે પુગાડ્યો હતો મી. જેહાંગીરશાહ ? ” માજીસ્ટ્રેટે તલાશ કરવા માંડી.

સરકારી વકીલે મસલત કરી જવાબ દીધો. “ સાંખશીને સમન આજ સંહવારના પોહચાડવા સીપાઇ પોતે ગયો હતો, અને સમન હાથે હાથ પુગાડ્યો હતો. ”

માજીસ્ટ્રેટ—હતા મી. નવલશાહ હીરજી હાજર થયા નથી? શું તેવન તરફથી કોઈબી કોરટમા હાજર થયુ નથી?

કોરટમા સરવે બારીસટરો અને વકીલો એકએકના મોહડાં બેવા લાગ્યા કે હાજર થાયલા બારીસટરો કે વકીલોમાંથી કોઈ ઉડી નવલશાહ તરફથી કંઈ ખુલાસો કરે છે?

સરકારી વકીલ—બચાવ તરફના બારીસટરને એ વિશે કંઈ ખબર હોવી જોઈએ.

મી. ઇનવેસ્ટીગેટીવ—મને મી. નવલશાહ તરફથી કંઈબી ખુલાસો કરવાની ફરમાસ થઈ નથી. હું તો ફક્ત બચાવ તરફથી આ ‘ફારસ’ની તપાસ રાખુ છું.

માજીસ્ટ્રેટ—મી. ઇનવેસ્ટીગેટીવ, તમે આવા એક ગમભીર કેસને ફારસનું રૂપ આપો છો એ સાંભળી હું અજબ થાઉં છું. મારે તમને કેલ્લુ જોઈએ કે તોલમતદારને પકડવાનું વારંટ આપવા આગમન મેં પક્કી તપાસ કરી હતી.

મી. ઇનવેસ્ટીગેટીવ—નામદાર કોરટ તરફ પુરતું માન મરાવવા છતાં મને કેલ્લાની ફરજ પડે છે કે એક બાળુની પુરેપુરી જાણની સાંભલવા આગમન મત આપવા માટે કોઈબી કોરટને કાયદાની રીતે સત્તા નથી.

માજીસ્ટ્રેટ—મેં મારૂં મન આપ્યું નથી.

મી. ઇનવેસ્ટીગેટીવ—મેં હમણાંજ સાંભલ્યું સાહેબ કે તમે વારંટ આપવા આગમન પક્કી તપાસ કરી હતી.

માજીસ્ટ્રેટ—તેમ કરવાની મારી ફરજ હતી.

મી. ઇનવેસ્ટીગેટીવ—ફરજ બજાવવી એ એક ચીજ છે ને ફરજ બજાવી મત બાધવું એ બીજી વાત છે.

માજીસ્ટ્રેટ—મેં હમણાંજ કહ્યું કે મેં પક્કી તપાસ કરી હતી.

મી. ઇનવેરારીટી—અને તે તપાસ કીધા પછી એવું મત બાધ્યું કે બંધવો અપરાધી છે માટે તેને વારંટથી કેદ કરવો.

માજિસ્ટ્રેટ—કેદ કરવા માટે મેં વારંટ આપ્યું હતું.

મી. ઇનવેરારીટી—મારે એવું કેહવું છે કે વારંટ આપવા આગમજ આ મુકદ્દમાની ઉપર ટપકેની તપાસ કરવાનું હુકમનામું વધારે અનુકૂલ થાક પડતે.

માજિસ્ટ્રેટ—તે મારું કામ હતું મી. ઇનવેરારીટી.

મી. ઇનવેરારીટી—હા સાહેબ તેજ કામ નામદાર કોરટનું હતું.

આ ટપાટપી ચાલતી હતી તેટલાં મી. મેકફરસન ઓરીન્ટલ કોરટનાં દીવાનખાનાંમાં દાખલ થયાં, અને તેમની પાછલ ઓનરેબલ મી. નવલશાહ હીરજી ધીમે ધીમે પોતાની સુનાની મુકવાલી લાકડીનો ટેકો લેધ ચાલતા તમાશગીરોની નજરે પડ્યા.

મી. મેકફરસને કોરટમા દાખલ થતાંજ જણાવ્યું કે ઓનરેબલ મી. નવલશાહનો તખ્તીયત ઠીક નથી છતાં એવન પોતાની જખાની આપવા કોરટમા હાજર થયા છે. અને હું એવન તરફથી એવનના અંગત લાંબ તપાસવા હાજર થયો છું.

માજિસ્ટ્રેટ નવલશાહ તરફ નજર ફરવી જોયું, અને નવલશાહ શેઠ જેમ તેમ કરી કોરટ તરફ માન આપવાના હેતુથી નમ્યા, અને પોતાની જખાની આપવા માટે સાખશીના પીંજરામાં જઈ ઉભા. માજિસ્ટ્રેટ તેવનને ખુરસી આપવાનો હુકમ કીધો.

નવલશાહ હીરજીની જુખાની.

(કનફેસઝિ !)

“ હું નામદાર કોરટની રજા માગું છું, કે આ મુકદ્દમાની બાબતમાં મારી જખાનીની નોંધ લેવા આગમજ. મને એક ‘સ્ટેટમેન્ટ્સ’ કરવાની રજા આપવી.” નવલશાહ કોરટને અરજ કીધી. “ કોરટનો વખત

તેથી ફાકટ જશે નહીં એમ હું ખાતરીથી કેહું છું. વધુ હું એવી અરજ કરી છું કે ‘મારા સ્ટેટમેન્ટની’ બોલે બોલ નોંધ કરી લેવી અને તે ઉપરાંત જો કોરટને કાંઈ સવાલ પુછવા હોય તો તે સુબેથી પુછવા, હું તેનો ખુલાસાવાર જવાબ આપશ. કાંઈખી ચીજ છુપાવવામા સાર નથી, સમજા મોડે કે વેહલે તે આપોઆપ બાહર આવે છે. ‘પાપ બોલતું’ નથી પણ બોડે છે એમ હું માનુછું.’ મને મારા ગુનાહની સજા થાઈ ચુકીછે. મારાં ખાનદાનના નામ ઉપર કલંક લાગ્યું છે. અરે કાણુ ધારતું હતું કે નાનાવડીના ખાનદાનનો નમીરો એક ખુની તરીકે પકડાશે, અને કાણુ ધારતું હતું કે તેને વારંટથી પકડી, જુની તુરંગમાં કેદ કરવામા આવશે. આપો સાહેબ આપો! ખુદ ખાતર મને એક ‘સ્ટેટમેન્ટ’ કરવાની રજા આપો સાહેબ !”

માજસ્ટ્રેટ, નવલશાહના સખુનો સાંભલી દલગીર થાઈ ગયા. સરવે કાંઈ ચુપ થાઈ માજસ્ટ્રેટના હુકમની રાહ જોવા લાગ્યા.

“ ઇનસાફની નેમ જલવવા ખાતર, અને ખયાલ કરવાની દરેક તક તોહમતદારને આપવા ખાતર હું કદીખી આનાકાની કરનાર નથી. મી. નવલશાહ. તમારે ‘સ્ટેટમેન્ટ’ શું છે તે હું સાંભલવા માગું છું.”

“ તમારી મોટી મેહરબાની થાંઈ સાહેબ.” નવલશાહે બોલવા માંડ્યું. “ નોંધો સાહેબ, હું જે બોલુ છું તે બોલે બોલ નોંધી લેવો. હું હવે તમારી તેમજ લોકોની દયાને લાયક નથી. મેં મારું સરવે કાંઈ બોધ દીધું છે. ઇજ્જત, હોરમત, અને મારાં ખાનદાનનું નામ, એ સરવે મેં આજે બોધ દીધું છે. મારી અરજ એ છે કે મારો હાલ કુલ મુંબઈ જાણે !”

મેહરી મદમની મુલાકાત !

“લખો સાહેબ કે જ્યારે હું પચીસ વરસની ઉમરનો હતો, ત્યારે મારાં મામાપે પોતાની મરજ અને જુલમ જમરીથી ફાઉખાંનહ ખાંદાનથી એક અમીર ખવાસની જવાન બાતુ ખોરોજ સાથે મારી

મરજી ઉપરાંત મારાં લગન કીધાં. તે નવજીવાન જાતુ મારી સાથ પરણી સુખી થાઈ નહી, સખજ હું તેણીને આહતો હતો નહી. મારું ધ્યાન મારાં લગન આગમજ એક બીજે ઠેકાણે રોકાયું હતું. તે એક ગરીબ પણ આગરદાર કુટુંબની ખુશસુરત જવાન જાતુ હતી. તેનું વતન નવસારી મધે હતું. નાતાલના તેહવારો ઉપર હું મુઝમથી નવસારી મારા મીત્રો સાથ ફરવા ગયો હતો, ત્યાં તે નવજીવાન જાતુ, પેહલ-પેહલી લુનસી કુછ આગત્ર મારી નજરે પડી તેણીને જોતાંજ હું તેના પ્યારમા પડ્યો. તે જેમ ખુશસુરતીમાં ઉમદા હતી, તેમજ દીયાનતની પાક અને બીલકુલ ભોલી હતી. નવસારીનું તમામ લોક તેણીને મેહુરી મલેસરીના નામથી ઓલખતુ, અને જુદેલ મરદો તેણીની ખુશસુરતીને લીધે તેણીને ‘ મેહુરી મદમ ’ કરી કેહતા હતા. નવસારીમાં મેહુરાં સાથ મારી પ્રિત લાગી, અને હમે બંને જન એકમેકને આહવા લાગ્યાં. ખાંનદાંનની મગરૂરીને લીધે મારાં માથાપે પોતાથી ઉતરતાં ખાંન-દાંનની છોકરી સાથ મારાં લગન કરવા સાફ ના પાડી. પણ અફસોસ, કે પીરોજખાતુ સાથ જ્યારે મારાં લગન થયાં તે આગમજ મારી નવસારીવાલી માહાયુબને પરણવા હું દીલથી વચન આપી ચુક્યો હતો. પણ તે વચન હું પાલી શક્યો નહી.

પીરોજ એને મેહુરાં બંનેજને કુદરતના સંજોગે એકી વખતે બેઠાનો જનમ આપ્યો. તે વખતે મારી વધારે વાહલી માહાયુબ મેહુરાંના દીકરાને મારી આંખ આગત્ર રાખી તેને મારા કુલનો ચેરાગ બનાવવાનો મેં નક્કી વિચાર કીધો. મેહુરાંને એ ખબરથી મેં જાણીતી કીધી. તેણીએ મારા વિચારોને મક્કતી થવા પેહલાં ના પાડી, મારી ઉપર જે કાગળે લખ્યાં હતાં, તે હજી મારી પાસે મોજુદ છે. આ રેહ્યાં તે. ”

નવલશાહે પોતાના ખીસાંમાંથી કાગળે કાઢી કોરટની ટેબલ ઉપર ફેકી પાછું બોલવા માંડ્યું.

“ મારો વિચાર નક્કી થયો હતો. તુરનજ હું નવસારી ગયો, અને મેહુરીને મેં સમજાવી લીધી. મુઝમ આવી મારા ખાંન-દાંનની કાર-

ભારી લોભખંડરા સાથ મેં મસલત કીધી અને નુંનુંને છોકરા બદલવાના કામમા મદદમાર તરીકે મોટી રકમની લાલચે મેં સામેલ કીધી. તેણીએ છોકરા બદલ્યા હતા. નાદીરશાહને નામે જે છોકરો હાલ મારી સાથ રહે છે, તે કોઈજ નહીં પણ મેહુરી મલેસરીનું ફરજંદ છે, અને જે નુંનુંનું ખુન કરવા માટે પકડાયો છે.”

“ નવલશાહ? ” માજીસ્ટ્રેટ સવાલ કીધો. “ ત્યારે તમે એકરાર કરો છ કે નાદીરશાહ તમારો હકદાર વારેસ નથી, અને તમારો ખરો હકદાર વારેસ મેહુરી મલેસરીની સાથ રહેનાર છોકરો છે.”

છોકરાઓની અદલાબદલી !

“ હા સાહેબ. ” નવલશાહ બોલ્યા. “ મેહુરીના છોકરાને મેં મારી નજર આગલ રાખ્યો અને પીરોજનના બાલકને મેં મેહુરીને સવાધીન કીધો. તેની દેખરેખ રાખવા, તેની સંભાલ લેવા, તેને ઉછેરી મોટો કરવા અને મોટો કરી કેલવણી આપવાનું કામ મેં મેહુરીને સોંપ્યું અને તેમ કરવા માટે મેં મેહુરીને મોટી રકમ આપી હતી.”

“ બોલી, બક્ષી, અને નિરદોશ પીરોજન આ ક્ષતુર ભરયા બનાવથી ખીલકુલ બેખબર હોવાથી, મેહુરી મલેસરીના બાલકને તે પોતાનુંજ બાલક સમજી. તેણીએ તેને લાડથી પોતાના બોલામા રમાડ્યો અને ગોદમા લઈ પોતાની છાતીનું દુધ ધવાડી પાલીપોશી મોટો કીધો. પીરોજન નહીં જાણતી હતી કે નાદીરશાહ નામનું આ બાલક તેની સોખનું બાલક છે, અને તેનું પોતાનું બાલક મેહુરી મલેસરીને પારકે ઘેર જઈ પડ્યું છે.”

“ એટલું છતાં પીરોજન તરફ હું ખીલકુલ બેદરકાર રહેલો. દીલચમનનો વારેસ પેદા થયાં છતાં પીરોજન તરફનો મારો પ્યાર, ધિક્કારમા બદલાઈ ગયો, અને તે મારો ધિક્કાર પીરોજન ગુજરી ગઈ ત્યાં સુધી વધતોજ ગયો. પણ ખુદાની લાકડીને અવાજ નથી. કર અને જો બંને આ ફુંગીઆમાંજ છે.

આગતું છમકહું. બેવફા કે બાવફા !

મેહરી મલેસરી મુંખ આવી વસી હતી, અને હું અવારનવાર તેણીને મળતો હતો. એક દિવસ મને એવી ખબર મળી કે મેહરી મને ઠગે છે, અને તે બેવફા ઓરત આજ લાંમખી મુદત થાઇ મારી ગેરહાજરીમાં એક પરકોમના આદમીની છુપી મુઝાકાતો લીએ છે. આ ખબર પેહલાં તો મેં બીજકુલ માનીજ નહી, પણ પાછલથી તપાસ કરવા મેં એક છુપો જસુસ મેહરીના ઘરની આસપાસ ફરતો રાખ્યો. મારા જસુસે એક રાત્રે સુમારે નવ વાગે આવી મને ખબર આપી, કે એક ઇન્જને મેહરીના મકાનમાં દાખલ થતો તેણે જોયો. આ ખબર સાંભળતાંજ મારા ગુસ્સાનો પાર રેહ્યો નહી. અદેખાઇના અંગારથી હું બઝીજલી જવા લાગ્યો. નવસારીના એક એકાંત રસતા ઉપર આવેલા વજીરામાં પોતાના બુધ્ધા બાપ સાથે ખરીબીમા સંસાર ચલાવતી આ ઓરતને મેં મારી દોલતના જોરથી મુંખ-છમા આવી વસવાની અને મારી નજર આગલ રેહવાની જોગવાઈ કરી આપવા છતાં, તે આવી કિસમની નિમખહરામી અને બેવફાઈ કરે, એ જ જાણતાંજ મારે માંથુ ફરી ગયું, અને તેજ વખતે હું મેહરીને ઘેર ગયો. સુમારે રાતના અગીઆરથી બારનો હતો. મેં દરવાજો ઠોક્યો અને મેહરીએ તે તુરતજ ઉઘાડ્યો. હું દીવાનખાનામા દાખલ થયો, અને તે બેવફા ફિતુરી હસતે ચેહરે મારી સાથ વાત કરવા મારી પાસે આવી બેઠી. ઘરમાં કોઇખી પારકું માણસ મારી નજરે પડ્યું નહી. મેં ધાર્યું કે મારા જસુસની ભુલ થાઇ હશે. પણ તેમ હતુંજ નહી. મારી નજર તેવામા એકાએક દીવાનખાનામા એક ટેબલ ઉપર પડી. તે ટેબલ ઉપર એક ‘હંસમેટ’ જેવી લશકરી સીપાહ ટોપી મેં પડેલી જોઇ! એજ તે શખસ ! તે બેવફાએ મને અચબુચ આવેલો જોઇ પોતાના પાપી દોસ્તને કોઈ ઠેકાણે ઘરમા છુપાવી દીધો, પણ તેજ પાપ અને મારી નજરે પડ્યું. મેં લોહીમેા ગોટ ગલી, મારો ગુસ્સો ઠંડો પાડ્યો. રાત મોડી થઇ હતી. નીચે બાહુત રેઠતાં. હોતાં ફેસાદ

કરવાથી મારી ફજેતી યામ તેમ હતું. એક હરફ પણ ખોલ્યા વગર હું તે દીવાનખાનુ તેજ વખત છોડી ચાલી ગયો. ત્યાર પછી મેહુરીને હું મલ્યો નથી, જોકે મેહુરીએ મને મલવાની ઘણી તજવિજ કીધી. તેણીએ મારી ઉપર કાગળ ઉપર કાગળ લખ્યાં. પણ તે બધાં કાગળે મેં ઉંઘાડ્યા વગર પાછાં મોકલ્યાં ! ! ”

“જોકે મેહુરી ઉપર હું ધિક્કારની નજરથી જોતો હતો, પણ મારાં અંતઃકરણમા તેની તરફનો પ્યાર જોવાને તેવોજ હતો. મારો ધિક્કાર તેની બેવફાઈ તરફ હતો, પણ તેની તરફનો મારો પ્યાર તે જોવાને તેવોજ રહેયો હતો.

મેહુરીના બાળમા આવો બનાવ બન્યા પછી, મારા પસ્તાવાનો સુમાર રહેયો નહી. મેં, કમળખતીના ઘેરેલાએ એક એવું પગલું ભર્યું હતું, કે હવે તે હું પાછું હટાવી શકંતો નહી હતો. ઘણી વખત મેં વિચાર કીધો, કે મારા ખરા હકદાર વારસને પાછો એકવવા હું કાયદા પ્રમાણે પમલાં બર, પણ મારા કુલને તેથી કલંક લાગે, એમ સમજી હું તે વિચાર હમેશાં માંડી વાલતો હતો. પણ અંતે તે પાપ આપોઆપ કુટ્યું છે.”

“ મી. નવલશાહ. ” માછએટ સવાલ કીધો. “ નાદીરશાહ ઉપર મુકાયલાં તોહમત વિશે તમે શું કહેવા માંગો છ. ”

“ કરાંચીથી હું મઈ પરમદાહડેજ પાછો ફર્યો છ. ” નવલશાહે જવાબ દીધો. “ અને એ શું બનાવ બન્યો છે, તેની મને બીલકુલ ખબર નથી. પણ હું એટલું ધાર છ, કે પુલીસ નાદીરશાહ સામે જ્યારે અનુનું બોહતાન મુકે છે, ત્યારે તે સાબેત કરવા માટે તેની પાસ પુરતી સાબેતી હોવી જોઈએ. પુલીસને તે સાબેત કરવા દો અને નાદીરશાહ પોતાનો બચાવ કરશે. નાદીરશાહ એક નાદર બોહર છે સાહેબ. તેમજ તેમજોમા નાનાવટીના પુરાના ખાનદાતું લોહી વહે છે, એ

ખર છે. એ ખુન કરે એવું હજી હું માનતો નથી, અને જો એને ખરેખર ખુન કીધું હોય, તો એક ખુનીની સરજતને તે પુગવોજ, જોઈએ ”

“ ત્યારે નાદીરશાહ નિરદોશ છે એમ માનવાના તમારી પાસે શું કારણ છે મી. નવલશાહ ? ” માજીસ્ટ્રેટ સવાલ કીધો.

“ કારણો આપવા લંબાન તકરાર કરે એવી મારી આજે તખ્તીયત નથી સાહેબ. ” નવલશાહે કંટાળી જવાબ દીધો. “ હું ધાર છું કે ‘ માર આ ‘ સ્ટેટમેન્ટ ’ એક જખાનીની ગરજ પુરી પાડશે, વાસતે મારો વધુ ખુલાસો તમે નોંધી લેઓ સાહેબ. ગઈ પરમદાહડે નાદીરશાહ સાથે એ વિશે મને વાત થઈ હતી. હીરાજી હીરાભોંગી પાસે મારે હાથના જેટલાં જોઈએ તેટલાં કાગળાં પોતાનો હક પુરેપુરો સામેત કરવા નથી, એવી મેં આજ લીધી હતી. પણ મારી તકરાર નાદીરશાહને પસંદ પડી નહીં. તે મારી સાથે જીકર કરી કેહવા લાગ્યો, કે હીરાજીનો ખરો હક તે ડુઆડવા માંગતો નથી. હીરાજીને દીલચમનમાં મારા હકદાર વારેસ અને દીકરા તરીકે દાખલ કરવા તે મને આજેજ કરવા લાગ્યો. મેં તેની અરજ ના કબુલ કરી કોઈખી કિમતે, હીરાજી સાથે સમજુતી કરવા કહ્યું. એ વાત નાદીરશાહને પસંદ પડી નહીં. નાદીરશાહને સમજાવવાની મારી સરવે કોશીસો ફાકટ મઠ.

*

*

*

*

નવલશાહની જખાની લગભગ બે કલાક ચાલી. નાદીરશાહ સાથે એ આખર વિરોધ પોતાને જ તકરાર યાદ હતી તે બોલેબોલ યાદ કરી લખાનથી નવલશાહે કોરટને કહી સંબંધાવી, અને કોરટના કોરકુને તે બોલે બોલ લખી લીધી. કોરટ સમક્ષ પડેલી નવલશાહની જખાની ઉપરથી નાદીરશાહની પોતાના આપ તરફની ચાલ કોરટને ઘણી વખાનવા જોગ લાગી, પણ હીરાજી હીરાભોંગીએ નાદીરશાહને તે દીવસે ગુનુને ધર લઈ જવાની ફરમાસ કીધા છતાં નાદીરશાહે તેની

સાથ તુંતુંને ઘર જવા ના પાડી, તે બાબદ કોરટને જમરો વસવસો રહી ગયો.

નવલશાહની જુઘાની લેવાનું કામ લગભગ પૂરું થવા આવ્યું હતું, અને માજીસ્ટ્રેટ તેવનને કાંઈ સવાલ કરતા હતા, તેટલાંમા હીરાજી પોતાના હાથમાં એક કાગળનું ‘પેકેટ’ લઈ ઉતાવળે પમલે કોરટમાં દાખલ થયા.

નવલશાહની જુઘાની પુરી થતાંજ હીરાજી હીરાભોગીએ માજીસ્ટ્રેટને અરજ કરી. “ નામદાર કોરટના ફરમાન મુજબ મેં પેલાં કાગળે હીયાં રજુ કર્યાં છે. સરકારી વકીલને તે ગણી લેવાનો તમે સાહેબ હુકમ કરશો. હું એક વધુ અરજ એવી કર છું સાહેબ. કે મને કોરટ છોડી જવાની એકદમ પરજાનગી આપવી, સમગ્ર હીદલુઆઈ હીરાભોગી ધણાજ ગમરાય છે, અને હું ધાર છું કે કદાચ સાંજ પડતાં તેવન ગુજરશે. ”

“ હીદલુઆઈ હીરાભોગી સાંજ સુધીમા ગુજરશે ! ” નવલશાહને કાને આ સંખુનો પડતાંજ તેવનની છાતી રૂધાઈ જતી હોય એમ તેવનને લાગ્યું. “ હીદલુઆઈ ગુજરશે. ” એ સંખુને સાંભળતાંજ ‘ વીસ વરસની નવી જુની ’ તેવનને એકદમ હેંટ ચડી આવી. હીદલુ ! તેવનની એક વખતની વાહલી હીદલુના મોતના સમાચાર સાંભળી, તેવનના કાંન બેહરા થઈ જવા લાગ્યા. આંખે અધારાં આવ્યાં અને મમજે ચક્કર આવી જવાથી તેજ વખતે ખુરસી ઉપર બેઠાન હાલતમા તેવન અધેલાઈ પડ્યા.

આ બે દીવસની મુદતમાં નવલશાહની તબીયતમાં મોટો ફેર પડી ગયો. એ બે દીવસમાં તેવન દસ વરસ વધારે ધરડાં દેખાવા લાગ્યા. નાદીરશાહની છાંદગીમા થયલા ફેરફાર, અને પોતાના કુલને લાગેલું કલંકથી નવલશાહ ઉપર કુદરતનો એવો એક જમરો ફટકો પડ્યો હતો, કે તેથી તેવનની હાલત બેહર સુંરી થાઈ ગઈ હતી.

“મી. હીરાજી.” મેજસ્ટ્રેટ જવાબ દીધો. “તમારી જખાની પુરી થઇ છે. તમારું જે કામ પડશે તો તમુને ફરીથી બોલાવવામાં આવશે. તમારી જખાની વચ્ચામ તે સાંભલી લઇ તે ઉપર તમે તમારી સહી કરી જાઓ.”

નવલશાહની જખાની પુરી થવાથી મી. મેકફરસન બેરી-સટરે એવી અરજ કરી, કે મી. નવલશાહની જખાની ઉપર તેવનની સંહી લેઇ તેવનને કોરટમાંથી જવાની રજા આપવી.

હીરાજી તેમજ નવલશાહની જખાની માજસ્ટ્રેટ વાંચી, અને બંને જને પોતાપોતાની જખાની ઉપર સહી કીધા બાદ કોરટ બપોરનું ‘તીરીન’ લેવા ઉઠી.

હીરાજીએ તેજ વંખતે કોરટના દીવાનખાનામાંથી ચાલવા માંડ્યું, અને નવલશાહ હીરાજી તરફ જોઇ બોલ્યા—

‘હીરાજી’—

હીરાજીએ તુરતજ જાણ લઈ જોયું. તેને કાંને કાણને અવાજ પડ્યો ! તેણે પાછલ ફરી નજર કીધી તો નવલશાહસેઠને પોતા તરફ તેણે આવતા જોયા. શું નવલશાહે હીરાજીને તેડ્યો ? હીરાજીતો ડંમળ થાઇ ગયો ! તોપણ હિંમત રાખી હીરાજી ઉભો રહ્યો અને ‘તેટલામાં નવલશાહ આગલ આવી લાગ્યા.

“સાહેબે, મને હાક માર્યો ? ” હીરાજી નમીને બોલ્યો.

“ઉભા રહેવો.” નવલશાહે બોલવા માંડ્યું. “મારી તખીયત બગડી છે. હું એખલો ચાલી શકતો નથી. મને તમારો હાથ આપો.”

નવલશાહ હીરાજીના હાથમાં પોતાનો હાથ ધાલી લાકડીના ટેકાની મદદે પુલીસ કોરટના દાદરપરથી નીચે ઉતરયા.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ધરના માણસોની જખાની (તપાસ ચાલુ).

પોરના તીક્ષ્ણ લીધા પછી કોરટ જ્યારે પાછી બેઠી ત્યારે દીલચમનના ચાકર નકરોની જખાની લેવાનું કામ ચાલ્યું.

• ચાકરોની જખાનીમા જાણવા જેવું કંઈ હતું નહીં. એટલુંજ કે તે સરવેની નાહની નાહની

જખાનીના દુકડાઓને સાથે મેલવાતાં, તેમાંથી એવો સાર નિકલતો હતો, કે ગુંગું ગુંગું નાદોરશાહો કીધું હતું. માજીસ્ટ્રેટ એ નોકરોની તપાસ ચીપીચીપીને કરી, અને તે સરવેની પાસે બલેવના તેહવારની બે દીવસ આગમજથી બલેવના દાહાડા સુધીની નાદોરશાહની તમામ દીલચાલની ખારીક વિગત માંગી, જેનો દુકંડ સાર નીચે પ્રમાણે જુદા જુદા નોકરોની જખાની ઉપરથી મળ્યો.

ખરશેદ ખીચરાની જખાની.

રવીવાર—

ખરશેદ ખીચરો જે નાદોરશાહનો વિસવાસ નોકર હતો તેણે જણાવ્યું કે “ રવીવારને દાહડો નાદોરશાહ શેઠ ધણાજ બેચેન દેખાતા હતા, અને મને એવો ખાસ હુકમ આપ્યો હતો, કે કોઈ દસ્તોસ્તદાર કે ઓલખાન પીછાનવાલા કંઈખી કામસર મલકા આવે, તો કેહવું કે-શેઠ સુને ગયા છે. તેવન આખો દાહડો વિચારમા અને

વિચારમાં બારણા બંધ કરી ઓરડામાં જ રહ્યા હતાં. ટેબલ ઉપર બપોરના કે રાતના તેવન ગીયા હતાજ નહીં. અને રસતક પોપટીએ તેવનનું બપોર અને રાતનું ખાનું ઓરડામાં જ મોકલ્યું હતું.

સોમવાર—

એ દીવસે તેવન સહવારના ઘણાજ મોડેથી ઉઠ્યા, જે કે રોજ સહવારને પોહર તેવણુ ઉઠતા હતા. ઉઠતાં વાર તેવને પોતાનું માથું દુખવાની ફરીઆદ કરી હતી.

તેવન સોમવારે ખારી આગલ એક અરધો કલાક સુધી વિચારમાં ઉભા હતા, અને એટલું બોલતા મેં સાંભળ્યા હતા કે, ‘હવે આનાકાની કરવામાં સાર નથી. મારે હવે એનું સેવક લાવવું જોઈએ.’ ત્યાર પછી એવન ટેબલ ઉપર કાંઈ કાગળ લખવા બેસા હતા. તે કાગળ જીજીદોધાના ઝીલુખાઈને હાથે હાથ આપી આવવાની મને તેવને તાકીદ કરી હતી, અને જે ઝીલુખાઈ નહીં મહેતો તે કાગળ ઝીલુખાઈની સહી કુકીઆઈ કેનતીનવાલાને સવાધીન કરવા કેલ્યું હતું.

મંગલવાર—

ત્યાર પછી મંગલવારે રાત્રે જે વાગે એવન બાહરથી જયારે પાછા ફરીઆ, તે વખતે મેં દરવાજે ઉઘાડ્યો હતો.

બુધવાર—

બુધવારે સહવારના જયારે હું એવનની વરદી લેવા ગયો ત્યારે એવનના બદલેલાં કપડાં જોઈ હું ગભરાઈ ગયો હતો. તે પાણીથી બીં-ગાયલાં અને કાદવથી ખરડાએલાં હતાં. પાતડુંન ફાટી ગયલું, અને બુટ કાદવથી ખરડાઈ ગયલાં હતાં. તે કપડાનું શું કરવું તે પુછતાં ગુસ્સે થાઈ શેડે કેલ્યું હતું કે “એક ખુનામાં નાખી રાખ, કોઈને આપી દઈશું.” બુધવારે તેવન નચીંત અને ખુશ દેખાતા હતા. બુધવારે તેવણુ પેટ ભરી ખાધુંખી હતું. બપોર પછી તેવને ફેટલાંએક કાગળે ફારી નાંખ્યાં હતાં.

શેહેરીઆર બાગબાનની જબાની.

મંગલવાર—

“ મંગલવારે સહવારના નાહલ્લી શીક નાદરશાહ બાગમાં ફરવા આવીતી. ” શેહેરીઆરે કોરટમાં જબાની આપી. “ મે તેને ઘણાજ દીલગીર જોયા. તેને એવા દીલગીર જોઇ મારા કાલીજા બધા અંદરથી કંપાઇ ગીયાં. મેં એક મજેના જેવા ગુલામ અને મુગરા સાથે ચુલ્લડીના તુરા બનાવી નાહલ્લી શીકના હાથમાં આપ્યા. તે તેવને લીધા, પણ સુંઘીઆ નહી. મને તેથી ઘનાજ ખરાબ લાગા. મે ફરીથી આગલ જઇ સલામ કાધા, અને હાથમાં એક દારમ આપીઆ, તે તેવને લીધા નહી અને બોલ્યા. “જાહુનમે નાખ. ” બસ. હું બીજા કંઈ જાણુતા નથી.

કાહુનજી ઘોડાવાલાની જબાની.

મંગલવાર—

“ મંગલવારે અપોરના છેડ બાર ઉપર એકને તકોરે તખેલામાં આવેલા, અને પોતાની ઘોડીને તપાછેલી. ” કાહુનજી ઘોડાવાલાએ જબાનીમા લખાવ્યું. “ તેવન પાછે મેં ઘોડાની નવી જુત, ખરેરો, ખરજ અને હારનીજ માંગેલું, પણ ‘ ગોધેમ ’ કરી ચાલી ગયલા. તેવન કાંઈ વિચારમા હોય એવું મને લાગેલું. આપરે છું, છેક લોક પએરા. ઘડીમાં કેમ ને ઘડીમા કેમ. ફરીથી પુછવા કે કહવા હું ગયજોજ નહી.

મસાલની જબાની.

મંગલવાર—

મંગલવારે તણ વાગે હું નીચલા હાંજમાં બતી કરતો હતો, તેવામાં એક કાગજ લેઇ કાઢ આવેલો. નાહલ્લાશેકે તે કાગજ લીધું, અને તેજ વંચૂતે, નો ઉખેડી વાંચેલું. ત્યાર પછી હું તેવનના ઓર.

ડામા સામાન સાફ કરતો હતો, તીયારે મેં શેઠને બોલતા અંબલેલા કે
 ‘તે ના કહી શકવાનીજ નથી.’ એમ બોલતા મારી પાસે કાંડીને
 બાકસ માંગેલો, અને તે કાગજ તેવને કાંડી હલગાવી તે વરે બાકી
 નાખેલું.

રસતદ પોપટીની જખાની.

મંગલવાર—

મંગલવારે રાતે (બહેવને દાહડે રાતે) છ વાગામાં શેઠ ‘જલદીથી
 જમવા બેઠા, અને તેવામાં એવનના બે દોસતદારો આયા હતા. તેવન
 બંહુદ થઈ શેઠના ઓરદામાં બલવા ગયા હતા. નાવેલતી ઠીએટરમાં
 હરીસચંદ્રના નાટકમાં શેઠને લેઈ જવા તે લોકે ઘણી બોલશ કીધી,
 પણ શેઠે ના ‘પાડી કહયું’, કે તેવન બીજે ઠેકાણે રોકાઈ ગયા છે.
 રાતના આઠ કે સાડા આઠને અમલે તેવન છતરી બગલમા મારી
 ફરતા ફરતા અંબલામાથી બાહાર નિકલ્યા હતા. બાહરથી તેવન ક્યારે
 પાછા ફર્યા તે હું જાણતો નથી.

સરકારી વડીલે ત્યાર બાદ તોહમતદાર નાદીરશાહના જુદા જુદા
 ઓરડામાંથી મલેલી ચીજો, દગલા, પાતલુન, ખુન, છરી, છતરી વીગેરે
 કારટ સમક્ષ રજુ કરી પોતાનો મુકદ્દમે પુરો થાયલો જણાવી તે ઉ-
 પર લંબાન વીચેયન કીધા બાદ, માજીસ્ટ્રેટ તોહમતદાર નાદીરશાહને
 સવાલ કીધો:—

‘તપારે કાંઈ કેહવું છે ?’

પ્રકરણ ૧૭ મું.

જેહાંગીરશાહ કેસ 'વીઠ દ્રો' કરવા માગે છે.

તે “ પ્રાધમાદેસી ” કેસ, થયો ખરો ! ’

તમાશગીરો માજીસ્ટ્રેટની ખોલવા ચાલવાની ધપછપ અને વલ્લન જોઈ કોર્ટમાં ટીકા કરવા લાગ્યા, અને માજીસ્ટ્રેટ પોતાનું મત આપે તે આગમજ તમાશગીરોએ પોતાના મત આપી દીધાં કે ‘ મુવો છુટો, કેમ સેસનમાં નોંધાવાનો. ’

‘ હું ચાર્જ ધડી કાઢું તે આગમજ તમારે કાંઈ કેહવું છે, મી. નાદીરશાહ ? ’ માજીસ્ટ્રેટ પુછ્યું.

મી. ઇનવેસ્ટીગેટી સાથે નાદીરશાહે થોડો વંખત મસલત કરી માજીસ્ટ્રેટને જવાબ દીધો.

“ મારો ખચાવ કરવાનું કામ મેં મારા ખારીસટરને સાંપેલું છે, અને તેવનને જોગ ફરસત લાગે તેમ તેવન કરવા મુખતીઆર છે. ”

, જેહાંગીરશાહ જે ઘણીજ ઇન્ટેન્સિટી ખચાવ સાંભલવા ઉંચા કાન કરી બેઠા હતા, તેવન નાદીરશાહને ઠડે પેટે અ.વી કિસમનો જવાબ દેતાં સાંભલી સરકારી વકીલનું કોથું જોવા લાગ્યા, અને સરકારી વકીલ ધડીમાં માજીસ્ટ્રેટ તરફ અને ધડીમાં જેહાંગીરશાહ તરફ જોવા લાગ્યો. ખુદ માજીસ્ટ્રેટ પણ વિચારમાં પડી ગયો, ‘ અને તેજ વખતે ’ જેહાંગીરશાહે સરકારી વકીલના કાંનમાં ફુંક મારી—

“એ લોક, ‘ઁલીખી, સામેત કરવા નથી માંગતા શું. ?”

પણુ તેટલા મી. ધનવેરારીટીએ ઉઠી જણાવ્યું:—‘આ કેસમાં જે જે જાણીઓ પડી છે, તેની ઉપર સાખશીઓની સહી સેધ લેવી અને તે દરેક જાણીની એક એક નકલ હમુને મહે એવો હુકમ કોરટે કરવો. અગરજો તમે નાગદાર આ કેસ સેશનમાં મોકલવાના ઠેકાવ ઉપર આવ્યા હોય, તો હમો હમારો બચાવ સેશનમાં રજુ કરશું, અને તેમ કાંધાથી મેહનત અને વખતનો બચાવ થશે.’

‘તમારો જે તેવો વિચાર હોય, તો મારાથી તમુને ના પાડી શકાય નહી.’ માજીસ્ટ્રેટ ધનવેરારીટીને જવાબ દીધો. ‘તમારી પાસે હાલ બચાવ તૈયાર નહી હશે, સખખ હું જાણુ છું કે તોહમતદારને એવી તો અચખુચ રીતે પકડવામાં આવ્યો છે, કે તેને બચાવની ગોઠવણુ વટીક કરવાનો વખત મલ્યો નથી.’

‘કુછખી રીતે હા કે નાનો જવાબ દઈ હમો બંધાઈ જવા માંગતા નથી.’ મી. ધનવેરારીટી બોલ્યા. ‘શું કોરટનો એવો અબીપરાય છે કે ‘પ્રાઇમાફેસી.’ કેસ સામેત થયો છે ?’

‘તોહમતદાર ઉપર હું આરોપ ધડી કાહડું તે આગમજ હું તેને કટલાક સવાલો કરવા માગું છું.’ માજીસ્ટ્રેટ બોલ્યા.

અતરે માજીસ્ટ્રેટ નાદીરશાહ તરફ નજર કરી સવાલ કીધો. ‘નાદીરશાહ નવલશાહ નાનાવટી એવી રીતે તમુને હવે બાલ-ખાવાનો કાંઈ હક છે. ?

‘નહી સાહેબ.’ નાદીરશાહે શાંતપણે ટુંકામાં જવાબ દીધો.

‘નુંનું’ અગરજો જીવતી હતે, તો તેની જાણી તમારી વિરધ જતે કે નહી ?’ મેજીસ્ટ્રેટ પુછ્યું.

‘હા. સાહેબ.’

‘અને તમુને તે જાણીથી મોડું નુકસાન થતે ?’

‘ નહીં સાહેબ. હીરાજી તરફથી જ્યારે મેં મારા જનમ વિશેની ખરી ખીના જાણી, ત્યારે તેજ વખતે મેં હીરાજીને તેનો વાજખી હક આપવાનો પક્કો ઠેઠાવ કીધો હતો. ઓનરેબત્ર મી. નવલશાહને પણ મેં જીજ્ઞાસ થાઇ તેમ કરવા કહ્યું હતું. ’

‘ કોરટ એવું ધારે છે, કે તું તુંની જમાની સદ્દાની નામદ કરવાના ધરાદારથી તમે તેણીનું ખુન કીધું છે. ’

ખુન જેવું બચંકાર તોહમત તેની ઉપર સામેત થાઇ ચુકું છે, એમ સામજવા છતાં નાદીરશાહે સેદજખી ગમરાટ રૂખાડ્યો નહીં, અને ધીરજથી ધીમે અવાજે જવાબ દીધો:—

‘હું જાતે પારસી છું. મારાં ધરમ જરથોસ્તી છે, અને તે મારા ધરમે આ જગતમાં એકજ ખુદાને માનવા માટે મને શીખાડ્યું છે. તે પાક ખુદાના પવીત્ર નામના કસમ લઇ હું જણાઉં છું, કે તું તુંનું ખુન મેં કીધું નથી. હું ખાલકુલ નિરદોશ છું. ’

‘ કોરટમા એવી જમાની પડી છે, કે તમે કેટલાંક કાગળોનો નાશ કીધો. ’

‘ હીરાજીના આવી ગયા પછી, દીલચમન છોડી જવાનો મેં વિચાર નક્કી કીધો હતો. ’ નાદીરશાહે ખુલાસો કીધો. ‘અને તેટલા માટે મેં મારાં સરવે ખાનગી કાગળોનાં નાશ કીધો હતો. ’

‘ તું તુંના ખુનથી આ કેસમાં વધારે તુકસાન કોંણને થયું છે ? ’

‘,મી. હીરાજીને. ’

‘ તું તુંના ખુનથી વધારે કામ કોંણને થયું છે ? ’

આ સવાલનો જવાબ નાદીરશાહ શું આપે ? પેલા ચંચલ માણસે નાદીરશાહને મોહડેથી બોલાવવાનો ઠેઠાવ કીધો હતો, કે ‘ હા તું તુંનું ખુન મેં કીધું છે. ’ પણ નાદીરશાહ એવા સવાલથી

જરાબી ગભરાયો નહી. તે જરાબી અચકાયો નહી. તેજ વખતે તેણે ઝટ જવાબ દીધો, અને તેના ઝટપટ જવાબ દેવાની રીત ઉપરથી માજી-સ્ટ્રેટ વિચારમા પડ્યો.

‘ મને પોતાને. ’

‘ હવે મને એકજ જવાબ આપો. મંગલવારે બહેવનો તેહવાર હતો. તમારી આખા દાહડાની હોલચાલંની વિગતો દીલચમનના નોકરોએ મને આપી છે. પણ બહેવની રાતના આઠથી બે વાગા સુધીની વીગતોનો પતો મૂકતો નથી. વાસતે હવે મને જણાવો નાદીરશાહ, કે બહેવને દાહડે રાતે આઠથી તે તમે ઘેર પાછા ફર્યા, ત્યાં સુધી તમે ક્યાં હતા, અને તમે શું કીધું. ’

ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહની ઇનતેઝરીનો પાર રહેયો નહી. પુલીસ કોર્ટમા નાદીરશાહનો બચાવ કરવા ઇનવેસ્ટીગેટી બારીસ્ટરે હમનાજ ના પાડી હતી. એમ કરવાની તે બાહોશ બારીસ્ટરની મતલબ અને કુનેહમા કાંઈખી રીતનો બેદ તો હોવો જોઈએ. તે પોતાના કુલનો બચાવ બરમમા રાખવા માંગતો હોય, એમ જેહાંગીરશાહને લાગ્યું, પણ તે બેદ માજીસ્ટ્રેટ ફેડી નાખ્યો. અરથાંત નાદીરશાહ ‘અંલીબી’ સામેત કરવા માંગે છે કે નહી તે આપોઆપ જાહેર થવાનો વખત આવ્યો હતો.

‘ મંગલવારે રાતે—બહેવની રાતે—તમે ક્યાં ગયા હતા. ’

‘ ક્યે દાહડે રાત્રે સાહેબ ? મંગલવારે ? ’ નાદીરશાહ લઠડવા લાગ્યો.

‘ હા બહેવને દાહડે રાત્રે. ’ માજીસ્ટ્રેટ નાદીરશાહનો ગભરાટ જોઈ પોતાની ખાતરી કીધી.

‘ મારી યાદદાસત ઘણીજ કાચી છે સાહેબ. ’ નાદીરશાહે ઓઢ બાહણ કાઢડ્યું. ‘ મને તેની યાદ નથી સાહેબ. ’

‘ એમ ના બોલો. એમ ના બોલો નાદીરશાહ. ’ માછસેટે કીખા-
મણુ દીધી. ‘ બે કે તન મહીના બે એ ખીનાને થાઇ ગયા હોય,
અને તમે યાદદસ્ત શક્તીનો વાંક કાઢડો તો તે માની શકાય, પણ
આ તો બે ચાર દાહડાની વાત છે, અને વહી અક્ષેવના તેહવારનો
દીવસ હતો. એથી વધારે તમારી યાદદસ્તને તાજી કરવા ખીજી શું મદદ
જોઇએ. ”

‘ તે દાહડે હુ કરવા ગીયો હતો. ’

‘ તમે ક્યાં ખાધું હતું ? ’

‘ મેં ધરમાંજ ખાધું હતું. ’

‘ વાર. તમુને તમારા બે દોસ્તદારો નાવેશતી થીએતરમા તેડી
જવા આવ્યા હતા, અને તમે તેઓને કહ્યું. કે તમે રોકાયલા છેઓ. ’

‘ એમ કહી મેં તે ભોકને ખેરવવાનું આહણું કાઢડ્યું હતું. ’

‘ નહી નાદીરશાહ તેમ નહી. ’ માછસેટે ખુશ્તો કીધો.
‘ કારટ એમ ધારે છે, કે વરણીનાઆણુ ઉપર ગુંગુંને ઘેર તમે તે
દાહડે રાત્રે જવાના હતા, અને તેથી તમે તે ભોકને ખેરવીઆ હતા.
તે દીવસે ‘ તે ના કહી શકવાનીજ નથી. ’ એમ બોલતા તમુને
તમારા મસાલે સાંભળ્યા હતા, એવી રીતની જખાંખી પડી છે. એ
ધશારો તમે કાણુને સાર કીધો હતો ? ’

‘ એક જન, કે જેની ઉપર મેં કામજ લખ્યું હતું, અને જેનો
જવાબ મને મંગલવારે મલ્યો હતો, તેના બાજમાં એ ધશારો હતો. ’

‘ તે કામજ ક્યાં છે ? ’

‘ મેં તે કામજ બાલી નાખ્યું છે. ’

‘ એ ઉપરથી કારટ એમ ધારે છે, કે તે કામજ અગરજો કાઢનો
હાથમા જતો તો તમે ફસી જતો, અને તેટલાં વાસતે તે કામજોનો
તમે ચાશ કીધો. ’ માછસેટે ખુશ્તો કીધો.

‘ તેમ હતુંજ નહીં સાહેબ. ’ નાદીરશાહે જવાબ દીધો. ‘ તે એક ઘણુંજ ખાનગી કાગળ હતું. ’

‘ તે કાગળ લખનાર કોણ હતું ? ’

‘ તેનું નામ હું આપવા ના પાડું છું સાહેબ. ’

‘ નાદીરશાહ, તમે ઘણાં ખોટા પગલાં ભરો છો. તમે જાણતા નહીં હશે, પણ તમારો કેસ ઘણુંજ ગંભીર રૂપ પકડતો જાય છે. મારી તમુને ભલામણ છે કે તમે તે રાતના ક્યાં હતા અને શું કરતા હતા તે બધું કહી દો. તુંતુંતું ખુન મંગલવારે રાતે આકથી ખાર વાગા વચ્ચે થયું છે, અને તે ખુન તમે કીધું છે, એમ કોરટ માને છે. ’

માજસ્ટ્રેટનો ખુલાસો સામલી નાદીરશાહ ઉઘાડ્યો ગયો. પણ તે હિંમત હાર્યો નહીં અને ધિરજથી બોલ્યો:—‘ ખરેખર હું કમનસીબ છેઉં. મારી કમખખતીએ મને ઘેરી લીધો છે. ’

‘ શું ત્યારે તમે ‘ ઓલીબી ’ સામેત કરવા ના પાડો છો ? ’ માજસ્ટ્રેટ અજબ થાઈ પુછ્યું, અને તેજ વખતે જેહાંગીરશાહે, નાદીરશાહ તરફ ખારીકીયાં જોડ્યાં.

નાદીરશાહે કાંઈખી જવાબ દીધો નહીં.

નાદીરશાહની આવી કિસમની હુજત જોઈ માજસ્ટ્રેટ ખીજો સવાલ કીધો.

‘ આ દગલો, પાટલુન, ખુટ, તથા છતરી તમારી છે કે નહીં. ’

‘ હા સાહેબ. ’

‘ જુવો નાદીરશાહ, આ કાગળ ઉપર તુંતુંના ખુનીના પગલાંનો ચીતાર જમીન ઉપર પડેલા છાપ ઉપરથી લીધો છે. મેં એ ચીતાર તમારા આ ખુત શાય સરખાવી જોયો છે, અને તમારા ખુટનોજ એ ચીતાર છે, એમ સામેત થયું છે. ખુટની હીલનો રૂા ઓટેલો નમુનો પણ તમારાં ખુટની હીલ જેટલોજ છે. આ દગલાની

ફાટેલી ચીપનું કપડું તમારા દગલાના કપડાં જેવુંજ છે. તમેએ તે રાતે પેહોડેલું આ પાતલુન પણ ફાટી ભીંગાંધ ગયું છે. તકરાર ખાતર તમારે કેહવું કબૂલ કરશું કે તમે મંગલવારે ક્યાં મયા હતા તેની તમુને યાદ રહી નથી, પણ આ કપડાં અને ખીજી ચીજોની આવી હાલત વિશે તમે શું ખુલાશો કરો છો ?

આ એક પછી એક બનતા બનાવોને પોતાની વિરૂધ જવા જોઈ નાદીરશાહ હવે વધુ હિંમત રાખી શક્યો નહી. તેની આંખે અંધારાં આવી ગયાં, અને તેને ચક્કર આવ્યાથી, તે પાસે પડેલી ખુરશી ઉપર બેસી જઈ બોલ્યો:—

‘હું નિરદોશ છું. ખુદ જાણે છે કે હું નિરદોશ છું.’

‘ત્યારે મંગલવારે રાતે તમે ક્યાં હતા તે જણાવી તમારે નિરદોશપણું સાબેત કેમ કરના નથી.’

‘તે કેહવા હું ના પાડું છું.’ નાદીરશાહે હુજત કીધી. ‘મારાથી તે કેહવાય તેમ નથી. ખુદ જાણે છે કે હું નિરદોશ છું.’

‘તમુને કાંઈ વધારે કેહવું છે ?’ માજીએટ પ્રશ્ન્યું.

‘કાંઈજ નહી.’

‘ત્યારે તમે ‘અંલીબી’ સાબેત કરવા ના પાડો છો ?’

‘હું નિરદોશ છું.’

‘તમે ઘણીજ મુરખાઈ કરો છો—’

‘હું નિરદોશ છું સાહેબ.’ નાદીરશાહ પોતાનું મસતક પોતાના બંને હાથો વચ્ચે પકડી દબાઈ જતે અવાજે બોલ્યો. ‘ખુદ જાણે છે કે હું નિરદોશ છું.’

ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ નાદીરશાહના છેલા હરફે સાંભળી હેમતી ગયા. હું હુંના ખુની તરીકે દરેક રીતે કારટની નજરમાં તે વકસારવાર બંદી સુકયા છતાં, ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહે જ્યારે

નાદીરશાહ પોતાના બચાવમાં ઔલીબી સાબેત કરવા ના પાડે છે એમ સાબલ્યું, ત્યારે તેવનની અજબોબી અને દલગીરીનો પાર રહેયો નહી. અજબોબી એટલાં માટે કે નાદીરશાહે પોતાના બચાવમાં ‘ઔલીબી’ રજુ કીધી નહી, અને દલગીરીનો સબબ એ હતો કે તેવને પોતાની ગણતરીમાં ભુલ કીધાથી એક ભલતા આદમીને ખુની તરીકે પકડી તેવને ઉભો કીધો હતો.

એ બધી ગણતરી અને એ બધા વિચાર ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહના ભેજાંમાં એકદમ ઉભરી આવ્યા. માછસેટના વારંવાર પુછવા છતાં પોતાના બચાવમાં ઔલીબી રજુ કરવા નાદીરશાહે ના પાડી, તે સાંભલતાજ જેહાંગીરશાહના તમામ વિચારો એકદમ ફરી ગયા. તેવને જખરી ભુલ કીધી હોય या ઠાપં ખાધી હોય એમ તેવનને તેજ વખતે માલમ પડ્યું અને તેજ વખતે પોતાનું આંગણું દાંત વચ્ચે ભેરથી કરડી, ટેબલ ઉપર હાથ અફાડી બોલ્યાં ‘એ નિરદોશ છે. ! !’

‘કે. જી ?’ સરકારી વકીલ જે જેહાંગીરશાહનો પાસે બેસી કેસ ચલાવતો હતો તેને જેહાંગીરશાહને એવી રીતે બોલતાં સાંભલી પુછ્યું. ‘કાણું નિરદોશ છે ? તમે કાણુને સાર બોલો છ જેહાંગીરશાહ !’

‘બંધવાને સાર.’ જેહાંગીરશાહે તેજ વખતે જવાબ દીધો અને તે પાસે બેઠેલા બીજા વકીલો અને બારીસદરો સાંભલી અપસંઅપસમાં ધીમે અવાજે ચકચાર કરવા લાગ્યા અને માછસેટ પોતાની નોંધ કરવામાં ગુંટાયા.

‘નાદીરશાહ નિરદોશ છે.’ ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહે સરકારી વકીલને કહ્યું. ‘એને ખુન કીધું નથી. વકીલ સાહેબ તમે ખુદા ખાતર મારી ખાતરી કરો કે નાદીરશાહ ‘ઔલીબી’ સાબેત કરવા ના પાડે છે.’

‘હા. તે વિશે તે કાંઈની જવાબ આપતો નથી.’ વકીલે જવાબ દીધો.

‘જો એ ઝંઘીળી રજુ કરવા ના પાડે તો હું કેહુ છું કે તોહમતદારે તુંતુંતું ખુન કાધુંજ નથી.’ જેહાંગીરશાહે બાર મુકી કહ્યું. ‘તમે જોતા નથી સાહેબ, કે તુંતુંના ખુની તરીકે અતીઆર સુધીમા તોહમતદાર સામે દરેક જગ્યાની પડી મુકી છે. ફાંસી જવા શીવાય બીજી તેને શીખશા થાય એ બનવું મુશ્કેલ છે, એમ તોહમતદારે જોઈ લીધું છે. અને એટલું તે જાણે છે, તે છતાં તે એક ‘ઝંઘીળી’ રજુ કરી પોતાની જાંઘી બચાવવા ના પાડે છે. એ શું દેખાડે છે સાહેબ ? એટલુંજ કે તોહમતદાર નિરદોશ છે. તુંતુંના ખુની તે નથી પણ કાંઈ બીજો છે. હજી વખત છે. હજી ઘણું મોડું થયું નથી, તેટલાં આપણુ આપણી ભુલ સુધારી એક બેગુનાહને બચાવી સકશું. વાસતે વકીલ સાહેબ મારી તમુને અરજ છે કે આ કેસ આપણુ પાછો ખેંચી લેઈએ.’

‘તમે અક્કલવાલા આદમી બની વગર અક્કલની વાતો બાને કરોજ ઇન્સપેક્ટર.’ વકીલે જવાબ દીધો. ‘બંધવાએ કહ્યું કે હું નિરદોશ છું, એટલે તે ખુની નથી એમ તમે કબુલ કરોજ ?’

‘નખોદ ! નખોદ !’ જેહાંગીરશાહ ડોકું જોરથી ધુનાવી વકીલને સમજાવવા લાગ્યા. ‘મે જબરી કાપ ખાધી છે. આ દમલો, પાટલુન, છતરી અને બુટ ઉપરથી તમે તેને ખુની તરીકે ઠાવી શકો. તે કેટલીક બાબતોનો જવાબ નથી આપતો તે ઉપરથી તમે તેને ખુની ઠાવવી શકો. પંજુ તે સરવે છતાં હું એને નિરદોશ ઠાવું છું. તુંતુંના ખુની કાંઈ કાંઈ માણસ નહી હોતો. તે કાંઈ કાંઈ જમરા બાહેશ અને અક્કલવાલા માણસનું છે. તુંતું ખુન કરવા આગમન તે ખુન કરનારે પોતાનું બચાવ માટે એક સંધર ‘ઝંઘીળી’

તૈયાર કરી રાખવી જોઈતી હતી. અને તે ‘ઝેલીબી’ કારટમા રજુ થવી જોઈતી હતી. તે પ્રમાણે આ કેસમા થયું નથી. આહા ! વકીલ સાહેબ, તું તુંના ખુનીને તમે શું એટલો બધો કાચો સમજો છો, કે કારટમાં તે પોતાનો બચાવ કરવાને ના પાડે ? નહીં નહીં. તું તુંના ખુનીએ ‘ઝેલીબી’ રજુ કરવી જોઈતી હતી. નાદીરશાહે તેવી કોઈ ‘ઝેલીબી’ રજુ કરી નથી, અને તે ઉપરથી હું એને નિરદોશ ગણું છું.’

‘મારાથી એવી બેહુદી અરજ કારટને કરી શકાય નહીં.’ વકીલે જવાબ દીધો. ‘તમે બચાવવાલાઓને મદદ કરો. ખાનગી રીતે મદદ કરો. મારે કાંઈ તેમાં અડચણ નથી. તેઓ તે બચાવ સેશસનમાં રજુ કરશે.’

‘અફસોસ ! અફસોસ મારી હુલ્લડાઈ ઉપર !’ જેહાંગીરશાહે દલગીર થોંધ કહ્યું. ‘જે કામ મારે પેલ્લે કરવું હતું તે છેલ્લે કરવાને. મેં વિચાર કીધો, અને તેજ મારી ગણતરીમાં મેં ભુલ કરી. પેલો સુંન્તાની કડીવાલો મુસલમાન જે મલ્યો હોત, તો એક નિરદોશ ઉપર આવી આફત નહીં પડતે. મને ડર લાગેછ કે રખે તોહમતદાર બંદી-ખાનામાં આપધાન કરે, અને તેમ જો થયું તો એક નિરદોશનો નાહુક જાન જશે. તમે કાંઈખી કરી આ મુકદમાનો ચુકાદો તકુબ કરાવો, અને હું તેટલાંમાં ખરી ખીના શું છે તે શોધી કાઢવાની તજવીજ કરશ. મને આસા છે કે આજ સાંજ સુધીમા પેલા સુંન્તાની કડીવાલા માણસનો પતો મલશે. પેલો કાસમઅલી સુરીયખાન નામના કાંઈ બનેલાનો તંનડેલ છે, એવી મને ખબર કસતમમાથી મલી છે. તે બેલેલો સુરત તરફ હંકરાઈ ગયો છે. મેં મારાં જે માણસોને ગ્રેપ રોતની મેલમાં સુરત રવાને કીધાં છે, અને મને આજ સાંજ સુધીમાં તેની કાંઈખી ખબર મલવી જોઈએ. હું કાંઈખી રીતે આ નિરદોશને બચાવસઃ મેં એને પકડાવ્યો છે, અરે હું એને છોડવસ. હું તું તુંના

અરા ખુનીને પકડી કાઢ્યી આ ખોટા ખુનીનું નિરદોશપણ સાબેત કરી નહીં આપુ તે હું પારસી બચ્ચો નહીં. હવે તો જે હોય તે હાથ કોરટમાં.’

તમાશગીરોની અતીશય અધીરાઇ વચ્ચે, અંતે માછસેટે જમાની લાંચી પોતાના વિચારો જણાવવા માંડ્યા, અને નુંનુંના ખુની તરીકે નાદીરશાહ નવલશાહ હીરજીને આવવી ફાજદારી સેશનમાં નોંધીઓ.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

નાનાવદીના નવો દીકરો.

રાજા બેરીસ્ટર, નવલશાહ હીરાજીને પુલીસ કોર્ટના દાદર ઉપરથી લેધ હલવે હલવે નીચે ઉતરયો, અને નવલશાહે પોતાની માડી માટે આસપાસ નજર કરી. કાચમેનને ઇશારત કીધી અને તેજ વખતે માડી પુલીસ કોર્ટના દરવાજા આગલ આવી ઉભી રહી.

હીરાજીએ નવલશાહને માડીમા બેસાડી ખેતે નમીને સલામ કીધી.

‘આવો, બેસો મારી સાથે.’ નવલશાહે હીરાજીને માડીમાં બેસી કહ્યું ‘અને તમારી સાથે વાત કરવી છે.’

હા કે ના કેહવાની હીરાજીની હિંમત ચાલી નહી. પોતાના બાપનો રોજ, તોર, દમ દમ્મ અને મીઝન જોઈ હીરાજી ડાહજા બયો, અને અમા વમાસયું કે ‘એની સાથે કાસી સંગ કેમ જશે?’

પોતાના મુરબ્બીના હુકમને માન આપી તુરતજ હીરાજી માડીમાં સાંમેની બેઠક ઉપર બેઠો, અને તેજ વખતે નવલશાહે પોતાના આ નવા દીકરાને પોતાની પાસે બેસવા બપકામાજ ઇશારત કીધી. નવલશાહે પોતાનું કામ બધું બપકામાજ લેવાનો ઠેકાવ કીધો હોય, એમ હીરાજીને લાગ્યું. હીરાજી તુરતજ પોતાની બેઠક ઉપરથી ઊઠી નવલશાહની પાસે બેઠો અને નવલશાહે માડી દીલ્લચમત તરફ લેધ જવાનો હુકમ કીધો.

કોઠામાંથી મલ્લનાર હીલ સુધી પુમતાં એકબી હર નવલશાહ બોલ્યા નહીં. પોતાના માપની આવી ચુપકીદી બેઠ હીરાજીએ કાંઈબી બોલવાની હિંમત કીધી નહીં, અને એવી ચુપકીદીમાં અતે ગાડી દીલચમનના કમખાઉડમાં ઘખલ થાઇ. નોકરો નફરો દોડી આવ્યા, ગાડીનો દરવાજો રામોસીએ સલામ કરી ઉઘાડ્યો, અને નવલશાહ પોતાની સાથે હીરાજીને લેઇ પોતાના ઓરડામાં ગયા.

ઓરડામાં હીરાજીને પોતાની સાંમે બેસાડી નવલશાહ તેને ટીકી ટીકી બેવા લાગ્યા. હીરાજીના વસત્રસાનો પાર રેહ્યો નહીં. અતે નવલશાહ બોલ્યા. ‘આજથી આ મકાન તમારું છે. આજથી નવલશાહ હીરાજી નાનાવદીના તમે હકદાર દીકરાં તરીકે ગણાશે, અને મારાં ખાનદાનની ઇજ્જત અને કુરમંતમાં વધારો કરવા જેવી તમે ચાલ ચલાવશો એવી હું આશા રાખું છું.’

‘મારા મેહર—’

‘સખર કરો.’ નવલશાહ ડાલા ચઢાવી મોટે બોલ્યા. ‘હમારાં મકાનમાં, અને હમારાં ખાનદાનમાં, જ્યારેબી હું બોલતો હોઉં ત્યારે કાંઈએ વચમા બોલવાનો કાયદો નથી, તે તમે યાદ રાખજો.’

‘મારા મેહરખાન મુરબી,’ હીરાજીએ જવાબ દીધો. ‘તમારા હરેક કુકમને હું માન આપવા બંધાયેલો છું.’

‘નાદીરશાહને મારાં ખાનદાનની ઇજ્જત પ્રમાણે રેહવા, ફરવા, અને ખાવાપીવા માટે દર માસે ચાર હજાર રૂપા જે મલતી હતા, તે રકમ હવે દર માસે તમુને આજથી મલતી જશે. તે ઉપરાંત એક લેનડો, એક મેલ ફેટીન અને એક ખૂમ અને પાંચ ઘોડા, અને ખાસ નોકર નફરોનો લવાજમ તમારે સાઈ ધેર ખરચ ખાતે થતો જશે. તમારાં પેહરવોના કપડાં ચપડાં ફક્ત ‘બેડમખાઇલ’ ને ત્યાંથી નહીં તો ‘લેડલો અને વાહીન તવેકને ત્યાંથી એવાં અને સીવડાવવાં. તેનાં બીલ ધેર ખરચ ખાતે લખાશે.’

‘મારા મેહરબાન—’

‘જરા સાબલી લેઓ. વચમાં બોલવાનો કામોદો નથી ! એમ ઉતાવલમાં કેમ પડ્યાછ ?’ નવલશાહે ફરીથી દમ કીધો. ‘મેં હમનાજ તમુને જણાવ્યું કે હમારાં ખાંનદાંનમાં જ્યારેથી હું બોલતો હોઉં ત્યારે વચમાં કોઇએ બોલવાનો કામોદો નથી ? સાંભલો. આ મકાનમાં ત્રણ ઓરડાનો એક ‘સેંટ’ તમારા વપરાસ માટે તમુને મલશે. તેમાં ગોડવવા માટે તમોએ ‘વીમખીજને’ ત્યાંથી મનપસંદ ફરનીચર મંગાવી લેવું. તેનો આંકડો આપણી ઑશીસમાં મોકલવો. મેહતો તે બીજ ચુકવી આપશે.’

‘નાદીરશાહના ઓરડાને હાલ તુરત કુલુફ મારી બંધ કરવામાં આવશે. તેનો કેસ સેશન કમીટ યવા બાદ. શું સેવટ આવે છે ત્યાર પછી તે ઓરડાનો ઉપયોગ કોણે કરવો તે નક્કી કરશું.’

‘તમે સાહેબ જે ફરમાવશો, તે મને મળુર છે.’ હીરાજીએ બીહીતાં બીહીતાં જવાબ દીધો.

‘તમે આજ સુધી ગરીબીમાં વસેલા છો.’ નવલશાહે કહ્યું. ‘વાસને પૈસાનો કાંઇમી ગેરઉપયોગ તમોએ કરવો નહી, અને લોકો આંગલી દેખાડે તેમ કોઇમી કાંમ તમોએ કરવું નહી.’

‘તેવું કામ—’

‘સખર! મારા સાહેબ તમે કોણ છો? કોણ!’ નવલશાહે ફરીથી હીરાજીને દમ બરાવ્યો. ‘મેં હમનાજ તમુને કહ્યું કે હમારાં ખાંનદાંનમાં જ્યારેથી હું કાંઇ બોલતો હોઉં ત્યારે કોઇએ કાંઇ વચમાં બોલવું નહી. સાંભલો. કાંઇમી કાંમ, વમર વિચારે અને ઉતાવલમાં તમારે કરવું નહી. દરેક કાંમ જે વખત વિચાર કરીને કરવું. તમે બેરીસ્ટર થવા વેલાત મીયા હતાની. ? તમે સાહેબ લોકની કાની બીડી પીઓ છ ? તમે સદરો કસતી રાખીઓ છ કે ઐમધાન પારસીમાં ખાવા ડગલો પાધરો પેહડી ફરો છ ?’

‘ નહી મુરખી. ’ હીરાજીએ ગમરાખને તુરતજ ના કહ્યું.
‘ બીડી પીવાની મને— ’

‘ ધણુ બોલવામાં સાર નથી. ’ નવલશાહે વચમાં બોલી હઠી કહ્યું. ‘ તમે મુધારાવાલા છો ? તમને ઉઘાડે માથે જાંગલાઓની કાની બેસવાની આદત હશે ? ’

‘ નહી મુરખી. ’

હીરાજી એટલા ઠોડા વખતમાં એટલો તો બોખરો થઇ ગયો કે નવલશાહેને ‘ નહી સાહેબ ’ અને ‘ હા સાહેબ, ’ વગેરે દુકોળ જવાબ દેવા લાગ્યો.

‘ કાંઈ રૂનો કે અશીમનો સંદેહ કરવાનો શોખ છે કે ? ’ નવલશાહે પુછ્યું ?

‘ નહી સાહેબ. ’

‘ કાંઈ નાટક ફાટકતુ એટક— ’

‘ નહી મુરખી— ’

‘ નાયકણીઓના નાયની ગમત. ’

‘ નહીજ. ’

‘ કલ્પ અને વારીમાં જાઓ છ કે. ’

‘ હાજી. ’

‘ કૌનએસવાલા તમે તો હશે ? ’

‘ હાજી. ’

‘ ઠીક છે. ’ વનલશાહે હીરાજીની અંદર અને બાહરની અગતની ખાસીયતો જણી લેઇ કહ્યું. ‘ કાંઈ ધણી ફરીઆદ કરવો નવું નથી. હીરાજી, મારાં કુટુંબના આ ખટપટીયા બનાવતું સેવટું આવ્યા બાદ તમે એક લાંબી સફરે નિકલી જાઓ, કે નથી શોક ચરચા દખલ જશે. તમે મુઝઈમાંજ રહેશો તો તેથી નિન્દાને વધારે

ને વધારે ઉત્તેજન મલશે. તમારી સામેસાધ, અને બોલવા ચાલવાની રીતભાતથી મને દલગીર થવાનું કાંઈ કારણ મલ્યું નથી. બનાવ એવો બનીયો છે, કે તેથી દલગીર થવાના કરતાં દુઃખી વધારે થવું પડે છે. લોકોના બોલવાની સામે થાઈ બચાવ કરવાના કરતાં લોકોના બોલવાને ધિક્કારી કાઢવામાં હમેશાં દાહપણુ સમાએલું છે. મારા દીકરા તરીકે, મારા દરેક આચાર વિચારને મલીને તમેએ ચાલવું. કૌનગ્રેસવાલામાં તમે ખપોછ. હીરાજી મને એ કૌનગ્રેસ તરફ ધ્યેાન ધિક્કાર છે. જ્યોતને જાહેરમાં આવવાના, અને લોકોમાં જાણીતા થવાના અમખરા હોય છે, તેઓજ ફક્ત કૌનગ્રેસમાં દાખલ થાય છે. ઈંગ્રિજ લોકો એ લોકને એક noisy class તરીકે ઓળખે છે. પણ હું કહું છું કે અદલ ક્ષીતીશ રાજ તરફ એ એક જાતનું નિમખહરામીપણું દેખાડવા જેવું છે. ક્ષીતીશ સરકાર તમારા હક તમને આપવા ક્યાં ના પાડે છે. તમે તમારા હક માંગો. તમે તમારી હાજતો તે લોક આગલ રજી કરો. તમે તે વિશે ખુલાસો કરો અને તમને તમારા હક જરૂર તે લોક આપવા વગર રહેનાર નથી. પણ તમે આવી રીતે ગરબડ કરી, દમ બરાવી માંગવા જવો તો તે વાત કદીથી ઈંગ્રિજ લોકને ગલે ઉતરે નહી. કાનગ્રેસવાલા તરીકે તમને શરમાવાનું કાંઈ નથી. એ તો આજ કાલની એક ફેશન છે. નાદીરશાહનેથી કાનગ્રેસનોજ મરજ લાગુ પડ્યો હતો. પણ મારી ખાતરી છે કે આ દીલચમનની અંદર આવ્યા આગમજ તમે તમારી તમામ ફેશન દીલચમનની બાહર મુકી આવશો. તમે આ દીલચમનમાં આજથી મુકામ કરો. ’

‘ મારા સરતાજ મુરખી. ’ હીરાજીએ નમીને જવાબ દીધો. ‘હું એવી ચરજ કરૂં કે એટલો જલદી હું મારી છાંદગીમાં ફેરફાર કરી શકતો નથી. ’ વાસતે મારી ઉપર મેહરમાની કરી, મારી હાલની હાલતમાજ મને જ્યાં હું પડેલો છું ત્યાંજ રહેવા દો. નાદીરશાહ દીલચમન છોડી જાય અને તેને બદલે હું તેની જગ્યાએ બેસું, એ મારી લાગનીથી નહી ખમાય એમ છે. એ તો એક નીચ અને ધાંધ

ખોરા જેવું થયું. એમ થવાથી મારી પાછળ પુર બોલાશે, અને લોકોના અનમમામાં હું વધારે આવી પડવાનો. ’

‘ તમાર કેહવુંથી ખરું છે. ’ નવલશાહે વિચાર કરી કહ્યું.

‘વલી મારે કેહવું જોઈએ સાહેબ કે દીલચમનમાં આવી, હું મારી નવી જાંઘી શરૂ કર, તે આમમજ મારી જુની જાંઘી મારે બીલકુલ બદલી નાખવી જોઈએ. મારો ધંધો બેરીસ્ટરનો છે. મારાં કુલ સાયની મારી લેવડ દેવડ મારે પતાવવી છે, અને મારી આમલી પાછલીનો સરવાલો કરી, તેનો નીકાલ કરવો છે. જેમ તેમ કરી મોટી મુશકેલીએ મેં પારો ધંધો જમાવી મુંબઈના ‘બારમા’ મેં મારી શક્તી અને મારી ગુંબસ દેખાડી મેં પ્રજના વિસવાસ અને પ્રિત મેલવ્યાં છે. તે આવી કિસમના મારા ફેરફારથી હું ખોષ દેવશ. મારી ઉપર તમારો વિસવાસ જોઈ હું હરખાઈ ગયોજ મુરખી, અને હું હિંમતથી કેહુ છુ કે તમુને કોઈથી રીતે હું દુઃખી કે દલગીર કરનાર નથી. હાથ તુરત તો હું દીલચમનમાં આવવા ના પાડું છું સાહેબ !’

‘ જેમ તમારી મરજ હોરાજી. ’ નવલશાહે. પોતાનો વિચાર બદલી નાખી કેહ્યું. ‘ કોઈથી રીતે મને નાહીરશાહને યાદ કરવો પડે એવી ચાત્ર તમે ના ચત્રાવતા. ’

‘ મારી ઉપર તમે વિસવાસ રાખો મારા મુરખી. ’ હોરાજીએ રહતે રહતે છુટથી બોલવા માંડ્યું. ‘ હવે નાહીરશાહ વિશે હું પુછવાની રજા લેઉં. નાહીરશાહને બચાવવો જોઈએ સાહેબ. ’

‘ બચાવે ? કોણને ? એક ખુનીને ? ’ નવલશાહે ડોઝા ફેરવી જવાંજ દીધો. ‘ ધડપણમાં નાનાવટીના ખાનદાનની ખુવારી કરનારને બચાવે ! હું તેમ કરવા જો માંગતો તો કરી શકતો. મને તેમ કરવાના રસતા ખખર છે. પણ નહી. તેને તેના પાપની સજા થવીજ જોઈએ. ’

‘ એ શુ બોલોજ સાહેબ ? ’ હોરાજી અજબ ધડ બોલ્યો. ‘ નાહીરશાહને તેની આવી હાલતમાં છોડી દેજો ! તેમ બનનાર

નથી. હું તેમ બનવા દેનાર નથી સાહેબ. જે લોહી તેની રગોમાં વેહ છે, તેજ લોહી મારી રગોમાં ફરે છે. જે આપનો તે દીકરો છે તેજ આપનો હુંબી દીકરો છું. હમો બંને બાધ છેએ. તમે બંનેના આપ છેએ. અને આપણુ બંનેની ફરજ છે કે નાદીરશાહને બચાવવા બનતી તજવીજ કરવી. તે ગુનેહગાર હોય કે નહી, પણ તેને બચાવવો જોઈએ. અગરજો તમે તેના બચાવ માટે મેહનત નહી કરશો તો હું કસમ લેઈ જણાઉ છું કે આ દીલચમનમાં હું ફરીથી પગ મુકનાર નથી. ’

હીરાજીના આવા ઉદાર વિચારો સાંભળી, નવલશાહ ધણુ ખુશી થયા, અને પોતાના દીલમાં તેના ખવાસની વખાનો કરી બોલ્યા:— ‘હીરાજી શું તું નાદીરશાહને બચાવવા માગે છે? તે કેમ બને? એ મુશકેલ વાત છે. ખુનનો વાંક તેની ઉપર સાબેત કરવામા પુલીસ કાંઈમી કયાસ રાખનાર નથી. આજે સાંજના તે સેશન કમીટ થવાનો. મેં ધનવેરારીટીને તેના બચાવ માટે મોકલ્યો, અને તેને ગીરધર સાથ મસલત કરી એવો ઠેકાવ કીધો કે, બચાવ સેશનમા કરવો. પણ સેશનમાંથી તે છુટવો મુશકેલ છે. ’

‘તે નિરદોશ હશે તો જરૂર છુટી જવાનો. ’ હીરાજી બોલ્યો. ‘આવાજી હું પોતે એક બેરીસ્ટર છું, અને નાદીરશાહ મારો બાધ છે. શું એક બાધ પોતાના બાધને ફાંસી જતો પોતાની નજરે જોશે?’ એક નહી પણ લાખો ધિક્કાર છે તેવા આપમતલબી બાધની જાંદગી ઉપર, કે જે પોતાના બાધના દુઃખમાં પોતાનું દુઃખ નહી સમજે, અને જે તેના દુઃખથી દુઃખી નહી થાય. મારે વાસતે મગ્નિજ સોલીસીટરો ધણુ સારૂ મત આપે છે. મી. ધનવેરારીટીની સાથે સેશનમાં નાદીરશાહનો કેસ ચલાવવાનું કાંમ હું માથે લેજી છું. મને ધનવેરારીટી સાથ ધણી દોસતી છે. હમો બંને પોતાની સામતી મદદથી નાદીરશાહનું નિરદોશપણુ સાબેત કરવા બનતી મેહનત કરશું. હું તેને બચાવસ. હું. સેશનમાં નાદીરશાહ તરફથી કેસ ચલાવશ.

જયુરીને ‘ પ્રેમયુદીસ ’ કરવા માટે હું મુંબઈના ખારમાં જાણીતો થયેલો છઉ. તેમ કરી હું મારા બાઈને છોડવી લાવસ, અને મુંબઈની સેશનમાં નાદીરશાહનો કેસ ચલાવી, હું મારા ઔરીસટરના ધંધાને છેલ્લી સલામ કરી, દીલચમનમાં આવી રહેવશ. ’

નવલશાહ પોતાનો હાથ લંબાવી હીરાજીનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી ખાર ભરી લાગણીથી ‘ શેકહેન્ડ ’ કીધી, અને હીરાજીએ પોતાના માતખર બાપને નમીને માન આપ્યું. આખર હીરાજીએ પોતાની નમનતાઈ, સાલેસાઈ અને સીફતભરી ચાલચલનથી પોતાના બાપનું દીલ જીતી લીધું.

‘ બાવાજી, નાદીરશાહના બાપમાં હું ધારણુ કે તમે મારો વિચાર પસંદ કીધો છે. ’ હીરાજીએ બોલવા માંડ્યું. ‘ હવે મને જવાની રજા આપો. તમારો હુકમ સરપર ચઢાવી તમે તરફ મેં મારી ફરજ બજાવી છે. પણ એક બીજી ફરજ બીજી તરફ હવે મને બજાવવાની રહી છે, અને તે ફરજ બજાવવાને હવે મને જલ્લદી જવું જોઈએ. હીલ્લુઆઈ હીરાજીગી. ધણાજ બેઠાલ છે. ડાકતરોએ તેવનની આશા મુકાવી છે. મને તેવને બચપણથી પાણી મોટા કીધો છે, વાસતે મને તેવનની આગલ એવે વખતે હાજર રહેવું જોઈએ. ’

હીલ્લા !!—ઓ મેહર !—

એક દુઃખ ભરી ચીસ પાડી નવલશાહ પોતાનું મોહકું બંને હાથોમા ધાંકી ખુરસી ઉપર અવાજક થાઈ પડ્યા ! હીલ્લુઆઈનું નામ હીરાજીને મોહકેથી સાંભલી તેવનની જાતી ભરાઈ આવી.

‘ ઓ મેહરીથી મને ધણું નુકસાન થયું છે. ’ નવલશાહ મનમાં બોલ્યા. ‘ તેને મારી આખી જીંદગી ખરાબ કીધી છે. પણ આવે વખતે મારે તેનું વેર લેવું નહીં જોઈએ. પોતાના દીકરા ઉપર આવી પડેલાં ખુનનું તોહમત સાંભલી તે મરવા પડી છે. મંરતી વખતે તેનો દીલનું અરમાન મારે પુર પાડવું જોઈએ. મારા ઉપર તેનું હૈત બેઠું હતું, અને મારો ખાર તેની ઉપર અનંત હતો. હવે ફરીથી હું લેને

ક્યાં મલશ, અને ક્યાં તેને જોવશ. હમારો ખરો ધનસાહ ને પાક પરવરદેગાર પોતાની દરમાહમાં કરશે. પણ એહરી મરે તે આગમજ હું તેને એકવાર મારી નજરે જોવા માગું છું. દીકરા હોરાજી, હું હીલ્લુખાધને જોવા આવજી. ’

‘ મુરખીજી, ’ હીરાજી બોલ્યો. ‘ તમને તજદી લેવી નહી જોઈએ. હીલ્લુખાધ જીવેજ ખરાં પણ તેવન મુવા ખરાખર છે. તમે આવીને શું કરશો બાવાજી ? તેવન આંખ ઉંધાડી જોતાં નથી, અને હોઠ ઉંધાડી બોલતાંજી નથી. ત્યાં આવવાથી તમારી તખીયત ઉલટી નારાજ થશે. ’

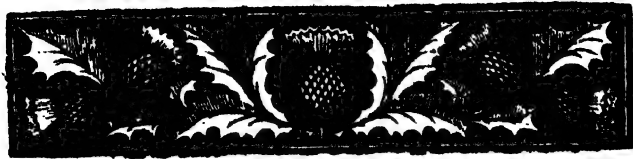
‘ જમ તારી મરજી દીકરા. ’ નવલશાહના ધ્યાનમાં વાત ઉતરવાથી તેવને પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો. ‘ તું જ દીકરા, પણ હીરાજી આજે રાતના તું મારી સાથે જમવા બેસજે. પછી જોઈએ તો પાછો સીધારજે દીકરા. હું તારી વાત જોવશ હો ? ’

હીરાજી પોતાના બાપને નમી દીલચમનમાંથી નિકલી ગયો અને નવલશાહ, હીલ્લુની ખજર સાંભલી ફલગીર યાદ વમાસનમાં પડ્યા.

‘ હીરાજી ખરેખર એક હીરો છે. ’ નવલશાહ દીલમાં વિચારવા લાગ્યા. ‘ એજ દીલચમનનો વારસ અને નાનાવટીનો ખરો નખીરો. એજ પીરોજનો દીકરો. આબેહુજ એની માયની સીકલ. તેજ આંખ, તેજ નાંખ, અને તેજ ઘટમ અને ઘાટ. આખરે આ દોલત વાપરવાની સરજત એનીજ. નાનાવટીના ખાનદાનનું એ નામ રાખશે. પેલા કમજખત પોરીયાને એ શું સેતાન મુજ પડ્યો. હાથે કરી મોતના મોહડાંમા જઈ પડ્યો. પોતે જનથી ગીયો, અને મારીજી ખરાજી કીધી. તોજી હીરાજીનું દીલ એક હીરો છે. હજી તે નાહારને બચાવવા માંગે છે. એ કેવી બલાઈ ! મારાં ખાનદાનમાં એવો ખવાસ, એવું ઉદાર દીલ તો કોઈનું નહી હવું ! દુશમનને

પણ એ પોતાનો દોસત સમજે છે, અને હીંદુલુંને હજી એ ચાહે છે. આહા ! હીંદુલું ! મેહરી !! મારી અરધી ખુવારી તુએ બેવફા થઈને કીધી, અને આખી ખુવારી તારા ફકટા નાહીરે કીધી, અને હવે તું મરવા સુતી !! પણ તું મરી જાય તે આગમન છેલ્લી વાર હું તુંને નજરે જોઈ લેવા ચાહું છું. પછી આપણુ જન્મેનો ખરો ઇતિહાસ તે દાદગરની દરગાહમાં કયામતને દાહડે થશે.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

મવલાપોરના મેહરજી.

લચમનમાંથી નિકલી હીરાજી મારતી વીકટોરાઆઅ પોતાને અંગલે ચાલીઓ. તેણે ધાર્યું કે હીલ્ડુઆઇ કદાચ હક થયાંખી હશે, કારણ અપોરના જ્યારે તે મંગલેથી કાગળે લઇ પાછો કોરટમાં ગયો, ત્યારેજ તેણે હીલ્ડુઆઇની હાલત ધાસતી ભરેલી જોઈ, તેવનની આસા મુકી હતી. ડાકટર લીખોઆ મારટને પણ તેવોજ વિચાર હીરાજીને જણાવ્યો હતો, અને સુનઇ ઘેખરીએ તો ડાકટરના કેહવા આગમજ પોતાની હુશીઆરીમાં રેહીને અપોરથી ખરકી ધોવારી ચોખી કરી શખી હતી.

સુનઇ ઘેખરી સેતાન અંગલા આગલ કોઇની ગાડીનો ખડ-ખડાટ સાંભલી ખારીમાથી ડોકું કાઢી જોવા દોડી, અને હીરાજી તેણીને દીવાનખાતામાજ સાંમે મલ્યો. સુનઇની ધરપચ જોઇ હીરાજીએ તુરતજ પુછ્યું:—

‘ કેમ, હીલ્ડુઆઇ કેમ છે. ’

‘ પાણી બધાં ભરાઇ ચુકાં બાવા ! ’ સુનઇએ પોતાની હંમેશની રીત પ્રમાણે ધીમે અવાજે જવાબ દીધો. ‘ બાયગે અરધો કલાક કાહો ! અરેરે ખદાય ! આખર આય રમતો દેખારીયો !! ’

‘કાંઈ આયુંતું ગીયુંતું?’ હીરાજીએ સવાલ કીધો.

‘નહીજી. કાંઈ આયુંખી નથી ને કાંઈ ગીયુંખી નથી.’ સુનધ માથે હાથ દેધ બેઠી.

‘ડાક્ટર આવેજી કે?’ હીરાજીએ પુછ્યું.

‘પણ ડાક્ટરખી શું કરે.’ સુનધએ જવાબ દીધો. ‘ખરે પગે ખચારો ઉભો ઉભો મેહનત કરેજી. પણ જ્યાં આવરડાજ નહી, ત્યાં ડાક્ટરનું શું ચાલે?’

હીરાજી તુરતજ હીંદુખાધના ઓરડામાં ગયો, અને ડાહીખોખા મારટનને તમામ હકિકત પુછી પોતે તેથી વાકેફ થયો.

હીંદુખાધની હાલત ખરેખર દયા કરવા જેવી હતી. દેખાઈ રીતે તેવન મુવેલાં પડેલાં હતાં, પણ ડાક્ટર કેડનો હતો કે તેવન જીવે છે, અને તેવનની નાડી ખરાબર ચાલે છે. તેવનના શરીરની હાલતમાં કાંઈખી ગંભીર પ્રકારનો ફેરફાર થયો નહી હતો, પણ ફક્ત તેવનના બેગની ઉપર ઘણોજ સોજો ફરી વલેલો હતો, અને તેથી તેવન બેગાન અને બેહોશ હાલતમાં પડેલાં હતાં. ડાક્ટરોના મત પ્રમાણે એ બેગનો સોજો ઉતરી જાય, તો તેવન જીવી શકે ખરાં, પણ તે જીવેલું જીવતર મુવા કરતાં નબેહતર જેવું થાય, સખજ કે તેવનની સંરવે સુધ-બુધ બેગનો સોજો ઉતરવા પછી જતી રહેવી જોઈએ. ડાક્ટર મારટન હીંદુખાધની સારવાર કરવામાં કાંઈખી ખામી રાખતો નહી હતો. તે દરેક નવા નવા ઇલાજોની અજમાએસ પોતાના દરદી ઉપર કરતો હતો, અને પોતાના ઇલાજોની અસર, કલાકોના કલાક સુધી દરંદીના બીજાના આગલ ઉભો રહી ખારીકીથી તપાસતો હતો.

‘કેમ ડાક્ટર?’ હીરાજીએ દાખલ થતાજ સવાલ કીધો.

‘બપોર પછી કેસ બીજકુલ બગડી ગયો છે.’ ડાક્ટર મોહકુ

કુખલાવી બોલ્યો, અને સુનધ પોતાનું ડોકું વચમાં ધાલી. ધ્યાન ધરી ડાક્ટરનાં વિચારો સાંભળવા લાગી.

‘હોલ્લામાય. માયજી. ઓ માય.’ હીરાજીએ હોલ્લા માધને બોલાવ્યાં. ‘મને ઓલખોજ કે માય. મારી સાથ વાત કરોની માય. માયજી કાંઈ કેહેવોજ કે માય.’

‘જોયું!’ ડાક્ટર બોલ્યો. ‘આજે સહવારના એટલી બધી ખરાબ હાલત નહીં હતી.’

‘ત્યારે હવે કેમ?’ હીરાજીએ પુછ્યું.

‘હવે કાંઈખી ઇલાજ રહેયો નથી. દવા તો ચાલુ છે. બપોરના જરો લગાડી હતી. ત્યાર પછી રાઇતુ પચાસટર માર્યું હતુ, અને હમણાજ વેંહતુર મુંક્યાં છે. હવે તો દવા ચાલુ રાખો, અને જીવો કે તેથી થું થાયછં. મેં એના કરતા ઘણા ખરાબ કેસ ભેળના સોજના જોયલા છે. એમાથી લકવાની અસરખી એકાએક થાઇ આવે એ બનવા જોગ છે. હવે તમે ઘરમાંજ રહેજો હીરાજી. હું જાઉંજી. હજી મને ખીજી ત્રણ ‘વીઝીત’ આપવી છે. હું રાતના એક ફેરો ખાઇ જવશ.’

ડાક્ટર માર્ટન હીરાજી સાથે વાત કરતો ઓરડામાથી નિકલ્યો, અને સુનઇ પણ તેઓની પુકે આંખપાણી ભરતી ચાલી. માર્ટન હીરાજીને રાતના નવ વાગે આવવાની કમુક્કાત આખી નીચે ઉતર્યો, કે સુનઇએ હાલમાંજ હીરાજીને યોગાવી કહ્યું:—

‘મકું જે ગાવા, એ બધા ઠાકાના ગાઉ છે. ગરીબ જોડાખ જેવાં ઉપર અમયાં સુથના ના પારો, અને અમયા વવાંનો ના. માર કેહ્યું માનો તો અગીઆરીમાથી ચોખ્ખું પાણી મંગાવી નહવારી ચોખી જગાં ઉપર લેઇ અખીઆના ભરાવો, અને મોટી હપતમએસ બનાવવા સાકાદાર ચટ્ટાને બોલાવો, અને હોમનુ પાણી મંગાવી પાવો. જીવો કેવાં હુશીઆર થઇ જશે, અને બધી હારેમનદાઇ દેઈ થઈ જશે. જનવસતાંની ખુખી જીદીજ છે મરં.’

‘સુનામાઇ, ભણાવવા ગણાવવાનુ તમારે જોઇએ ને કરો, પણ ડાક્ટરને પુછીયા વગર આંગ ઉપર પાણી અપાય નહીં.’ હીરાજીએ જવાબ દીધો. ‘ડાક્ટર રાતના આવે’ને પુછી લેજો.’

‘ઓભેરે !’ સુનધ છછણી પડી બોલી. ‘અગીઆરીના પાણીની વાત એ દરવન ડાકટર શું જાણે ? એખી કાંઈ ઘેરના કુવાનુ પાણી છે કે, આંગ ઉપર નહી લેવાય.’

‘તમે નકાસુ માથુ ના ઝીકો સુનાખાધ.’ હીરાજી કંટાળી બોલ્યો. ‘ડાકટરોનુ કામ ડાકટર જાણે.’

‘મુવા ડાકટરો શું જાણે !’ સુનધ બોલી. ‘મુવાએ જરો મુકાવી નવધાર લોહી કાઢરી નખઘાઘ કરી નાખી, અને માથાં ઉપર આઘસની કાઢરી મુકાવી મજબે સરદી બેસારી દીધી, અને મુવાએ કાંટામાથી કટેસર કરી નાખી દુઃખ વધારી મેલ્યું.’

આ વાત ચીત સુનધ અને હીરાજી. વચ્ચે દીવાનખાનામા ચાલતી હતી, તેવમાં દાદર ઉપર કોઠનાં ભારી પગલાંનો અવાજ સુનધને કાંને પડ્યો. હીરાજી સુનધને મુઠી હીલ્કુઆધના ઓરડામા ગયો, તેટલામા કોઠ અનળનો પારસી, દીવાનખાનામાં દાખલ થાઈ આસપાસ નજર કરી સુનધને પુછવા લાગો :—

‘હીરાજીશેઠ છે કે માય ?’

‘કાણુને પુછોછ બા ?’ સુનધએ ઘેરધણીપણ જંભાવવા નાંખનુ દીવકું અહડાવી પુછ્યું.

‘હીરાજીશેઠ છે કે ?’ પેલા પારસીએ ફરીથી પુછ્યું.

‘કાયા હીરાજી ?’ સુનધએ મીઝસ કીધો.

‘હીરાજી હીરાભોગી. હીરાજી બાલીસટર !’ પેલો પારસી જરા ચીરડાઈ બોલ્યો. ‘શું આએ ઝેરમાં બે હીરાજી રહેછ કે ?’

‘તે એમ બોલોની કે હીરાજી બાલીસટર ?’ સુનધની હમ-નાજં મુઠ ઠકાણે આવી હોય તેમ બોલી. ‘આએ રેહો તેવનનો ઓરડો. બે સો. શેઠ આવેછ. તમાર નામ શું છે બા ?’

‘મારૂં નામ ?’ પેલા પારસીએ સુનધ તરફ દીકરીની જોઈ કહ્યું. ‘છે તે, તમને ખાતા સલામત રાખે ને તનદરોસતી બખશે, મારૂં નામ મેરજ હાંડીસનની કુંભપની.’

‘હાંડીસનના મેહરજભાઈ !’ સુનધએ ડોકું ધુનાવી ઝાલખ કાઢડવા માંડી. ‘આપરા પેલા છે તે, કરીને, ફકીરજ ફટાકીયાના ફલાકાકાના જમાઈ—

સુનધને ઝાલખાણુ કાઢડતાં જોઈ આ નવો આવેલો પારસી પોતાના ડોલા ચહડાવી ડાયું વધાસી તેણીનું કોડું જોવા લાગ્યો, અને સુનધએ જવું બેલવાનું પુર કીધું કે મેહરજએ જવાબ દીધો :—

‘નહી ભંન. એ ફલાકાકાનો જમાઈ કોઈ બીજો આસે. હું તો મહુ મવલાપીરનો છોકરો મેરજ મવલાપીર છેડું. ફલાકાકાનો નહ પણ, ફકીરજ ફટાકીયાનો હું બનેલી છેડ.

‘અને તમારો બનેલી—

‘હું તેનો બનેલી ને તે મારો બનેલી ! હમે ધીકરી આપીને ધીકરી લીધીછે. હોઉવે.’

‘અંહ. સાતે પાતે કીધું હોસે.’ સુનધને હવે સમજ પડી, અને આ નવા ‘પારસી આવનારે વધુ ખુલાસો કીધો.

‘હોમલો હાઉ મારા આપનો બનેલી થાય, અને હીરાં ભર્યી—

‘ત્યારે તમે અસલ ભર્યના કે બા ?’ સુનધએ મેહરજની ભર્યી બોલી ઉપરથી અટકલ કરી પુછ્યું.

‘હા જી.’ મેહરજએ જવાબ દીધો. ‘અમે અસલ ભર્યના. હમના તો મુંબઈમા વસીએછ. હાંડીસન નામના એક સાહેબ સાથે હું ભાગમાં વેપાર કરજ, અને હીરાજ બાલીસદરને મલવા આપવો છેડ.’

‘ત્યારે એમ બોલોની.’ સુનઈની સુધ હવે ઠેકાણે આવવાથી બોલી.
‘હું જાનું ને કાણુ હોસે. બેસો આ બેસો. તેવનના ઓરડામા બેસો.
તેવનને આય મોકલાઉછ.’

મેહુરજી એનડરસન ઉરડે મેહુરજી મવલાપીર, હીરાજીના
ઓરડામાં દાખલ થયો, અને સુનઈ, હીરાજીને આ નવા આવનારની
ખબર આપવાને ગેઇ.

વાચનારને આ નવા પારસીની ઓલખ આપવાની ઘણી જરૂર
નથી. મેહુરજી મવલાપીર એક જગે અને ઉચો, કદાવર દેખાવનો,
પચાસ વરસની ઉમરનો એક પારસી છે. એનડરસન નામના કોઇ
‘ટીનપાટીયા’ ફરંગોટલા સાથ તેણે ભાગમાં, વ્યાજે નાનાં ધીરવાને
ધંધો આજ. કેટલાંક વરસ થયાં શરૂ કર્યો છે. તેણે પોતાની પેહડી
કોટમા ઇંગ્રેજ ખજાર મધે હમમસ્ટ્રીટમાં રાખી છે, અને તે પેહડીનો
વહિવટ મેહુરજી એનડરસનની કંમપનીને નામે વ્યાજે છે.
તેઓનો મુખ્ય ધંધો, વ્યાજે નાનાં ધીરવાનો છે, અને જાપ મરે ખમના
લખાવી લેઇ, ખનતાં સુધી અને તો અરધાથીજી ઓછા આપવાનો વ્યાજે છે.
વ્યાજ ત્રીસથી પાત્રીસ ટકા, અને જો કુલ ગરજવંત હોય, તો તેથીજી
વધારે લેવાની આનાકાની તેઓ કરતા નથી. મેહુરજી એનડરસનની
કંમપનીના ધરાકો નાતજનના ફરક વગરના છે, અને તે બધાં સધ્ધર
કુલો છે. મેહુરજી કોઇજ વખતે પોતાના ધરાક ઉપર અસલ રકમ
માટે દયાન કરે છે. પણ તેઓ જો દર માસે વ્યાજ આપતાં જાય, તો
અસલ રકમની ઉઘરાણી કરવામા તે પાપ સમજે છે. મેહુરજીના એપ-
ડામા નજર કરતાં ડાકટરો, વકીલો અને બારીસટરો ઉપગ્રાંત. કેટલાંક
પારસી અને હિન્દુ તથા મુસલમાન વેપારીઓના નામ. પણ જણાય છે.
પોતાના ધરાકો સાથ મેહુરજી ઘણી સાલેસાઇથી કામ લે છે, અને
તેની ઓપીસનુ મોહડું ને ઘણી એક વખત જાય છે, તે જનમ સુધી
તેના પંજમાથી મોકલો થતો નથી.

આવા જમાને ખાધેલ આદમી સાથે હીરાજીને શું કામ પડ્યું હશે ?

મવલાપીરનો મેહરજી સેનાન બંગલામાં હીરાજીની મુલાકાતે આવી ખોતી થાય છે, એવી ખબર મુનકુએ હીરાજીને પુગાડતાંજ તે તુરતજ તેને મળવા ખોતાના ઓરડા તરફ ચાલ્યો.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

આપ મરે બમના !

‘ મ મેહરજીલાલ ? ’ હીરાજીએ દાખલ થતાં જ સવાલ કીધો. ‘ બોલો શું ફરમાસ છે ? ’

‘ માઇ હીરાજી, હવે કાંઈ બંદા ઉપર મેર્યાની કરો. ’ મેહરજીએ જવાબ દીધો. ‘ ફરમાસ તો એટલીજ, કે આવતી કાલે સાએબની ચીઠીની મુદત પુરી થાય છે,

અને મને નાનાંની બહુ જરૂર પડી ગેઇ છે. તમારી તન તન ચીઠીઓ મારે તાં ધુર ખાય છે. એક ખસ અબ્જરની, એક નવ અબ્જરની ને એક છે-તે-કરીને-છ અબ્જરની. ’

‘ એ વલી શું નવો ઘોંગ લેતા આયાછ મેહરજીલાલ. ’ હીરાજી બોલ્યો. ’

‘ હું મસકેરી નથી કરતો હીરાજીશેઠ. ’ મેહરજીએ જવાબ દીધો. ‘ જુહું બોલતો હોઉ તો ફાટી મરું. મને આવતી કાલે સુધીમાં પચીસ, અબ્જર રોકડા ગરાકને આપવા છે. મારે નાનું ગરાકમાં રોકડા ગીયુ છે, અને બેંકમાં સીલક ઝાઝી નથી. વાસતે નાનાં તો આજે જોઇશે રોક. ’

હીરાજી આ સનાનના સમાચારથી હેબતી ગયો ખરો, પણ નેમ તેમ ફરી હસવાનું ડાલ ખાલી બોલ્યો:—

‘ શીકર નહી, તમે—

‘શીકર નહીં કામ હોય?’ મેહુરજી બોલી ઉઠ્યો. ‘તમુને સારી શીકર હોય! શીકર તો મને! તમે મારે કહ્યું ખોટું માનો છો શેઠ. પણ મારાં ફરજાં દના કસમ ખાધ કેઉં છ હીરાજી કે નાનાંની મને ગનીજ જરૂર છે. નાનાં લેવા સારૂ તો હું હીયાં ચાલી ચલાવી આએવો મારા શેઠ!’

‘છત છત! તમે એવી રીતે એકદમ આવી ઉધરાણી કરો, તે નાનાં શું કાંઈ પોતાના ઘેરમાં બરી રાખેછ?’ હીરાજી જરા દમ કરી બોલ્યો. ‘મેં તમુને લખ્યું હતુંની કે મારાથી નાનાંની હાથ જોગવાઈ બનનાર નથી. અને તેથી તમે તમારી ચીઠી ફરવી લેઈ જજો.’

‘સાહેબની ચીઠી મલી હતી ખરી, પણ—

‘પણ શું—

‘પણ મેં તેનો જવાબ નહીં વાએવો એટલે સાહેબે સમજવું જોએવું હતું કે, સાહેબની ખાએશ પરમાણે નહીં બનવાનું—

‘તમારીથી નહીં અને તેની સાથે મને શું કામ છે.’ હીરાજીએ જવાબ દીધો. ‘અરે પણ મેં તમુને કેટલું બધું વ્યાજ આપ્યું, તેનોખી કાંઈ વિચાર છે કે નહીં!’

‘અરે પણ શેઠ મેં તમુને કેટલું નાનું આએવું છે તેનોખી કાંઈ વિચાર છે કે નહીં.’

‘મારાથી હાથ કાંઈ બની શકે તેમ નથી.’ હીરાજી બોલ્યો. ‘હું બીલકુલ બીડમાં આવી ગીયોછ.’

‘અને હુખી કાંઈ ઓછો બીડમાં નથી આવી ગીયો મર્યાન! મેં તમારી ચીઠી ચારચાર વખત ફરવી લીધી, પણ હવે નહીં બનશે શેઠ.’ મેહુરજીએ જવાબ દીધો.

‘એક વખત વધારે ફરવી લેવો મેહુરજીભાઈ.’ હીરાજી બોલ્યો. ‘તમે મારે ગયું કાપો તો લોહીનો છાંવોખી તમુને મલનાર નથી. મારી પાસે હાથ કાંઈની નથી.’

‘તારે તો સંવક દલગીર છે સાહેબ. મને નાનાં તો જોઈએ. અને તે તમે જો નહીં આપસો તો મને ફરીઆદી કરવી પડશે.’

‘ફરીઆદી !’ હીરાજી બોલ્યો. ‘તમે શું મારી ફજતી જાપર બેઠાજી મેહરજી ? ઠીક છે. બેત્રાસક ફરીઆદી કરો. હું તમુંને ના કહતો નથી. આડે લાકડે આડો વેહ ! ફરીઆદી કરી તમે ‘ડીકી’ કરાવી લેશો ? પછી શું ? ટાંચ લાવશો ? પણ તમુંને ખચર છે કે ? આ બંગલો મારો નથી હો ? ઘેર ભાડેનું છે, અને આ ફરનીચર હીંદુઆઈ હીરાજીનાં છે. ભાડું તેવન આપે છે, અને બીજાની તેવનના નામનુ થાય છે. સમજ્યા કે ?’

‘માએરો ઠાર ! આપજી આવો ! આ હીરાજી ભાઈ એવો દગો મારી સાથે કરોજી શેઠ !’ મેહરજી કમલીને બોલ્યો. ‘પણ જો શેઠ સમજો. મને ઊરીને પસતાસો હો કે. હુબી જતનો ભર્યો છેક હો કે !’

‘તમે એકદમ હીયાંથી ચાલી જાઓ ! જાવો, તમારે જોઈએ તે કરો !’ હીરાજીએ દમ કીધો.

‘તારે પાછલથી મારો વાંક કાઢડતા ના હોકે ! ફીકર નહીં. આ ઘેર હીંદુઆઈ હીરાજીનાં છે. પણ પછી પેલો ગામદેવીના વેલાંતી બંગલો કેવો છે ! તેની કાંઈ ખચર છે કે શેઠ !’

આ પરદામા છુપાવેલી, ઇજ્જતની ખુવારી અને આઆદીની ખર-આદી કરનારી ખચર આ વ્યાજખાઉ ભર્યાને મોહડેથી એકાએક સાંભલી હીરાજીના હોશ ઉડી ગયા. તેનો જિસકરાયલો ગુસ્સો એકાએક ઠંડો પડી ગયો, અને તે પાછો મેહરજી સાથે ઠંડો પડીવાત કરવા લાગ્યો.

‘ફીકર નહીં શેઠ. તમે નહીં આપસો તો પેલી વેલાંતી ‘મંઠમનુ’ ‘ફાનીચર’ અને માલ મત્તા બીસીઆર છે !’ મેહરજી ઉડતાં ઉડતાં બોલ્યો. ‘તમે કેવોજી કે તમારી પાસે કાંઈ નથી, તો મને તમારી પાસે લેવું નથી. તમારી બધી દૈવંત ગામદેવીના વેલાંતી બંગલામાં ગુસી

ગેઘઘ. નાંથી મને કાઢરતાં કેટલી વાર છે. ફરીઆદી તો કાલની નોંધાઇખી ચુકી છે.’

‘પણ એટલું બધું કરવાની મતલબ શું?’

‘મતલબ એટલીજ કે મને રૂપીઆ જોઇએછ સાહેબ.’ મેહરજીએ જવાબ દીધો. ‘ચીઠી હું ફેરવી લેનાર નથી. તમે સમજ્યા હીરાજી. એ ગામદેવીના ઘેરમાં તમારી ગુસી ગેયલી દોલત બંદો સેહલાઈથી મેલવી શકશે. હવે હું વધારે ચાખનાર નથી. ચાલો હવે હું જાઉં. પણ ભાઈ હીરાજી, ગરીબના બે બોલ સાંભરો. તમે જીવાન છેઓ, અને બંદાના બાલ પાકી ગીયા છે. એ ગામદેવીનો બંગલો હવે છારી દેવો. મારી સલાહા ‘લેવો ને તે પરમાણે ચાલસો તો સુખી થાસો ભાઈ. એ ‘મદમ’ સાહેબે તમને ખાખાવરખા કર્યો છે! તમે તો તે બધરીના ગોલામ જેવા થઇ ગીયાછો! હીટલુખાઈના ત્રીસ અને તમારા પચીસ મલી પચાસ અઝર ગામદેવીના ગેરમાં ગુસી ગીયા છે, અને મારા પચીસ અઝર લટકતા રેહી ગીયા છે તે તો જુદા. તમે તો આપતા હવે રેહા, પણ ‘મદમ’ સાહેબની મત્તા તે તમારીજ છે, અને તાંથી તે હું વસુલ કરસ સમજ્યા. પણ હજીખી ચેતીને ગામદેવીનો રસતો છારસો તો ભલે બલું છે.’

‘બસ બસ, તમારી સલાહ તમારા ખીસાંમાં રાખો.’ હીરાજીનો મીઝજ જવાથી તે એકદમ બોલ્યો. ‘લાંમખી ટુંકી વાત કરવાની તમને કાંઈ ગરજ નથી. પચીસ હજાર રૂપીને ખાતર આટલો બધો ફેસતો કરતાં તમને શરમાવુ જોઇએ. જો હું ચાહુ તો એક કલાકના અરસામા પચીસ શુ પણ પચાસ હજાર બેઠો બેઠો મંગાવી લેઉં. ફક્ત જરા નખોળુ લાગે એમ સમજી બેસી રેહો છું.’

‘એમ કે! હટ તારી! વરી કોઈ નવો બીલ્લુ પકડાયોછ ખરો તારે!’

‘જાવો તમે ફરીઆદી સુખે નોંધાવો. કેસ નીકલશે, ‘ડીફી’ થશે, અને ત્યાર પછી તમે તે વસુલ કરશો. તેને કેટલા દાહડા લાગશે

મેહુરજી તેની કાંઈ ખબર છે ? તેના કરતા બલાઈનો ભાગ લેઈ, એક મહીનો થોભી જાઓ. ચીઠ્ઠી ફેરવી લેવો અને મહીના પછી હું તમારાં નાનાં તમુને પગાર કરવાની કચ્છુલાત આપુછ. તેટલાં બંદાંને આવો વખત કાંઈ બેસી નથી રહેવાનો. તમે મને કાંઈ ખીજાજ આકારમા જોશો. ચાલો મને કામ છે. હું જાઉંછ. કાંઈ કેવું છે ?

‘જરા સમરકરો.’ મેહુરજી વલી જઈ બોલ્યો ‘જવો, એકથી દોર મહીનો હું તમારે ખાતર સજુર કરસ, પણ પચીસને બદલે ત્રીસની ચીઠ્ઠી લખી આપમો ?’

‘એક મહીનાનું વ્યાજ પાંચ હજાર રૂપ્યા.’ હીરાજી બોલ્યો. ‘જાઓ કચ્છુ છે. તમારા રૂપીયા દુધે ઘોઈને આપવા.’

‘સમજાઓ ! સમજાઓ !’ મેહુરજી હસી પડી બોલ્યો. ‘કાંઈ છાંડાવાલી. સાચ ચાર ચોખા પાડવાની. તૈયારી ચાલી રહી છે ! ચાલ. એખી ઠીક છે. પરણીને પરવારી જવો. આય તર કે પેલી તર ! બાઈ હીરાજી તેમ જો હાંચ તો હું કાંઈનું કામ બગાડું તંવો માનસ નથી હાંકે ! તમારા ગામદેવીના મઠમખી મને કાંઈ એમજ કેહતાં હતાં. પણ બાઈ, તારે તારી પેલી મઠમને ઝાર કે ?’ ચાલો હીરાજી સેઠ ત્રીસ અજારની ચીઠ્ઠી લખી કાઢરો. દસ દસની ત્રણ લખજો હોકે !’

‘ક્યાં છે મારી જુની ચીઠ્ઠીઓ ?’ હીરાજીએ પોતાની આગલી ચીઠ્ઠીઓ માગી. ‘લાવો કાઢડો જોઉ.’

‘તે તો કોરટમાં ગેઈ છે.’ મેહુરજીએ સાચ્યુ કેલું. ‘તમે આજે ચીઠ્ઠી લખી કારો. તે તમુને હું કાલે સવાધીન કરસ. આવતી કાલે તો તે ખોટી થશે.’

‘તમારા વિસવાસ ઉપર હું તમુને આજે ચીઠ્ઠી લખી આપુંછ મેહુરજી.’ હીરાજીએ તુરતજ શાહ જોગી ત્રણ ચીઠ્ઠી લખી કાઢડાં કહયું. ‘લેવો તપાસીને લેવો, અને પેલી આગલી ચીઠ્ઠીઓ મારી અંધીસમાં કાલને કાલ મોકલી આપજો.’

‘ ઠીક ઠીક. ’ મેહુરજી ચીઠ્ઠીઓ ગળવામાં મુડી બોલ્યો. ‘ ભાઈ ગરીબને લગનમાં તરજો હો કે ! લુલ્લતા ના હો ! સાહેબ મેરઝાન બાવા. ’

મેહુરજી ત્રીસ હજારની ચીઠ્ઠીઓ લઈ મલકાતો મલકાતો સેતાન ખંગલામાંથી બાહાર પડ્યો, અને હીરાજી મોટા વિચારમાં ગીરફતાર થાઈ પડ્યો.

‘ આ બધી વાત જો નવલશાહશેઠને ખબર પડે, તો પછી તેવન મારે માટે શું ધારે ? આ ચંડાલ બ્યાજખોર મારી અંદરની તેમજ બાહારની વાતોથી પુરેપુરો જાણીતો થઈ ગયોછ, અને તેથીજ તેણે મને દયાવી મોટી રકમની ચીઠ્ઠીઓ લખાવી લીધી છે. લાચાર ! લખી આપ્યા વગર છુટકોજ નહી હતો. પણ એક મહીનામાં તો કાંઈનું કાંઈ થઈ જશે. ’

વખત સાડા પાંચનો થયો હતો. હીરાજીને નવલશાહે જમવાનું ઇજન કરેલું તેની તેને યાદ પડી. પણ હીટલુબાઈની હાલત જોઈ તેણે પોતાનો દીલચમન તરફ જવાનો વિચાર ફેરવી નવલ-શાહ શેઠ ઉપર હીટલુબાઈની તગીઅતને લીધે પોતાથી આવવાને અને તેમ નથી, એવી મતલબની એક ચીઠ્ઠી લખી કાઢી, તેટલાં સુનધ રડતી રડતી હીરાજીની આગલ આવી બોલી :—

‘ બાવા, થાઈ ચુકું. ’

‘ શું ગુજર્યાં ! ! ’

‘ નહી, પણ કાંઈ સુખડ લોખાન મંગાવી રાખો. રાત જય તેમ નથી ! ’ સુનધએ નાખ નુકી કહ્યું. ‘ મકું જે એવનના બાઈ બોંજધને થાણે તાર કીધો કે ? ’

‘ હા. આજે બપોરનાં મેં તેવનું ઉપર થાણે તાર કીધો છે. ! ’ હીરાજી બોલ્યો. ‘ અને તેવન કદાચ રાત સુધીમાં આવશેબી. ’

‘ કોઈ સગાંવાહલાને કહેવરાવોની મરી જાઉં ! ’ સુનધ બોલી. ‘ એવનના નામ પરમાને ને તમારા નામ પરમાને બીજલસ મયે તો

માન છે. ઘાટીગરાનો પીરોજ બાધને ઘેર જરા કાઢને મોકલો !
કચ્છીના નવાજબાઈ, અને પેલાં ચાલોસહુજરના ચાદનબાઈને
તાં માનસ દોડાવો ! ઢક્કરના આવાબાઈને જરા તેડાવો ! ઘેરમાં કાઢ
કરતાં કાઢ બધરાં મનાખ મલે નહી ! જરા રતનબાઈ લવનડરને
બં ગલે આપરા સીપાઈને મોકલો ?

સુનધ ઘેખરીનો ધખારો પુરો થતેજ નહી. તે મોટી મીજલસ
મેલવવાના અભખરામાં બીજા પાંચ પચીસ નામ ઉભી ઉભી બોલી
જતે, પણ સુનધ ઘેખરી, આગલ કાંઈબી બોલે તે આગમજ હીરાજી
ઓરડામાંથી નીકલી હીંદુબાઈ પાસે ગયો.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

સુરીયાબાણનો સુરતથી મલેલો પતો.

દીરશાહને તુંતુંતું ખુન કરવાના વાંક માટે માજી-
સ્ટ્રે આવતી 'સેશન' મા નોંધ્યો એ વાત હવે મુંઝમું
છુપી રેહી નહી.

છાપાવાલાઓના હાથ કાએદાની ખારીકીને લીધે
ખંધાઈ ગયા હતા, કેમકે મુકદ્દમાનો સેવટનો ફેસલો
હજી 'સેશન કોર્ટ' મા' થનાર હોવાથી, કાંઈખી ચુનોચરાં જાહેર છાપામા
થઈ શકતી નહી હતી. તોપણ લોક ચરચા ચરવાતી ચાતુ રેહી હતી.
નાદીરશાહના નિરદોશપણા વિશે માજીસ્ટ્રેટના ઉછાછલા અભીપ્રાય
ઉપર પ્રજા સખત ટીકા કરતી હતી. કલમે કલમ અને વાડીએ
વાડી નાનાવટીવાલાઓના પુટેલા ભરમ બેદની વાતો થવા લાગી.
દુકાનેદુકાન અને ગલીએ ગલી જ્યાંખી એ જન મલ્લતાં ત્યાં નવલ-
શાહ અને નાદીરશાહનીજ વાત થતી. ગરીબ તેમજ તવંગરોખી
એજ વાતો કરતાં, અને વેપાર મંડલમા તો એ ખનાવે ગંભીર
રૂપ પકડી લીધું.

પણ સરવેનાં મત કાંઈ એકજ જાનના નહી હતાં. સરેસતા
પ્રમાણે પ્રજામત એ તરફ વેંહચાઈ ગયાં હતાં. ઇંગ્લેન્ડ અને દેશી
છાપાવચ્ચેખી તેવીજ કિસમની ફાટ પડી હતી. એક તરફવાલાઓ જ્યારે
માજીસ્ટ્રેટની ઝાટકણી કાઢી તેને ખીનઅનુભવી, અને ઉછાછલો કેહતા,

ત્યારે બીજી તંરફવાલાઓ નાનાવટીવાલાઓને નિરદોશ જણાવી તેમની આબરૂ ધનજત અને હુરમતની હિમાયત કરતા હતા, અને કહેતા કે નાદીરશાહ જેવું આદમી ખુન કરેજ નહીં !”

અને હવે એજ વિચાર ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહનોબી હતો. તેવને પોતાની ગણતરીમા ઠાપ ખાધી છે, એવુ માલમ પડતાંજ, તેવન પોતાની ભુલ સુધારવા એકદમ તૈયાર થઇ બાહર પડ્યા. સરકારી વકીલ આગલ તેવને પોતાની ભુલનો એકરાર કીયો, અને નાદીરશાહ ઉપરથી ખુનનુ ઓહતાન ખેચી લેવાની તેવને વકીલ સાથ તકરારખી કીધી. પણ વકીલે તેમ કરવું દરસત ધારયું નહીં અને માજીસ્ટ્રેટ નાદીરશાહને સેશનમાં નોધીયો.

પણ ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ જંબી એકા નહી. તેવને પુલીસના વડા કમીશનરને તેમજ ડેપુટી કમીશનરને પોતે કરેલી ભુલ વિશે વિગતવાર હકિકત જણાવી, ખરા ખુનીને પકડી કાઢડવાની તેવને તળવીજ કરવા માંડી. જેહાંગીરશાહની આ ગફલતીભરી ભુલ, પુલીસ કમીશનર, ડેપુટી કમીશનર તેમજ છુપી પુલીસના સરવે અમલદારોએ કમુલ કરવા ના પાડી, તેવનની હકિતકને હસી કાઢડવા લાગ્યા, અને ખરો ખુની નાનાવટોના નાદીરશાહનેજ મળવા લાગ્યા.

જેહાંગીરશાહ પોતાની છકર ફેરવી નહી. તેવન પોતાની ખરી ફરજ બગલવતા હતા. તેવન નાતગત વચ્ચે કાંઈખી ફરક રાખતા નહી હતા. હીન્દુ કે પારસી, મુસલમાન કે ઇંગ્રેજ સરવેને તેવન એકજ લાકડીએ હાંકતા, અને એવાજ પોતાના નીયમને અનુસરીને આ નાનાવટીવાલાઓના બાબમાં પણ તેવને કામ લીધું હતું.

પુલીસમાં એક દાખલો આજં સુધી એવો બન્યો નથી કે પુલીસથી ચાલુલી ગફલત પાછલથી પુલીસે સુધારી હોય, અને પોતાની ભુલથી પકડાએલા એક નિરદોશ ગુનેહગારને પાછલથી ખેચનાહ કેડવી

છોડી દેવડાવવાનું કામ પુલીસે માથે ઉઠાવ્યું હોય. એવી રીતનો દાખલો જેહાંગીરશાહ પોતાને જેખમે એસાડવા આને બાહર પડ્યા હતા.

પુલીસની જુલ એક પુલીસનોજ અમલદાર સુધારવા નિકલે, એ વાત નાદીરશાહના કેસની બીજેજ દાહડે મુંબઈમા ફેલાઈ ગઈ, અને જેહાંગીરશાહ, પેહલે નાદીરશાહને ગુનેહગાર તરીકે પકડી, પાછલથી તેને એગુનાહ ઠેડવવા માગે છે એમ બાણી લોક ચરચા વધી ગઈ.

અને એ નવી ચરચા સાથ નવી નાલેસી તો જોડાએલીજ હતી. કોઈ કેહ ‘પુલીસ ફરી ગઈ ! કોઈ કેહ જેહાંગીરશાહનું બજન થયું ! કોઈ કેહ લાખ ને એ લાખ નવલશાહે ખરચી પુલીસને હાથમાં લીધી છે !! અને કોઈ કેહ પુલીસ હવે કોઈ ખીચારા ભલતાને ફાંસીને લાકડે ચઢાવી દેશે. !!

પણ ખરી વાત વિશે તો કોઈ અટકલખી નહી કરતું હતું.

સુંતુંના ખુન પછી રોહરમાં આવી કિસમના ગડબડ ગપાટા ચાલી રહ્યા હતા.

‘લોક ગમે તે કેહ તેની મને પરવા નથી.’ જે દાહડે નાદીરશાહ સેશન કમીટ થયો તેજ દાહડે રાતે જેહાંગીરશાહે હીરાજી સાથ એકાંતમાં વાત કીધી. ‘પણ મને મારું અંતઃકરણ ડાંખે છે. એક ખરો ખુની ફાંસી તો જવોજ જોઈએ. પારસી હોય, હિન્દુ હોય કે બસો ઇંગ્રેજ હોય, પણ એક એગુનાહ ફાંસી નહી જવો જોઈએ. એજ મારી મતલબ છે. લોક વાત લેઈ ખેડાં છે, કે નવલશાહે મને લાખ રૂપીઆ આપી નાદીરશાહને એગુનાહ ઠેડવવા સમજાવી લીધો છે ! પણ એવી નીન્દાની હું જરાખી દરકાર કરતો નથી હીરાજી ! મને લાગેછ કે ખરો ખુની નાદીરશાહ નથી. શર્યાતથીજ મારી જુલ થાઈ છે. તે અટલીજ, કે જે કામ મેં પેહેલે કીધું, તે સરવેથી છેલ્લે કરવું હતું. પેલા સુંનાની કડીવાલા મુસલમાનની શોધ સરનેથી પેહેલે કરવાની જરૂર હતી. તે મેં સરવેથી છેલ્લે કીધી, અને

હુંનું ના ખુની માટે છેલ્લે વારંટ લેવું હતું તે મેં પેહલે લીધું. નાદીરશાહને બદલે જે નવલશાહ ખુની હોય, તો તેનેખી ફાંસી ચઢાવવાને હું અચકાઈ નહીં હોં ! મારી તે ફરજ છે. મારો સગા-બાપખી જે ખુની હોય ! તમારા જેવો મારો દોસ્તખી જે ખુની હોય ! ખુદ તમેખી ખુની હોવો તો તમુનેખી ફાંસીને લાકડે ચઢાવી દેઈ ! તમે જાણોછ કેની કે ખુનનો બદલો ફાંસી ! સઠથી વધારે વાહલી મને મારી ફરજ છે. શું લાખ અને બે લાખને ખાતર હુંનું ના ખુનીને હું જતો મુકશ ! ‘ કદીખી નહી ! ’

‘ તમે એ કેસ હાથમાં લીધો છે, એવી વાત મને ખીલકુલ ખબર નહીં હતી જેહાંગીરશાહ. ’ હીરાજીએ જવાબદીધો. ‘ સરકારી વકીલ સાથ કોર્ટમાં તમુને મસલત કરતાં જોઈનેજ મેં જાણ્યું કે તમે એ કેસમાં પડ્યા છો. પણ તમે હવે ફવી રીતે નાદીરશાહને નિરદોશ ઠેડવવા માગોછ જેહાંગીરશાહ ? ’

‘ તે મારી ખાનગી ગજુત્રી છે. ’ જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. ‘ જ્યાં સુધી મને મારાં માણસો સુરતથી ‘ ટેલીગ્રાફ ’ કરે નહી ત્યાં સુધી હું કાંઈ કરી શકતો નથી. તોપણ સાંભલો. મારે હવે એટલુંજ શોધી કાઢવું છે, કે હુંનું ના ખુનથી કોણને લાભ થયો છે ! જેને પ્રાયદો થયો હોય, તે ગુનેહગાર ! ત્યારે તે કોણ છે ? હવે આ ખુનમાં ત્રણ જનાના નામ સંડોવાયલાં છે. ‘ નાદીર-શાહ, નવલશાહ અને હાદલુખાહ. હવે જુવો. મારી ખાતરી યાદ છે, કે નાદીરશાહે ખુન કીધું નથી. બાકી રેલાં બે જન્મ હાદલુખાહ તો ખુન કરેજ નહી, કારણ તેવન તો ખુનની ખબર વાંચી ખાટલે પડ્યાં છે. ત્યારે પ્રકત નવલશાહ બાકી રેલા. પણ નવલશાહ તો ખુન થયું તે વખતે મુંઝમું હતા નહી ! કદાચ તેવને કોઈ પાસ ખુન કસવું હોય એ વાત બનવા જોમ છે ! મારી ગજુત્રી પ્રમાણે પેલા બંનેના સુરખખાણુને ખેલાસી જે હાથ

આવે તો તુંતુની તમામ આગલી પાછલી મને માલમ પડે. પેલો સુન્નાની કડીવાલો મુસલમાન સુરયખાણુ નામના જતેલામા ખલાસી તરીકે નોકર છે. તે જતેલો સુરત તરફ હંકરાઈ ગયો છે. મેં મારાં માણસોને પરમદહાડેના સુરત મોકલ્યાં છે.’

‘ સુરયખાણુ જતેલો ? ’ હીરાણુ બોલ્યો. ‘ તમે કેમ જાણ્યું કે તે મુસલમાન સુરયખાણુમાં ખલાસી છે. ’

‘ જીવી ઘોડાવાલીએ જ્યુરીને જણાવ્યું હતું કે કાસમઅલી નામના તનડેલ સાથે એક મુસલમાન વાત કરતો હતો. કાસમઅલી તનડેલનું નામ મલ્યા પછી તેના જતેલાનું નામ મલનાં કેટલી વાર? ’

‘ અંહ ! હવે સમજ્યો ! ’ હીરાણુ બોલ્યો. ‘ પણ જેહાંગીર-શાહ, નાદીરશાહના ખાખમાં તમે કાંઈની પગલાં ભરો તેમાં તમે મારી સલાહ લેજો. નવલશાહશેઠને આજે હું મલ્યો હતો, અને એ મારા નિરદોશ ભાઈનો સેશનમાં ખચાવ કરવા હું તેવનને કબુલ થયો છું. ’

‘ એમ કે ! ’ જેહાંગીરશાહ ખુશી યાદ બોલ્યા. ‘ દોસ્ત હીરાણુ એ વાત જાણી હું ધણીજ ખુશી થયો છું. આહા ! ખરો અમીરી ખવાસ કદાપણુ છુપો રહેતો નથી ! ધન છે તારી ધવાડતીને દોસ્ત. એ તે ખરી ઉદારતા ! એજ ખરો અમીરી ખવાસ ! પણ હીંદુ-ખાદ કેમ છે ? કાંઈ કેસ સુધરેછ કે બગરેછ ? ’

‘ કાંઈ જાણુવા જેવો સુધારો થતો નથી. ’ હીરાણુએ જવાબ દીધો. ‘ ડાક્ટરો પોતાના ઇલાજો અજમાવ્યા જાય છે. ’

‘ એવનનાં કોઈ સગાંવાહલાંને કેહવડાવ્યું કાંય નહીં ? ’ જેહાંગીર-શાહ સંવાલ કીધો.

‘ એવનના ભાઈ સરજયન મેજર મેહરનોશને ખપોરના થાણે તાર કીધો છે. ’ હીરાણુએ જવાબ દીધો. ‘ તેવન કઢાય આવશે એમ છે. ’

આ વાત સીતમાં એકએક ખલલ પડી. જેહાંગીરશાહના નોકરે આવી હીરાજીના ઓરડાનો દરવાજો ઠોક્યો. હીરાજીએ તે હંધાડ્યો, અને જેહાંગીરશાહના નોકરે એક ટેલીગ્રામ લાવી તેવનના હાથમાં આપ્યો. જેહાંગીરશાહે તે તાર તુરતજ ખોલી વાચવા માંડ્યો, અને હીરાજી વાંકાવલી તે તાર જોવા લાગ્યો.

‘તે તારમાં શું હતું?’

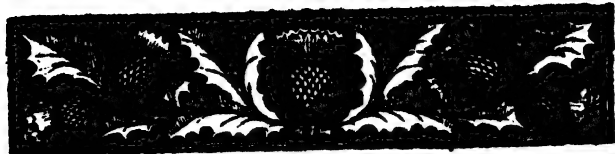
‘સુરતથી મુંબઈ.’

“સુરતખાણુનો પત્નો મટ્યો છે. તેનો તંનડલ કાસમઅલી કરમખાન છે. સુંન્નાની કડીવાલો મુસલમાન પકડાયો છે. વાત જાણવા જેવી છે. કાલની ગાડીમાં હુમાં નિકલશું.”

‘લેઓ સાહેબ ! બંદાની ગણતરીમાં તંલ કે તસુ જટલો ફરક છે.’ જેહાંગીરશાહે ખુશી યાદ કહ્યું. “જેહાં હવે તમે તમારા નાદીરશાહનો બચાવ કેવી રીતે સેશનમાં કરો છો.” ..

‘હવે તમે શું કરવા માંગો છો?’

‘નાદીરશાહ બંધેવને દાહડે રાત્રે ક્યાં હતો તે હવે હું ચોધી કાઢવા માંગુ છું, અને તેને વાસતે સરવેથી પેહલાં જીજીયાવાની ઝીંલુને મલ્કા કાઢે હું.’ ‘મહીમ’ જનાર છું. સાહેબજી હીરાજી.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

એક ખુબસુરત વકીલ !

કે ખા. ખા. ખરશેલ ખનડાલેવાલા ઉરકે ખસુ-
સેઠે નાદીરશાહનો, મુકદ્દમે સેશન . મધે નોખવામા
કોરટ સનમુખ પડેલી જખાનીને બીલકુલ અતુસરીને તેવને
કામ કીધું હતું, પણ . જીજીવોધાની ઝીલુના
બાબમાં વંરશોની વાત ઉપર પોતા ઉપર વીટેલી વિપતી
તેવન બીલકુલ ભુલી ગયા નહીં હતા.

પોતાની મોહબતના ખજરમાં, નાદીરશાહ તે વખતે તેવનનો
હરીફ હોવાથી, તેવનની મોહબતનો નાશ થયો હતો, અને જીજી-
વોધાની * મુદ્દખદન ઝીલુ, નાદીરશાહને વચન આપી દીલથી
વરી ચુકેલી હોવાથી, તેણીનું ચીન નાદીરશાહમા બરાધું હતું.
ખસુસેઠે અમખાઇજીની પરવાનગીથી ઝીલુના હાથની માંગની
કરવામા કાંઈ અધટીટ કામ કીધું નહીં હતું, પણ ઝીલુની સાથ પોતાની
મીત્રાચારીને વધારી, તેણીનો વિસવાસ મેલવી ખાઇલથી ખસુસેઠે
તેણીની મોહબતની માંગની કરી ઝીલુનું દીલ દુખવાથી
ઝીલુમે મનથી તેવને ઘણું અધટીટ કીધું હતું. તે કામ અમખાઇજીને
ધટીટ લાગ્યું હતું તે ઝીલુને અધટીટ લાગ્યું.

ખસુસેઠની મોહબતનો તે દીલસથી નાશ થયો હતો. ઝીલુને
પણી સુખી થવાના તેવનના વિચારની ધુલધાની * થાઇ હતી.

એકે તે દીવસથી અસુસેઠે, જીહુનું નામ વિસારી દીધું હતું ખર, અને નાદીરશાહ તરફ તેવન ફક્ત ધિક્કારની નજરથી જોતા હતા.

પોતાના એક આગલા હરીફને પોતાની આગલ ખુન જેવા અંમલીર પ્રકારના ગુનાહ માટે એક બંદીવાન તરીકે ઉમેર્યો જોઈ, અસુસેઠ જેવડા વિચારમાં પડી ગયા. તેપણુ પોતાની સત્તાનો તેવને કાંઈથી ઝેરહુપયોગ કીધો નહી, અને નાદીરશાહને એક ‘અંદીબી’ સાબેત કરવા માટે દરેક જોમવાઈ તેવને આપી, પણ તે સરવે જોમવાઈનો ઉપયોગ નાદીરશાહે કરવા હુજત સાથ ના પાડી.

પુલીસ કોર્ટમાં ચાલેલી નાદીરશાહની તપાસનો વિમતવાર હેતુલ્લ વલતે દીવસે ન્યુસપેપરોમાં લખાનાથી જાણ્યો, અને તે હેવાલની વિમત જીજ્ઞાસાથી જીહુને તેની સખી કેનદીનવાલાની કુકીએ પોહોચાડી. આ દુઃખભરી ખબર વાંચતાંજ સુંદર જીહુના સંતાપનો પાર રહેયો નહી, અને ખુન જેવા અપરાધ માટે ગુનેહગાર ઠોડવા પોતાના પ્યારા ધણી માટે તે સુંદર નાર જરજેઝર રડવા લાગી.

ચલોવાર રડયા પછી તેણી આ બની મલકા બનાવ ઉપર વિચાર કરવા લાગી, અને અમળાઈજીને જણાવ્યા વગર, ખીજી સહવારે કુકીની સાથે મસલત કરી ‘જીહુ’ અસુસેઠને બંગલે તેવનને મલવા મુંબઈ ગઈ.

અસુસેઠ હજી બંગલામાંજ હતા અને નાદીરશાહનાજ કેસની જજાની ધ્યાનથી તેવન વાચતા હતા, તેટલાં નોકરે આવી ખબર કરી કે કોઈ બે પારસીજાનુઓ તેવનને મલવા માગે છે. અસુસેઠ તેમને મલવા તેમજ યુવા, અને તેજ વખતે તેઓને અંદર મોકલવાનો તેવને હુકમ કીધો.

અસુસેઠે કદીખી એકે ખ્યાલ નહી કીધો હતો, કે જીહુ તેવનની મુલાકાતે આવી ચલાવી તેવનને બંગલે આવશે. તેપણુ તે

આને ચાલી ચલાવી તેવનને મલવા ગઇ છે. કુકીને હાલમાં બેસાડી ઝીલુ ખસુસેઠ આમલ એમલી અંદર ગઇ. ઝીલુને બેતાંબ ખસુસેઠ અનખ થાઇ બોલી ઉઠ્યા:—

‘ ઝીલુખાઇ ? કેમ તમે હીયાં !! ’

‘ હા ખસુભાઇ. ઝીલુ બોલી. ‘ તમે જાણતા હશે કે હું શું કરવા તમારે ખંગલે ચાલી ચલાવી આવીછ. ’

ખસુસેઠે ડોકું ધુનાવી હા કંહું. તેવન ઝીલુના આવવાનું કારણ તુરંતજ સમજી ગયા, અને કાંઈખી બોલ્યા વગર ગુપચુપ બેસી રહ્યા.

‘ મને ન્યુસ વાંચવાનો ધણોજ કનટાગો છે ખસુભાઇ. ’ ઝીલુ બોલી. ‘ આઠલા બધા દીવસ મેં એ વાત જાણી નહી, પણ મારી કુકીએ આને તમારો ચુકાદો મને ન્યુસમાં વંચાવ્યો. મારી રાત એવી તો ગેઇછ, કે તેની ખબર ખુદનેજ છે ! પણ બ્યારે મને કુકીએ કેહ્યું, કે એ વાત તમારા હાથમાં છે, ત્યારે મને જીવ આવ્યો, અને બપોઇની જાણ વગર, હું કુકી સાથે તમારી પાસે અરજ કરવા આવીછ. બીજા કોઇ માજીએટ પાસ મારાથી એમ જવાતે નહી, પણ તમારી પાસ મેં આવવાની હિંમત કરી છે. ખસુભાઇ. તમે તેને પકડવાનું વારંટ આપ્યું, અને તેને બંદીખાને નખાવ્યો. ’

‘ એકસોસ ! ’ ખસુસેઠ એક દંમ ભરી મનમાં બોલ્યા.

‘ નાદીર ઉપર ખુનનું બેહતાન મુકવામાં આવ્યું છે. ’ ઝીલુ બોલી. ‘ તમે તેને કેદખાનામાં નખાવ્યો, અને તેનો મુકદ્દમો સેશનમાં નોંધ્યો. પણ તે બીલકુલ નિરદોશ છે. મારો નાદીર કદી ખુન કરે તેવો છેજ નહી ખસુભાઇ. ’ ! ! !

‘ અને જો તેણે ખુન કીધું હોય તો ? ’ ખસુસેઠે જવાબ દીધો.

‘ જો તેણે ખુન કીધું છે એમ સાબેત થયું તો ! ’

‘તેમ બનેજ નહી.’ ઝીલુ રડમસ યાધ બોલી.

‘મારી ખાતરી યાધ ચુકી છે ઝીલુખાધ. જમાની એવીજ પડી છે. ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહે એવી રીતે કેસ સામેત કીધો છે, કે ‘અનારકલીનો કેસ’ તો એની આગલ કુચ બીસાદ નથી.’

ઝીલુ આ વાત સાંભલી ફાટીજ ગઇ. ત્યારે શું નાદીર ફાંસી જવાનો ! શું અસુભામ વાત ખરી કહે છે, કે ફક્ત તેણીને પળવવા તેણીની મશકેરી કરે છે !

‘ઝીલુખાધ તમારી ઉપર પડેલાં દુઃખથી ખરેખર હું દુઃખી થાઉં.’ અસુસેઠ બોલ્યા. ‘સાંભલો. તમારે ખાતર નાદીરશાહને બચાવી લેવાનું મેં મારાથી બંનતું કીધું ! નાદીરશાહ ઉપરથી ખુનનું બોહતાન મારી કોરટમાંથીજ હું ઉડારી નાખું, એવી મારી મરજી હતી. પણ તેના બેરીસ્ટરે મને મુકદ્દમે સેશનમાં નોંધવાની ફરજ પાડી. તે છતાંબી મેં તેને એક્સીબી સામેત કરવાની દરેક તક અપી હતી. પણ તેણે પોતાનો બચાવ કરવા ના પાડી, મુકદ્દમે સેશનમાં નોંધવા કહ્યું. ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહે સામેત કીધું છે, કે ખુન નાદીરશાહથી થયું છે. કોરટમાં એવું સામેત યાધ ચુક્યું છે, કે નુનુંનો ખુની કોઇજ નહી પણ તમારો ધણી નાદીરશાહ છે.’

‘મારો નાદીર એવું કામ કરે નહી.’ ઝીલુ રડી પડી બોલી. ‘પુલીસે એ વાત ખોટી ઉભી કીધી છે. ખરાનું ખોટું અને ખોટાનું ખર કરવા માટે પુલીસ જાણીતી યાધ છે. જો નાદીર પોતે એમ કહે કે તેણે ખુન કીધું છે, તો તેથી હું માનવા ના પાડું છું.’

‘તેણે હજી કશુંલ કીધું નથી કે તેણે ખુન કીધું છે.’ અસુસેઠ કહ્યું. ‘પણ સેશનમાં તે કમ્પલ કરશે. જો તે નહી કમ્પલ કરે તોબી જમાની ઉપરથી ‘જયુરી’ તેને જરૂર ‘ગીલ્ટી’ ઠેકવશે.’

‘કોરટ ભુલે છે, યા તો કોરટ આ કેસમાં પુલીસ ઉપર ઇતમાર રાખી ઠગાય છે.’ ઝીલુ બોલી. ‘પુલીસ જો નાદીરને શુનેહગાર

હેડવે, તો ખીલીશ સરકારની ફરજ છે, કે એક બેગુનાહને બચાવી લેવા, તેનું નિરદોશ પણ સાબેત કરવું. રાજબાઇ ટાવર કેસમાં શું થયું ! સરકારે ગુનેહગારોને પકડી કાઢવાનું કામ ખાસ આદમીઓના હાથમાં આપ્યું નહીં, અને લોકમત એવું થયું કે પુત્રીસે પોતાની મરજી માફક સેવટ લાવી દીધું ! પારસીઓના વીચાર પ્રમાણે તે કેસનો મરમ, અને ખરા ખુનીઓ નહીં જણાયતા કેટલાક છુપા ગુનાહોની માફક ધંકાઈ ગયા !

‘ખસુલાઈએ ઝીલુને કાંઈ જવાબ દીધો નહીં, અને ઝીલુએ બોલવા માંડ્યું.

‘ખસુલાઈ મને તમે ‘બાલક’ સમજતા ના. ‘મારા ધણી તરફની મારી પવિત્ર ફરજ’ બજાવવા તમારી આગલ હું આવી ઉભી છું. તમે મારા મુરખી છો : આજે ચાર વરસ થયાં હું નાદીરશાહને અદરાઈ ચુકી છે. મારાથી પોતાના દીલની એકબી વાત તેણે છુપાવી નથી. અને આવી એક નજીમ બાબદમાં તે લપટાયલો હોય, તો તેનો કાંઈથી શક મને પડ્યા વગર રહેતો નહીં.’

‘નવલશાહ નાનાવટીનો હકદાર વારેસ નાદીરશાહ હતો નહીં, અને નવલશાહની દોલત નવલશાહના મરણ પછી તેને મળતો નહીં.’ ખસુલાઈ બોલ્યા. ‘એ બેદથી તું તું’ નામની ઓરત જાણીતી હતી. અને તે ઓરતનું નાદીરશાહે ખુન કીધું છે.’

‘એ બધી વાત નાદીરશાહને ખબર પડ્યા પછી તેણે પોતે મને કહી હતી.’ ઝીલુ બોલી. ‘તેને એવો ખ્યાલ હતો, કે ને જે તવંગરીમથી મરીબીમાં બદલાઈ જશે, તો તેથી હું દલગીર થઈ જવસ. પંજુ તેમ વિચારવામાં તેણે ભુલ કીધી હતી, એવી મેં તેની ખાતરી કરી આપી હતી. મોટાં તેટલાં મોટાં ! મારે મોટાં ઉપર મોટી શું કરવું છે ! મને તેના નામ અને મોભા સાથે શું નિસબત છે ! મને તેની દોલત અને માલગીજકતનું શું કામ છે ! શું હું દોલત માટે તેને

માહતી હતી ! શું હું પૈસા ટકા વાસતે તેની સાથ પરણવા નિકલી હતી ! નહીં ! હું મારા ખરા અને સાચા પ્યારથી તેને ચાહતી હતી, અને તેનો પ્યારથી તેને જ હતો. એ મારા વિચારો મેં તેજ દાહડે નાહીરશાહને જણાવી, તેને ધિરજ આપી હતી, અને ત્યાર પછી તેની છાતી ઉપરથી એક મોટાં દુઃખનો બોલો ઉત્ક્રાંત ગયો હોય એવી તેને નિરાંત યાદ હતી, અને તે ખુશી યાદને મારીથી છુટો પડ્યો હતો. ત્યાર પછી એને તે ઝોરતનું ખુન કરવાની જરૂર શું હતી ! કાંઈ નહીં ! મેં તેને વચન આપ્યું હતું કે દીલચમનના વારસને હું તેના પૈસા ટકા ખાતર પરણતી નથી, પણ પ્યાર ખાતર પરણું છું. આજે તે અમીર હતો, આવતી કાલે તે ફકીર થાય તોયી તેને પરણવા હું જરાયી દલગીર થતે નહીં !

‘ ખુદા જાણે ત્યાર પછી શું સેતાન તેને સુજ પડ્યો, કે એવું કામ કરવાની તેને ફરજ પડી. ’ ખસુલાઈએ ઝીલુનું બોલવું કબુલ કરવાના પાડી અને ઝીટલું શીકી પડી ગઈ.

‘ જો તમે એમ સમજતા હોવો કે તેણેજ ખુન કીધું છે, ત્યારે તો તે દીવાનો યાદ ગયો હશે. ’ ઝીટલું લાઇલાજ યાદ બોલી. ‘ ખુદા જાણે તેની હાલત હાલ કેવી છે. ’

‘ બચાવ તરફથી જ્યારે એલીથી રજુ થઈ શકતી નહી હોય, તો મગજની અસ્થીર હાલતમાં એ ખુન તેણે કીધું હતું, એવો બચાવ ઠીક યાદ પડશે. ’ ખસુલાઈએ ઠીક કીધી.

‘ મને મારા દુખમાં દીલાસો દેવાને બદલે તમે મને દુખી જોવા ખુશી યાવોજ ખસુલાઈ. ’ ઝીલું ગુસ્સે યાદ બોલી. ‘ મારા ધણીના છુટકારા બાબે હું તમારી સલાહ લેવા આવી, અને તમે મને આવા નાલાયક તાના મારી દુખી કરવામાં મોજ સમજોજ ! તમારે વચન કયાં છે ખસુલાઈ. એક ખરા અને સાચા દોસત તરીકે જરૂરની વખતે તમે મને તમારી મદદ અને સલાહ માટે આપેલું વચન કયાં ગયું ? શું તમે તે ભૂલી ગયા ? ’

‘ઝીલુઆઈ તમે મારી મદદ અને સલાહ માંગો છો, પણ મારી ખાતરી છે કે મારી સલાહ તમારે ગમે ઉતરવાની નથી.’ ખમ્મુલાઈએ જવાબ દીધો. ‘તમે મારી ખાનગી મુલાકાતે આવેલાં છો, તેથી મારે કેહવું જોઈએ, કે તમારા ધણીના છુટકારા બાબે હું કસીબી રીતની મદદ તમને કરી શકતો નથી. તેને નિરદોશ ઠેડવવાનું મારાથી બન્યું તેટલું મેં કીધું; અને અંતે મેં તેની હુજતથી તેને પડતો નાંખ્યો. એટલી મદદ હું કરી ચુકો છું, અને તમારા આવવા અગાઉ વગર કેહવે મેં તમારી તરફ મારી ફરજ બજાવી છે. હવે તમે મારી સલાહ માંગો છો, તો મારી તમને એક જ સલાહ છે, કે આવાં સંકટમાં તમે હિંમત રાખો. નાદીરશાહને હવે તમે લુલી જવો. તેનું નામ વિસરી જવાની ખુદ તમને નેક તોશીયત બખશે. જેને તમે ચાહ્યો તે તમારા પ્યારને લાયક નહીં હતો. જેની ઉપર તમે તમારાં બવિશની ઉમેદનો કીલ્સો બાંધ્યો, તેણેજ તમારાં સુખનો નાશ કીધો. તે તમારે લાયક નહીં નિવડ્યો. નાદીરશાહને ખસ પડવાથી તમે કદીથી સુખી થતે નહીં, વાસતે મારી સલાહ તમને એ જ છે કે હવે તમે તેને મુકી છુટો !’

આ સલાહના સખુનો સાંભલી ઝીલુના ગુરસાનો પાર રેહ્યો નહીં અને તુરતજ તે બોલી ઉઠી. ‘તમે અને એવી નાલાયક સલાહ આપો છો ખમ્મુલાઈ ! હું તેને તેની પડતીમાં મુકી દેઉં ! એક અતી વાહલો દોસત, વફાદારીનું ડોલ ધાલી છંદગી સુધી સુખ દુખમાં ભાગ લેવાનું તેને વચન આપી, તેની પડતીમાં તે પોતાના દોસતને મુકી છુંડે છે, પણ એક ખરી વફાદાર અને હકદાર ઔરત કદીથી પોતાના ધણીને તેની પડતીમાં મુકી દેતી નથી. ધણી ધણીઆનીનું જોડું એક કાતૂર સમાન છે, અને તે બે જન વચ્ચે જેથી કાંઈ આવે છે, તે સાબુત કતારાઈ જાય છે. જ્યારે પડતીના વખતમાં સરવે અતલગના અને પીછાણના તેને તરછોડી જાય છે; જ્યારે તેના અતી વાહલા દોસતો તેને તજી જાય છે; જ્યારે દુરના અને નજદીકના આપમતલબી ખેશીઆ તેના તેવા વખતમાં પોતાના મોંઢાં છુપાવતા ફરે છે, જ્યારે

એક ખરી વંદાદાર ચારત પોતાના ધણીની સેવા બજાવવા તેની પાસેજ રહ છે. ખસુભાઈ, નાદીરશાહને કદીખી હું મુકી છુટનાર નથી. એ વાત મારાથી બનનારજ નથી. તેના જીવ સાથે મારો જીવ પાક વચનથી મેં જોડેલો છે, અને જો તેના જીવને કંઈ નુકસાન થશે, તો તેટલુજ નુકસાન મારા જીવને પણ થશે. ખસુભાઈ, જ્યારે તેના અપાર સુખમાં હું ભાગ લેવા તૈયાર થાઉં, ત્યારે તેનાં આવાં દુખમાં તેને મુકી છુટું. જ્યારે તેની હોરમતમા હું સુખ સમજી, ત્યારે તેની બેહોરમતીમા હું તેનાથી દુર જાઉં !! તેની ઉપરનું આ દુઃખ ધણુજ ભારી છે. તે એખલો આ દુઃખનો બોલો ઉંચકી શકનાર નથી ! હમો બંને જન સાથે મઝી એ દુઃખ સેહલાઈથી ઉંચકી લેઈશું ! તેની ક્ષેતી થવા દો ! તેને તુરંગની સજા થવા દો ! તેને બેહોરમત થવા દો ! અને તેને ખુનીખી ઠડવા દો ! પણ હું તેને ચાહવાની ! મારો ખુદા એકજ છે, મારો બાપખી એકજ છે, અને મારો ધણીખી એકજ છે ! માર જીવનું અને મરવું તેનીજ સાથે છે.

જીજી ઘોઘાની ઝીલુમા આટલું બધું પાંણી છે, એમ કદીખી ખસુસેઠે ધારયું નહીં હતું. ઝીલુનું આ બોલવું તેણે ધણુજ ધ્યાનથી સાંભળી લીધું અને કેવી રીતે આ દુઃખ ભરી મુઝાકાતનું સેવટ લાવવું, તેના તે વિચારમાં પડ્યો, તેટલામાં ‘ઝીલુએજ ખુરસી ઉપરથી ઉડતાં પાણી બોલવા માંડ્યું. ‘હું તમારી રમ લેઉં ખસુભાઈ. મે તમારી પાસે આવવામા ભુલ કીધી.’

‘હું લાચાર છેઉ ઝીલુબાઈ.’ ખસુભાઈ. દલગીર થાઈ બોલ્યા. ‘મારી જગ્યાએ તમે જો હોવો, અને તુનુંના ખુનીની તબાસમા પડેલી જગ્યાનીનો જો તમે તોલ કરો, તો તમેખી નાદીરશાહને ખુની ઠેડવો. હું તમને જગ્યાનીનો થોડો ભાગ વંચાઉં તે ઉપરથી તમેજ મત આપો.’

‘કેમ જગ્યાની ઉપર તમે ખાસ વજન મુકોજ ખસુભાઈ ?’ ઝીલુએ સવાલ કીધો.

‘ બોલે બોલ જમાની ઉપરહું ખાસબાર મુકુહુ ! ’ ખમુલાઈએ કહ્યું. ‘ પણ તે બધી જમાની જણાવ્યા કરતાં એકજ ખાખદ ઉપર હું તમારૂં ધ્યાન ખેંચુછ. તુંતુંતું ખુન મંગલવારે, એટલે બલેવને દાહડે રાતે નવ અને ખારની વચ્ચે વરલીના ખાણ ઉપર થયું હતું. બલેવને દાહડે રાતે નાદીરશાહ ઘેરમાથી આડ વાગે નિકલી બાહર ગીયો હતો, અને રાતે બે વાગે પાછો ફરીઓ હતો પણ એટલે વખત તે ક્યાં હતો, અને તે ક્યાં ગયો હતો, તેનો હીસાબ તે આપી શકતો નથી. ’

‘ સગર સગર ખમુલાઈ ! જરા સગર કરો ! ’ ઝીહુ એકદમ ખુરસી ઉપરથી ઉઠી ખમુલાઈનો હાથ પકડી તેને આગલ બોલનો અટકાવી બોલી. ‘ મગલવારે રાતે ! બલેવની રાતના ! ! ! ’

‘ હા બલેવની રાતના ! ! ! ’

‘ હું તમને હમનાજ કહી આપુ કે તે ક્યાં હતો ! ’ ઝીહુ ખુશ થાઈ બોલી, ‘ મે તમને પેહલેથીજ કહ્યું કે નાદીરશાહ ખુની નથી, તે બેગુનાહ છે. ’

‘ તમે જાણોછ તે ક્યાં હતો તે ? ’

‘ જો એજ ખાખદ તમે તેને સેંશન કમીટ કાઢી હોય તો તે ખીના હું જાહેર કરવા તૈયાર છઉ. બલેવને દાહડે નાદીરશાહ આંખી રાત મારી આગલ હતો. ’

‘ શું રાતે બે વાગા સુધી અને તેખી વસી તમારી સાથ ! ’

‘ હા ખમુલાઈ મારી સાથ ! મારે બંગલે ! ! ’

પ્રકરણ ૨૩ મું.

બલેવની રાતનો બનાવ.

‘ના’ દીરશાહ મારે બગલે હતો. ’ ઝીલુએ છાતી ઠોકી કહ્યું. ‘બલેવને દાહડે રાતે લગભગ એ વાગા સુધી હશે એકમેક સાથ વાંત ચીતમા ગુંટાએલાં હતાં. ’

માથરૂમેટ ખંડાલેવાંલા આ નવી વાત જાણી ડંગજ થાઇ ગયા, અને ઝીલુનું બોલવું એક સ્વપના જેવું સમજી ફરી ફરી પુછી પોતાની ખાતરી કરવા લાગ્યા.

‘નાદીરશાહ બલેવને દાહડે રાતે તમારે ત્યાં હતો ! રાતે એ વાગ્યા સુધી તમારે ત્યાં ! અને તમારી પેલી સહી કુડીઆઈ અને બપાઇ અમબાઇજી તથા નોકર નફરોએ તેને જોયો હતો. ? ’

‘નહી. તે છુપી રીતે આવ્યો અને છુપી રીતે ગયો હતો. ’ ઝીલુએ જવાબ દીધો. ‘તેની એવી મરજી હતી કે તેના આવવાની ખતર ઘેરમા કાઇને પડવી નહીં જોઈએ. ’

‘આએ જખાની જે કારટમા તમે આપો, તો ઝીલુઆઇ તમે નીન્દાખોર જોકની નવી નાલેસીમા આવી પડો ! ’ ખમુસેઈ મોહડું કુમલાવી બોલ્યા. ‘એ ઉપરથી સાદ માલમ પડે છે કે તમે તમારી આબરુના ભોગે નાદીરશાહને બચાવવા બાહર પડ્યાં છો. ’

‘તમે આવું બોલી મને અપમાન કરોજ ખમુલાઇ. ’ ઝીલુ બોલી. ‘શું તમે એમ કેહવા માંગોજ કે હું જુનું બોલુજ. ’

‘ઝીંહું’ સાંભળો.’ ખમ્મુસેઠે જવાબ દીધો. ‘મારા હાથમા હવે નાદીરશાહને છોડવાનો ઇલાજ રહેયો નથી, તે કરતાં તમે મારા સવાલનો જે ખાતરી પુરવક જવાબ આપશો તો હું તમુને શુ કરવું અને કેમ કામ લેવું તેનો રસતો દેખાડી આપશ. ચાલો, ત્યારે હવે બલેવને દાહડે રાતના તમારી અને નાદીરશાહની વચ્ચે જે કાંઈ બન્યું હોય તે તમે બોલે બોલ બોલી જાઓ.

બલેવની રાત.

‘ખમ્મુસાઈ, આજે વાત તો મે તમુને જણાવી હતી કે નવલ-શાહશેઠ મારી ગરીબીને લીધે પોતાના તવગર બેઠાની સાથ મારા લગન કરવા ના પાડતા હતા. મારા જેવી એક ખાનદાની પણ પૈસે ગરીબ વહું નવલશાહને પસંદ પડતી નહી હતી.

‘નાદીરશાહ અને નવલશાહ વચ્ચે એ બાબદ હંમેશ તન પાંચ થયા કરતી હતી. નાદીરશાહ હંમેશા મને મક્કવા મારે ઘેર આવતો જતો હતો, પણ મારા બપાઈને તેનું તેવી રીતે આવવું જવું પસંદ પડ્યું નહી, અને મને સખત તાકીદ કીધી, કે જ્યાં સુધી નવલશાહશેઠ નાદીરશાહને પરણવાની પરવાનગી આપે નહી, ત્યાં સુધી મારે નાદીરશાહને ઘડી ઘડી મક્કવું નહી, અને નાદીરશાહેથી આંક દાહડે એક વખત કે બે વખત ફેરો ખાઈ મક્કી જવું અને તેથી મારાં મોટાંભાઈ ઘેરમા હોય ત્યારેજ આવવું, જેથી લોકમા નીન્દા થાય નહી. મે તેવનને ઘણાં સમજાવ્યાં પણ તેવને પોતાનો ઠેડાક પાછો ફરવો નહી. અંતે મે તેવનનો એ વિચાર નાદીરશાહને જણાવ્યો; અને નાદીરશાહે તેથી બહુજ અપમાન માની લીધું.’

‘નાદીરશાહનું મારે ઘેર રાજ આવવું જવું તે દીવસથી બંધ પડ્યું હતું. બીજે દીવસે, એટલે આતવારે નાદીરશાહનો નોકર ખરશેદ ખીચરો, કુકોને મારે નામનું એક કાગળ આપી

ગયો. તે કાગળમા નાદીરશાહ હે મારી સાથ કાંઈ ખાનગી વાત કરવા માટે એક છુપી મુલાકાત લેવા બજાદ થાઈ લખ્યું હતું. તેમા તેણે લખ્યું હતું કે હમારાં બન્નિશતુ સુખ, તે મુલાકાતના પરીણામ ઉપર અટકેલું હતું. કીયે દાહડે, ક્યાં અને કીયે વખતે નાદીરશાહ મને મક્કવા આવવું તે જણાવવા તેણે તે કાગળમા લખ્યું હતું. મેં તેને મંગલવારને દાહડે, એટલે ખલેવને દાહડે રાતે નવ વાગે, મારા બંગલાને પાછલે દરવાજેથી આગમા આવવા જણાવ્યું હતું.

‘તમે કીયે દાહડે નાદીરશાહ ઉપર કામજ લખ્યું હતું!’ ખસુ-શેઠે સવાલ કીધો.

‘મંગલવારે.’ ઝીલુએ ઝટ જવાબ દીધો. ‘મંગલવારે એ અને તન વચ્ચે મેં કાગળ મોકલ્યું હતું. બરાબર રાત્રે નવ વાગે હું મારા બંગલાના પાછલા દરવાજા આગલ ગઈ, અને બરાબર નવ વાગે નાદીરશાહ તે દરવાજા આગલ આવી પુગો હતો. દરવાજાની આવી માલી પાસે હોવાથી નાદીરશાહ બાગમાં દાખલ થાઈ શક્યો નહી. મેં તેને આવતી કાલે ઘેરમા ખોલાવ્યો, પણ તેણે કહ્યું, કે ઘરમાં આવી મારાં મોટાંમાયતુ દીકર દુખાવવા તે રાજી નથી, અને તેટલાં વાસતે તેને જ કાંઈ કહેવું છે, તે આજે રાતેજ કહેવા માગે છે. તેણે બાગની દેવાલ કુદાવી અંદર આવવાની તજવિજ કીધી. મેં તેને એવી હુલ્લડાઈ કરવા ના કહ્યું, સખખ દેવાલની ઉપર બાટલીના કાચ જડી લીધેલા હતા. તેણે માર કહ્યું માન્યું નહી; મને હસી કાહડી; અને બજાદ થઈ આંતે તે દેવાલ ઉપર ચહડી બાગમા કુદી પડ્યો. તેની હુલ્લડાઈ અને કુજત આગલ માર કાંઈ આલ્યું નહી. તે પોતાના કમનસીખ કિસમતની કાહાણી કહેવા આવ્યો હતો.’

હમો જાને જાડને આંથે બાંક ઉપર બેઠાં, અને થોડી વારમા વરસાદ પડ્યો. વરસાદમા મને બીંબતી બોધ તેણે મને પોતાની

છતરીમા લીધી. આગમા હમો ધણા કલાક બેઠાં. રાત પૂરી થવા આવી, પણ તેના દુઃખની વાત પુરી નહીં થઇ. અંતે ઘડીઆલમા ખારની ટકોરી મેં સાંભલી. તેને ધણુ લાંમએ જવાનું હોવાથી, મેં બજીદ થાઇ તેને જવા કહ્યું. મારો સખીઆરો સાંભલી તે પોતાનું દુઃખ ભુલી ગયો, અને મેં તેના ચેહરા ઉપર ખુશાલીનો છાપ જોયો હતો. જોવી રીતે આગમા તે દાખલ થયો હતો, તેવીજ રીતે પાછો દેવાલ ઉપર ચઢી તે બાહર ગયો હતો.’

‘વાર’, વરસાદ જ્યારે પડ્યો ત્યારે તે ક્યાં હતો ?’

‘ત્યારે તે મારી પાસે બાંક ઉપર બેઠેલો હતો.’ ઝીલુએ તુરત જવાબ દીધો. ‘વરસાદ પડ્યો ત્યારે તેણે મને પોતાની છતરી આધારી હતી.’

‘તમે જરા સજર કરો.’ ખસુશેઠે તુરતજ ખુરસી ઉપરથી ઉઠી પોતાની ટેબલ આગલ જઇ એક કાગળ લખી કાઢ્યું અને પોતાના નોંકરને બોલાવી કહ્યું:—

‘આ કાગળ હમણાને હમણાજ સેતાન બંજલામાં ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહને હાથે હાથ આપી આવ.’

‘ઝીલુબાઇ, નાદીરશાહે તમારી ઉપર ને કાગળ લખ્યું હતું તે તમે રાખ્યું છે ?’

‘તે કાગળ હજી મારાં ગળવામાંજ પડેલું છે.’ ઝીલુએ તુરતજ એક ચોરાયલું કાગળ પોતાના ગળવામાંથી કાઢી ખસુશેઠને આપ્યું.

‘બીજી સામેતી જે તમને જોઇતી હોય તો, મેં ને કાગળ નાદીરશાહ ઉપર લખ્યું હતું, તે તેની પાસથી મલી આવશે.’ ઝીલુ બોલી.

‘તે કાગળ તેણે બાલી નાખ્યું છે, એમ તે કહ્યું !’ ખસુશેઠ બોલ્યા. ‘એમ તેણે પોતાની જગ્યાનીમાં લખાવ્યું છે.’

ખસુશેઠને હવે ધ્યાન આવ્યું કે ને કાગળનો નાદીરશાહે બાલીને નાશ કરીયો હતો, તે બધાં ઝીલુનાં કામજ હોવાં જોઇએ,

અને નાદીરશાહના નોકર અરશેદ ખીચરાએ ‘તે કદી ના કહેવાની નથી’ એવા સખુનો પોતાના શેઠને બોલતા સાંભળ્યા હતા, તે ઝીંલુનેજ વાસતે નાદીરશાહ બોલ્યો હતો, એવી તેની હવે ખાતરી થવા લાગી.

‘પણ ત્યારે એ બધી વાત તેને છુપાવવાનું કારણ શું હતું?’ અસુશેઠે સવાલ કીધો.

‘મારી ઇજ્જત, મારાં ખાંદાંનની ઇજ્જત, અને મારા નામ બચાવવા તેણે ખરી વાત છુપાવી હશે.’ ઝીંલુ રડમસ થઈ બોલી. ‘મારા જેવી એક કુમારી અમલ્લા બાગમાં મોડી રાત સુધી તેની સાથ બેસી રહે,’ અને તેની સાથ મસલત કરવા છુંપી મુલાકાત લીએ, એ નામોસીમાંથી મને બચાવવા તેણે ખરી ખીના છુપાવી હશે, અને મારે ખાતર, મારીં ઇજ્જતને ખાતર તેણે પોતાની ગરદન મોતને સંવાધીન કરવામા વાજખી વિચાર્યું હશે!’

‘ઝીંલુખાઇ.’ અસુશેઠે મોહડુ કુમલાવી કહ્યું. ‘તમારા નાદીરશાહે ઘણીજ બેવકુફાઈ કીધી છે. હું કેહું છું કે તે એક પેહલા નંખરનો ધધેડો છે! તેણે કોરટ સમક્ષ પોતાનો બચાવ નહી કરી ફોરટને તે ખોટે રસતે દોરવી લેઇ ગયો. જો તે મને પોતાનો આ બચાવ કેહતે તો આટલો બધો ગુચવાડો કદી નહી થતે, અને હું તેજ ઘડી તેને છોડી મેલવાનો હુંકમ કરતે. પણ હવે નાદીરશાહને છોડી મુકવાનો અખત્યાર મારા હાથમા રહ્યો નથી. તમે નવલશાહશેઠને ત્યાં જઇ તમારી સરવે હકિકત કહી, તમારી જગ્યાની તેવનના સોલીસીટરોને ત્યાં નોંધાવો, અને નાદીરશાહનું આ કાગળ તેના સોલીસીટરને દેખાડજો. વલી ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ ઉપરખી મેં લખી મોકલ્યું છે. તેવણુ જોઇતી તપાસ કરશે, અને જો નાદીરશાહ બલેવને દાહડે રાત્રે તમારી પાસ આવેલોજ હશે, તો ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ તેનું નિરદોશપણું સાંખેત્ત કરવા કદીથી પછાત પડશે નહીં.’

‘ ખમ્મુલાઇ, જેહાંગીરશાહ ઉપર નાદીરશાહના ખચાવની તમે આસા રાખોછ તે કેમ બને । ’ ઝીલુએ કહ્યું. ‘ જેહાંગીરશાહે તો તેને પકડયો છે, અને તે તો તેને ફાંસીને લાકડે ચઢાવવા તલપી રહ્યો છે. ’

‘ તેવણ બીલકુલ અપક્ષપાત છે એમ હું તમને ખાતરીથી કહું છું. ’ ખમ્મુશેઠે કહ્યું. ‘ ગેઇ કાલે સાંજના સરકારી વકીલે મને એજ મુકદમા બાબદ જણાવ્યુ હતું, કે ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ હવે નાદીરશાહને નિરદોશ ઠેકવવા માગે છે. જે વખતે નાદીરશાહે પોતાના ખચાવ માટે ઍલીઝી કોર્ટમાં રજુ કરવા ના પાડી, તેજ વખતે જેહાંગીરશાહે તોહમતદાર ઉપરનો ‘ ચાર્જ ’ પાછો ખેંચી લેવા સરકારી વકીલને ફરમાસ કીધી હતી, પણ સરકારી વકીલને તેમ કરવું વાજબી નહી લાગવાથી, જેહાંગીરશાહ હવે તોહમતદારને નિરદોશ ઠેકવવા માટે ખરા ખુનીની તપાસમાં ફરે છે. ’

‘ ત્યારે હું જેહાંગીરશાહને તેડાવી મંગાઉ તો કેમ—

‘ તેવણને જે મારી ચીડી પુગી હશે, તો તમે ઘેર જઇ પુગો તે આગમજ તેવણ તમારા બાગના પાછલા ભાગની તપાસ કરીખી ચુકા હશે. ’

‘ ત્યારે હું નવલશાહશેઠ પાસ જવશ. ’ ઝીલુ ઉડતાં ઉડતાં બોલી. ‘ નાદીરશાહને નિરદોશ જણી તેવણ જરૂર ખુશી થશે, અને તેનો ખચાવ કરવા મને જરૂર મદદ કરશે. ’

ઝીલુએ ઉડી ખમ્મુશેઠની મેહરબાની માટે ઉપકાર માની કુકીની સાથે ચાલવા માંડયુ, અને ખા. ખા. ખનડાલેવાલા ઝીલુની હિંમત ઉપર આફરીન કરી મનમા બોલ્યા:—

‘ ઇયા ખુદા, બધરી જે કાઇને મને તો આવે ઝીલુની જેવીજ મલજો. ’

પ્રકરણ ૨૪ મું.

‘એ કોઈ પારસી છે કે અંગ્રેજ ?’

જીલ્લાની ઝીલુની મુલાકાતથી ખરશેજી ખંનડા-લેવાલા નેટલા અજબ થયા હતા, તેટલાજ બલકે તેથીજી વધારે અજબ આનરેખલ નવલશાહ હીરજી ઝીલુને પોતાની મુલાકાતે એકદમ આવેલી જોષ થયા.

‘ઝીલુબાઈ ! જીલ્લાવાના ઝીલુબાઈ !!’ નવલશાહ ઝીલુને જોતાંજ બોલ્યા.

‘હાજી. હું જીલ્લાવાની ઝીલુબાઈ.’ ઝીલુએ દલગીર ચેહરે જવાબ દીધો.

‘એસો. એસો ઝીલુબાઈ.’ નવલશાહે ખુરસી દેખાડી કહ્યું. ‘પેલા કમનસીખ નાદીરશાહ વિશે કંઈ ખબર મેલવવા તમે આવ્યાં હશે ઝીલુબાઈ ?’

‘નહીજી. હું ખબર મેલવવા આવી નથી પણ ખબર આપવા આવેલી’ છેલ્લે. ઝીલુએ એકદમ ખુલાસો કરી દીધો. ‘નવલશાહશેઠ, નાદીરશાહ બેગુનાહ છે. તે નિરદોશ છે.’

‘મેં કાંઈ કહ્યું કે તે ગુનેહગાર છે ?’ નવલશાહે સાદો અને ટુંકો જવાબ દીધો. ‘પણ દલગીરીની વાત એ છે કે તેનું નિરદોશપણ આપણું સાબેત કરી શકતા નથી.’

‘હું તેનું નિરદોશપણ સાબેત કરવા આવીઝ.’ ઝીલુએ જવાબ દીધો. ‘મારી પાસે તેની પુરેપુરી સાબેતી છે નવલશાહશેઠ.’

‘ઝીલુબાઈ, સાબેતી એટલે શું, તે તમે સમજો છ કે ?’ નવલશાહે ઝીલુને નાદાન હોકરીમા ખપાવી કહ્યું.

‘હા હા.’ ઝીલુ, નવલશાહનું બોલવું સમજી જઈ બોલી. ‘માજીસ્ટ્રેટ ખરેખરે મારાં મોટાંભાઈની પીછાનવાલા હોવાથી, હું આજે સહવારના તેવનની મુલાકાતે એજ કારણસર મારી સહી કુકી-આઈ સાથે ગેઈ હતી. મેં તેવનની ખાતરી કીધી છે, અને તેવન પણ કેહ છે કે નાદીરશાહ નિરદોશ હોવો જોઈએ !’

‘શું મેજીસ્ટ્રેટ એમ કબુલ કરે છે ઝીલુબાઈ ?’ નવલશાહ ધનતેજરીથી પુછવા લાગ્યા. ‘શું તેવન એમ ખરેખર બોલ્યા !’

‘હાહા.’ ઝીલુએ નમનતાઈથી જવાબ દીધો. ‘મેં તેવનને જ ખુલાસો કીધો તે ઉપરથી તેવનની ખાતરી થઈ છે. મેં તેવનની ખાતરી કીધી, કે જે રાતના નુંનુંનું ખુન થયું હતું, તે રાતના નાદીરશાહ મારી સાથે મારાં મોટાંભાઈનાં બાગમાં હતા. તેવને મને બાગમાં મક્કવા માટે આગમજથી નક્કી કીધું હતું.’

‘ખરેખર !’ નવલશાહ આ નવી ખબરથી ખુશ થઈ બોલી ઉઠ્યા. ‘દીકરા ઝીલુ તું નાદીરશાહને બચાવશે ! તે કમનસીબ ! તે દિલુભાઈનું તું વતરોગ હવે કોઈ નથી ! તારી જમાની ઉપર તેની જાંદગી લટકેલી છે ! હું શું કરી શકું ? તું જોખી કેહ તે કરવા હું તૈયાર છું. કોઈખી રીતે મારાં ખાનદાનને લાગતો કલંક દૂર થાય એટલુંજ હું માગું છું.’

‘કેવી રીતે નાદીરશાહને બચાવવો તેની મને કોઈ સમજ નથી મુરખી.’ ઝીલુ બોલી. ‘હું કોરટ દરબારની વાતથી ખીલકુલ બેખબર છેહ. માજીસ્ટ્રેટ ખંડાલેવાલાએ મને તમારી મુલાકાત લેવાની બલામથુ કીધી, અને તેવનના કેહવાથીજ હું તમારી આગલ આવીઝ.’

‘શાઆસ, શાઆસ. દીકરા ઝીલુ.’ નવલશાહ ખુશી થાઇ નિરાંતથી બોલ્યા. ‘મારા નાદીરે તારા જેવું એક નાદર જહવેર મેલવવા માટે મારી સાથ આજ વરસો થયાં બાથ બીડી હતી ! કેવી ડાહી અને કેવી શ્યાની છોકરી. ખાનદાની લોહી છુપું રેહતુજ નથી. હીરો પોતાનું આખ ક્રેમ તજે ! ઝીલુ આજથી તું મારી દીકરી છે. મારો નાદીર તારો હકદાર ધણી થશે, અને તમે બંને જન સુખી થશો. હું ધારૂં કે આપરે ગીરધર સેલીસીટરની સદ્લાહ લેઇએ. હું તેને ‘તેલીફાન’ કરી હીયાં તેડુંછ. પણ સખર. ગીરધરના કરતા, મારા હીરાજીને એ વાત પેહલાં જણાવવી જોઇએ. ઠીક ધ્યાન આયું.’

હીરાજીનું નામ સાંભળી ઝીલુએ ઉદાસીત નજરે નવલશાહ તરફ જોયું અને નવલશાહ ઝીલુની મતલબ જાણી જઇ બોલ્યા :—

‘તેની કાંઈ શિકર નહી દીકરી. હીરાજી. મારો દીકરો છે. નાદીર-શાહ અને હીરાજીએક ભાઇ ભાઇઓ છે. તેનો દરેક ખવાસ નાનાવટીના ખાનદાનને દીધાવે તેવો છે. મારાં ખાનદાનની શેખામાં તે વધારો કરે તેવો છે. તું જાણેછ કેની દીકરા કે હીરાજી એક ઍરીસટર છે ? તેની સદ્લાહ આપજીને ધણીજ કામની થાઇ પડશે.’

નાદીરશાહના ખયાલ આગદ હીરાજીની સદ્લાહ લેવામા આવે એ સવાલજ પેહલાંતો ઝીલુને વાંધા બરયો લાગ્યો. નવલશાહની આ નવી ખાએશથી જીજ્ઞેષાની ઝીલું પાછી ઉદાસ થાઇ ગઇ, અને તેના ચેહરા ઉપર પ્રમટી રેહલી ખુશાલી નવલશાહનો આ તાજ જોઇવણથી એકદમ હવા થાઇ ગઇ.

નવલશાહે ઝીલુની ઉદાસીનું ખર કારણ પુરતજ જાણી લીધું.

‘તારાં દીલમાં તું કાંઈ અંદેશો ના કર દીકરા ઝીલુ.’ નવલશાહે પીતૂભાવથી ઝીલુના માથા ઉપર હાથ મુકી દીલાસો દીધો. ‘હીરાજીના નામથી તું ડરી ના જ. હીરાજી. તો તારા નાદી-

રને જીગરથી ચાહે છે. નાદીરશાહનો બચાવ કરવાનું અને કેસ ચલાવવાનું કામ હીરાજીએ માથે લીધું છે. તે પોતે નાદીરશાહને નિરદોશ માને છે. હું તેને હમના બેલાવી મંગાઉ, પણ તે આવી શકે તેમ નથી. નાદીરશાહની માય ઘણીજ ગભરાય છે તેથી તે ત્યાં રોકાયેલો છે. ’

નાદીરશાહના માય ? ’ ઝીલુએ સવાલ કીધો.

‘ હા દીકરી. એ બધી બાબદનો ખુલાસો, તુને નાદીરશાહ પોતે કરશે. ’ નવલશાહ જવાબ દઈ ઉઠ્યા. ‘ પણ આપણને વખત ખોવો જોઈએ નહી. ચાલ આપણુ બંને જન હીરાજીને પેહલ્લાં મલીયે અને—

‘ અને ત્યાર પછી બાવાજી આપણુ મી. મેકફરસન બેંરીસ્ટરને મલીયે. નહી તો મી. ધનવેરારીટી પાસે જઈએ. ’ ઝીલુએ કરગરી કહ્યું. ‘ એ લોકનુખી મત લીધેલુ કામનું છે. ’

નવલશાહે તુરતજ પેહલ્લાં હીરાજીને ઘેર જવાનું ઠેડ્યું, સખત હીટલુબાઈ ધાસતી બરી ખીમારી ભોગવે છે, એમ જાણવા પછી તેવને કાઢખી રીતે તેણીને મલવા જવાનો વિચાર નક્કી કીધેલો હોવાથી, આ તક તેવને જતી મુશી નહી. તેવને તુરતજ કપડાં પેહડવા માંડ્યાં, અને ગાડી જોડવાનો એકદમ હુકમ આપી ઝીલુને પુછ્યું:—

‘ મારી સાથે હીરાજીને ઘેર આવશે કે દીકરા ! ’

‘ મોટી ખુશીથી મુરખ્ખી. ’ ઝીલુએ જવાબ દીધો. ‘ નાદીરશાહના બચાવ માટે તમે મને જમાંખી લેઈ જશો ત્યાં આવવા હું તૈયાર છું. પણ મારાં મોટાંમાય મારી વાત જોઈ શીકર કરે નહી, વાસતે કાંઈ પાંસ મારે ઘેર કેહવાડશે ? કુડીઆઈ આપણુ પાછા ફરીએ ત્યાં સુધી હીયાજ એસશે. ’

વાંચનારે જો નવલશાહ ઉપર તે વખતે નજર કીધી હોત, તો તેવનની ગએલી જુવાની કેવી અજાણ્ય જોવી રીતે આજે વખતે

પાછી આવી હતી, તે તેવનના ખીસેલા ચેહરા, અને ખુશીથી ઝલકતી આંખો ઉપરથી તેને જણાઇ આવત.

નાદીરશાહ નિરદોશ છે, અને માજીએટ ખંનડાલેવાલાનીથી તેના નિરદોશપણા વિશે ખાતરી થાઇ છે, એવી વાત જણતાંજ તેવનના આંગમાં જવાનીનું ગએલું જોર પાછું આવવાં લાગ્યું. તેવનની નાતવાની, ઉદાસી, અને ખીમારી એકદમ ઉડી ગઇ, અને ઝડપથી કપડાં પેહડી ઝીલુ સાથે નીચે ઉતરયા.

નવલશાહે એક માણસ અમખાઇજીને ત્યાં દોડાવ્યું, અને ઝીલુએ ફૂકીઆઇને પોતે પાછી ફરે ત્યાં સુધી દીલચમનમાં ખેસવા કહી, ગાડીમા ખેસી પોતે નવલશાહ સાથે ખંને જન હીરાજીને ખંગલે ચાલ્યાં.

*

* .

*

*

“જરા જલદી જલુન દે કાયમેન.”

નવલશાહે અધીરાઇથી કાયમેનને તાકીદ કીધી. કાયમેને ઘોડાને ચીમકી લગાવી અને ગાડી સડસડાટ પવન વેગે નિકલી ચાલી. સેજવારમા ગાડી સેતાન ખંગલા આગલ આવી ઉભી રહી. નવલશાહ અને ઝીલુ તુરતજ ગાડીમાથી ઉતરી પડી ઉપર ચાલ્યાં.

ગાડીના અવાજથી રામેતા પ્રમાણે સુનધધેખરીએ બારીમાંથી ડોકું કાઢી નજર કીધી, અને ગાડીના બપકા ઉપરથી, કોઇ ‘મોટે ઘેરનાં,’ હીલ્લુખાઇને જોવા આવ્યાં છે, એમ સમજી પોતે ઘરના વડાંવડેરાંનું ડોલ ધાલી દાદર સાંમે નવલશાહ અને ઝીલુને લેવા ગઇ.

‘બાવા આવો મર ! બાવા આવો !’ ઝીલુ જે નવલશાહની પાછલ દાદર ઉપર ચહડતી હતી તેણી ઉપર જાણે હમનાજ સુનધની નજર પડી હોય તેમ નજર કરી બોલી. ‘માય આવો મર. પેર તાહારો આવો ! આવો માય.—’

નવલશાહે સુનધના સીપલાટની ઝાજ દરકાર કીધી નહી, અને તુરતજ પોતાના તહરાસમાંજ સવાજ કીધો, અને સુનધ તેથી તડકાવા લાગી.

‘કાંઠાં છે હીરાજ ?’

‘તેવન બાહર ગીયાછજ.’ સુનધએ જવાબ દીધો. ‘માય બેસો. જ બરાયાં બેસો. બાવા, બેસો. તેવનને આવતાં અરધો કલાક થશે.’

‘ત્યારે તેટલો વખત આપણે થોભશું.’ નવલશાહે ઝીલુ તરફ ફરીને કહ્યું.

‘ઓ હારે મર.’ સુનધએ સીપલાટ પાછો ચલાવ્યો. ‘મારાં માથાં ઉપર ને મારી આંખ ઉપરરે મર! માય બેસોરે મર! પેત તાહરાં બેસોરે—

પણ નવલશાહ કાંઈ બેઠા નહી. તેવનનું ધક ધ્યાન હીટલું-બાઈના ઓરડામાં તેણીને નજરે જોવામા બરાયું હતું.

‘આહ ! બાદ મુદતે હું આજે તેને જોવસ !’ નવલશાહે મનમાં વિચારયું. ‘કેટલે વરશે હું તેને મલશ ! પણ અફસોસ ! મરતી વખતે તેને મલવાનું મને સુજ પડયું ! પણ તેમાં મારો કસુર કાંઈ નથી, એટલેજ મને મારાં આંખે દુઃખમાં દીલાસો છે. તે બેવફા થાઈ, તે પરકોમના પરપુરશની પાપી પ્રિતમા પડી, અને હું તેને મુકી છુતો. પણ એટલું છતાં મેં તેને નિરાધાર કે રખડતી નાંખી નથી. મેં તેના ગુજરાન સાર તેને મોટી રકમ આપી, અને તે તેથી રાજ થઈ. પણ આજે અંતે મારી સરજત તેને મલવાની, તે ટલી નહી.’

ઓવા આગલા પાછલા વિચારોથી નવલશાહનું દીલ દલગીર થયાથી ઝીલુ તેવનના ચેહરાપર થતો ફરફાર તપાસવા લાગી. તે નવલશાહને કાંઈ પુછવા જતી હતી, તેટલામાં નવલશાહ ઝીલુ તરફ ફરીને બોલ્યા :—

‘ ચાલો આપરે હીટ્લુખાઇ પાસે જઇએ. ’ નવલશાહે ઝીલુને લેધ. હીટ્લુખાઇના ઓરડા તરફ ચાલવા માંડ્યુ, અને સુનધ તેવનને હીટ્લુખાઇના ઓરડા તરફ લેધ ચાલી.

ઓરડામાં દાખલ થતાંજ નવલશાહની નજર એક સામલા રંગના, ઉંચા અને મજબુત બાંધાના ઈંગ્રેજ ઉપર પડી. નવલશાહને એક જવાન બાતું સાથે ઓરડામાં દાખલ થતા જોધ, આ ઈંગ્રેજ તેવનને ડોલા ધુરડી જેવા લાગ્યો, અને નવલશાહ તેની આવી એઅદબી ભરી ચાલથી ગુસ્સે થાઇ તેની તરફ ધિક્કારની નજરથી જોધ ઓરડાની આસપાસ નજર ફરવા લાગ્યા, અને તેટલામાં હીટ્લુખાઇના ઓરડા-માથી ડાક્ટર માર્ટન તે ઓરડામાં દાખલ થાયો.

ઝીલુખાઇને એસવા સુનધએ એક ખુરસી આપી, તે ઉપર એસવાની .તેણીએ ઇશારત કીધી. ડાક્ટર માર્ટન નવલશાહ અને .ઝીલુખાઇ તથા સુનધને આ ઓરડામાં દાખલ થયલાં જોધ મોહકું કુમલાવી બોલ્યો, ‘ આ ઓરડામાં એટલાં બધાં મોલુસની શું જરૂર છે? ’

નવલશાહે ધીમે અવાજે ડાક્ટરને પુછ્યું, ‘ એઅદબી માફ છે ડાક્ટર. મારે જરૂરના કામસર હીરાજીને મલ્લવું છે. પણ તેવણ બાહર ગયલા હોવાથી હું હીટ્લુખાઇને જેવા આવ્યોછ. તમે મને ઓલખતા નહી હશે ડાક્ટર. મારું નામ નવલશાહ હીરાજી નાનાવટી છે. ’

નવલશાહને બોલતા સાંભલી પેલા ઈંગ્રેજના ડોલામાં એકાએક ખુન ચહડી આવ્યું. તે પોતાના હોથ દાંત વચ્ચે કરડીને મનમાં કાંઇ બડબડવા લાગ્યો. ઝીલુ તેનો દેખાવ જોધને ગભરાટમાં પડી ગઇ, અને તેજ વખતે પેલો ઈંગ્રેજ એક લોહીનો ગોટ ગલી પોતાના ગુસ્સાને દાખી પીક ફેરવી બારી આગલ જઇ ઉભો.

‘ આ અનજના આદમીની આવી એઅદબ ચાલ વિશે નવલશાહ કાંઇખી અટકલ કરી શક્યા નહી, અને તેવને ધીમે અવાજે ડાક્ટરને

પુછ્યુ, ‘ડાક્ટર સાહેબ હીટ્લુખાધની તખીયતમાં કાંઈ સુધારો થયો ?’

‘કાંઈજ નહીં સાહેબ. કલાક બે કલાકનું કામ હવે બાકી રેલું છે !’ ડાક્ટરે જવાબ દીધો.

નવલશાહને આ ખબર સાંભલી ફેર આવવા લાગ્યા. તેવને તેજ વખતે ઝીલુનો હાથ પકડી લીધો, અને તુરતજ તેવને પોતાની ડોશ પકડી ડાક્ટરને ખીન્ને સવાલ કીધો.

‘કોઈને ઓલખેછ કે ?’

‘નહીં સાહેબ. ખીલકુલ નહીં. આજે બે દીવસ થયા ખીલકુલ બેહોશીમાં પડેલાં છે, અને સુધખી ઠેકાણે નથી.’

આ વાત ચીત ચાલતી હતી, તેટલામાં ઘરનો પંઠકી ખમન-દાડ ખાંન્ની પોતાના હાથમાં સુખડ, લોખાન, તાછો, વગેરે ખુશબોધના મોટાં મોટા પડીકાં ઉપરાંત ખીન્ને સામન લેધ ઓરડામાં દાખલ થયો, અને તે સરવે સામન સુનધને હવાલે કરી પોતે ડાક્ટર મારટન અને નવલશાહ જ્યાં વાતો કરતા ઉભા હતા, ત્યાં જઈ નવલશાહને નમી સલામ કરી બાજુ ઉપર ઉભો.

‘ઓ મેહરી !’ નવલશાહ હીટ્લુના મોતની તૈયારીઓ ચાલુ થયેલી જોધ આંખમાં પાણી લાવી મનમા બોલ્યા. ‘હું તો તુને મલવા અને નજરે જોવા આવ્યો, અને હીયાં તો તારાં મોતની તૈયારી મારી નજરે પડેછે !’

નવલશાહની એવી હાલત જોધ ખમનદાડ ખાંન્ની દાનાવ શીલસુકનુ ડોલ ધાલી નવલશાહને દુન્યાદારીની વાત સમજાવવા લાગ્યા, ‘શુ કરશો. શાએખ ! એમા કંઈ કોઈનો અખતીઆર શું ! ધણાઝ નેક. ને ધણાઝ અશો મનીખ. વરશે વરશની મુલા ઝીવતાંની બાઝ અને મહીને મહીને બધાં મુવાં ઝીવતાંના ડરાન કરાવવા ખીશારાં ઝરાખી ભુલે નહી

શાહેમ. કેવા બનનાર ગનનાર ! જેહે જેહે બને ને રાત દાહરો ખદાએનું નામતો ભુક્ષેઝ નહી. ખદાય એવાં એવાંનેઝ તેરી લેશ. શું ખુદરતનો ખેલ શે. પરવરદેગાર ! ! પરવરદેગાર ! ! !

‘એવન કાંહાં છે ? આએ પાસેના ઝોરડામાં નહી ?’

નવલશાહે ડાકટર મારટનને પુછ્યું, અને પેલો ઇંગ્રેજ, જે ખારી આગલ કેવારનો પીઠ ફેરવી ઉભો હતો, તેણે નવલશાહના આ સખુનો સાંભલી, તુરતજ પાછું ફરી ધિક્કારભરીઆ અવાજે ગુજરાતીમાં જવાબ દીધો.

‘હા. એજ ઝોરડામાં છે ! કેમ ?’

નવલશાહ પેલા ઇંગ્રેજને આવી રીતે ગુજરાતીમાં બોલતો સાંભલી અજબ થાઇ તેને જોવા લાગ્યા, અને ઝીલુખી તેને ટીકી ટીકી જોવા લાગી.

• ‘હું તેવનને મલવા માગુછ ડાકટર. હું તેવનને મારી નજરે જોવા માંગુછ.’ નવલશાહ અંતે બેખુદ થઇ પોતાનો જુસ્સો નહી દાખી શકવાથી બોલ્યા.

‘કદીખી નહી.’ પેલો ઇંગ્રેજ હુજત લેઇ બોલ્યો. ‘તેમ બનશેજ નહી.’

નવલશાહનો મિત્રજ હવે એકદમ જતો રહ્યો, અને તેવને ઘાડે અવાજે પેલા ઇંગ્રેજને પુછ્યું.

‘શા વાસતે નહી ?’

• ‘હું કેહુંછ કે મરતી વખતે તેવનને કોઇએખી દુઃખી કરવાં નહી.’ પેલા ઇંગ્રેજે પાછો ગુજરાતીમાંજ જવાબ દીધો. ‘તેવનની જાંઘીની છેલ્લી ધડીએ, તેવનને જરાખી સંતાપ કરાવવો નહી.’

આ સખુનો પેલા ઇંગ્રેજને મોહડેથી સાંભલી નવલશાહના હાડ ગગંડીજ ગયાં, અને તેવન તેના આવી કીસમના બોલવાત્રી કાંઇખી મતંત્રજ સંમજી શક્યા નહી.

‘ મુરખ્ખી શાએખને કેહું કે હવે ગીયુંખી શરખુ અને નહી ગીયુંખી શરખુ. ’ ખમનદાડએ વચમાં તાપસી પુરી. ‘ એટલો બધો તે બેઝંખા શોખે કોહાંથી આવી ગીયો, અને એટલી બધી શરદી કોહાંથી લાગી ગેધ! શકનો ઇલાઝ થાય, પણ શરદીનો ઇલાઝ નહી થાય ! ચાલો શાએખ મારી સાથે આવો. ’

નવલશાહ ખમનદાડ સાથે હીલ્લુખાઈના ઓરડામાં ઝીલુને પોતા સાથ લેધ દાખત્ર થયા, અને પેલો ઇંગ્રેજ અખાડા કરી પાછો પીઠ ફેરવી ખારીએ જધ ઉભો.

પેલા ઇંગ્રેજનો દેખાવજ ઝીલુને ત્રાસ ઉપજાવતો હતો. તેને જોધનેજ તે મનમાં ખીહીતી હતી, અને તેને કેવારની અજખ થાઈ તે તપાસતી હતી. નવલશાહે જવો તેને પોતા સાથ ઓરડામાં આવવા ઉઠાડી તેવીજ તેને નવલશાહના કાનમાં વાકી વલી પુછયું:—

‘ ખાવાજી, એ કોઈ પારસી છે કે ઇંગ્રેજ ? ’

પ્રકરણ ૨૫ મું.

નજરે જોયલો વાતળી ખોટી પડે છે !

રસીના બાણુ ઉપર તુંતુંના ખુન થવાની ખબર
ઢાપામા વાચ્યાથી, હીટલુબાધ હીરાભોગીનાં મેળ
ઉપર જે માઠી અસર થાઇ હતી, તેની અસર રફતે રફતે
ધણીજ વધી ગઇ હતી. કામેલ ડાક્ટરોની સલ્લાહ લીધા
પછી ડાક્ટર માર્ટન એવાં પાક્કાં સેવટ ઉપર

આવ્યા હતા, કે હીટલુબાધની ખીમારીતુ સેવટ રૂપીએ પંદર આના
મોતમા નીપજશે. ગઇ કાલ સુધી દરદીની હાલતમા કાંઇ જાણુવા જોગ
ખીગાડો થાએલો તેને માલમ પડતો નહી હતો, પણ આજે સહવાર
પછી હીટલુબાધના દીલના ધપકારા રફતે રફતે નરમ પડતા તેને લાગ્યા.
તેવનની નાડી 'ઇન્ટરમીટન્ટ' અને બહુ નબલી પડેલી લાગી, અને
એ ફેરફાર માલમ પડતાંજ તેવન 'કેસનુ' સેવટ આવેલુ પારી, સરવે
આસા મુકી છુટા.

જે ધડી જતી હતી તે હીટલુબાધની છેલ્લીજ ધડી હતી.
તેવનની બોલવાની શક્તિ તો આજ ધણુ દીવસ થયા બંધ પડી ગઇ
હતી, અને ડોલા ઢાંકી અશીમની કેફમાં જેમ એક આદમી પડેલુ
હોય તેમ બેધ્યાનીમાં પડેલાં હતાં.

નવલશાહ ઝીલુને લેખને ઝોરડામા દાખલ થયા કે તેજ વખતે
તેવનનાં પગલાંનાં અવાજથી હીટલુબાધની ગુઝ થાએલી વાસા, અને

એહોશી કોઇ અસાધરણ બનાવથી એકાએક જગરત થાઇ. પોતાની બંને આંખો બંધ હોવા છતાં, નવલશાહ અને ઝીલુ જ્યાં ઉભા હતાં તે તરફ હીટલુખાઇએ ફરીને એકાએક બોલવા માંડ્યું, અને તેનો અવાજ સાંભળી પાસેના ઓરડામાંથી ડાકટર મારટન પેલો ઇંગ્રેજ અને સુનઇ દોડી આવ્યાં.

‘ નવલ—નવલ—’

નવલશાહ હીટલુને બોલતી સાંભળી નેતરના ઝાડ મીસાલ કાંપવા લાગ્યા ! તેવનના કપાલ ઉપર તેજ વખત ઠંડો પસીનો ફુટી નિકલ્યો. આસપાસ ઉભેલાં સરવે હેબતી જઇ હીટલુખાઇની હાલતમા આ એકાએક થયલા નવા ફેરફારથી અજબ થાઇ જોવા લાગ્યાં, અને હીટલુખાઇએ પાછું બોલવા માંડ્યું.

હીટલુની હકીકત.

‘ નવલ ! મારા વાહલા નવલ ! આખર તું આયો ! મને મરતી વખતે મલવા અને મને જોવા તું આયો ! અરે હું તુને મલવા કેવી ઉમેદ વાર હતી. અને નવલ હવે હું સુખે મરસ ! નવલ તારે લીધે મારી ઉપર કેવી કેવી મુશીબતો ગુજરીછ તેની તુને કાંઇખી ખબર છે ? ફરેએ ફરેસતા ફરેછ. તેમ તુને કોઈએ બમાવી ફેરવ્યો ! તું મને મુકી ગીયો ! લોકો તો આપણને છુટાં પારવા માંગતાંજ હતા ! મને તે લોક સુખી જોઇ ખરતાં હતાં ! નવલ આપણુ કેવાં સુખી હતાં ! ! ’

‘ નવલ શું તું મને ખાતેનમા લગનના કાલથી બંધાયેલો નહી હતો ? શું તેં મને તારી પરણેતરથીખી વધારે ચાહી નહી હતી ? મેં મારી જીંદગી તારે સવાધીન કીધી, અને અંતે આ એકદર, તેં મને દુજો દીધો ! તારે લીધે મને મારૂ ખરૂ નાંમ બદલી ખોટું નામ રાખવું પડ્યું ! અને તારે લીધે મને આ મુંઝવ શેઢરમાં આવી રેહવું પડ્યું ! તે બધું કાણુને ખાતર ! નવલ મારા નવલ. તે બધું તારે ખાતર મને કરવું પડ્યું ! તારાં ફરજંદને પાલવા અને

તારી ધનનતને બચાવવા મનજી હોરાભોગીની વિધવાના નામથી હું મુંબઈ આવી રહી. નવલ એ વાત ખરી કે નહીં !

‘ યાદ છે કે ઝો એકદર નવલ, આપણુ પેહલાં કેમ મધ્યાં તે ? તું નવસારી નાતાલના દાહડાપર ફરવા આયો. તેં મને પેહલ્લી વેહલ્લી લુનસી કુંઘ ઉપર પાણી ભરતાં જોય. મને જોયને તું હસીઓ. અને પછી તેં મને અવાર નવાર લુનસી કુંઘ ઉપર ઘેરીયા કીધી. મારી સાથે દોસતી પાડી, અને અંતે તેં મને ઠગી ! નવલ તું કેવો હુશીઆર ! તેં મને તે વખતે તાર નામ લીમ લાહેર કરી કેલું ! અને તારા બાવાં ચીનનો વેપાર કરતા હતા, અને તું તો ડાકટરનું કામ શીખવા ‘ સરની ઇસપીતાલમાં,’ જાયજ એમ તેં મને કેલું ! તેં મને કેવી ખોટી ખોટી આસાઓ આપી પરણવા લલચાવી ! ડાકટરની પરીખસા પસાર કરી નવસારીમાં દવાખાનુ કાહડવાનો તેં મને કોલ આપ્યો ! મારે વાસતે નવી નવીસારીઓ મંભઈથી તેં મોકલી ! બાંગરી ને સાંકરી, એરીંગને વીટીઓ મને આપી ખોટું ખોટું સમજાવી, તેં મને અંતે ઠગી ! અને પછી તું મંભઈ ગીયો, અને મને મુકી દીધી ! માર કાજ બાજ નાખ્યું ! પણ તું મને ચાહતોહતો, એ વાત ખરી નવલ ! પણ તારી આગલ માર કાંઈ ચાલ્યુ નહીં ! હું એખલી હતી ! મારી ભોલાઈના તેં ગેરકપયોગ કીધો ! અંતે તારી શોધમાં મને પછી મંભઈ આવવુજ પડ્યું, અને એક દાહડો મેં તુને બપોરના કોટમાં બે ઘોડાની ગાડીમાં જતો જોયો ! તે ગાડીમાં તુને જોતાંજ મેં તુંને ઝોરખ્યો. મેં તુંને પીજાન્યો. અને કોઈ પારસીને પુછતાંજ તેણે મને કેલું કે તું તો મંભઈનો શેડીઓ છે ! તે પારસીએ તાર ખર નામ મને કલું. મેં તારી પુક પકડી અને તુને શોધી કાહડ્યો. નવલ, તે દાહડે રાતે તેં તાર બધું પાપ મારી આગલ કબુલ કીધું ! તું તો ખીજને પરણી ચુકલો હતો. મેં તુને તારો ગુનાહ માર કીધો અને આપણુ પાછાં તેજ દહાડે સંજે મલીઆં. નવલ તું લીમ લાહેરજ હોતે તો કેવુ મનેહતુ થતે, કે આજે મને આવુ હુઃખ થતે નહીં !’

હીંદુબાઈ આ સખુનો બોલી જર જર ડચ્છાં ખાઈ એક સુધ્ધીવાલાં આદમી મીસાલ રડવા લાગાં. સુનધ હીંદુના આસુ નુછ્યા લાગી, અને ‘નસે’ આવી તેણીને બાળુ થવા જણાવી, હીંદુબાઈને હાથ લગાડી છેડવા ના કહ્યું :—

‘દુર જાઓ, દુર જાઓ !

‘અરે માય મદમ !’ સુનધને બધાંના દેખતાં અપમાન લાગવાથી તેણીએ પોતાનું કારણ દેખાડ્યું. ‘તુમ જરા એને ખુત્તાસાથી રરવા દેઓ. ઉસકા છાતી ધમધમી રેહલાછે તે ખુત્તા થાયેગા. ’

‘ખાંમેશ ! દેખો વોહ કુછ બોલનેકુ મંગતા હય ! ખાંમેશ !’

મદમે ચીરડાઈ સુનધ ઘેખરીને પલંગ આગલથી દુર કીધી અને હીંદુબાઈએ પાછું બોલવા માંડ્યું.

‘નવલ તીયાર પૂછી તેં મને મંબદમા લાવી રાખી ! તેં મને જોઈતી દરેક ચીજો પુરી પાડી ! તેં મને ગાડી ઘોડો અને આ બંગલો અપાવ્યો ! પણ નીન્દાખોર લોકોની જોહરી આંખોમાં અંતે ધુલ પડી ! તે લોક મારું સુખ જોઈ આધલાં થવા લાગ્યાં. નવલ તુને લોકોએ બમાવ્યો ! તુને ઠગ્યો ! અને તું ઠગાયો ! મારા દુશમનોએ તારી આગલ મારી ખોટી ગીબત કીધી. તેં છુપા જમુસો મારા બંગલાની આસપાસ મારી તપાસ કરવા રાખ્યા. તેઓએ તુને આવી ખખર આપી કે એક ઇંગ્રિજ મારી મુલાકાત લેવા કોઈ કોઈ વખતે રાતના આવે છે ! અને હું તારી ચોરી છુપીથી તે ઇંગ્રિજને મારા મકાનમાં ઢાખલ કરૂં છું ! પણ નવલ તે ઇંગ્રિજ તો મારો માયનન્યો સગો ભાઈ મેહરનોશ, હતો. તે જીભરાયો વેલાતનો પસાર થાયલો ડાકટર લશકરમા ચાકરી છે, અને મને મલવા તે કોઈ કોઈ વખત થાણેથી મંબદ આવતો, અને કોઈ કોઈ વખત મારાં ઘેરમાજ રાતે વસતી રેહી સહવારની ગાડીમા નિકલી જતો હતો. તે જીભરાયો ઇંગ્રિજના દરેસમા ફરે છે નવલ મારા મેહરનોશને મારી બધી વાત ખીલકુલ મેં ખખર પડવા

નહી દીધી, પણ જ્યારે તેણે જાણ્યું ત્યારે તેની દલગીરીનો પાર રહ્યો નહી. ‘તે જીભરાયો મારે સારૂ ધનોજ દલગીર થયો. પણ અંતે તેણે મને માફરો ગુનાહ માફ કીયો, અને જ્યારે તે મને મુકી દીધી ત્યારે તે અવારનવાર મારી ખખર લેવા અને પોતાની બેઠનને મલવા મંબલ આવતો હતો.’

જીવોધાની કીલુ, હીલુબાધને મોહડેથી આ હેવાલ સાંભળી ડચકાં ખાધ રડવા લાગી. તેણીનો જીવ કીમાઈ જવા લાગ્યો; કીલુની આવી હાલત જોઈ સુનધએ પોતાની રીત પરમાણે ધર પકડ કરવા માંડી.

‘ઓ જીભરાયાં શું છે મર ! બમનદાર જરા કોલાંટર લાવો તો બા. ડાકટર જરા અધઆં આવો તો મર !’

સુનધનો ગભરાટ જોઈ બમનદારએ કોલનવાટર લાવી સુનધના હાથમા આપ્યું; અને ડાકટરે મારદને આવી કીલુબાધને પુછ્યું :—

‘શું છે બાઈ !’

‘અરે એ તો જરા ગરમીથી જીવ બેતાપ થાઈ આંચોશ. તમે જરા કોલાંટર શું મારો ડાકટર શાહેન.’ બમનદારએ સેદલ રસતો દેખાડ્યો.

‘કાંઈ નહી, કાંઈ નહી, ડાકટર.’ કીલુએ આંખ તુંછી ધીમે અવાજે જવાબ દીધો. ‘મને કાંઈ નથી. હું સારીકાની છું.’

‘નવલ, મારા નવલ.’ હીલુબાધએ પાછું બોલવા માંડ્યું, અને ઓરડામા પાછું બધું ચુપચાપ થાઈ ગયું. ‘કોઈ પારકો શખસ મારી છુપી મુલાકાત લીએછે એવી તુને ખખર પડી, તે ખખર તે ખરી માની. પણ તે ખખર ખોટી હતી. તું મને બેવફા સમજ્યો. પણ નવલ હું બેવફા થાઈ નથી. હું સાચી અને વફાદાર રહેછી. હું મારૂ નિરદોશપણ સાબેત કરવા મારા બાઈ મેહરનોશને તેડાવસ. તે જીભરાયો આવીને ખરેખરી બીના તુને કેહશે. તે કદી જીલ્લું બોલે તેમ નથી, નવલ—

‘ખરી વાત છે.’ પેલો ઇંગ્લેજના લેખાસવાંલો શખસ જે ગુજરાતીમાં વાત કરતો હતો, તે આંખમાં પાણી લાવી નવલશાહ તરફ જોઈ બોલ્યો. ‘ખીલકુલ ખરી વાત છે. મારી બેઠન મેહુરાં જે કાંઈ બોલેછે તેમાં ખાલભાર ફરક નથી.’

હીટલુખાઈ હીરાભોગી રફતે રફતે ઠાકી જતાં હોય તેમ, હવે ઠાકી જવા લાગ્યાં, અને તેવને પોતાનો દમ જોરથી ખેંચી પાછું જમ તેમ બોલવા માંડ્યું.

‘નવલ. તું આયો તો ઘણું સારું થયું. મારો જીવ તારામાં ભરાઈ રહેતો. તેં તો મને ઓવારનીવાર કરી મુકીતી, પણ હું તો તુંને રાત દાહરો યાદ કરતીતી.’ નવલ, મરતી વખતે તાર મોહનું જોવાની, અને તારો અંવાજ મારે કાને સાંભલવાની મારી સરજત, તે ખુદતાલાએ અંતે પાટ પાડી. નવલ મને મલ ! મને મરતી વખતે એક છેલ્લી કાઠી કરીલે નવલ !

હીટલુખાઈ ખીજાનાપર પડ્યાં પડ્યાં, પોતાના હાથ લાંમયા કરી નવલને મલવાના ફાંફાં મારવા લાગ્યાં.

‘નવલ, મારા નવલ’ હીટલુખાઈએ પાછું બોલવા માંડ્યું. ‘મારો દીકરો કાંઈ છે. તેને મારી આગલજ રેલવા દેજે નવલ. તેને તું તારી સાથે લેઈ જતો ના. તેને કાંઈ મારી નાંખશે. તેને કાંઈ જોડર દેશે નવલ ! હું તેને તપાસસ ! માયને જેટલું દીકરાનું લાગે તેટલું આપને લાગે નહીં જો નવલ ! મારા દીકરાને લેઈ જઈ, તેં ખીજનો. દીકરો મારે સ્વાધીન કરવાની તજવીજ કીધી ! તેં મારો દીકરો લેઈ ખીજને આપ્યો નવલ ! મારો દીકરો કાંઈ છે ! તે છે કે નવલ ! તેને તું કાંઈ મુકી આયો નવલ ? તું ઉભો રેહ નવલ. તું કાંઈ જાયછ. તું કાંય ગુસ્સે થાયછ નવલ. તું પાછો રસાઈ ના જા. હવે તો હું મરી જવાની. નવલ પેલાં આપણં કાગળે ચોરાયાં, અને મને

મારા પાપની સજા થાઇ. મને મારા દીકરાએ મારી. મારો જન્યો મને મારે ! દીકરો કાંઈ માયને મારતો હશે નવલ ?’

હીંદુઆધનો લવારો બકારો આવી રીતે ચાલતો હતો તેટલાં હીરાજી ખેરીસટર ધીમે કદમે ઓરડામાં દાખલ થયો, અને નવલ-શાહ ઉપર તેની નજર પડતાંજ તે શિક્કો પડી ગયો. આ બધી હાલીમવાલીને ઓરડામાં એકઠી મહેલી જોઈ તે ગમરાટમાં પડ્યો. હીરાજી ઉપર હીંદુઆધની તેજ વખતે નજર પડી હોય તેમ તેવન ચમક્યાં, અને તેવનનું તમામ આંગ નેતરના ઝાડ માફક ધુન્વાં લાગ્યું! ખીજાના ઉપર પડ્યાં પડ્યાં ખેચતાન કરી તેવન અરધાં ઉડ્યાં, અને હીરાજી તંરફ લાંબી ડોકી કરી પોતાનો હાથ લંબાવી એક ચીસ પાડી બોલ્યાં :—

ખુની.

અને તેજ વખત હીંદુઆધ ખીજાના ઉપર પાછાં પટકાઈ પડ્યાં. ડાકટર લીખોખા મારટન તુરતજ તેવનને પટકાઈ પડતાં બચાવવા પક્ષમાં તરફ દોડ્યો, અને સરજયન મેજર મેહરનોશ પોતાનું કપાલ જોરથી કુટી રડી પડી બોલ્યો :—

‘બાઈ-ઓ મારી બાઈ—’

‘મેહરી ! ઓ મેહરી ! ! !’ નવલશાહે પોતાની છાતી કુટી હીંદુના આંગ ઉપર વાંકા વલી ખુમ પાડી. ‘મેહરી ! અરે એક બોલ તો બોલ—મેહરાં—ઓ માહરી મેહ—રાં.

*

.*

*

વાત તો તમામ ખુલ્લી થાઈ ગઈ. જે વાત આજ સુધી ભરમનાં મરદમાં વીટલાઈ રહેલી હતી, તે હીંદુઆધના મરજીથી બેઠમાં બેઠાં જવાને બંદો ઉલટી. ખુલ્લી થાઈ ગઈ, અને નવલશાહના

નાલાએક અને બેશરમભરી ચાલથી એક નહી પણ અનેક જન હવે જાણીતાં થયાં.

હીંદુઆધની ખરાબી નવલશાહની અદેખાધથી યાદ હતી. તેમાં હીંદુઆધની કસુર બીલકુલ હતીજ નહી. નવલશાહે હીંદુની વફાદારી ઉપર શક જવાથી છુપા જસુસો રાખ્યા. એક ઇંગ્લેજ બચ્ચાની છુપી મુલાકાત હીંદુઆધ લીએ છે એવી જ ખબર તે જસુસોએ નવલશાહને પોંડયાડી, તે ઇંગ્લેજ કોઈજ નહી, પણ હીંદુઆધ હીરાભોરી ઉરફે મેહુરી મલેસરોનો સગો ભાઈ સરજયન મેજર મેહુરનોશ હતો, અને તે યાજ્ઞથી કોઈ કોઈ વખતે રાતના પોતાની બેઠન મેહુરાંને મલવા મુજબ આવતો હતો. નવલશાહે હીંદુઆધના મકાનમાં રાતની વખતે ટેબલ ઉપર પડેલી એક ઇંગ્લેજની જ તોપી જોઈ, હીંદુઆધની બેલકાઈ વિશે મહેલી. ખબર ખરી માની હતી, તે તોપી કોઈની નહી પણ હીંદુઆધના ભાઈ સરજયન મેજર મેહુરનોશની હતી.

લોકો કેહ છે કે કાને સાંભલેલી વાતો માનવી નહી, પણ નજરે જોએલી વાતોજ માનવી ! પણ વાચનાર મેહુરઆનોને આ દાખલા કરતાં વધારે સરસ દાખલો બીજો એકજી મલવો મુશકેલ પડશે, કે કાને સાંભલેલી વાતો તો ખોટી પડે છેજ, એટલુંજ નહી પણ નજરે જોયેલી વાતોખી ખોટી પડે છે. હીંદુના મકાનમાં મેહુરનોશની ઇંગ્લેજ તોપી જોઈ, હીંદુની વફાદારી ઉપર નવલશાહ શક લેઈ ગયા અને તેજ દીવસથી તેણે તેવને તજ દીધી હતી.

પણ અંતઃકરણનો ડંખ કોઈને પણ મુકતો નથી.

નવલશાહનું અંતઃકરણ હવે તેજનને ડંખવા લાગ્યું, અને તેવનના ખસતાવાનો પાર રેહ્યો નહી. આ સંકટભર્યા સેવકથી તેવનનો સંતાપ એટલો તો વધી ગયો, કે તેવન પોતાની ખરી હાલત વીડીકે બુઝી ગયા, અને હીંદુઆધનાં મોત ઉપર હવે જાર જાર વિલાપ

કરી પોતાને સેહકરો કડુવા દેઇ ખોલ્યા. ‘ઓ ખુદા આ તારી સગ્ન મને ઘણીજ મારી લાગે છે.’

સરજયન મેજર મેહરનોશ પોતાની વાહલી બેહનનાં આ ક્વખતનાં મરણથી ધણેજ દુઃખી થયો, તોપણ નવલશાહની હાલત ઉપર દયા કરી તે ખોલ્યો:—

‘નવલશાહશેઠ, મારી બેહને મરતી વખતે તમુને તમારી કસુર માફ કીધી છે. બેહસ્ત તેના રવાનને હમરો હમર હોજો. આજે હું પણ તમારી કસુર માફ કરૂં છું.’

‘તમારી મેહરખાની યાદ મેહરનોશ.’ નવલશાહે રડતી આંખે જવાબ દીધો. ‘હું ઉધે બાયગનાએ તેજ વખતે તલાશ કીધી હતે તો—

હીરુઆખનાં આંગ ઉપર પડી હીરાજી, હવે જાગ્ગર રડવા લાગ્યો, અને સુનઢ ઘેખરીએ પોતાનું રાખેતાનું રદત ચાલતાં હાલતાં કરવા માંડ્યું. ઝીલુથીબી હવે થોખાયું નહી, અને આ દીવાનખાનામાં માહેતમના સરોદ મચી રહ્યા.

અંતે નવલશાહ હીરાજીનો હાથ પકડી બાજુએ લેઇ ગયા અને ઝીલુ તેવન બંનેની પાછલ ગઇ.

‘હીરાજી, મારાં સંકટમાં સંકટ વધવાજ માડ્યાં છે.’ નવલશાહે હીરાજીને ધીમે અવાજે કહ્યું. ‘ખુદા જાણે એ સંકટનું સેવટ ક્યારે આવશે, અને કેવું આવશે. મરનાર છેલ્લી ઘડી સુધી પોતાના દીકરાને ખુની તરીકેજ માનતાં હતાં, પણ તે ખરેખરો ખુની નથી.’

‘ખાવાજી.’ હીરાજી ડચકાં ખાતા અવાજે ખોલ્યો. ‘સેશનને હવે બે તન દાહડા છે. તેનો અચાવ કરવાનું મેં માથે લીધું છે, અને હું તેને નિરદોશ ઠેડવવાની દરેક મેહનત કરવા બુલ્લનાર નથી.’

‘માઇ હીરાજી, નાહીરશાહ બીલકુલ નિરદોશ છે.’ ઝીલુએ હીરાજી તરફ જોઇ કહ્યું. ‘હમ્મેને કરવા માંગીએ છેઘએ તે એ છે કે તેનો છુટકો જલદી થાય. ખરી વાતથી માજીએટખી જણીતા થયા છે.’

‘ જલદી એટલે કેમ ! ’ હીરાજી બોલ્યો. ‘ એ કાંઈ ખાવાનું કામ છે ! કેસ સેશનમાં નોંધાઈ ચુકે છે, એટલે માજીસ્ટ્રેટના હાથમાં હવે અખતીઆર રેહયોજ નથી. વલી બોહતાન ખુન કરવાનું છે. ’

નવલશાહે નાદીરશાહના નિરદોશપણાની તમામ હકિકત ટુકમા હીરાજીને ખુલાસાવાર સમજાવી, તેનું મત જાણવાની મરજી દેખાડી, અને હીરાજીએ પોતાના બાપનો ખુલાસો સાંભલી લેઈ જવાબ દીધો:—

‘ મને લાગે છે કે આપણ બોલતાં બોલતાં નાદીરશાહને છોડવી લાવશું બાવાજી. તમે કાંઈ શિકર ના કરો. ખુદા જેવો દાતાર છે. ’

અને હવે હીટલુખાઇના મરણની ધરમ સંબંધી છીરીઆ કરવાના કામમાં ખમનદાર ખંન્ની તથા સુનઇ ઘેખરી પડ્યાં.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

નાદીરશાહની સેશનમાં તપાસ.

તે મુ'મઇના લોકોના ડોલા તનાવી તનાવી સેશનનો દાહડો આવી પુગ્યો.

ન્યુસ પેપરવાલાઓએ 'પ્રખીઆત તુંતુંના ખુન-વાલો મુકંદમે'. એવાં મથાલાં હેઠલ ગામખાતાની ખખરોમાં કેસ નિકલવા આગમજ તાસા વગાડેલા

હોવાથી કોરટમાં લોકોની બીડનો પાર રેહ્યો નહી, અને કોરટનું કામ શરૂ થાય તે આગમજતો કોરટનુ દીવાનખાતુ તેમજ આખી જ્વાલરી તમામ પારસીઓથી બરાબ જવા ઉપરાંત, કોરટના કમપાઉન્ડમાં પારસીઓનાં ટોલે ટોલાં એકઠાં થાઇ ચુનોચરા કરવા લાગ્યાં.

ગપ-હાઉસમાંથી છુટતા ઘડપછાંટના ગોલાને ફેટલીવાર ? કોઇ સેહજવારમાં એક ગપ કાઢડતાં, તો કોઇ ખીજીજ ગપ ચલાવતાં હતાં. કોઇ કેહતું, કે 'નાદીરશાહની તપાસ આજે સેશનમાં ચાલવાની નથી, સખખ તેને ગઇ કાલની 'એન શીવર' લાગુ પડી છે.' કોઇ કહેતું કે 'અલીખી, તૈયાર કીધી હશે, ' તો કોઇ કેહતું કે 'ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહનુ તલીયું ટાહડું થયું હશે.'

એવા એવા ગપ અને ગપાટા ચલાવતા સરવેની ઇનતેઝરી વચ્ચે ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ એક વીકટોરીયામા પોતાની સાથે ખીજાં બે માનસો લેઇ હાઇ કોરટના કમપાઉન્ડમાં દાખલ થયા, અને તેવનને

ગાડીમાંથી ઉતરતા જોઈ, પારસીઓએ ધ્રાવો—ધ્રાવો—કરી કારટના કમપાઉન્ડમાંથી પુકારો મારી તાલીના અવાજે વધાવી લીધા.

આ બે માણસો માહેલો એક પેલો સોનાની કડીવાલો મુસલમાન હતો, અને બીજો છુપી પુલીસનો એક અમલદાર હતો. જોઈ અમ-આમજીના બાગમાં જેહાંગીરશાહના ફેહવાથી ખાનગી તપાસ નાદીરશાહના બાબમાં ચલાવી હતી.

અને ખરાબર અગીઆર વાગતે સેશનનું કામ શરૂ થયું.

જડજં સાહેબે બેઠક લીધા બાદ અને જયુરીના મેમ્બરોને સોગંદ આપ્યા બાદ નુંનુંના ખુનનો મુકદ્દમો બંને બાજુના બેરીસ્ટરો ચલાવવા તૈયાર થયા.

એડવોકેટ જનરલે જયુરી સમક્ષ પોતાના મુકદ્દમાનો લંમચાન હેવાલ રજુ કરી, અને પોતાના બાશાણની સેવટે તેણે રીકા કરી. કે આ મુકદ્દમામાં પકડાએલા ખરા ખુનીને શોધી કાઢવાનું માન આપણી છુપી પુલીસના બાહોશ ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહને ધટે છે. પણ મને આ ઠેકાણે ફેહવાની ફરજ પડે છે, કે મી. જેહાંગીરશાહના વિચારમાં કાંઈ અગ્નિએજ સંજોગ વચ્ચે એવો ખ્યાલ પાછલથી બેસી ગયો છે કે તોહમતદાર નાદીરશાહે નુંનુંનું ખુન કરીધું નથી, અને તે નિરદોશ છે, અને ખરો ખુની કોઈ બીજોજ શખસ છે. જયુરીના સાહેબો તેવન જો હવે પછી બચાવ તરફથી જખાની આપવા આવે, તો તેવનની જખાનીને કટલુ વજન આપવું તે હું તમારી દાનેશમંદી ઉપર સોંપુ છું. એક પુલીસ અમલદાર, એક શખસને ખુની તરીકે પકડી તેની તપાસ પુલીસ કોર્ટમાં કરાવી તેને તોહમતદાર તરીકે ગુનેહગાર ઠેકવી સેશનમાં નોખાવે, અને પાછલથી તેજ પુલીસ અમલદાર તેજ તોહમતદારને નિરદોશ છે એવું સાબેત કરવા પોતે જખાની આપવા કારટમાં આવે, તો તેવી જખાની ઉપર તમોએ કેવો વીચાર કરવો તે હું તમારી મુનસરી ઉપર મુકું છું. ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહનું એવું મત

છે કે તું તુંનાં ખુન કરનારને પોતાના બચાવમાં એક મજબુત ઓલીબી રજુ કરવી જોઈતી હતી. તોહમતદારે પોતાના બચાવમાં પુલીસ કોર્ટમાં ઓલીબી રજુ કરવા ના પાડવાથી મી. જેહાંગીરશાહે તેજ વખતે પોતાના એ વિચારો સરકારી સોલીસીટરને જણાવ્યા હતા. માટે જયુરીના સાહેબો આ બનાવની ઉપર હુ તમારૂં ખાસ ધ્યાન ખેંચી તું તુંનાં ખુનવાલા મુકદ્દમાના સાખશીઓની જખાની લેવાનું કામ ચાલુ કર છું.’

એડવોકેટ જનરલે પોતાનું ‘શરૂઆતનું બાશાન,’ પુરું કરી તેવને જુદા જુદા સાખશીઓની જખાની લેવા માંડી, જેની મોટે ભાગે મતલબ વાચનાર જાણે છે તેમ, પુલીસ કોર્ટમાં પડેલી જખાનીના જેવીજ હતી.

બચાવ તરફથી એ સાખશીઓ ખોખડી કરવાની કે તોડવાની જરાખી કોર્ટેસ બારીસટરોએ કીધી નહી, અને સરકાર તરફનો મુકદ્દમા પુરો થવા બાદ, બચાવ તરફથી લનડનની બારના એક વખણાયલા બારીસટર મી. બીકરસેટ જેવન લનડનથી તુરતનાજ આવેલા હતા તેવને હીરાજીની મદદથી કેસ ચલાવવા માંડ્યો.

રાખેતાનું વીવેચન થવા બાદ, અને કાયદાની બારીકીના સવાલો પુરા થયા પછી મી. બીકરસેટે જયુરીને જણાવ્યું કે ‘આ મુકદ્દમે જેટલો ગુચવાડા ભરેલો છે તેટલોજ અજાણજો નેવો છે. પણ જયુરીની રૂબરૂ તે ગમે તેવો ગુચવાડા ભરેલો હશે તે છતાં હું તૈને સેહલા અને સાદા આકારમાં રજુ કરીશ. જયુરીના ગ્રહસ્થો, હું તમને એક અરધા કલાકની અંદર સામેત કરી આપીશ—અને તેખી ખાતરી ભરેલી રીતે સામેત કરીશ—કે તોહમતદાર ખીલકુલ નિરદોશ છે, અને તે અતીઆર આગમજ છુટી જવો જોઈતો હતો. ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહે પુલીસ કોર્ટમાંજ તોહમતદારને નિરદોશ જણાવ્યો હતો, પણ સરકારી વકીલે તોહમતદાર ઉપરનું બોલતાન ખેંચી લેવા ના પાડી અને પરીણામમાં એક નિરદોશને બંદીખાનું વેઠવું પડ્યું. સરકારી વકીલના કામ ઉપર

સખત ટીકા કીધા વગર, મારાથી આ મુકદમા મધ્યે બનેલા બનાવ ઉપર આવી શકાતુ નથી. ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહે શું કીધું? તેવને એક માણસને શરૂ ઉપર પકડ્યો, જે કે તેમ કરવાતું તેવનને દરેક કારણ હતુ, અને તે નિરદોશ માલમ પડતાજ તેને છોડી મેલવા માગ્યો, પણ તેમ બન્યું નહી. બીજા હાથ ઉપર તોહમતદારે પોતાનો બચાવ કરવા ના પાડી, અને તેમ થયાથી ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહને માથે તોહમતદારનુ નિરદોશપણ સાબેત કરવાની વધુ ફરજ આવી પડી. જે કામ તોહમતદારનુ હતું, તે હવે જેહાંગીરશાહનુ થયું. અને જેહાંગીરશાહે શું કીધું? તેવને ઠેડાવ કીધો કે ‘તોહમતદાર બલેવની રાત્રે કાંઠાં હતો તે વિગત તે પોતે પોતાને મોહડે કેહતો નથી, તો તે બલેવની રાત્રે કાંઠાં હતો તે હું પોતે સોધી કાઢાડી જાહેર કરીશ.’ એ જેહાંગીરશાહનુ કામ હતું. હજી તોહમતદાર પોતાનો બચાવ કરવા ના પાડે છે. પણ હમો તે બચાવ જયુરી આગલ રજુ કરી તેનુ નિરદોશપણ સાબેત કરીશું. એટલું કહી હવે હું બચાવ તરફથી સાબશીઓ બોલાવવા માગુ છું.’

બચાવ તરફના પેહલ્લા સાબશી તરીકે અનારકલીના મુકદમા મધ્યે વખણાયલા છુપી પુલીસના મરાઠા ઇન્સપેક્ટર હુનમંતરાવની જખાની લેવા માંડી.

નાદીરશાહનો બચાવ.

‘ ઇન્સપેક્ટર હુનમંતરાવની જખાની.

મી. બીકરસેટ—હુનમંતરાવ તમને આ મુકદમામા શું લાગતુ વલગતુ છે તે કહી જશો ?

‘ હા સાહેબ.’ હુનમંતરાવે જવાબ ‘ મી. જેહાંગીરશાહે મેહમ મધ્યે આવેલા એક ચોકસ બંગલાની પાછલી બાજુના કમપાઉન્ડની દેવાલ તથા બાગની અંદર મને ખાંનગી તપાસ કરવાની ફરમાસ કીધી હતી. એ બંગલામા જીજી ઘોઘાવાલાંઓ રહ છે.’

‘તમારી તપાસનું પરીણામ તમે મેહરબાની કરી કેહી જશો મી. હુનમંતરાવ ?’ બીકરસેટે સવાલ કીધો.

‘દેવાલની બાહરથી તપાસ કીધા પછી મેં મારી ખાતરી કીધી છે કે કોઈ શખસ તે દેવાલ ઉપર ચઢેલો હતો.’ હુનમંતરાવે જવાબ દીધો. ‘તેના બુટથી દેવાલની બાહરની બાજુ ઉપર ઘસા પડ્યા છે, અને દીવાલ ઉપર બાજેલી તાજી લીલ તે ઘસાડાથી ઘસાઈને નિકલી ગઈ છે.’

‘દીવાલ ઉપર પડેલા ઘસા ખુલ્લી આંખે દેખાય તેવા છે ?’ બીકરસેટે સવાલ કીધો.

‘ત્રણ વારને છોટે ઉભા રહી તપાસ કરતાં મને તે દેખાયા હતા.’ હુનમંતરાવે જવાબ દીધો. ‘દેવાલ ઉપર ચઢનાર શખસના પગના ગુડબુથી પડેલા કેટલાક ઘસારા બુટથી પડેલા ઘસારા સાથે સરખાવતાં મેં તુરતજ પીછાણ્યા હતા.’

‘એ સિવાય કાંઈ બીજું ?’ બ્રીસ્ટરે પુછ્યું.

‘દેવાલની ઉપર ખાતલીના જે કાચો ગોઠવેલા હતા તેમાથી કેટલાક કાચો નિકલી ગયા છે, અને એક બે લાંમબા કાચની અડક્ટમાથી આ એક કાલી બનાતની નાહની કપચી મને મલી આવી છે. મને લાગે છે કે દીવાલ ઉપર ચઢનાર શખસનો પોશાક નીચે ઉતરતી વખતે એ કાચોથી ફાટી જવો જોઈએ, અને આ કપડાની કપચી દીવાલ ઉપરના કાચમા ભેરવાઈ જવાથી રેહી ગયેલી મને મલી છે.’

હુનમંતરાવે કાલી બનાતની એક કપચી ફોરટમા રજુ કીધી, અને બ્રીસ્ટર બીકરસેટે તે કપચી જુરીના સલાસદોના હાથમા આપી.

‘એ હકિકત તમે દેવાલની બાહરની બાજુ અને દેવાલને મથાલે જડી લીધેલા કાચ વિશે કહી. હવે તમે દેવાલની અંદરની બાજુની અને બાગ માહેલી હકિકત કાંઈ જણાવી શકશો ?’ બીકરસેટે હુનમંતરાવને પુછ્યું.

‘બાગની અંદર મેં તપાસ કરી હતી. ત્યાં બરાબર દેવાલની પડોસમાજ ઝાડ હેઠલ એક બાંક મુકેલો મને દેખાયો.’ હનમંતરાવે જવાબ દીધો. ‘એ બાંકની આગલ જમીન ઉપર એ માણસોના પગલાંના આકારો પડેલાં મેં તપાસ્યા છે. પાછલથી તે બંને જન પેલા બાંક ઉમર ચહડેલાં હોવાં જોઈએ, સમજ, કાદવથી ખરડાએલાં બુટના આકારો હજી તે બાંક ઉપર જેવાને તેવા પડી રેલા છે.’

હનમંતરાવની જખાની અતરે પુરી થવાથી બીકરસેટ બીજા સાખશી તરીકે જીજ ઘોઘાની ઝીલુબાધને બોલાવ્યાં.

જીજ ઘોઘાની ઝીલુએ પોતાની જખાનીમા નવું કાંધ જણાવ્યું નહી. માજીસેટ ખંડાલેવાલાને ત્યાં તેણીએ જે ખુત્તાસો કાઢ્યો હતો, અને નવલશાહશેઠની જેવી રીતે તેણીએ નાદીરશાહના નિરદોશપણા વિશે ખાતરી કાઢી હતી, તે સરવે બીના ઝીલુએ બોલે બોલ જયુરીની સમક્ષ જણાવી દીધી.

ઝીલુની જખાની પુરી થયા બાદ નુંનુંના આ મુકદમામાં એક ઘણા અગતના સાખશીની જખાની લેવાની વારી આવી. એ સાખશી મુરીયાબાણુ ફતેહમારી ઉપરથી મલેલો ‘સુનાની કડીવાલો’ મુસલમાન ખલાસી હતો.

‘જયુરીના સાહેબો’ ઍરીસટર બીકરસેટ બોલ્યા. ‘ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહની અટકલ બોલેમોલ ખરી પડે છે એમ તમે જોઈ લીધું છે. તેવને તોહમતદારને નિરદોશ ઠેડવ્યો છે, અને હવે એક નવો સાખશી તેવન તમારી આગલ રજુ કરે છે, જે કાંધ નવીજ વાત ક્રેહશે. એ સાખશી તોહમતદારના નિરદોશપણાને આડકતરી રીતે ટેકા આપશે, અને સીધી રીતે નુંનુંના ખરા ખુની ઉપર અજવાલુ નાખશે. ખુલાવ, શકારબેગ હુસેનશાહ.’

પ્રકરણ ૨૭ મું.

ગફારબેગ.

ગફારબેગ ! ગફારબેગ ! !

સીપાઇએ ખુમ પાડી, અને ગફારબેગના નામને જવાબ દેતો એક શખ્સ કોરટના દીવાનખાનામાં દાખલ થયો. સીપાઇએ તેને લાવી સાખશીના પીંજરામાં ઉભો કરીધો.

ગફારબેગ એક ઉંચા કદનો અને કદાવર બાંધાનો મુસલમાન હતો. તેના માથા ઉપર કાલા બંમર જેવા લાંમબા બાલ હતા, અને તેણે પોતાના બંને કાનોમાં એક એક એનાની કડી પેહડેલી હતી. તેની રીત-આત આશરબરી, અને દેખાવ સાલેસ અને ઈજ્જત ભર્યો નજર પડતો હતો. રંગે તે સાંમલો હતો, પણ સુરજની ગરમીથી તે વધારે કાલો થાઇ ગયો હોય એમ દીસતું હતું. તેણે પેહડેલાં કપડાં સાફ અને સાદાં હતાં. તેણે પોતાની બગલમાં પોતાની રીત પ્રમાણે એક સાદી રંગીન સીયાલ ધાલી હતી, અને માથે રંગીન મલમલનો ડુપેટો મરોડદાર ઢપે બાંધેલો હતો, જેની પાછલથી તેના કરચલી વલેલા કાલા લાંમબા બાલોના ઝુલ્લકાં લટકતાં હતાં. સામતી રીતે લેતાં ગફારબેગ એક સોહામણ અને આશરદાર દેખાવનો મુસલમાન નજરે પડતો હતો.

• સાખશીના પીંજરામાં દાખલ થયા બાદ સોગંદ ઉપર તેણે જપાની આપ્યા માંડી.

‘મારૂં નામ ગફારબેગ હુસેનશાહ છે. હું અસલ લાહોરનો વતનદાર છું. તું તુંનો હું ખાવીંદ છું.’

‘તું તુંનો ખાવીંદ !’ જડજ સાહેબે પુછ્યું. ‘સરકારી વકીલ કેહ છે કે તું તું તો એક વિધવા હતી ?’

‘નહી ગરીબ પરવર. હું તેણીનો હકદાર ખાવીંદ છું.’ ગફારબેગે ખુલાસો કીધો. ‘મેં દીલ્લીમાં તેણીની સાથ શાહદી કીધી હતી.’

‘તે છતાં તે પોતાને વિધવામાંજ અપાવતી હતી. વરડીના આણુ ઉપર વસતાં લોકો તેણીને આજ સુધી એક રાંડી રાંડ સમજતાં હતાં !’

‘બેશક હુઝુર.’ ગફારબેગે જવાબ દીધો. ‘હમો ખંને જન વચ્ચે એવીજ ગોઠવણ થાઈ હતી.’

‘તે મરી ગઈ છે તે તમે જાણો છો ?’

‘જે સીપાઈઓ મને સુરતથી મુંબઈ લઈ આવ્યા, તેઓએ મને જણાવ્યું કે તું તું કોઈએ ખુન કીધું છે.’ ગફારબેગે જવાબ દીધો. ‘અંકાલ ઓરત !’

‘તમે તેની ઉપર ઘણાજ ગુસ્સે હોવો એમ માલમ પડે છે ?’ બીકરસેટે સવાલ કીધો.

‘ગુસ્સે કાંઈ નહીં થાંક !’ ગફારબેગ બોલ્યો. ‘મારા મરનાર આપે પરણવા આગમજ મને જે શીખામણુ દીધી હતી, તે મેં નહીં માની. જ્યારે મારા આપે મને તું તું સાથ પરણવા ના કહ્યું, ત્યારે હું મારા આપની એવકુશી ઉપર હસ્યો હતો. ‘અખરદાર બેટા, આ કામથી દુર રેહ. નહીં તો આખર તારી ઇજ્જતની ખરબાદી થશે.’ એ તેના સખુનો હજી મને યાદ છે. મારા માઆપો ગરીબ પણ પ્રમાણીક હતાં. લાહોરમાં હજી મારા આપદાદાની જગીર છે, જે હાલ મારા કાકાને હાથ ગઈ છે. મેં ઘણી વખત તું તુંને કહ્યું હતું કે, કોઈ દીવસ તારો જીવ જશે

એમ મેં ધણી વખત નુંનુંને કહ્યું હતું.

‘તમારી જખાનીનું કામ આગલ ચલાવો મી. બીકરસેટ.’
જડજ સાહેબે ફરમાસ કીધી.

‘ઠીક. એમ તમે ક્યારે કહ્યું હતું?’ બીકરસેટ ગફારબેગને
સવાલ કીધો.

‘ધણા વરસની વાત ઉપર.’ ગફારબેગે જવાબ દીધો. ‘આજ
લગભગ પચીસ વરસ થયાં હશે. નુંનુંની મુખ્ય આદત મોટાં અને
માતબરોના કાંમમાં માયાં મારવાની હતી, અને તેમાંજ તે અતે
મરણ પામી છે. મોટાઓ પોતાની મોહકાણો છુપાવવા માટે પૈસાની
લાલચે નુંનુંનું મોહકું દાખતા હતા.’

‘એવી કેમ કેમ મોહકાણો તમારી ઓરતે જરની લાલચે છુપાવી
છે? ને ખરું હોય તે કેહજો? તમને તેમાં કાંઈ નુકસાન નથી જવાનું?’
બીકરસેટ ખુલ્લો સવાલ કીધો.

‘સાંભલો હજરત.’ ગફારબેગે ધીરજથી જવાબ દીધો. ‘આજથી
ત્રીસ વરસની મુદત ઉપર લાહોરથી શેહરે દીલ્લીમાં હું ફરવા ગયો
હતો. ત્યાં ચાંદની ચોકમાં આવેલી એક કુસાઈ હવેલીના પેહલા મજલા
ઉપર મેં નુંનુંને જોઈ, તેણીની ઉપર હું શીદ થયો હતો. આહા! સાહેબ,
નુંનું દીલ્લીનું એક મોહર હતું! દીલ્લીમાં તે પોતાની ખુશ્મરતી માટે
જાણીતી હતી. પણ હાલતે તે મુશ્કેલીસ હતી. હું તેણીનો ખરીદદાર
થયો, અને દીલ્લીમાં મારા બાપની મરણ ઉપરાંત મેં નુંનું સાથ
શાહાદી કીધી. દીલ્લીથી હમો લાહોર ગયાં. પણ મારા બાપનો વિચાર
નુંનુંની ધણેજ વિરૂધ હતો. મારી શાહાદી બાદ, એક દીવસે મારા
ખુજરોગ બાપને એક ખુનામાં ખેસી મેં રડતાં દીઠો. મારું દીલ્ તેથી
ધણું જ રંજીત થયું.’

‘પરંપરા પછી થોડાં અઠવાડીયાં હમો ધણી ધણીઆનીએ ઠીક
સંપજમાં ગુજર્યાં. કદાચ હમો એકમેક સાથે સેજસાજ કહીએ.

કરતાં, પણ આખરે પાછાં મલી જતાં હતાં. જે વરસ સુધી એવું ચાલ્યા કીધું. પણ અંતે મારા બાપને નુંનુંની ઉદાઉ અને ખરચાલી ચાલ પસંદ પડી નહી, અને તે ઉપરથી હમો બંને બાપ દીકરા વચ્ચે એક મોટો ઝગડો થયો, અને પરીણામમાં હું નુંનુંને લઈ મુંબઈ નિકલી પડ્યો. મેં મુંબઈ આવી રેહવા માટે ખલાસી ચકલામાં એક મકાન ભાડે લીધું અને ત્યાં—

‘તમે જલદી તમારી વાતનું સેવટ લાવો, તમારી વાત લાંબાવો ના.’ જડને, ઉતાવલ કરવા કહ્યું.

‘મારી વાત ઘણીજ અગતની છે બંદેનવાન.’ ગફારબેગે જવાબ દીધો. ‘અને હું તે ટુંકમાં જણાઉં છું. મુંબઈમાં સુરચાખાણુ ફતેહમારીના તનડેલ કાસમઅલી સાથ મને પીછાણુ પડી, અને તેની સાથ હું ખલાસી તરીકે તેનાં વાહણુ ઉપર નોકરી મયો. હમારી ફતેહમારી મુંબઈથી સુરત, અને કોઈકોઈ વખત ભાવનગર અને ખંભાતની બેપ કરતી હતી. દરેક બેપથી જ્યારે હું પાછો ફરતો, ત્યારે થોડા દીવસ હું મારે ઘેર આસાએશ લેવા જતો હતો.’

‘એક દાહડો નુંનુંની મુલાકાતે એક પારસી આવ્યો. એ પારસી નવલશાહનેા વિસવાસુ કારભારી લીમણ હતો. એક પારસીની મુલાકાત નુંનું લીએ એ વાત મને પસંદ પડી નહી. નુંનું પાસે મેં તેનો ખુલાસો માંગ્યો, અને નુંનુંએ મને કહ્યું કે ‘તે પારસીને એક આયા જોઈએ છે, અને તે મોટો પગાર આપવા કેહ છે.’ નુંનું એક આયા તરીકે પેસા પારસી સાથ પમારની લાલચ ઉપર નોકરીએ જવા તૈયાર થાઈ. મેં તેણીને તેમ કરવા ના પાડી પણ તેણીએ ખીલકુલ મારું માન્યુ નહી. પેસા ખાતર તે કાંઈથી કરવા માંગતી હતી, અને પેસા માટે કાંઈથી કરવામાં તે શરમ સમજતી નહી હતી.’

‘કીયાં ખાસ કામ માટે નુંનુંને રોકવામાં આવી હતી ?’ જડને સવાલ કીધો.

‘મને તે વખતે તેણીએ તે વીશે કહ્યું નહી.’ ગફારએગે જવાબ દીધો. ‘હીમજીના જવા પછી ત્રીજે દાહડે ટપાલમાં એક કાગળ નુંનું નામે આવ્યું, તેમાં એવું લખ્યું હતું, કે નુંનુંએ ખીજે દાહડે સહવારના સુરતની ગાડીમાં નવસારી જવા ઉપડવું, અને હીમજી તેણીને ઇસતેશન ઉપર મલશે. આ કાગળ વાંચતાંજ નુંનુંએ મુસાફરીની તૈયારી કરવા માંડી. તે વખતે હું કાંઈ ખોલ્યો નહી, પણ ખીજે દીવસે સહવારના જ્યારે તે ઇસતેશન ઉપર જવા નિકલી, તેજ વખતે મેં મારી મરજી તેણીની સાથે જવાની જણાવી. નુંનુંએ મારા વિશે તે વખતે કાંઈ વાંધે લીધો નહી, અને હમો બન્ને જન આંટરોડના ઇસતેશન ઉપરથી નવસારી જવા માટે ત્રીજા ક્લાસની ટીકીટ લેઈ ગાડીમાં બેઠાં. નવસારીના ઇસતેશન ઉપર પેલો પારસી હીમજી હમને મલ્યો. તેણે મને ગામમાં એક ઠેકાણે બેસાડ્યો, અને પોતે નુંનુંને લઈ હીલુઆઈ હીરાબોગીને વજીર મયો. હીમજીએ મારી સાથ એવી ગોઠવણ કરી હતી કે નુંનું જ્યાં સુધી વજીરથી પાછી ફરે નહી, ત્યાં સુધી મારે તેણીને સાટે ત્યાંજ ખોટી મવું. નુંનું ખુશસુરત હોવાથી તેની આવી ચાલ માટે, તેમજ તેણીએ માથે ઉઠાવેલાં કામ માટે મને શક મયો, અને હું છુપાતો તે બન્ને જનની પાછલ પાછલ મયો. તેઓ હીરાબોગીના વજીરમાં દાખલ થયાં. હું તે વજીરની બાહાર બમતો ફર્યો. તલાશ કરતાં મને માલમ પડ્યું, કે હીમજીના કેહવા પ્રમાણે તે વજીરે હીરાબોગીના નહી પણ મલેસરીયાનો હતો, અને તે વજીરમાં વસતી બાઈનુ નામ હોલિહુઆઈ નહી પણ મેહરબાઈ હતું, અને તે બાઈ નવલશાહશેઠને આધારે પડેલી હતી. શરૂઆતમાંજ આવું તરકટ મેં શોધી કાઢ્યું, અને તે જાણતાંજ મારા ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહી. પણ બ્લાચાર ! મારે કાંઈ ચાલ્યું નહી.’

‘નુંનું પણીજ હતી હતી. કાંઈખી પ્રકારના. કામમાં સાંમેલ થવા મેં તેણીને ફરીથી ના કહ્યું, અને તે ઉપરથી હમો બન્ને જન

વચ્ચે મોટો ઝમટો થયો. પણ પાછલથી તે નરમ પડી ગઇ, અને મને અતી નમનતાઇથી કાલાવાલા કરી સરવે વાત કહી દઇ તેણીએ મારી મંજુરીઆત મેલવી. તે બોલી હીયાં જો, ગફુર. ખાતાં ખુટે નહી તેટલી દોલત આપણને એકજ કાંમમા મલશે. મેં જવાબ દીધો. ‘અચ્છુ ! અચ્છુ !! ચલાવ ચલાવ !’ તું તુંએ એક કપડાંની ઠેલી નોટોના કાગળ્યાંથી બરેલી પોતાની જોખમાંથી કાઢી મને દેખાડી કહ્યું. ‘આ રૂપીઆ જોયા. આપણને પ્રીથી ચાકરી કરવી પડશે નહી, અને મુરયાબાણુ ફતેહમારી ઉપર સડના દોરડાં ખેચવા જવાની તુને હવે જરૂર રેહશે નહી. નવલશાહુશેઠનો એક હકદાર વારસ છે, તેની સાથે આ હીલ્લુખાઇના બાલકને બદલી નાખવો છે. હીલ્લુખાઇનુ બાલક લઇ આપણુ આવતી કાલની ગાડીમાં સુરત થઇને સીગનપોરની ધરમસરામા જઇશું. નવલશાહુની ઓરંત પીરોજ આપણી પાછલ તેજ ધરમસરામાં આવી રેહશે, અને ત્યાં આપણુ હીલ્લુખાઇના બાલકને પીરોજના બાલક સાથ રાતને વખતે બદલી નાખશું. ત્રણ હજાર રૂપ્યા એટલાં કામ માટે નવલશાહુ પેહલાં આપવા કલ્યા છે, અને કાંમ બગલ્યા પછી બીજા બે હજારની કબુલાત આપીછે. એ ઉપરાંત દર મહીને પચાસ રૂપીઆનો પગાર આપવાની નવલ-શાહુશેઠે ગોઠવણ કીધી છે તે તો જુદી.’

‘અને તુંએ તે વાત કબુલી ?’ જડને સવાલ કીધો.

‘માફ કરો સાહેબ, ’ ગફારબેગે જવાબ દીધો. ‘જેની રાંડ ભુંડી તેનો ભવ બલ્યો !’ મેં તે વખતે કાંઇ કહ્યુંજ નહી, સગમ હું ગુસ્સાથી હેરાન હતો. મારી આંખોમાં ખુન ચહડ્યું અને તું તું મારી એવાં હાલત જોઇ હસી પડી બોલી. ‘ઇયા અલ્લાહ ! તું કેવો મુરખ છે ગફુર ! સાંભલ તો ખરો ગફુર ! આ હીલ્લુખાઇના છોકરાને નવલશાહુ પોતાને ઘેર લેઇ જવા માંગે છે. નવલશાહુની એવીજ ખાએશ છે કે હીલ્લુખાઇના છોકરાને પોતાનો વારસ કરવો. પણ એ વાત

હીંદુઆધ ના પાડે છે. તે પોતાનાં બાલકને આપવા ના પાડે છે. વાસતેં આપણને આપણી મેહનતનુ દામ ને મલશે તે ફક્ત નવલશાહ તરફથીજ. હીંદુઆધ પોતાના દીકરાને પોતાની સોખને ત્યાં મોકલવા શણ નથી, વાસતે તેવને મારી આગલ રડી પડી લીમળની જણુ વગર પ્રણીજ ખાનગી રીતે મને કસમ આપી, એક હજાર રૂપ્યાની બક્ષીસ આપી એવી ગોઠવણ કીધી કે સીગનપોરની ધરમસરામાં મારે તેના ઓકરાને લેધ જવો ખરો, પણ તેના ઓકરાને પીરોજના ઓકરા સાથ બદલવો નહી. મેં તેમ કરવાની કબુલાત આપી છે. આ રેહ્યા એક હજાર હીંદુઆધના, અને ત્રણ હજાર નવલશાહના. એ ઉપરાંત દર માસે દસ રૂપીઆનો પ્રગાર હીંદુઆધ જીવે ત્યાં સુધી તેવને મને આપવાની કબુલાત આપી છે. હીંદુઆધએ પોતાના ઓકરાને કાંધ છુપી નિશાની કીધી છે, અને એ નિશાની જોધને તે પોતાનુ બાલક પાછુ પીછાણી લેશે. તે નિશાની શું હતી તે હીંદુઆધએ મને દેખાડી નથી. નવલશાહને, હીંદુઆધ વચ્ચેની આપણી ગોઠવણ જણાવવાની જરૂર નથી. નવલશાહ એમજ સમજશે કે પીરોજનુ બાલક હીંદુઆધને ત્યાં જશે, અને હીંદુઆધના બાલકને પીરોજ પોતાનો ખરો દીકરો સમજ પાલશે. એ રીતે બેઉ બાણુ તરફથી આપણને બેવડું દાંમ મલશે.’

ગફારએજે પોતાના ખીસાંમાથી રમાલ કાઢડી પોતાનુ એવડું નુછયું, અને આ નવી નવાધ નેવી ખખર કારદમાં જહેર થતાજ સાંબલનારાઓ ખીલકુલ ડંગ થાધ ગયા.

‘ખીજે દીવસે હીંદુઆધના બાલકને લધ હમો મુરત ગયાં, અને ત્યાંથી ઘોડાની માડીમાં હમો સીગનપોરની ધરમસરામા ગયાં.’ ગફારએજે પોતાની જખાનીમાં આગલ બોલવા માંડયું. ‘લીમળ હંમુને ધરમસરામાં મલ્યો, લીમળનુ કુટુંબ હમારી આગમજથી સીમનપોરની ધરમસરામાં જંધ વસ્ય હતુ, અને હમો લીમળના

નોકર તરીકે, હીદ્દુખાધના બાલક સાથે જમ વસ્યાં. હમારા મયા પછી ખીજ દીવસે નવલશાહનુ કુટુંબ એજ ધરમસરામાં હવા ફેરફાર કરવા મુંબઈથી આવી લાગ્યું. પીરોજનનો દીકરો એક આયાની ખાસ સંભાલમાં સોંપેલો હતો. પીરોજનની તખીયત ઘણીજ લઠડી ગએલી હોવાથી, તે ઘણીજ ઉદાસીત અને ચીંતાતુર રહેતી હતી. ધરમસરામાં જુદી જુદી આયાઓ માટે જુદા જુદા ઓરડા ફાજલ પડે તેમ નહી હોવાથી, બંને આયાઓને એકજ ઓરડો આપવામા આવ્યો, જેથી નુંનું હીદ્દુખાધનાં બાલકને લઈ પીરોજનનાં બાલકની આયા સાથે એકજ ઓરડામાં વસવા લાગી. ’

‘આ બનાવ જોઈ મને પાછો શક પડ્યો ! કાં નહી, નુંનું મને ઠગતી હોય ! કાં નહી મારૂ મન મનાવવા, અને મને ભમાવવા તેણીએ આ બનાવટ ઉપજવી કાઢી હોય! એવો ખ્યાલ મને આવતાંજ મેં નુંનું ઉપર બારીક નજરથી તપાસ રાખી ! મેં નખી પયમખરના કસમ લીધા, કે નુંનુંને એવું પાપી કામ કદીખી કરવા દેવું નહી, અને હીદ્દુખાધનાં બાલકને પીરોજનનાં બાલક સાથે કદીખી બદલાવા દેવું નહી. એવો નક્કી ઠેકાવ કરી મેં મારી નજર એક ઘડીખી તે બાલકપરથી ખીસાડી નહી. હું નુંનુંની સાથે સાથે ફરવા લાગો, અને પુઠે પુઠે ભમવા લાગો. ધરમસરામાં વસતાં પારસી લોક મને હસવા લાગ્યાં. મેં તે છોકરાને મારા હાથમાં રમાડવા લીધો, અને મારી ખાતરી કરવા, મેં તેની કંમરે એક લાલ દોરો બાંધી રાખ્યો. હીદ્દુખાધના છોકરાની કંમરે લાલ દોરો બાંધી હું અંનજનો યાદ ફરવા લાગો, અને નુંનુંની દરેક હીલચાલ હું છુપી રીતે જોતો રહેંચો. ’

‘હું જાણું કે હવે તમારી વાતનું સેવટ આવવું જોઈએ. ’ જડને અધીરાઈ બતાવી.

‘હા, મરીખપરવર. ’ ગફારખેજે જવાબ દીધો. ‘ પેલાં બે બાલકો અને તેમની બે આયાઓને રહેવા માટે જ એક એલાહેદો ઓરડો પેલા

હીમજી પારસીએ મેલવ્યો હતો, તેમાં તે બંને જન એક રાત્રે સુવા ગયાં. બંને આયાઓએ પોતાનાં બાલકોને પોત પોતાના પાલનામા સુવાડ્યાં, અને હું નુંનુંના કામ ઉપર નજર રાખવા તે ઓરડાના દરવાજા આગલ એક લાંમળી ખુરસી ઉપર પડ્યો. સરકારની જનાયમાં જુહુ બેલવાની મને કાંઈ મક્કદ નથી. નુંનું તો હવે મરી ગઈ છે, અને તે માલીકે જ્ઞાનની દરબારમાં મનેથી રોજે શુભારને દીવસ મારો. હીસાબ આપવો પડશે. વાસતે હું તેના સુવા પછી તેની પાછલ કાંઈથી તેને માટે જુહુ બેલનાર નથી. સાંભલો સાહેબ, હવે જનાવ શું બને છે. રાત્રે દસ વાગાને સુમારે નુંનુંએ ઓરડામાં બલતી બતી બુજવી નાંખી, અંધારું કીધું, અને પોતે પોતાના બીજાના ઉપર પડી. મારી ઉંઘ ઉડી ગઈ. હું ત્યાર પછી વંધારે ખંતી યાદ જાગતો રહ્યો. અંતે બાર વાગા. નુંનું ઉઠી અને પેહલ્લાં તેણીએ મારી આગલું આવી પોતાની ખાતરી કીધી કે હું જાગરત છું ના નહી. હું તેની મતલબ સમજી ગયો અને આંખ ઢાંકી પડી રહ્યો. તે મને ઉંઘાયલો સમજી, પાછી ઓરડામાં ગઈ, અને હીંદુબાઈના છોકરાને હલવેથી પાલનામાંથી ઉઠાવી પીરોજના બાલકના પાલનામા મુકવાની તૈયારી કરવા લાગી. હું ઉંઘાડે પડે ઓરડામાં ધુસી ગયો, અને નુંનુંની પીઠ પાછલ ગુપચુપ ઉભો રહી તમારો જોવા લાગો. શયતાન તેના સર ઉપર બમતો હોવાથી, હું જોકે તેની પાછલ ઉભો હતો, છતાં તેણીએ મને જોયો નહી. હીંદુબાઈના છોકરાને તેના પાલનામાંથી નુંનુંએ બહાર કાઢાડ્યો, અને જોવી તે પીરોજના છોકરાના પાલનામાં તે બાલકને મુકવા જતી હતી, તેવીજ મેં તેની ગરદન એક હાથે મજબુત પકડી અને ચીસ નહી પાડે માટે બીજે હાથે મોહકું પકડી લીધું. હીંદુબાઈના બાલકને મેં પાછું તેનાજ પાલનામાં મુકાવ્યું, અને અંધારામાં મારી સાથે નુંનુંને ઝપાઝપી થવા લાગી. ‘કદીથી એ બાલકને હું બદલાવા દેનાર નથી.’ એમ મેં નુંનુંને કહ્યું, અને તેજ વખતે મારા બીસામાંથી મારી નાહની ધુરી મેં ખેંચી કાઢી, હીંદુબાઈના છોકરાના જમના

હાયની બાજુ ઉપર મારી તે ધુરી વડે મેં એક નાંહનો નેવો જખમ કરી કહ્યું. ‘સો છોકરામાંથીબી આ છોકરાને હું આ જખમથી ઓલખી કાઢડશ. હવે જો તારે એ છોકરાને બદલવો હોય તો ભસે બદલ ! ! !’

‘તે બાલક ઉંઘમાંથી ચીસ પાડી રડતો હતો. હું દરવાજા બાહર મારી ખુરસી ઉપર જઈ પડ્યો, અને નુંનું ગુપચુપ પેલા જખમની સારવાર કરવા લાગી. તે ખબરદાર ઓરતે આ વાતની સેહજબી ચકચાર થવા દીધી નહી. એટલી ઝડપથી આ બનાવ બન્યો, કે તેજ ઓરડામાં ધુતેલી પીરોબની આયાનો નીન્દમા જરાબી ખસલ યાદ નહી.’

‘પેલો જખમ જો કે જરા મોટો હતો, અને તેમાંથી લોહી ગયું ખરું, પણ તે જખમથી હીટ્ટુખાઇના બાલકની છાંદગીને અલવલ આવે તેવું કાંઈ હતું નહી. રાતો રાત નુંનુંએ તે જખમમાંથી વેહતું લોહી બંધ કીધું. બીજે દિવસે આ બીનાનો તમામ હેરાલ મેં એક કાગળ ઉપર લખી કાઢડ્યો, અને તે ઉપર લીમજીને સહી કરવા મેં જણાવ્યું. પોતાના રોડનો ભરમ કુટી ગયલો જોઈ તે હેબતી ગયો, અને એ બીના પીરોબ અને નવલશાહ શેઠને જાહેર નહી કરવા તે મને અરજ ઉપર અરજ કરવા લાગો. મેં તેને કસમ ઉપર કપુલાત આપી કે અગરજો આ બનેલા બનાવની લખી કાઢડેલી હકિકત ઉપર તે પોતાની સહી કરે, તો મારે તે વાત કોઇનેબી કેહવી નહી. લીમજીએ ના કેહવાની હિંમત કીધી નહી. આ બાબદની ઉપર પરદો નાંખવા તે ધણોજ રાજી હતો, તેથી લીમજીએ તે કાગળ ઉપર સહી કરી, અને નુંનુંએ તે ઉપર પોતાની સાખ કરી.’

‘તે દસતાવેજ શું હતું તમે જાણવી રાખ્યો છે?’ જડને સવાલ કીધો.

‘હા ખુદાવંદ.’ મફારએજે નમીને જવાબ દીધો. ‘ફતેહમારી મુરયાબાણુમા મારી એક નાંહની નેવી પેતી છે, તેમાં હું તે કાગળને

હંમેશાં રાખું છું. સરકારની આમલ રજુ કરવા તે હું મારી સાથે લેઈ આવ્યો છું.’

ગફારએ પોતાના કબજાની અંદરની બાજુના ખીસામાંથી એક મોડું જેવું પરખીડું બાહર કાઢી નામદાર જડજ સાહેબના હાથમાં આપ્યું.

‘લેવો મેહરબાન.’ ગફારએ નમીને કહ્યું. ‘જે દીવસે એ બનાવ બન્યો હતો તે દીવસે આ પરખીડાંમાં મેં તે કાગળે બધ કીધાં હતાં. ત્યાર પછી આજ સુધી એ પરખીડું મેં ઉઘાડ્યું જ નથી.’

નામદાર જડજે તે પરખીડું ખોલી તે માહેલાં કાગળે બાહર કાઢી ઉપર નીચે નજર કરી પુછ્યું :—

‘આ સહી કરનાર પારસી લીમજી ક્યાં છે ?’

‘એ પારસી લીમજી મરણ પામ્યો છે.’ ગફારએ જવાબ દીધો.

‘ત્યાર પછી કાંઈ જાણવા જેવું બન્યું છે ?’ બીકરસેટ સવાલ કીધો.

‘નુંનુંએ એ વાત બીલકુલ છુપી રાખવા મને ઘણી મીનત કીધી.’ ગફારએ જવાબ દીધો. ‘મેં તેને વચન આપ્યો. નવલશાહની તેણીએ ખાતરી કીધી, કે હોકરાઓની બદલી થાઈ ગઈ છે, અને તે બીના નવલશાહે ખરી માની તેણીને કમુલેલા બાકીના રૂપ્યા આપ્યા. હીલ્લુબાઈની પાસેથી બાકીના રૂપ્યા નુંનુંએ કહાવી લીધા. હીલ્લુબાઈએ તે રકમ ખુસીથી આપી, સત્તમ હીલ્લુબાઈનો હોકરો કાંઈ બદલાયલો નહીં હતો. જે જખમ તે હોકરાની બાજુ ઉપર મેં મધરાતે કરેલો હતો, તે જોકે જલદીથી રજાઈ ગયો. ખરો, પણ તે જખમની નીશાન તે હોકરાની બાજુ ઉપર રેહી જવી જોઈએ, એવું મારે મત છે.

‘આ બધી બીના હીલ્લુબાઈને પાછલથી જણાવવામા આવી હતી કે ?’ બીકરસેટે સવાલ કીધો.

‘મને તેની ખબર નથી સાહેબ.’ ગફારબેગે જવાબ દીધો. ‘અને જો કદાચ જણાવી હોયબી તો તે વિશે હું જાણતો નથી.’

‘નુંનું’ પોતાને વિષવામાં શા માટે ખપાવતી હતી તે વાત તમે હમુને હજી જણાવી નથી?’ બીકરસેટે સવાલ કીધો. ‘એક અજીમ ગુનાહના કામમાં તમે તમારી બાયડીને મદદ કીધી, અને તે ગુનાહ તમે પાછલથી છુપાવી તકસીરવાર થયા છો. હવે તમારીથી થાએલી તે સરવે કસુર માટે આ વખતે તમે સધલો ખરો પુત્રાસો કરી સરકારની માશી મેલવો.’

‘મને મારી કસુરનો લગભગ સળ થાઇ ચુકી છે.’ ગફારબેગે જવાબ દીધો. ‘હરામખોરીથી મેલવેલા પૈસા કદીબી કોઇ સુંખે વાપરવા પામતુ વથી. પૈસાની રેઝછેલ જોઇ નુંનુંનો ખુરો ખવાસ જોર કરી ઉડ્યો. તેની ખુરી ખાસીયતો બડકી ઉઠી. મુંબઈમાં તે વધારે મોજ શોખમાં પડશે એમ ધારી હું તેણીને બીલીમોરે લેઇ ગયો અને ત્યાં એક સાદાં ઘરમાં હમો જઇ વસ્યાં. પણ નુંનું સુધરી નહી. જ્યાં ગોશ અને રોટી ઉપર રોજ ગલુત્રી થતી હતી, ત્યાં પુત્રાવ અને બીરીયાંન, મુરગી ને બટક, મુતનજન અને ફાલુદો, હલવા અને જીલાબી, ખાજ અને સુતરેંની ઉપર વાત ચાલી. જ્યાં સાદી તાડી, અને ફેની કે બેવરાના વાંધા પડતા હતા, ત્યાં તે બીરાનડીન અને બ્હીરકી, પોતવેંન અને શેરીવેંન પીવા લાગી. જ્યાં કપડાં મુકવા તેણીને એક પેટી નહી મલતી હતી, ત્યાં કાચની કબાટ, અને એક સાદી ચારપૈને બદલે મોટો પલંગ તે વાપરવા લાગી. જ્યારે હું મારી સફરે મુરયાબાજી ઉપર જતો હતો, ત્યારે તે ખાણીપીણી ચલાવતી હતી. આવી રીતની જીંદગી, તેણીને ગુજરતાં જોઇ પાડપડોસમાં નુંનું પૈસાદાર છે એમ બોલાવા લાગ્યું. દારૂની

પ્રલયતમાં પડ્યા પછી, તે પોતાની દયાનતદારી વધુ વખત જાલવી શકી નહી. આહ ! સાહેબ જે ઓરતને દારનો શોખ હૃદયી જ્યાદા હોય, તે ઓરતને કદીખી પાકદામન હું સમજતો નથી. તે કદીખી પોતાની હોશ જાલવી શકતી નથી. એક દીવસ તેમજ બન્યું. ખમ્યાતના અખાતમાંથી મારી ફતેહમારી સુરયાખાણુ એક મોટાં તુફાનમાંથી બચી ગઈ, અને હમો મુંબઈ આવ્યા. હું થોડા દાહડા આસાએસ સેવાના વીચારથી ખીલીમોરે ગયો, તે દાહડે રાતના દસનો સુમાર હતો. હું ઘર તરફ અચમુચ જઈ પુગ્યો, અને મેં નુંનુંને બદ્દેલીમાં પડેલી દીઠી. તેણીને હોશ નહી હતી. તેણીને બોલવાની સુધીખી નહી હતી. મેં વાત ખીલકુલ પડતી નાખી, અને તેણીની કસુર માફ કીધી. મેં તેણીને જરાખી મારી નહી. તેણીની આવી નિમકહરામી માટે જરાખી મેં તેણીને સજા કીધી નહી, સજા જે સખસ પોતાની ઓરતને તેની બેવફાઈ માટે માર મારી પાછલથી માફ કરે છે, તે પોતાને હાથે પોતાનું નખોદ વાલે છે, કારણ જલવીશમાં તે ઓરત પોતાની બદ્દયાલ વધારે હિંમતથી ચલાવે છે, અને પોતાનું પાપ ધાંકવા વધારે સાવચેતી ભરવા ધલાવે શોધી રાખે છે.

‘હું પરણીને પસતાવા લાગ્યો.’ ગફારબેગ ઠાકી જવાથી જરા દમ લેઈ બોલવા લાગ્યો. ‘મા બાપની મરજી ઉપરાંત યાઈ જે કોઈ પરણે છે, તે કદીખી સુખી થતો નથી, એ વાત ખરી છે સાહેબ. માફ આ દુઃખ જેનાર કોઈ હતું નહી. મારો બાપ તો મરણ પામ્યો હતો. નુંનુંની બેવફાઈ માટે તેણીને કાએદા પરમાણે સજા કરાવી મારાં નામને નામોશી લગાડવાની મારી મૃતજન નહી હતી. ઓરત ! એક બદકાર ઓરત પોતાના ધણીના નામ અને ઇજાજતની ખુવારી કરનારુ છે, એવું સમજી હું સેવટ ઉપર આવ્યો.’ મેં તેણીને એક કાગળ લખી જણાવ્યું કે આજથી તેણીએ મને

મલવાની દરેક આસા મુકવી, અને આજ પછી મને તેણીએ પોતાના ધણી તરીકે કદીથી કાઢને ઓલખાવવો નહીં, અને પોતાને એક વિધવા તરીકે લોકોમાં જાહેર કરવી. એ પ્રમાણે ચાલવા જો તે ના પાડે તો નવલશાહવાલી વાત જાહેરમાં લાવવાની મેં હુંનુંને ધમકી આપી હતી. બીજે દીવસે હું મુંબઈ આવવા નીકળ્યો, અને મુંબઈ આવી મુરયાઆણુ સાથે મલખાર, કાચીન તરફ લાંબી સફરે નિકળી ગયો.’

‘તમારા ગયા પછી હુંનુંનું શું થયું ?’ કારટે સવાલ કીધો.

‘મારા ગયા પછી હુંનુંનું શું થયું તેની મને ખબર પડી નહીં.’ ગફારખેગે જવાબ દીધો. ‘મને એટલી ખબર મળી હતી કે મારા ગયા પછી એ ત્રણ વરસ બાદ હુંનું બીલીમોરામાંથી પોતાનું ઘર કાઢી કેથે જતી રહી હતી.’

‘પણ તમે છેલ્લા તો વરલીના બાણુ ઉપર નજરે પડ્યા હતા ?’ જડને સવાલ કીધો.

‘એ વાત ખરી છે હજુર.’ ગફારખેગ બોલ્યો. ‘હું વરલીના બાણુ ઉપર હુંનુંને મકાને ગયો હતો ખરો, પણ ખુશાથી ગયો હતો નથી. મારા તનડેલ કાસમઅલીએ વરલીના બાણુ ઉપર હુંનુંને આવી વસેલી જોઈ. કાસમઅલીએ મને એવી ખબર આપી કે મારો દીકરો આલમશાહ આજ મુદત યાદ મરી ગયો છે. આ સમાચારથી હું ધણેજ દુઃખી થયો હતો. હું તેના મરણથી દુઃખી યાદ કાસમઅલીની પાસે હુંનુંના મકાનનો પતો લઈ ફક્ત મારા બેટાના મરણની ખબર કાઢડવા ગયો હતો. હું ધણે વરલી-હુંનુંની સામે જઈ ઉભો. હુંનુંએ મને બીલકુલ પીછાડ્યો નહીં. હું ધણેજ બદલાઈ મથ્યો હતો. મારામાં ધણેજ ફેરફાર યાદ મયો હતો.’

‘હુંનુંનું પુન કોણે કીધું છે એવો કાંઈ તમને સંકેત ?’ બીકરસેટ પૂછ્યું.

‘હું કાંઈ જવાબ દેઈ શકતો નથી.’ ગફારબેગે જવાબ દીધો.
‘મારે એટલુંજ હવે મારા બાબમાં કોરટને કહેવું છે; કે એક બદ-
કાર ઓરતથી મારી છાંટી ખુવાર થાઈ ગઈ છે. હમારામાં એક
મશહૂર કેહવત છે કે:—

‘ઔરતકા પાર-સદા ખુવાર

કાંટાંકા બીજાના ઔર જુતોંકા માર.’

‘તોહમતદાર નિરદોશ હોય કે ઝુનેહમાર હોય, પણ આટલું તે।
નફી સામેત-યયું છે, કે નાદીરશાહ નવલશાહનો હકદાર વારસ
છે.’ નામદાર જડને હીરાજી અને જયુરી તરફ નજર કરી કહ્યું.

કોરટનું આ મત સાંભળી હીરાજીની હીરાજીનું તમામ
બદન પરસેવથી પાણી પાણી થાઈ ગયું.

અતરે ગફારબેગની જમાની બીકરસેટ પુરી યાચેલી જણાવી.

ગફારબેગની જમાની પુરી થતાંજ અચાવ તરફથી મી.
બીકરસેટે એક લંબબાન અને છતાદાર બાશાન કીધું. તેમાં તે
બાહોશ બાસીસટરે દરેક જમાની ઉપર બારીકાથી ટીકા કરી જ્યુરીના
મન ઉપર નાદીરશાહનું નિરદોશપણું હસાવવાની જરાબી તક
જતી મુકી નહી. પુલીસ કોરટમાં પડેલી સરકાર તરફથી રજુ
થયલા સાખસીઓની જુદી જુદી જમાનીઓને મી. બીકરસેટ
બચાવના હથીઆર તરીકે વાપરવા લાગ્યા, અને નાદીરશાહના
નોકર ખરસેઈ ખીચરાની, અને મસાલની સાખસીઓ આ ચંચલ
બારીસટરે એવી સફાઈથી ઉઘાટાવી પોતાના ઉપયોગમાં લીધી, કે તેથી
નાદીરશાહની અંલીબી ફતેહમંદી સાથે તે કોરટ સમક્ષ રજુ કરી
શક્યો. ‘પ્રોસીક્યુશન’ની તરફેનમાં એકબી ‘પૉષ્ટન્ટ’ તેણે જવા દીધી
નહી. સરવેથી છેલ્લે મી. બીકરસેટે પુલીસના ચંચલ મમલદાર
જેહાંગીરશાહની તારીફ કરી જણાવ્યું, કે મુંબઈની પુલીસમાં

કેવા અમલદારોની જરૂર છે તે મી. જેહાંગીરશાહના આજના કામ ઉપરથી જણાઇ આવ્યું છે. તેણે વધુ જણાવ્યું કે પુલીસ પોતાને માટે આને એવું બેહુદું મત આપખુદીથી બાંધી બેઠી છે, કે તે જખી કામ કરે છે તે ખોટું કરતીજ નથી. કોઇખી ગુનાહના મુકદ્દમામાં તે જખી આદમીને એક વખત ગુનેહગાર તરીકે પકડે છે, તેનો ગુનાહ કોઇખી રીતે સાબેત કરવાનું કાંમ પુલીસ પોતાને માથે ખેચી લીએ છે. એવી રીતે આજ સુધીમાં નાહીરશાહ જેવા કેટલા ગુનેહગારોનું નિરદોશપણ સાબેત થતું અટકી પડ્યું હશે, તે આજના આ મુકદ્દમા પછી પ્રજા જડજ અને જયુરીએ વિચાર કરવાનું છે. પણ આપણુ હવે આસા. રાખીશું કે આ મુકદ્દમાના ચુકાદા પછી, મુઝમ્મની પુલીસ હવે પછી ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહને પગલે ચાલી પોતાની કિરતી અને જસમાં વધારો કરશે, અને તોહમતદારોના નિરદોશપણા બનતાં સુધી સાબેત કરવાની તેમને દરેક જોગવાઇ કરી આપશે. મી. જેહાંગીરશાહ અગરજો ચાહતે તો તોહમતદારને ફાસીને લાકડે લટકાવી દેતે, સખખ તેવને જે જખાની કોરટ આગલ તોહમતદારની વિરૂધ રજુ કરી હતી, તે ખુનના વાંક માટે તેને ‘ગીલટી’ ડેડવવા પુરતી હતી. પણ મી. જેહાંગીરશાહ પોતાની ભુલ જોતાંજ તેવને તે ભુલ સુધારી છે, અને પરીણામમાં તેવને તોહમતદારને નિરદોશ સાબેત કરી આપ્યો છે. એ પુલીસની તવારીખમાં આગલ કદી નહી બનેલો એક બનાવ હું સમજીશું, અને તે ખેહલ કાહડવાની કિરતીનું માન આ સુધ્ધા પારસી બચ્ચાને ઘટે છે.

ખીજી કેટલીક ખીનાઓ ઉપર ટીકા કીધા બાદ મી. ખીકરસેટે પોતાનું બાશ્તન ચાર કલાકે પુર કીધું, અને જડજ સાહેબે ‘સમ અપ’ બંધવાની તરફેનમાં કરી જયુરીને પોતાનું મત આપવાની દરમાસ કીધી.

જયુરીના મેમ્બરો મસલત કરવા પોતાના ઓરડામાં ગયા અને પંદર મીનીટ વિચાર કરી પાછા કોરટમાં દરયા.

જડજ સાહેબે ફારમેનને સવાલ કીધો. ‘તમે સરવે સાહેબો
સેવટ ઉપર આવ્યા છો ?’

ફારમેન—હા મારા લાર્ડ.

જડજ—તમે સરવે એકમત થયા છો ?

ફારમેન—હા મારા લાર્ડ.

જડજ—જાંધવો ‘ગીલટી’ છે કે ‘નોટ ગીલટી.’

ફારમેન—‘નોટ ગીલટી.’

પ્રકરણ ૨૮ મું.

‘પાપ અંતે ફુટવા માંડ્યું.’

‘નાં દીરશાહ નિરદોશ હડી ચુક્યો.’

જડને તેને નિરદોશ ઠેડવી છોડી ચુક્યો.

‘દીલચમનમાં આ બનાવથી ખુશીખુશાલી ફેલાઈ ગઈ.

નવલશાહ ઉપર ગામે ગામથી મુઆરક્યાદીના તાર

આવવા લાગ્યા, અને મુંબઈમાં વસતી વેપારી આલમ (અલખત તેવનનાં

પુછડાંઓ) તેવનની યાએલી આ અસાધારણ ફતેહ માટે પોતાની

ખુશાલી બતાવવા દીલચમન તરફ દોડ્યા.

નાદીરશાહ સેશન્સમાંથી છુટી ગયો તેની આ સંબંધી ખુશાલી

હતી. પણ સરવેથી વધારે અને અગત્યની જરૂરી ખુશાલી તો પેન્ના

લાહોરી મુસલમાન ‘ગફારખેગ’ની જાનીથી જાહેર યાએલી બીના

વિશે હતી. સોગંદોરની ધરમસરામાં છોકરાઓની અદલાબદલી

નુંનુંએ કીધીજ નહી હતી, એ નવલશાહને મન સરવેથી

પેહલ્લી ખુશાલી હતી. વધુ સંતોશમયી સામેતી ગફારખેગના

ફેહવા પ્રમાણે નવલશાહને એ મલી, કે હીટ્તુ ઉરફે મેહરાંમલે.

સરીના છોકરાની બાળુ ઉપર ગફારખેગે પોતાની છરીથી કરેલા

જખમની કાંઈની નિશાની નાદીરશાહના હાથ ઉપરથી મલી નહી,

એટલે નાદીરશાહ પીરોજનો દીકરો અને નવલશાહનો હકદાર

વારસ સામેત યાદ ચુક્યો હતો.

અને એ કારણના સમજથી દીક્ષિતમનમાં ધ્રુમધામ અને ખુશી ખુશાલી ફેલાઈ રહી હતી.

પણ આવા વખતે ફક્ત એકજ સવાલ ને બધાંને મોહડેથી નિકલી રહેયો હતો તે એજ હતો કે :—

ખુની કોણ ?

ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહની એક ફતેહ પુરી યાદ હતી, પણ બીજી ફતેહ હજી અધુરી રહી ગઈ હતી.

નાદીરશાહ ‘નાંદ ગીસરી’ હડયો છે, એ ખબર સોમલતાનંજીલધોધાની ઝીલુ, જે પોતાના મોટાંમાય અમઆઇજી સાથે સેશન કાર્ટમાં જ્યાંની આપવા આવી હતી, તેણીએ તુરતજ ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહનો હાથ પકડી ઉપકાર માન્યો, અને અમઆઇજી તેજ વખતે જેહાંગીરશાહને લાંમજે હાથે ઓવરના લેઇ બોલ્યાં :—

‘મરી જાઉંરે બધી મારા બાપ, આજે તમે મારા ‘જાંમરાયા નાદરનો નવો જનમ કીધો જો ! ઓ મર રે બધી જેહાંગીરશાહ !’

પણ જેહાંગીરશાહનું ધ્યાન ઝીલુઆઇ તેમજ અમઆઇજી તરફ હતુંજ નહીં. તેવનનું ધ્યાન એક બીજીજ તરફ રોકાયું હતું. તેવન ઝીલુઆઇ અને અમઆઇજીનો ઉતાવલમાં વલતો ઉપકાર માની એક વીકટોરીયામાં બેસી પોતાને બંગલે નિકલી ચાલ્યા, અને પારસીઓ પોતાના એક ભત્રાંજીની આવી ફતેહથી હરખાઇ ખુશાલીના પ્રોકારે જેહાંગીરશાહની માડી પાછલ પાડવા લાગ્યા.

‘આવો—આવો, શ્રી ચીઅર્સ ફાર ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ—હીપ હીપ—હુરેરેરે !’

‘ધીમા જાને દો—ધીમા જાને દો’ જેહાંગીરશાહ માડીમાં અધેત્રાઇ પડી બોલ્યા. ‘દરીઆકે રસતેસે ધીમા-જાને દો.’

વીકટોરીયાવાલાએ ઘોડાની લગામ ખેંચી પકડી તિને ધીમે ધીમે જવા દીધો અને ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ પોતાના વિચારના વમલમાં વિટલાઈ વીકટોરીયામાં પડ્યા.

વનટોલીયાના વમલમાં વિટલાયલું આદમી જેમ આગલ વધી કે પાછલ હતી ચકતું નથી, તેમ જેહાંગીરશાહ પેલા મુસલમાન ગફારખેગની જાનીથી એવા તો હેરત થાઈ ગયા હતા કે તુંતુંના ખરા ખુની વિશે તેવન પોતાની જરાબી અટકલ ચલાવી શક્યા નહી.

‘નાદીરશાહ નિરદોશ તો હતોજ, અને તે નિરદોશ કડ્યો એ તો ઠીકજ થયું.’ જેહાંગીરશાહ વિચાર કરવા લાગ્યા. ‘પણ હીરાજીને આ ગફારખેગની જાનીથી મોટું નુકસાન પુરું છે. ગફારખેગે જાની આપી કે હીદલુઆઘને છોકરો બદલાયો નથી, અને તેના કેલા પ્રમાણે તે છોકરાની બાજુ ઉપર જખમનો કાપ હજી રેહી જવો જોઈએ. હકદારને તેનો ખરો હક મળે, અને નિરદોશનું નિરદોશપણ સામેત થાય, એજ મારી મુખ્ય નેમ છે. પણ હવે તુંતુંનો ખરો ખુની કાણ હતો તે મારે જાણવું જોઈએ. ખાનુખરાય થાય એ દીલ્લીવાલી ઓરતનું કે એની મોહકાણમાં નાદીરશાહ જવો એક પારસી ફાંસીને લાકડે ચહડતે, અને પારસીઓને માથે જનમ સુધીની કાલી ટીલી લાગી જતે. હીદલુઆઘને તો ખબર હતીજ કે તેવનનો છોકરો બદલાયો નહી હતો, સખજ તેવને પોતાના છોકરાને તુંતુંને સવાધીન કરતી વખતે કાંઈ નિશાની કીધી હતી, તે નિશાની બ્યારે તુંતુંએ તે છોકરાને પાછો હીદલુઆઘને સવાધીન કીધો, ત્યારે તેવને તપાસી લીધી હશે. ખરોખર, તેમજ અન્યુ છે. ત્યારે સવાલ ઉઠે છે કે તુંતુંના ખુનની ખબર વાંચી હીદલુઆઘને ખેદોશ થવાનું શું કારણ? ધરાખર છે. એ એક બેદ છે. હીરાજીના હાથમાં બ્યારે નવલશાહના કાગળે ગયાં, ત્યારે કદાચ હીદલુઆઘએ સઘલી વાતનો બરમ હીરાજીને ખોલી કહ્યો હોય, અને છોકસઓની બદલી જે થવાની હતી, તે નથી થાઈ એમ જણી હીરાજી—

જેહાંગીરશાહના વિચારનું ગાડું આ જગ્યે એકાએક અટકી પડ્યું, અને તેવન પોતાના આંમલાં ઘંત વચ્ચે કરડી બોલ્યા:—

‘સખર, સખર ! ત્યારે નુંનુંનું ખુન શું હીરાજીએ કીધું હશે ! નુંનું જો જીવતી રહે, તો એવું સાબેત કરી આપે કે છોકરા બદલાયા નથી, વાસતે નુંનુંનું ખુન કરી, પેલાં પુરાવાવાલાં કાગજીઆં બાલી નાખી, હીરાજી નવલશાહનો હકદાર વારસ છે એમ સાબેત કરવા—

‘પણ છત છત !’ જેહાંગીરશાહનો વિચાર વલી પાછો ફરી ગયો. ‘હીરાજી જેવા એક આદમી વિશે એવી અટકલં કરવી’ એ પાપ કરવા જરાખર છે. આટલાં વરસ થયાં હું એની સાથે વસુંછ પણ ‘એને સાર મને ફરીઆદ કરવાનું’ જરાખી કારણ મલ્યું નથી, તેમજ એની આલચલણ વિશે મને જરાખી શક પડ્યો નથી. હીરાજી, એક બારીસટર, અને એક એન્જીએત થઇ એવું કામ કરેજ નહીં.’

ત્યારે ખુન કાણે કીધું ?

એટલાંમાં માડી સેતાન અંગલાના દરવાજા આગલ ઉભી રહી. જેહાંગીરશાહ એક રૂખીઓ વીકટોરીયાવાલાના આંગ ઉપર ફેકી દરવાજામાં જેવા દાખલ થતા હતા, તેટલાં દરવાજાની આગલજ તેવન મેહરજી મવલાખીર સાથ અથડી પડ્યા, અને તેની ઉપર નજર પડતાંજ અજબ યાદ બોલ્યા :—

‘કાણુ મેહરજી ! ભલાં આદમી જરા જોષને ચાલની. તાંબાના તાપથી આંખે નજલો થયોછ કેમ ? પણ કેમ, અંગલામાં કાણુ પાસે ગીંચો તો મેહરજી ! વલી કાણુની ગરદન મારેછ !’

‘હું શું કરવા ગરદન મારું.’ મેહરજીએ હસીને જવાબ દીધો. ‘ધત્તીસપત્તર સાહબ, તમને મેં કોઇ દાહારો એવું માનવાનું કારણ અએપું. છે વાહું ? મારા સંમ. ખરેખર કેન્ને હાંકે ?’

‘કાચ બચ્ચાજી ! બાપુ મરે બમના જે તેં કાંઈ પાસે આજ સુધી લખાવી લીધા હોય, તો તું ફાટી મરે !’ જેહાંગીરશાહે મગ્નક કીધી. ‘આ સોગદ આ જોઉં ? પણ હીયાં તું કાણુને મલવા આપો હતો તે તો કેહ ?’

‘હીરાજી બારીસદર સાથે કામ હતું.’ મેહરજીએ જવાબ દીધો. ‘બાપ જેહાંગીરશાહ, તમુને મારે સાડ કાંઈ વેહમ પચેડોછ. પણ હીરાજી મારે સાડ તમુને ખાતરી આપસે કે હું કેવું માનસ છેહ. હાઉવે.’

‘હીરાજી ? હીરાજી હીરાસોગી, આ જહાનના ચોર મવલાપીરનું ઘરાક ?’ જેહાંગીરશાહે મનમાં વિચાર કીધો. ‘અને ત્યારે મેં આપેલા પેલા અગીઆર હજાર—’

‘હીરાજીનો ખરચ ઘણો મોટો છે તે હું જાણુજી મેહરજી.’ જેહાંગીરશાહે મેહરજીનો ભેદ જાણુવા પુછ્યું. ‘ભલાં માનસ આજકાલ ઘણું અતેડ કરી રહયોછ.’

‘પણ ધૂર નાખી પોતાને સાડ ખરચતો હોય તો.’ મવલાપીર ફફડીને બોલ્યો. ‘મારા સમ. માડ લોંછ પીઓ જે એ વાત કોઈને કેવો તો. એ બધી મોકાન તો પેલી ચલકતી ચામચામવાલી મદમના હોજરાંમાં ભરાય છે જેહાંગીરશાહ.’

‘કાણુ ! મદમ ! લે તેં આજે જણ્યું કે ? તેમા તેં નવી વાત શું કેહી મેહરજી.’ જેહાંગીરશાહ આ ખબરથી અજબ થયા ખરા, છતાં પોતાની અજબેખી ધાંકી પોતે એ વાતથી જાણીતા હોય તેમ દેખાવ કરી બોલ્યા. ‘જુવાન અને એખલા જીવને એવી મગ્નહની, જરૂર છે, મવલાપીર. અરે એખી એક પારસીઓની દેશન છે. અરે બચ્ચા એવા એવાઓ હોય નહી તો તારી આંધીસને તારાં પડે તેની ખબર છે ? અરે આ મદમ પાછલ હીરાજી કેટલો ખરચ કરેછ, તેનું કાંઈ તુને ધ્યાનખી છે કે ?’

‘હું કંઈ જાણતો નથી. તમારા જીવના સંભા’ મેહુરજી ઉલટું જેહાંગીરશાહને પુછવા લાગો. ‘તમે કંઈ જાણતા હોસોની સેઠ. મારી ગનત્રી પરમાજી છેલ્લાં ચાર વરસમાં હીરાજીએ આજે મદમને પચાસ ને પચીસ પનચોતર, ને દસ પનચાસીથી નેવું હજાર રૂપીઆ ખવારી દીધા છે !’ જાને તે રાંડને ગોલામ થઈ ગીયો હોય તેમ તે જોખી કેહ તે પર જીવ આપેછ !’

‘ચાર વરસ થયાં ? નેવું હજાર રૂપીઆ ?’

તોપના ગોલાની માફક આ સખુનો જેહાંગીરશાહને કાને પડ્યા.

‘લગભગ એક લાખ !’ જેહાંગીરશાહ બોલ્યા. ‘હું એટલું બધું નહીં ધારતો હતો મેહુરજી. ત્યારે એની આવકખી તેટલીજ હોવી જોઈએ ખરી.’

‘ધૂંરની આવક.’ મવલાપીર ચીરકાઈ બોલ્યો. ‘ખુવાર. તો યાઈ ગીયો સેઠ ! તમેજી કંઈ એને નાનાં ધીરીઆજ કે ? પણ ફિકર નહીં. એ પરજીવા નિકરેલો છે. કોઈ જાંડાવાલી બાઈડી હાથ લાગી છે. મનેજી વાએદો કીધો છે. બંદાએ ત્રીસ હજારની ચીઠી લખાવી લીધી છે, અને આજે વાએદો જો ચુકો તો કાલે જોઈ લેવો ખારીસટરની ફજેતીના વાવઠા. ચાલો હવે સાંજ પડી ગેઈ. હું રજા લેઉં. સાહેબજી. જરા કોઈ ધરાક હોય તો મેલવી આપજો. હાકે ? હમના કામ ઠંડું ચાલે છે. બાજની ફિકર કરવી નહીં, ને મુદતનું તો યાઈ રહેશે !’

‘આ બાજખાઉ ભર્યો હીરાજીની ગીમત તો નહીં કરતો હોય.’ જેહાંગીરશાહને મવલાપીરના ગયા પછી વિચાર આવ્યો. ‘મેટાં બ્યાજ ખાવાનો જ સોકને અમખરો હોય છે, તે લોક કંઈખી કરવાને ચુકે એટલા આદમી નથી. તકરાર ખાતર હીરાજીએ કંદાચ મદમ. રાંખીખી હોય, પણ તેથી શું થયું. એ તો સાધારણ છે.

આજકાલ પારસીઓમાં મદમ સાથે પરણવાનો જે પવન શરીર નિકલ્યો છે, તે તરફ જોતાં આવી રીતની ખાનગી બદીઓમાં અગરજો જવાન પારસી મોજ મેલવી માન અને ફેશન સમજતા હોય તો તેમાં નવાઈ જેવું શું છે? આજકાલની ઉધરતી ઓલાદ કદાચ ખીજ ફેશનો મીસાલ એખી એક ફેશન સમજી—

પણ તેવામાં બંગલાના કમપાઉન્ડમાંથી એક અતી રૂપાલી મદમને હીરાજીના માલ ઉપરથી ઉતરી એક જુમમાં બેસતી તેવણે જોય. ‘આ મદમને જોતાંજ તેવન ચમક્યા, અને વલી તેવન નવા વિચારમાં પડ્યા.

‘મેહરજી મવલાપીરે જે મદમ વિશે વાત કીધી હતી, તે મદમ એતો નહી હોય?’ જેહાંગીરશાહે પેલી જુમ પાછલ નજર કરી વિચાર્યું. ‘જે હોય તે હમણા માલમ પડશે.’

જેહાંગીરશાહે આસપાસ નજર કરી તો એક ખાલી વીકટો-રીયા રસતેથી જતી હતી, તેમાં તેવન એકદમ ચહડી બેઠા, અને ગાડીવાલાને પેલી જુમની પુક પકડવા કહી, જ્યાં તે જાય તેની પાછલ હાંકવા જણાવ્યું.

‘હું કેવો મુરખ !’ જેહાંગીરશાહ મનમાં બોલ્યા. ‘આ મદમની પુક, પકડવાને બદલે મેહરજીનેજ એ મદમનું ઠેકાણું પુછતે તો નજર તે જણાવી દેતે. પણ ઝો હો ! જુમ તો ઘણી આગલ નિકલી ચાલી.’

‘જવા દે—જવા દે—એકદમ જવા દે. ચલાવ સીધા હાથ ઉપર—સીધા સીધા—જાને દો—ફટકાવ ફટકા—

માડી પાછલ માડી લાગી. જણે ઘોડાની સરત છુટી. ફટકા-ફટકા-જાને દો—એકદમ—ચાલેધ—ખાણુ ખાણુ—એ છત્રીવાલા—એ પાંતી-વાલા—એ પારસી—પ્રાહામ ખાણુ—

તે ગાડી સડસડાટ કાઢના મેઘાન તરફ નિકલી ચાલી, અને અંતે
‘લેડવો’ એન્ડ વાહીટવે’ની ગંજવર દુકાન આગલ જઈ ઉભી. પેલી
મદમ ગાડીમાંથી ઉતરી દુકાનમાં ગઈ અને જેહાંગીરશાહે પોતાની
ગાડી દુર ઉભી રાખી.

‘બરાબર.’ ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહે અટકલ કીધી. આ મદમ
હીરાજીનીજ હોવી જોઈએ. જે હીરાજીએ તુંતુંતું ખુન કીધું
હોય, તો આ ઓરતને લીધે તેને તે ખુન કરવું પડ્યું હોય ! અને
જે પૈસાનો ધુમાડો આ ઓરત હાલ કરતી ફરે છે, તે બેસાક મારસ
અગીઆર હજાર જે હીરાજીને મેં ધીરીઆ છે તેનોજ છે. ત્યારે પૈસાને
ખાતર હીરાજીને તુંતુંતું ખુન કરવાની ફરજ પડી ! અરેરે ! ત્યારે
આ હીરાજી તો કાંઈ પેહલ્લા નંબરનો સાધુના ક્ષેત્રાસમાં વસતો સેતાન
નિકલ્યો. આ ઓરતનો ગુલામ, જગતના ગુલામોને બુલાવે તેવો
નિકલીઓ.

પણ એટલામાં પેલી મદમ દુકાનમાંથી બહાર નિકલી પોતાની
ગાડીમાં બેઠી, અને પાછી ગાડી પાછલ ગાડીની સરત લાગી.

વાંચનારે જાણી લીધું હશે કે આ ગાડી મામદેવીવાલી
રીંગોલેટાની હતી.

અંતે તે ગાડી મામદેવીના રસતા તરફ દોડવાં લાંગી અને
તે વેલાતી બંગલા આગલ જઈ ઉભી રહી. જેહાંગીરશાહે તે
મકાનને દુરથી જોઈ લીધું. રીંગોલેટા બંગલામાં ઘખલ થાઈ, અને
ગાડી તબેલામાં છુટવા ગઈ.

પા કલાક સુધી જેહાંગીરશાહે ફાંફાં મારી પોતાની હિંમતથી
આ વેલાતી બંગલામાં વસતી મદમનું નામ ‘રીંગોલેટા’ છે એમ
જાણી લીધા બાદ પોતે તે બંગલામાં ઘખલ થવા ગયા.

‘મેઢમ રંગોલદા એ બગસેમે રહતા હે ?’ જેહાંગીરશાહે એક લાલીઆના પૌરીઆને મુસલમાન સમજી સવાલ કીધો.

‘હા સાહાબ ! રંગોલદા હીમાંજ રહછે. પણ તમે છધાવી આવો તો ઠીક.’

‘તું કાંહાનોર.’ જેહાંગીરશાહ તેને ગુજરાતી બોલતો સાંભલી બોલ્યા. ‘હું તો તુને કાંઈ મુસલમાન સમજેલો.’

‘હું દમનનો.’

‘જા. તારી મદમને જાને કેહકે કાંઈ શેઠ તમુને ખાનગી કામસર મલવા માગે છે. લે આએ ચેરીમેરી.’

‘આએ ચાએલો હાબ.’ જેહાંગીરશાહે પેલા લાલીઆના હાથમાં એક પાવલી સેર્વિ ક તેવોજ તે જેહાંગીરશાહને દીવાન-ખાનામાં બેસાડી તેવનનો પેગામ પોંદચાડવા દોડ્યો.

દીવાનખાનાનો બપકો અને રાચરચીયું જોઈ જેહાંગીરશાહ બડબડ્યા. ‘નેવું હજર થું પણ તેથીમી વધારે રૂપીઆ હીયાં તો ઘુસી મલવા લાગે છે !’

‘ચાલો હાબ.’ પેલો લાલીઓ હસતો પાછો ફર્યો. ‘આને તમે દહી ખાઈ આવેલા હો. મારી મદમ તમુને મહીના ઓરડામાં બુલાવે.’

‘કાણની મદમ-તારી કે તારા બાપની ?’ જેહાંગીરશાહે કાંઈ વધુ જાણવાની મતલબથી પેલા લાલીઆને તપલી ઝાડી મશ-કરીમાં પુછ્યું.

‘એ જોની કેહવો તેની. આજે તમારી ને કાલે—

‘લે ચાલ કીયા ઓરડામાં તારી મદમ છે તે તો દેખાડ !’

‘કમ ધન-કમ ધન-સર.’

રીંગોલેટાએ જેહાંગીરશાહને પોતાના ઓરકામાં લેડી બેસાડ્યા, અને જેહાંગીરશાહે ખુરસી ઉપર બેસી કહ્યું:—

‘મદમ સાહેબ. હું હીરાજી બેરીસટરનો અતલગનો દોસ્ત છું. તમે આજે સાંજના હીરાજીને ત્યાં ગયાં—

‘હા સાહેબ હું હીરાજીને ત્યાં ગઇ હતી ખરી.’ રીંગોલેટા બોલી ઉઠી. ‘હીરાજીએ કદાચ તમને તે વિશે મારી પાસ મોકલ્યા હશે. તેવણે મને કહ્યું હતું કે મારે કદીબી તેવણને બંગલે જવું નહીં.’

‘તે છતાં તમે ગયાં હતાં મદમ.’ જેહાંગીરશાહ બોલ્યા. ‘તમે મોટી ભુલ કીધી.’

‘નહીં કાંચ જાઉં સાહેબ !’ રીંગોલેટા હીરાજીનો વાંક કાઢી પોતાનો બચાવ કરવા લાગી. ‘મને જવાની ફરજ પડી હતી. હવે તેવન લગન કરવા નિકળ્યા છે. હું ધારૂં કે તમને એ વાતથી તેવને જાણીતા કીધા હશે સાહેબ ?’

‘છત છત.’ જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. ‘તમારી ધાસતી ખીલકુલ ખોટી છે.’

‘એમ્મબી માફ છે.’ રીંગોલેટાએ ફુજત કરી જવાબ દીધો. ‘મેસર્સ. મેહરજી એનડરસનની કમપનીવાલા મેહરજીને ખુદ હીરાજીએ એ વાત કહી છે, અને મી. મેહરજીએ તે વાત મને કહી છે. કાંઈબી હોય તેની હું દરકાર કરતી નથી. પણ એટલું તો નક્કી છે કે આજ કેટલુંક થયું હીરાજી ઉંડાં પાણીમાં ફરતા ફરે છે. તેની આગલની ચાલચલન અને સ્વભાવ એટલો બધો બદલાય ગયો છે કે હું તેવનથી હવે તો કંટાલી ગઇ છું સાહેબ.’

એ વાતચીતથી જેહાંગીરશાહના મનમાં હીરાજી વિશે શંક પડ્યો. એ શક કાર્ષ જેહાંગીરશાહને નવો પડ્યો નહીં હતો. નાઈરશાહનાં કેસમાં ગફારબેગની જખાની સાંભળ્યા પછી, હીરાજી

ઉપર જેહાંગીરશાહને કાંઈ કાંખો એક જવા લાગ્યો હતો, અને હવે તે શકને રીંગાલોટાની તરફથી ટેકો મળ્યાથી, બહેવની રાંતના હીરાજી ક્યાં હતો, તે ખીના બહુવાની જેહાંગીરશાહે આ તક જતી મેલી મહી. તેવનનો અસલ વિચાર એજ હતો કે નુંનના ખુનીએ એક જખરી ‘એલીખી’ ગોઠવી રાખી હશે. અગરજો હીરાજી નુંનનો ખુનીજ હશે, તો તેણે પોતાના બચાવમાં એલીખી રજુ કરવાનાં દરેક સાંધનો સાંધી રાખ્યાં હશે. એમ ધારી જેહાંગીરશાહે રીંગાલોટાને મોંહડે બહેવની રાત્રે હીરાજી ક્યાં હતો તે બહુવા દાવપેચ બરી દમલ ફસલ વાતો કરવા માંડી.

‘ધારો કે મેહરજીની વાત ખરીખી હોય, તો તમે શું હીરાજીના લગન અટકાવશો મેદમ ?’

‘અટકાઉં ! હીરાજીને પરણતો હું અટકાઉં !’ રીંગાલોટા હસી પડી બોલી. ‘અરે તે બહે પરણે. જેમ તે જલદી પરણે તેમ સારું ; તે જલદી પરણે તો મારો છુટકો થાય સાહેબ.’

‘હું સમજ્યો. હું સમજ્યો. ત્યારે તમે હવે તેને ચાહતાં નથી.’ જેહાંગીરશાહે કહ્યું.

‘મારે સાંભલો સાહેબ.’ રીંગાલોટા બોલી. ‘મેં હીરાજીને ઘણોજ ચાહ્યો. પણ હવે હદ યાદ મધ. આજે ચાર ચાર વરશ થયાં હીરાજીને હું પકડી બેઠી છું. એને લીધે મેં મારું છુટાપણું ખોઈ દીધું. મારી મોજ મળ્લહ, ફરવું હરવું સરવે મને મુકી દેવું પડ્યું. મારી હાલત એક સાહુકારી તુરંગના બંદીવાન જેવી બની ગઈ છે. પર્યું હવે તેનું સેવટ આવશે, હીરાજી જો મને છોડી નહીં જશે, તો મને એને છોડવોજ પડશે. મારી સાથે ફરતાં, મારી સાથે નાટકમાં કે ઓપેરામાં જતાં એ ખીચારાને શરમ લાગે છે. કદાચ તેને હું ગમતી નહીં હોવશ.’

‘તમે જો તેને ગમતાં નહીં હોતે, તો તમુને રાખવા માટે આવી ફિસમની ઉમદા ગોઠવણો તે તમુને કરી નહીં આપતે, મેદમ રીગોલેટા.’ જેહાંગીરશાહે જરા મરચું ફેરવવા માડ્યું. ‘ખુદ હીરાજીના બંગલા કરતાં આ બંગલો હજાર ગણે વધારે સરસ રીતે સીંગારેલો મને લાગે છે.’

‘તમે શું એમ બોલી મને એવું સમજાવવા માગો છો સાહેબ કે તમારા દોસતે મારી પાછલ પુશકલ રૂપીઆ ખરચી નાખ્યા છે?’ રીગોલેટા જરા ફફડીને બોલી. ‘પણ તમે એમ બોલો એમાં નવાંધ નથી. હીરાજી પોતે એવું દેખાડવા માંગે છે કે મારે લીધે તે ખુવાર યાદ ગયો છે. પણ ધારો કે હીરાજી ખુવારખી યાદ ગયો હોય, તો તેની સાથે મને શું લાગતું વલગતું છે સાહેબ?’

‘પણ તે તો તમારી ઉપર જીવ આંપવા તૈયાર છે?’

‘કાણુ! હીરાજી? અરે તે તો મને હીણુ છે.’ રીગોલેટા ધિક્કારથી બોલી. ‘એક વખત સહવારના હું રાઇડીંગ કરી સાડા દસ વાગે કુવીન્સ રોડ ઉપરથી મારે બંગલે જતી હતી, તેવામાં હીરાજીની ગાડી સાંમેથી મેં આવતી જોઈ. તેવણુની સાથે “કાંઈ બીજો પારસી ગાડીમાં હતો. હમારી બન્નેની નજર એક યાદ ગઈ. પણ જુઠાઈએ તે મારી તરફ જોઈ હસ્યોખી નહીં અને મને સલામ વટીક કીધી નહીં. તમે તેના દોસ્ત છેઓ તો એ વિશે જાણને તેને પુછો સાહેબ. આજ ચાર વરસની મુદતમાં મને તેવન કેટલી વખત નાટકમાં પોતાની સાથે લેઈ ગયા છે વાર? મને જો ચાહતા હોય, મારી ઉપર જો તેવનનો પ્યાર હોય તો તેવન મને એખંલી મુકે?’

‘શું આજ સુધી તમે તેવન સાથે એકખી વખત નાટકમાં ગીયાં નથી, મેદમ રીગોલેટા?’ જેહાંગીરશાહે રીગોલેટાને અંજમારી જોઈ.

‘ગઢ કીસ્તમસ ઉપર તેવણુ મને લેધ ગયા હતા.’ રીંગોલેટાએ ખરેખર કેહી દેવા માંડ્યું. ‘ત્યાર પછી હમના હિન્દુઓનો ‘કાકા-નટ હોલીડે’ (ખલેવનો તેહવાર) પડ્યો, તે દાહડે રાત્રે ટીવોલી ટીએટરમાં ‘પીનાફૅર્ટ’નો ખેલ જોવા લેધ ગયા હતા.’

‘આએ શું.’ જેહાંગીરશાહે માંડેલાં છટકાંમાં રીંગોલેટા ખરેખર સપડાવાથી તેવને દાવપેચમાં લધ તેણીને પુછ્યું. ‘તમે તો કેહતાં હતાં કે મારી સાથે હીરાજી પરતા નથી અને મને હીજો છે. જો તેવણુ તમને હીજુતોજ હોય, તો પીનાફૅર્ટના ઑપેરામાં તમને પોતા સાથે કેમ લેધ ગય ?’

‘મેં એમ ક્યાં કહ્યું કે તેવણુ મને ટીએટરમાં સાથે લેધને ગયા.’ રીંગોલેટાએ અધુરું હતું તે પુરું કીધું. ‘અરે તેવણુ મને ટીકીટ આપી એખલી મોકલી, અને પોતે છક મોડેથી ખેલ ખલાસ થયા બાદ ફાર્સની વખતે આવ્યાને મારી પાસે બેઠા.’

‘પોતે ખાનાર પીનાર હોવાથી કાઠ સાથે ખાઠ પીઠ હસી બોલી મોડી રાત્રે તમને લેવા આવ્યા હશે.’ જેહાંગીરશાહે ખીજ ખીજ ખેલવા માંડી.

‘હસી બોલીને આવ્યા ?’ રીંગોલેટાએ હીરાજીનું કાંમ તમામ કરી નાખ્યું. ‘હસી બોલી આવનાર આદમીનું મોહડું પરખાતુ નહી હશે કે ? ખેલ પછી એવો સરસ ફાર્સ હતો કે હસતાં હસતાં કલેજ ઉડલાઇ ગયાં. પણ આ ધુખરાએત્રો પારસી કાંઇ ઉંડા વિચારમાં હોય તેમ વીચારમાં અને વીચારમાં બેસી રેહ્યો, અને આસપાસના દરેક જન એવનનું મોહડું જોવા લાગ્યા.

*

*

*

*

‘આઠ સી.’ જેહાંગીરશાહ મનમાં બોલ્યા. ‘ત્યારે આ ટીવોલી ટીએટરવાલી ઑલીવી હીરાજીએ તૈયાર કરી રાખેલી હોય એમ મને લાગે છે.’

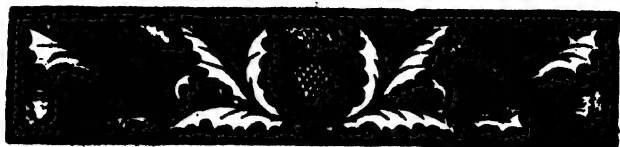
જેહાંગીરશાહ એકાએક વિચારમાં પડ્યા, અને રોગોલેટા તેવતની રિવાએથી હાલત જોઈ અનન્ય થાઈ કાંઈ પુછવા જતી હતી તેવામાં તેવન સાલ પીલા થાઈ ખુબ પાડી ઉઠ્યા :—

‘ચંડાલ ! નાપાક !! તું ક્યાં જવાનો છે મારા હાથમાંથી ! તેંજ તેંજ એ કામ કીધું છે ! તારેંજ એ કામ છે ! ! ’

રોગોલેટા કાંઈ સમજી શકી નહી. આ અનન્યના પારસીની બેદબરી ચાલથી તે હેબતી ગઈ, અને તે કાંઈખી આગલ ખોલે તે આગમજ જેહાંગીરશાહ ગુસ્સાથી બડબડતા હાથ પૂમ અફાડતાં એકદમ ઉઠી વેલાતી બંગલામાંથી ચાલી ગયા.

જેહાંગીરશાહના ગયા પછી રોગોલેટા ઘણીજ પસતાવા લાગી. તેણીને નક્કો શક ગયો કે આ પારસી હીરાજીનો દોસ્ત નહી પણ. કાંઈ જનબેદુ હોવો જોઈએ, અને એવા એક શખસ આગલ પોતે પોતાની સરવે હકિકત ખોલી કેહી દીધી, તે માટે તે ઘણીજ અફસોસ કરવા લાગી.

હીરાજી ઉપર જેહાંગીરશાહનો શક હવે મજબુત થાઈ ગયો. તુંતુંના ખુની તરીકે તેવન હીરાજીનેજ હવે સમજવા લાગ્યા. તરેહવાર લાંમખી ટુંકી અટકતો કરી તેવન એવાં સેવટ ઉપર આવ્યા કે ‘આ ચંડાલ ખુનીએ તુંતુંતું ખુન કીધું છે એટલુંજ નહી, પણ એવી હિકમત ભરી ગોઠવણો ફરી હતી, કે પોતાના પાપનો ખોજો એક નિરદોશ માણસને માથે નાખી દેઈ, તેને ફાસીએ લટકાવી દેવો. કાંય નહી એ રીતે આ પાપીએ પોતાની માયતુંખી ખુન કીધું હોય ? હાંદિલુઆઈ જો જીવતે તો તે પોતે સામેત કરતે કે હીરાજી તેણીનો પોતાનો દીકરો છે. કાંઈ શીકર નહી. હજી મોડું થાયું નથી. આવતી કાલે છોકરો છોકરી માલમ પડી જશે.’

પ્રકરણ ૨૯ મું.

‘આધારાં ઉપર ઉબરકું.’

અને આવતી કાલ પડતાં કાંઈ ઘણી વાર લાગી નહી. ફક્ત એક રાતજ વચમાં હતી.

પણ એ એક રાત જેહાંગીરશાહને મન દસ રાત જેટલી લાંબી લાગી. તેવનની તે રાત પુરી થાઇ નહી. જેમ જેમ તેવનના વિચારો વધતા ગયા તેમ તેમ તેવનની રાત લાંબી થતી ગઇ, અને ઉંઘ ઉડતી ગઇ. અંતે તેવને પાછલી રાતના ત્રણ વાગાની ટકારી સાંભલી, અને કેવી રીતે કામ લેવું તેના સેવક ઉપર તેવન આવ્યા.

સહવાર પડતાંજ તેવને હીરાજની પુઠ પકડી. તે આખો દાહડો જેહાંગીરશાહ હીમાંથી ત્યાં અને ત્યાંથી હીયાં દોડતા ફર્યા, અને અંતે મોડી રાત્રે થાકેલા પરામેલા પણ ફતેહની ખુશાલીથી ખુશી થતા પોતાને બંગલે આવી લાગા.

જેહાંગીરશાહે તે રાત નિરાંતે પસાર કીધી, સખખ હીરાજ વિશે તેવને તે દીવસે પુરેપુરી ખાતમી મેલવી પોતાની ખાતરી કીધી હતી.

અને એ ખાતરીને આધારે બીજે દીવસે સહવાર પડતાંજ તેવન માજમેદ ખાંડાલેવાલાને બંગલે જવા નિકળ્યા.

*

*

*

*

‘મેહેરખાન ખાંડાલેવાલા સાહેબ—’

‘કમ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ—

‘મેં ખરા ખુનીન પકડયો છે—

‘ખરેખર ? વલી એટલો જલદી—

ધણાજ મોડથી પકડાયો સાહેબ—

‘કાણુ—

‘હીરાજી મનજી હીરાભોગી, ઍરીસટર-એટ-લો—

‘હીરાજી—ઍરીસટર હીરાજી’. ખા. ખા. ખંડાલેવાલા નામ સાંભલતાંજ અજબ યાદ બોલ્યા.

‘વેહલા યાવો સાહેબ.’ જેહાંગીરશાહ બોલ્યા. ‘વાઘ છુટો ફરે છે. શીકારીનો સેહજબી સંસારો તેને કાંને પડશે, તો સેકાર હાયથી જશે, અને હું હાય ધસતો રેહી જવશ. મને હીરાજીને તુંતુંના ખુન માટે પકડવાનું એક વારંટ સહી કરી આપો.’

‘જેહાંગીરશાહ.’ માજીએટે જેહાંગીરશાહને કહ્યું. ‘હું વારંટ આપવા ના પાડતો નથી, પણ જ્યાં સુધી તમે હીરાજી ઉપર મુકેલાં બોહતાંન વિશે મારી ખાતરી કરી નહીં આપો ત્યાં સુધી હું તમને વારંટ આપનાર નથી. તમારી હુલ્લગાઈથી જેઠ વખતે મને ધાણું ખરાબ લાગ્યું છે. નાદરશાહના બાબમાં તમે ઉતાવલા યદ પડ્યા, અને તમારી પાછલ મેંબી તેટલીજ ઉતાવલ કાઢી, અને—

‘અને શું?’ જેહાંગીરશાહ વચમાં બોલી ઉઠ્યા. ‘એએબી માફ છે સાહેબ. અને શું તમે એમ કેહવા માગોછ કે નાદરશાહ નાના-વઢી છુટી નહીં જવો જેઠતો હતો, તે છુટી ગયો. શું તમે એમ કેહવા માગોછ ખાનખાહધુર સાહેબ, કે પુલીસને હાથે જુલ ધવીજ નહીં જેઠએ, અને પુલીસ જેનેબી અપરાધી તરીકે પકડી લાવે તે નિરદોશ હોવાજ નહીં જેઠએ, તેમ નહીં સાહેબ. પુલીસે ગફલતીથી. જે એક જુલ કાઢી હોય, તો તે જુલ તુરતજ સુધારવાની તેની ફરજ

છે. તે જુલનો ભોગ કાઢ નિરદોશ થાઇ પડે, તે આગમજ તે જુલ સુધારવી જોઇએ. પ્રજાનો વિશ્વાસ પુલીસ ત્વારેજ મેલવશે, અને એવી જુલો જ્યાં સુધી પુલીસ નહીં સુધારશે ત્યાં સુધી પ્રજા કદીબી પુલીસના કામ ઉપર પ્રમાણીક નજરથી જોનાર નથી, અને પુલીસ ઉપર વિશ્વાસ મુકનાર નથી. ખાનખાહાધુર સાહેબ, મેં મારી જુલ વખતસર સુધારી છે, અને એક નિરદોશને ફાંસી જતો બચાવ્યો છે. અપરાધીઓને પકડી સજા કરાવવી એ કાંઈ કિરતીનું કામ નથી સાહેબ, પણ નિરઅપરાધીનું નિરદોશપણું સામેત કરી તેને છોડવો એમાં હું વધારે માન સમજીશું. હું ધારું કે હાઇ કોર્ટના બેચ ઉપરથી ‘સેશન જડને’ મારા વિચારને મલતાજ વિચારો નાદરશાહને છોડી મેલતાં પુલીસની વરતનુક વિશે જણાવ્યા છે.’

‘મેં તે વિચારો છાપામાં વાંચ્યા છે.’ માજીસ્ટ્રેટ જણાવ્યું. ‘પણ હીરાજી વિશે તમે શું સામેતી રજુ કરો?’

હીરાજી એક પાકો અને પુરેપુરો ‘મેહલી ભગત છે.’ જેહાં-ગીરશાહે વાત આગલ ચલાવી. ‘તેણે નુંનુંનું ખુન કીધું એટલુંજ નહીં, પણ પોતાનો વાંક નાદરશાહને ગળે ઓલવી તેને ફાંસી દેવડાવવાનું એવું ચોકડું ગોઠવ્યું હતું, કે તેનો બેદ મલવે મુશકેલ થાઇ પડતે, અને હું જો મારી ગણત્રીમાં જુલતે તો નાદરશાહ નાહોક ફાંસી જતે. હવે જુલો કે એણે શું કીધું. હીરાજીએ હીંદુ-બાઈની કબ્રમાંથી મલેલાં કામળે વાંચી પોતાના હક બાબે હીંદુ-બાઈને સવાલ કીધો, અને હીંદુબાઈએ હીરાજીની ખાત્રી કીધી કે છોકરા જે ખરેખર બદલાવા જોઈતા હતા તે બદલાયા નથી, અને હીરાજી હીંદુબાઈનો પોતાનો દીકરો છે. આ ખબર ઉપરથી હીરાજીને નાસીપાસી મલી. છોકરા નથી બદલાયા એ વાત બે જનને ખબર હતી. નુંનું અને હીંદુબાઈ. નવલશાહ તો આજ સુધી એમજ જાણતા હતા કે છોકરા બદલાઈ ગયા છે, પણ હીંદુબાઈ.

અને તું તું વચ્ચે જોકરા નથી બદલાયા એવી મતલબનાં કાગળો જે લખાયાં હશે, તે તું તું પાસે રેહી ગયલાં હોવાથી, તું તું તું ખુન કરી એક અગતનો પુરાવો હીરાજીએ દુર કરવા ધાર્યો. એ ખુન કરવા બંધેવના તેલવારનો દાદડો તેણે નક્કી કાઢ્યો. તે દીવસે ટીવોલી ઠીએટરમાં ‘પીનાફોઈ’નો ઓપેરા કોઈ ઈંગ્લિશ મંડલી બજાવતાવનાર હતી. હીરાજીએ સાલ્વેન્ડીની કમપનીમાંથી પેલલા વર્ગની એ રીઝરવડ ટીકીટો લીધી. એ જેમાની એક ટીકીટ તેણે મેદમ રીંગોલેટાને સ્થાપી તેણીને નાટકશાલામાં જવા કહ્યું, એવી કમુઝાત આપીને કે તેવન ત્યાં રીંગોલેટાને મલસે. એવી જોડવાણુ કાઢ્યા બાદ હીરાજી સાડા આઠ અને નવની વચ્ચે તું તુંને ઘેર જવા નિકળ્યા, અને ત્યાં જઈ તું તું તું ખુન કરી. ત્યાંથી નિકલી સાડા દસ વાગે પુલીસને અમાવવા, વાંકો રસનો પકડી ખરેડા રેલવેના દાદરના સ્ટેશન ઉપર ગયા, અને ખરેખર સાડા દસની બેનદોરા લોકલ ત્રેનમાં સેકન્ડ ક્લાસની ચાંટરોડ સ્ટેશનની તેવને ટીકીટ લીધી. દાદરના સ્ટેશન માસતરે હીરાજીને ઓલખ્યા. દાદરનો સ્ટેશન માંસતર કેહ છે કે જે કમપાર્ટમેન્ટમાં તેવન બેઠા હતા તે કમપાર્ટમેન્ટમાં એક બીજો પારસી અદસ્થ હતો ખરે, પણ તેને તેવન ઓલખતા નથી, અને તે ક્યાંથી બેઠો હતો તે તેવન જાણતા નથી. તે બીજા અદસ્થ કોઈ નહી પણ વેટરીનરી સરજનન દી. એન. પટેલ પોતે હતા, અને તેવન વાંદરેથી પોતાના મીત્રાને ત્યાંથી ખાઈ પીઈ મુંગઈ જતા હતા. ડાકટર પટેલે હીરાજીને પીછાન્યા હતા. હીરાજી ચાંટરોડ કિનરી પોતાને અંગણે ગયા, અને ત્યાંથી કપડાં બદલી ટીવોલી ઠીએટરમાં બહુ મોડેથી મેદમ રીંગોલેટાને જઈ મળ્યા. આકીની આબદો ખુલી થાઈ ચુકી છે. હીરાજીની ખાનગી જીંદગી જે આજ સુધી મુંગીબોર જેવી ચોખી સમજતો હતો, તે સીધાજ જેવી કાલી માલમ બડી છે. મેદમ રીંગોલેટા નામની એક દયાલુ અરત ઉપર એવન કુરબાન થઈ, તે ઓરતના ગુનામ બની ખુવાર થાઈ ચુકી છે.

લગભગ એક લાખ રૂપીઆના સીસામાં તેવન ઉતારી મયા છે, અને મેં ખખર મેલવી છે કે બેથી અઢી લાખનું આ ઓરતના ગુલામે ગામમાં કરજ કીધું છે. વધી ખંડાતાળી અગીઆર હજાર ચાંઉ કરી તેવન અટકારે મારી ગયા છે. ખરો અને પાછો ચોર તે એવોજ જોઈએ. પોતાનો ગોડવેલો દાવ હીરાજી સેવટ સુધી રમ્યો છે. તે એટલે સુધી કે નાહરશાહના દુઃખની દાનથી પોતે કેટલો દુઃખી થતો હતો, એમ નવલશાહને અંકે કરાવી સેશનમાં તેનો ખચાવ કરવાનું પણ પોતે માથે લીધું. ખુદ સેશનમાં પોતે ખચાવ તરફથી હાજરખી થયો. નવલશાહને દયા એટલુંજ નહી, પણ ખીજ સરવેને તેવન આડે રસતે ઉતારી લેઈ ગયા. પણ અંતે તેવનનું પાપ કુટ્યું છે.’

‘તમારી હકિકત વાજખી છે.’ માજીસ્ટ્રેટ બોલ્યા. ‘અને હું તમને હીરાજીને પકડવાનું વારંટ આપું છું.’

આ બધી વાત ન્યારે જોહાંગીરશાહ અંદરના ઓરડામાં ખાનખાહાધુર ખંડાલેવાલા સાથે બેસી કરતા હતા, ત્યારે એક અહરથ જવન એજ કેસના ખાખમાં માજીસ્ટ્રેટ ખંડાલેવાલાને ખાસ મલવા આવેલા હતા, તેવન ગુપચુપ ખાહારના ઓરડામાં બેસી કાંન ધરી અને ડોલા ફાડી આ સરવે હકિકત ધ્યાનથી સાંભલતા હતા. તેવન આ નવી હકિકત સાંભલી ખુરસી સાથે વલગીજ ગયા હોય, તેમ બેસી રેલા, અને સેહજખી હીલી કે ઉઠી શક્યા નહી. પણ જેતું માજીસ્ટ્રેટ વારંટ લખવા ઉડ્યા કે તેજ વખત તેવન એકદમ બડકી ઉઠી ત્યાંથી ઝપાટામા ચાલી ગયા.

તેવન કોઈજ નહી પણ આંનરેખલ નવલશાહ હીરાજી પોતે હતા.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

‘પચાસ હજારનો નવો તડાકો.’

વલી એક નવી ધાડ હતી.

નવલશાહશેઠને આ ધાડનો જખરા પસંદ પડ્યો.

ખાનખહાધુંર ખંડાલેવાંસાને ત્યાંથી હીરાજી ઉપર ખુનના વાંક માટે વારંદ નિકલી ચુક્યું છે, એ ખજરું તેવને કાંનેકાંન સાંભલી હતી, એટલુંજ નહી, પણ હીરાજી વિશે ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહનો તમામ હેવાલ તેવને સાંભલી લીધો હતો, અને તેવન સાંભલી તુરતજ ત્યાંથી ચાલી મયા હતા.

એક સંકટનું હજી સેવઠ આવતાં વાર થયો નથી, તેટલાં આ નવું સંકટ પોતાની સાંમે એકાએક આવી ઉભેલું તેવને જ્ઞેયું. તેવન પોતાની ઉસકેરાએલી હાલતમાં ફીલચમન તરફ નિકલી મયા, અને ત્યાં જતાંજ પોતાના ઓરડામાં જઈ ઉંધે મસતકે પલંગ ઉપર પડયા.

અહસોસ ! ખુલાખાના વખતમાં તેવન ઉપર શું શું આફતો પડે છે. પણ એ બધી આફત અને સરવે સંકટનું કારણ તેવનનાં પૈસા છે. એજ પૈસાએ તેવનની ખરાબી કીધી, અને એજ પૈસા ખાતર હીરાજીએ જુલુંજુલું ખુન કીધું.

ખરેખર આ જગમાં પૈસાનું પ્રબલ છે. જીવતી આકારમાં આ ધરતી ઉપર જો ખુદાને જોવો હોય, તો એ પૈસા છે. પૈસાની પુંજ આજે સરવે કોઈ કરે છે. પૈસાનો અમલ અજબ છે !

નવલશાહના ગમનો પાર રેહ્યો નહી. હીરાજી પોતાના બાલક તરીકે જાહેર થયા પછી તે ફાંસી જાય અને પોતાના ખાનદાનનાં નામને તેથી કલંક લાગે, તેનો તેવનને મોટો ગમ હતો. એ ગમની ગીરફતારીમાં તેવન પડેલા હતા તેવામાં હીરાજી તેવનના ઔરડામાં બારણું ઉઘાડી દાખલ થયો.

નવલશાહની નજર હીરાજી ઉપર પડતાંજ તેવન પલંગ ઉપરથી ઉઠી ઉભા થયા, અને હીરાજીએ પોતાની હમેશની રીત પ્રમાણે નમી સલામ કીધી.

પણ નવલશાહના ચેહરા ઉપર ધિક્કાર અને ગુસ્સાને પ્રગટી નિકલેલો જોતાંજ હીરાજી હેમતી ગયો. બાહાધુર અને હિંમતમાન હીરાજી ગમે તેટલો હિંમતવાન હોવા છતાં તે દીલ અંદર કાંપવા લાગ્યો. અને પોતાનું પાંપ ફુટેલું સમજી કંવી રીતે હવે કામ લેવું તેના સેવટ ઉપર એકદમ તે આવી ગયો.

‘ નીચે-ચંડાલ—થું પડી તારી ઉપર—’

નવલશાહે દાંત કચકચાવી હીરાજી ઉપર ખુમ પાડી, અને પોતાની સુનેરી મુઠ્ઠી લાકડી જે ટેળલ ઉપર પડી હતી તે કંચકી તેવને તેને મારવાનો વિચાર કીધો. પણ કાંઈ વિચાર આવ્યાયા! પુરતજ તેવને તે લાકડી પાછી ખુનામા ફેંકી દીધી.

અંતે, હીરાજીએ બેલવાની હિંમત કીધી.

‘ મેહરબાન.—

‘ ચુપ.’ નવલશાહે ખુમ પાડી. ‘ મુઝો મર. ઓ ખુદા! મને મારાં પાપની આજે સજા તું કરેછ કે શું !!’ નવલશાહે પોતાના

અંજે હાથ આસમાન તરફ કરી ધુનતે અવાજે બોલ્યા. ‘અરેરે ! તું આવી નામોસીનેા કાઢ હીરજી નાનાવરીના ખાનદાનને લાગવાનેા ? અંકાલ પાપ બોલે નહીં પણ બોડે છે ? તારું પાપ અંતે કુટું છે, અને તું અંતે ઉંધારો પડ્યો છે. ખુદાની લાકડીને અવાજ છેજ નહીં ! તું જાણતો હતો, કે મરનાર મેલરાં તારી સગી માય હતી, તે છતાં તેં આ રીતનેા ઉભો કીધો, અને સાધુનેા વેશ લેધ તું દુનીઆને ઠગવા નિકલ્યો. તેંજ તે તુંતુંતું ખુન કીધું છે. જે ખુન કરી તું મુઝો મરી રેલ્યો હતો, તો ધુવવાલી. પણ ખુન કીધા પછી તેં એક નિરદોશને અપરાધી ઠેડવી ફાંસીને લાકડે ચલડવવાનું ચોકકું ગોઠવ્યું, અને વલી ધરમ ઠગનેા વેશ ધારણ કરી, સેશન કોરટમાં તેનેા બચાવ કરવાનું ડોલ ધાવવા ગયો. લ્યાનવી કુતરા ! તારી માયનું ખુન પણ તેંજ કીધું છે. !’

નવલશાહના ગુસ્સાની સાંમે હીરાજી કાંધખી બોલી શક્યો નહીં. પોતાની કમજબતીની જાણમાં તે ઘેરાઇ જવા લાંગ્યો, અને પોતે રચેલાં ચોકકાંમાં પોતેજ સપડાઇ ગયો છે, એમ તેણે જાણી લીધું. પણ એવી રીતની ગડબડથી અને નવલશાહના દમથી તે પોતાની આજી હારી છુટો નહીં. હીરાજીએ આ સરવે પ્રકારના સેવટની વધી રાખેલી હોવાથી જેવા નવલશાહ બોલી રેહ્યા કે પોતે કાંઈ બોલવા જતો હતો, પણ તેવામાં નવલશાહે પાછી ખુમ પાડી તેને બોલતો અંધ કીધો.

‘અસ, હવે જે એક હરફથી તું બોલ્યો તો અજ ઘડી હું કાંઈ નવું જુનું કરી નાખશ. તેં હાથે કરી તારી માયને મારી નાખી છે. હવે મને ધ્યાન આવેછ ખરું. તે મરતી વખતે જે કાંઈ બોલી હતી, તે કાંઈ તાપની ખુમારીમાં અકબકારો નહીં કરતી હતી, પંજૂ ખરેખરજ બોલતી હતી. તુંતુંના ખુની તરીકે તે તુનેજ મણતી હતી, અને મરતી વખતે તુને જેનાંજ ‘ખુની’, કરી જે

ખુમ તેણીએ પાડી હતી તે તારેજ વાસતે હતી. તે જો જીવતે તો તુનેજ કાંમની હતી. પાપી, ખુની, મલાશસું, ‘ઝંન-મુરીદ,’ તારી બધી વાત મેં જાણી છે. તું કેટલાં હાડાં પાણીમા ફરે છે તેની મને બધી ખબર પડી ચુકી છે, અને સાંજ પડવા આગમજ આખી મુંબાઈને તે ખબર પડશે. જાણુ ઓ ખુની, કે તુંતુંના ખુની તરીકે તુને પકડવાનું વારંટ આજ સહવારનું નિકલીથી ચુક્યું છે ! હવે તારું આવી બન્યું !! ઓ ખુદા ! આ ઘડપણમા મારી તું લાજ રાખ મારા બાપ. અરે જો, તું પેદા પડતાજ મરી મર્યો હતે તો મને આજે આવું દુઃખ અને આવી નામોસી વેઠવી નહી પડતે !’

‘મારા મેહરબાન મુંરખી.’ હીરાજી જરાખી ખમરાટ દેખાડ્યા વમર હસતે મેહરે નમીને બોલ્યો અને નવલશાહુ તેની આવી હિમતથી તેની તરફ અજામ થાઇ જોવા લાગ્યા.

‘મારા મેહરબાન મુરખી, તમે બેશિકર રહેવો. હીરાજી નાનાવદીના ખાનદાનનું લોહી હીરાજીની નસેનસ અને રજેરમ વેહછે. હીરાજી નાનાવદીના ખાનદાનને હું નામોસીનો ડાઘ લાગવા દેનાર નથી, તે ખાતરીથી જાણુજો.’

‘મારી ફરજ બજાવવા હું ચુકનાર નથી.’ નવલશાહુ પોતાની ટેબલનું એક ખૂન ઉઘાડી કેલું. ‘બેસ. આ ટેબલ આગલ બેસી તારું તમામ ‘કનફેસાંઉ’ લખી કાઢડ. તારાં જે જે કાલાં ધોલાં હોય, તે બોલે બોલ લખી તેની નીચે તારી સહી કર, અને ત્યાર પછી, આજે કબ્રમાં એક છ બારની પીસટોલ છે, તે લેઈ તારે કામ પુરું કર. પણ નાનાવદીનો દીકરો થાઇ ફાંસીને લાકડે ના ચઢડતો.’

‘કબ્ર ઉઘાડવાની તજદી તમે શું કાંમ લેવોજ બાવા.’ હીરાજીએ નિરાંતે પોતાનાં પાટલુનના બળવામાં કાચ નાખી એક બણીજ નાંહની સુંદર પીસટોલ બાહાર કાઢી નવલશાહુને દેખાડી

કહ્યું. ‘હું બાડેની પીસટોલ વાપરવા માંમતો નથી. મારી ઉપર ખુનના વાંક માટે વારંટ નિકલ્યું છે, પણ તેઓ કદીખી મને જીવતો પકડી શકનાર નથી. પણ—

‘પણ શું?’ નવલશાહે પુછ્યું.

‘પણ બાવાજી’ હીરાજીએ હસીને કહ્યું. ‘ઝેટલો જલદી હું મરવાનો નથી. ઝેટલો જલદી, ઝેટલો હમણા ને હમણા તો નહીજ.’

‘હમણા નહી ત્યારે ક્યારે?’ નવલશાહે પિકારથી પુછ્યું. નામરદ હિચકારા તું મોતથી ડરેજ કેમ? તું હિચકારો છે.’

‘નહી.બાવાજી.’ તમે તમારી મજબૂતીમાં ભુલ્યા. ‘હીરાજીએ મજબૂતમાં જવાબ દીધો. ‘હું હિચકારો નથી. જ્યાં સુધી મારા બચાવને માટે મેં રાખેલા રસતા મને ખુદલા દેખાશે, ત્યાં સુધી જદો કદીખી હારી જાનાર નથી. બ્યારે મારો બચાવ કાંઈખી રેહશે નહી, અને મારા બચાવનો દરેક રસતો બ્યારે બંધ થાયલો હું જોવસ,’ ત્યારેજ હું નાનાવટીના ખાનદાનના નામ ઉપર મારો જીવ સદકે કરસ.’

‘નાપાક મુજી એમ કરી તું જીટકી જવા માત્રે છે.’ નવલશાહે ખુમ પાડી કબજામાંથી પીસટોલ કાઢકવા લાગ્યા. ‘તું જે તારું કામ પુરું નહી કરશે તો હું—

‘બાવાજી જરા ધીરા થાઓ.’ હીરાજી વચ્ચે નપડી બોલ્યો. ‘સાંભલો. મારી ઉપર વારંટ નિકલી ચુક્યું છે, એમ તમે જણાવો છો. ત્યારે હવે ખાલી બકમકારો કરવામાં સાર નથી. મેં નુંનુંનું ખુન કીધું એ વાત ખરી છે. હું ના કેહતો નથી. મારાં માથેની મારેજ વિશે શક હતો એખી વાત ખરી છે, અને મરતી વખતે તેવંન ‘ખુની’ કરી જે બોલ્યાં હતાં, તે મારેજ વાસતે તેવન બોલ્યાં હતાં, એખી વાત ખરી છે. આએ તો દેખાતું છે, કે જે જેવું કરે તે તેવું પામે, મેં જે ફક્ત વાળ્યાં તે મારેજ ચાખવાં જોઈએ. હું મારી કર-

હીના ફલ ચાખવા તૈયાર છું. પણ એ બધી ખરાબી, ખુવારી, અને ફજીયાતનું મુલ કારણ કોણ છે? તમે પોતે છેઓ. અને હવે તમે નાનાવટીના ખાનદાનની ગંજવર દોલતના વારસાના બદલામાં ફક્ત એક પીસટોલ મને આપવા નિકલ્યા છો. તમારી મોટી મેહર-બાની થાઈ. નવલશાહીરજી, તમારી મોટી મેહરબાની થાઈ. પણ તમારી એવી મેહરબાની હું માગતો નથી. એ પીસટોલ આપી તમે કાંઈ મારી ઉપર મેહરબાની કરતા નથી. એ પીસટોલ મને આપી તમે નાનાવટીના ખાનદાનની નોક જલવવા નીકલ્યા છો.’

નવલશાહ કાંઈ બોલવા જતા હતા પણ હીરાજીએ હવે કોલા કકડાવી પોતે બોલવા માંડ્યું.

‘ચાલો હવે મને રજા આપો. મેં તમને હમણાજ કહ્યું કે મારા અચાવના હજી થણા રસતા ખુલ્લા છે, વાસને હું મારો જીવ અચાવવાની સેવટ સુધી તજવીજ કરશ. મુંબઈથી નાદસી જ્યાં માટે મને પૈસાં જોઈએ છે. તે પૈસા તમે જો મને હમણા આપો, તો હું તમને મારો વચન આપુજ કે કદીથી પુલીસને હાથ હું જીવનો પકડાવશ નહી. ચાલો હવે વખત ખોવામાં સાર નથી. મારાં ખીસાં હવે બીજકુલ ખાલી થઈ ગયાં છે.’

‘નહી કદીથી નહી.’ નવલશાહે જુમ પાડી ના કહ્યું. ‘એક ખોટું દોહડ્યુંથી તુને મલનાર નથી.’

‘જેમ તમારી મરજી.’ હીરાજીએ નકટાઈથી જવાબ દીધો. ‘ત્યારે આપણે કાંઈ જાણીએ નહી આ. આએ હીયાંથી ખાદર નિકલ-તાંજ મેજસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં જઈ હું સરણ થવશ, અને પછી જો જો કે હીરજી નાનાવટીના ખાનદાનની આખરના કેવા વાવટા ઉડે છે. પછી મારો વાંક ના કાઢડતા હો કે?’

‘અરે ખુદા! આએ તે કેવો ગંજાજ!’ નવલશાહ પોતાનું કપાલ ફુટી બોલ્યા. ‘આએ તે કેવી આફત! પણ નાપાક તું—

‘ખખરદાર. હવે તપાસજો.’ હીરાજી મજકમાં બોલ્યો. ‘પછી આપણે છેડાઇ પડશું હો ! તમે પોતે વાર લગાડોજ. પેલા લોકે મારી પુક તો પકડી હશે, અને જો હું પકડાયો તો પછી મારો ઇલાજ રેહશે નહી. પછી તમારો પસતાવો નકામો.’

‘ધુલ નાખી તારા નામ ઉપર.’ નવલશાહના ધ્યાનમાં વાન ઉતરવાથી બોલ્યા. ‘તું શું કરવા માંગેજ બોલ જોડ.’

‘હું મુંબઈથી નાહસી દેશવટો લેવા માગુજ.’ હીરાજીએ પોતાની ગણતરી દેખાડી દીધી. ‘હું હીયાંથી એકદમ સાફથ આફરીકા જવા માગુજ. હું નેટાલ જાઉંજ. ત્યાં ધણા જન આજ કાલ ધંધા વેપાર સાર જાય છે. ત્યાં જઈ મારું નામ બદલી નાખશ. વાસતે ચાત્રો જલદી કરો.’

‘લે મારી પાસ હાલ આંચે પચાસ હજારની નોટનું ખંડલ છે. જેઠ કાલેજ તે મુંબઈ બેંકમાંથી મેં મગાવ્યું હતું તે એમનું એમ પડ્યું છે.’ નવલશાહે હીરાજીના આંગ ઉપર તે ખંડલ તીજેરી-માંથી કાઢી ફેંક્યું. ‘લે એ, અને જલદી નિકલી જ. પણ જ્યાં અગાઉ મને તારો વચન આપ કે તું પુલીસને હાથ—

‘નહી પકડાઉ ! કદીખી જીવતો નહી પકડાઉ આવજી.’ હીરાજી નોટનું ખંડલ ખીસામાં મુકી, વચમાં બોલી ઉઠ્યો. ‘પણ એટલા રૂપિયા મને ચાલે તેમ નથી. તમે મને વચન આપો કે નેટાલ ગીયા પછી તમે મને ખીજ એટલી રકમ વગર ધીલે મોકલી આપશો.’

‘જો તું સલામત નાહસી નેટાલ જવા પામ્યો તો હું વચન આપુજ કે ખીજ એટલા રૂપિયા તુને મોકલી આપસ.’

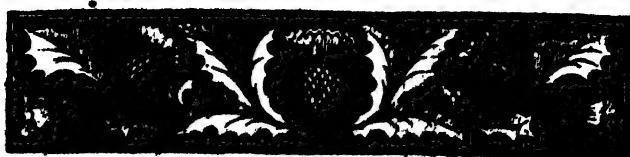
‘હીક છે.’ હીરાજી બોલ્યો. ‘હવે હું તમારી રજા લેઉંજ. આંધ્રાજી તમે મારી જરાખી શીકર કરતા ના. હું મારો વચન પાલન ત્રગર રેહનાર નથી. પુલીસને હાથ હું કદીખી જીવતો પકડાવશ નહી.

સાહેબ મેહરબાન બાવાજી. હવે હું જાઉં છું. આખો દુનીઆ ખરેખરી
 દમાખોર છે. અપરાધી તો તમે છો, અને તમારા અપરાધનો
 બોલો મારે માથે પડ્યો છે. જેર, જેમ ખુદાની મરજી. બાવા સાહેબ.
 હું રજા લેઉં છું.’

હીરાજી, નવલશાહને સલામ કરી ફીલચમનમાંથી બાહર
 નિકલી પડ્યો, અને તેજ વખતે નવલશાહ ઉઘે મસતકે પલંગપર
 પડી જરબેજર રડી પડી બોલ્યા :—

‘ અરેરે ખુદા! જવાનીની જાહેશીના પરીણામનું આવું સેવટ
 આવશે, એમ મેં કદીખી ધાર્યું હતું નહીં. ઓ મેહરી—માહરી
 વફાદાર! :—

પ્રકરણ ૩૧ મું.

‘કરીએ તેવું ભરીએ.’

કટોરીયા! એ વીકટોરીયા! ચલાવ ગામદેવીના રસતા ઉપર લે.’

દીક્ષિતમનમાંથી નિકલતાંજ હીરાજી એક વીકટોરીયા ગાડી બોલાવી તેમાં પોતે કુદી પડી બેઠો, અને ગામદેવી તરફ હાંકવાનો હુકમ કરીધો.

તેની છાતી જે કે બીજાકુલ ફાટફાટ થતી હતી, અને તેની ધાસતી અને ફિકરનો પાર હતો નહી, છતાં તેનું મગજ બીજાકુલ શાંત હતું.

હીરાજી આ વખતે હમેશના કરતાં વધારે સાહવચેતીમાં હતો. પોતાની જે આંખોએ તે આ વખતે બાર તરફ નજર કરતો હતો. ધડીમાં તે જમની તરફ, તો તેજ ધડી ડાબી તરફ, ધડીમાં આમલ તો ધડીમાં પાછલ જોઈ તે પોતાની ખાતરી કરતો હતો કે પોતે સલામત છે યા નહી.

દરેક પક્ષે અને દરેક ધડીએ તે પોતાને પુલીસને હાથ પકડાવ્યો સમજતો હતો. તેની ખાતરી હતી કે મુંબઈની પુલીસમાં ઇન્સપેક્ટર જેહાંગીરશાહ સિવાય એવો એકબી અમલદાર નથી, જે

નું નુંના ખરા ખુનીને રોધી કહડે. ઘણા હંડા વિચારો અને ઘણી લાંમળી ગણતરીઓ કરીયા બાદ નું નું ખુન કરવાનું ચોક્કસ તેણે ગોઠવેલું હતું, અને તે હિંમત જેહાંગીરશાહ જેવા પુલીસ અમલદાર સિવાય કોઈની જાણી કે પામી શકશે નહીં એમ તેની ખાતરી હતી. પણ તેની હિંમતભરી ગણતરીઓ જેહાંગીરશાહ જાણી ગયો, અને જે વખત જાય છે તેમાં તે મળાદા તેને હાથ પકડાયા વિના રેહનાર નથી, એમ તે હવે ધારતો હતો.

પોતાના પાપી કરતુકનો પારખનાર કોઈજ નહીં પણ જેહાંગીરશાહજ હોવો જોઈએ, એમ હીરાજીએ નક્કી જાણી લીધું. મુંઝવણની પુલીસના મુસલમાન અમલદારોની સમજ શક્તી વિશે તેને વધારે હંચુ મત કદીખી હતુંજ નહીં, સખખ બ્યારેખી હીરાજીને ઍરીસટર તરીકે પુલીસ કોરટ કે સેશન કોરટમાં પુલીસના અમલદારો વિશે કાંઈખી વિવેચન કરવું પડતું હતું, ત્યારે તે હંમેશા એકજ જાતના ટીકા કરી જડજ અને જ્યુરીને જણાવતો હતો કે ‘અને મારા કાર્ડ પુલીસ કેવાં આદમીઓની ખનેલી છે ! સાધારણ સમજ શક્તી વગરના મુસલમાન અમલદારો, કે જેઓને કાંઈખી જ્ઞાન હોતું નથી ! જેઓ પોતાનું નામ નિશાન લખવા જેટલીખી શક્તી ધરાવતા નથી ! જેઓ ખરાંમાંથી ખોટું અને ખોટાંમાંથી ખરું પીછાણવાની ખીલકુલ સમજ રાખતા નથી, તેવાઓના હાથમાં સરકાર તરફથી પ્રજના આખરદાર અને નિરદોશ ભાગની સલામતી આપવામાં આવી છે ! એક કોમ કે જે હિન્દુસતાનમાં વસતી સરવે કોમ કરતાં કેલવળી અને મુધારામાં પછાત પડેલી છે, તેવી કોમના આદમીઓના હાથમાં આવી દિસમના જોખમ ભરેલા ઓધ્યાઓ આપવા એ રોડરની સલામતીને ખીલકુલ ધાસણી બરખું છે !’

હીરાજીની સરવે સમજ શક્તી આ વખતે હદથી જીઆદા તેજ થાઇ જવાથી, તે દરેક ઝીજમાં અંત દરેક જનમાં હવે જેહાંગીરશાહની સીકલ જેવા લાગ્યો.

એ તેના ખાપી અંતઃકરણનો ડંખ હતો. એ ડંખના જેદરથી તેના મગજની હાલત તેજ યાદ ગઈ હતી. તેની ગાડીની આગસથી જો કોઈ પસાર થતું તો તેને ધસકો પડતો હતો કે તે જોહાંગીરશાહ છે ! અગર કોઈ ગરીબ માગનાર વાંકો વલી એક પૈ કે પૈસો માગતું તો તે સમજતો, કે જોહાંગીરશાહ કોઈ છુપા વેશમાં તેને પકડવા આવ્યો છે. અગરજો સાંમેથી એક ખીજી વીક્ટોરીયા કે ગાડી આવતી તેની નજરે પડતી, તો તે એમજ જાણતો કે જોહાંગીરશાહ તેના આવવાનો રસતો ઘેરતો ફરે છે.

પણ એ સરવે ઇનતેઝરી વચે પણ તે ખીલકુલ સાહવચેત અને શાંત હતો.

એવા એવા ખ્યાલી ધખારાઓ તેને રીખાવતા હતા. સાધારણ વખત કરતાં ગાંમદેવી તરફ જતાં, હીરાજીને મનથી રસતો લાંમબો થતો જતો હોય, અને ગાંમદેવી દુર જતી હોય તેમ તેને લાગ્યું.

એવે વખતે તેને ગયા મહીનામાં પોતાના ખાખમાં અનેકા ખનાવો યાદ આવ્યા.

એ ખનાવો શું હતા ?

‘આ બધું જ કાંઈ બન્યું છે, તે રીંગોલેટાને લીધેજ બન્યું છે. આ ખુવારી અને ખરાખીતુ મુલકારણ રીંગોલેટા છે. પૈસા ઘટી ગયા, અને ખરચ વધી ગયો, એટલે પૈસા મેલવવાની ફરજ પડી. અને તે મેલવવા માટે મને આ જોખમ માથે લેવો પડ્યો. એવામાં નવલશાહનાં કાગળે માયની કબ્રમાંથી મલ્યાં. કાગળે વાંચીને નફા ધાર્યું કે નવલશાહનો હકદાર દીકરો હુજ છેડ’, પણ માંચે કત્યું કે હું હકદાર વારેસ નથી. છોકરા બદલાયાજ નથી. નુંનુંને તેડાવી મંગાવી. નુંનુંએમ્મી એમજ કહ્યું. નુંનુંને હું જુઠી સમજતો હતો, પણ તેણીને બાથનાં કાગળે જ્યારે માયના ખાનામાંથી મને મલ્યાં, ત્યારેજ મેં જાણ્યું કે નવલશાહનો હકદાર વારેસ હું નહી પણ નાદરશાહ છે.’

‘પણ કુખતુ માણસ શીનને વલગેછે, એવું સમજીને કે તેનો જીવ બચશે. તેવી હાલત મારી હતી. મેં પેલાં કાગળોનો ઉપયોગ કરવાનો. કોઈ ખુરે ચોપડીએ ઠેકાવ કીધો.’

‘માયને મેં ધણુંબી સમજાવ્યું કે નવલશાહને એ વાતથી અનન્યતા રાખવા, પણ તેવને એ વાત કબુલ કીધી નહી. કરજ કરવાની અંતે મને ફરજ પડી. લોકોને મારે સાફ માન અને ઇજ્જત હોવાથી નાણા ધીરવાની તે લોકે આંચકી ખાધી નહી. હીંદી-બાઈનાં નાંણા વેલાતી બંગલાના ફરનીચરમા ગયાં. મારાં નાંણા રીંગોલેટાના ડરસ, અને પગારમાં ધુસી ગયાં. મેહુરજ એન-ડરસનવાલાઓની મોટી રકમનુ કરજ થાઈ ગયું, બેંકે આપેલાં નાંણા ખવાઈ ગયાં, ધંધા ઉપર ધ્યાન રહેયું નહી. સોલીસીટરોએ ખીશ મોકલવી બંધ કીધી, અને આ કાંમ માથે ઉઠાવવાની સેવટે મને ફરજ પડી.’

‘પણ તે આગમજ માયને કેટલુ બધુ સમજાવ્યું, કે નવલશાહ પાસે નાંણાની મદદ માંગવી. તે તેવને કબુલ્યું નહી. તે ઉપરથી માય દીકરા વચ્ચે મારામારી થાઈ. કાંઈજ ન્યારે વલ્યું નહી ત્યારે નુંનુંનું ખુન કરવાના વિચાર ઉપર મને સેવટે આવતુ પડ્યું.’

‘પણ તેમાં મારી એકજ ભુલ થાઈ. નુંનુંને હું વિધવા સમજ્યો. પણ પેલો ગફારબેગ તેનો ખાવિંદ જીવતો નીકલ્યો. તે જો જીવતો હતો નહી, તો નુંનુંનું ખુન પકડાવું મુશકેલ પડતો.’

નુંનુંના મુવા પછી, મને કોઈથી ખીહીવાતું રેલું નહી હતું ! બાકી કાણુ હતા ?

બાકી માય, અને નવલશાહ ! !

છોકરા અદલબદલ થાઈ ચુક્યા છે એવી ખતલખના નવલ-શાહે મેહુરબાઈ ઉપર લખેલાં કાગળોનો નાશ કરી છોકરા અદલબદલ કરવાના છે એ કાગળો મેં મારા હકની સામેતીન પુરાવામા

રાખી મુક્યાં. અને તે કામજોની મહથીજ હું નવલસાહનો હકદાર વારસ. હું એમ સામેત કરી ચુક્યો હતો. ખુદ નાહરશાહની પોતાની ખાતરી મેં કીધી હતી કે તે પોતે નવલસાહનો હકદાર વારસ નથી.

‘મરવે વાતનો બદાબસ કરી બલેવને દાહડે નુંનુંનું ખુન કરવાનો મેં ઠેકાવ કીધો. અધુરું હોય, તે પુરું કરવા એક ઝાંલીઝી બચાવ ખાતર જોઠવી સખી હતી, અને રીઝોલેટાને ટીવોલી ઠીએટરમાં મોકલી મોકેથી ત્યાં મેં મારી હાજરી આપી હતી, એવું સામેત કરવા કે બલેવની રાતે હું નાટકમાં આખી રાત હતો.’

‘ગણુત્રી પ્રમાણે સરવે કાંધ યયું. ધારવા પ્રમાણેજ બધું બન્યું. અને પાછતથી સખર પકડી બનેલા બનાવો કેવી વલાન લેતા હતા તે હું દુરથી તપાસતો હતો. પણ નુંનુંના ખુનની ખતર મિહર-માએ વાંચી. તેવણે નક્કી ધાર્યું કે મેંજ તે ખુન કીધું હતું. હું પેહલેથીજ જાણતો હતો કે જેહાંગીરશાહના હાથમાં નુંનુંના ખુનવાલો કેસ જશે, અને તેથીજ મેં નવલસાહના કાગળો તેના હાથમાં મુકી, નાહરશાહ ઉપર શકની નજરથી જોવાની મેં તેને દરજ પાડી હતી. પણ અતે ધરમો જય ! કરીએ તેવું બરીએ. એ તો હવે બની મમલી બીના છે. હવે પછી જે બનવાનું છે તે ઉપર મારે વિચાર કરવો જોઈએ. મારે હવે શું કરવું ?’

‘મારે હવે છેલ્લી વાર રીઝોલેટાને મલી લેવું છે.’ હીરાજીએ પોતાના વિચારો જોઠવવા માંડ્યા. ‘જેહાંગીરશાહે વારંટ કાહડ્યું છે, એટલે તે મારી પુઠે તો દરતોજ હશે. પણ કાંધ શીકર નહીં. સરવેથી પેહલું જે કાંમ મારે કરવું છે તે એજ, કે મારે આ મારી દાહડી બોડાવી નાખી, માયેના બાલ કપાવી ‘ફારેનર’નો ત્રેશ લેવો. હું મારૂ નામ પ્રોફેસર બાં. કરી રાખશ. ફ્રેંચ બાશા તો મને ધખી સારી રીતે ખતર છે, એટલે એક ફ્રેંચ તરીકે હું ચાલી શકશ. પણ નેહલ શું હું એખલો જહં ? મુસાફરી લાંમખી તો ખરી. વલી

દરીઓ ડાગવાની મને ધાસતીથી છે. વાસતે રીંગોલેટા જે મારી સાથ નિકલી પડે તો નેટલમાં મારી બાકીની જાંઘી સુખમાં મુજરે. સુખી થવાનો એજ એક ઇલાજ છે. હું રીંગોલેટાને જીગરથી ચાલું છું. ‘અગર જંગલમાંથી જે કોઈ જઈ વસે, અને તે જંગલ જે દોળખ જેવું ડરામણું હોય, પણ તેની સોડમા તેના સાથી તરીકે તે જેને ખરાં જીગરથી ચાલતો હોય તે હોય, તો તે દોળખથી તેને મનસે ગુલીસતાન જેવું થાઈ પડે છે.’

‘રીંગોલેટા નેટલને ગુલીસતાન બનાવશે, વાસતે તેણીને સાથે લેઈ જવાની કાંઈથી તજવીજ કરવી જોઈએ.’

પણ એવામાં તેના દીકરામાં એક જેથી વિચાર દાખલ થયો. તે વિચાર ડાહપણનો હતો. હીરાજીના મગજમાં ડાહપણને જગરન થાયતું જોઈ તેનો પાપી હવસ તેની સાથ લડવા ઉડ્યો. અને હવે હવસ સાથ ડાહપણને તકરાર ચાલી રહી.

‘કેમ હીરાજીના ડાહપણ !’ હવસે ડાહપણને જગરન થાયતું જોઈ પુછ્યું. ‘રહી રહીને તું હવે કયાંથી જગરન થયું ?’

‘તારા જેટલું હું બેકદર નથી.’ ડાહપણે જવાબ દીધો. ‘આટલી બધી એની ખુવારી કાંધા પછી હજી તું એનો પીછો છોડતું નથી. પણ હું મારી ફરજ બજાવવા બુદ્ધશ નહી. એ મારે કંઈ નહી માને તો ખેર. આદમી પોતાના હવસને જેટલો જલદી તાબે થાય છે, તેટલો જ જલદી જે તે પોતાના ડાહપણનું કંઈ કરતો હોય, તો તેનો બવ કંઈકે બધો મુધરે.’

‘એ મારો ચેત્તો છે, અને હું એનો ઉસતાદ છું.’ હવસે ડાહપણને જવાબ દીધો. ‘કાંય નહી તે પેલસેથીજ એને પોતાના કાલમાં રાખ્યો.’

‘તેમાં વાંક તારો છે.’ ડાહપણે કહ્યું. ‘તું શરઆતથીજ આદમીને બેકદારી, ખોટી ખોટી આસારો આપી તકલીફો મોંઘામાં

ગીરફતાર કરી તેને બવિશનો વિચાર કરવા દેતું નથી, એટલે તે તારા હાથમાં ફસતુંજ નય છે. હજીબી હું એને જયાવવા અને તારા હાથમાંથી છોડવવા શક્તીવાન છું, પણ મારું એ સાંભલે નો ઠીક.’

‘ઠીક છે.’ હવસે જવાબ દીધો. ‘તું તારી શીખામણનું જોર ચલાવ, અને હું ફક્ત એ બોલમાંજ એનું ધ્યાન કેવું ફેરવી નાખુછ તે જો. સોનીના સો તો લુહારનો એક.’

‘અરે ઓ કમનસીબ માણસ, એ તું શું તારી ખુવારીનો વીચાર કરે છે.’ ડાહપણે હીરાજીનાં દીક્રામાં એવો ખ્યાલ પેદા ફીધો. ‘અરે કંગાલ ! આવી એક અધમ ઓરતને તું પોતાની સાથે ક્યાં ધસડે છે ! તે જો તારી સાથે આવશે તો લોકોનું ધ્યાન તારી ઉપર વધારે ખેંચાશે. તારું નાહસતું મુશકેલ થાઇ પડશે. અરે ઓ બેસમજ આદમી, આલી હવસને માટે તું હાથે કરી કાંય સપડાવાનો જોખમ માથે ઉઠાવે છે. નાહસ ! એખલો નાહસ ! ! વગર ધીલે જેમ નહસાએ તેમ નાહસ, અને તારો જીવ ખચાવ ! ! !’

‘શું ! એખલો નાહસ !’ હવસે પોતાના વિચારો હીરાજીને સુજાડ્યા. ‘રીંગોલેટા ! આવી સુંદર ! આવી ખુબસુરત ! તેના વગર હું નાહસું ! નહી ! નહી ! તેના વગર મારો વખત જવો મુશકેલ છે. મરતું કે જીવતું હમાર સાથેજ છે. તેને લીધે જ્યારે હું ખુન કરવા ચુક્યો નહી, ત્યારે હવે તેને મુકી છુટું. નહી, કદીબી નહી.’

*

*

*

વેલાતી ખંગલામાં વસતી પોતાની પ્યારની પુતલી રીંગોલેટાના મકાન આગલ હીરાજીએ પોતાની ગાડી ઉભી રખાવી, બાકું ચુકવી પોતે દોડતો ખંગલામાં ગયો.

‘હલ્લો હવ !’ હીરાજીને જોતાંજ રીંગોલેટા તેનો હાથ પકડી. ‘જેરથી ઘબી બોલી. “કેમ તમે પરણ્યા કે હીરાજી !”

‘આગલા અને પાછલા દરવાજા પેહલાં બંધ કરાવ ડીઝર.’
હીરાજી રીંગોલેટાની ખાંધ ઉપર હાથ નાખી બોલ્યો. ‘નોકરને
 હુકમ કર કે જો કોઈખી અંદર આવવા માંગે તો તેને આવવા દેવું નહી,
 અને મારે માટે કોઈ પુછે તો કેહવું કે ઘરમાં નથી.’

‘ડીઝર **હીરાજી**, તમે ગભરાએલા લાગો છો !’ **રીંગોલેટા**
 ગભરાઈને બોલી. ‘મને કેહતા કેમ નથી ? એ શું ગડબડ છે ?’

‘ડારલીંગ રીંગલ !’ **હીરાજી** પાછો નચીત થાઈ ખુશી ચેહરે
 બોલ્યો. ‘તું મને ખરેખર ચાહે છે ?’

‘કાંય નહી લવ !’ **રીંગોલેટા** એકદમ બોલી ઉઠી. ‘તમને
 તે વિશે કાંઈ શક છે ?’

હીરાજીના ફરતા રોલા અને ચેહરા ઉપર થતા ફેરફારોથી
રીંગોલેટા જાણી ગઈ કે કાંઈ અસાધારણ બનાવ બન્યો છે.

‘**રીંગોલેટા**,’ **હીરાજી** બોલ્યો. ‘જો તું મને ખરેખર ચાહતી
 હોય, તો આજે તું મને તે સાબેત કરી આપ. જો તારો પ્યાર મારી
 તરફ સાચો હોય, તો ચાલ એકદમ મારી સાથ. હમણાંને હમણાંજ.
 વખત ખોવાની વાત નથી. મુકી દે બધું પાછલ. આ ઘેરબાર, ફર
 ફરનીચર વિગેરેને આગ લગાડી દે. નાહસ ! એકદમ, આંખ બંધ
 કરી તું મારી સાથે નાહસ ! વખત ખોયો તો મારો જીવ ખોયો એમ
 સમજ ચાલ એકદમ ! !’

હીરાજી રીંગોલેટાનો હાથ પકડી તેણીને પોતાની સાથે લેઈ
 નાહસતો હોય તેમ બંધ બારણા તરફ ધસ્યો, અને **રીંગોલેટા**
 ગભરાટમાં પડી ધુળવા લાગી.

‘અરે ખુદા ! એ શું થયું ! **હીરાજી** એ શું બનાવ છે !’
રીંગોલેટા રડમસ થાઈ બોલી.

‘કાંઈ નથી.’ હીરાજી દ્રઢ અવાજે બોલ્યો. ‘મેં’ તુને હદથી વધારે પ્યારથી ચાહી, એજ બીના છે રીંગલ. હું તારો ગુલામ થયો તેનું આ પરીણામ છે ! એક ઓરતના ગુલામની એવીજ હાલત થાએછે ! તારા પીઆરનો હું ગુલામ થયો ! તારી હાજતો પુરી પાડવા, અને તારા પડતા સખુનો ખમ્મવવા બ્યારે મારી પાસના પૈસા પુરા થયા, ત્યારે મેં એક ગુનાહ કીધો. તારે ખાતર—તારા પ્યારને ખાતર—તારી મોહજતને ખાતર, મેં ખુન કીધું—

‘ખુન !! ઓ વાડ !!!’ રીંગોલેટાએ ખુમ પાડી પોતાનું કપાલ કુટ્યું.

‘હા. રીંગલ.’ હીરાજી ઘાડા અવાજે બોલ્યો. ‘ખુન કીધું. મેં ખુન કીધું. અને તે ખુન મેં તારે ખાતર કીધું. પુલીસ મારી પાછલ છે. મને પકડવાનું વારંદ નિકલી ચુક્યું છે. હું નાહસવા માગુજી. તું મારી સાથ આવેજ કે નહી. બોલ હા કે ના.’

હીરાજીએ ધારયું કે રીંગોલેટા ખુનનું નામ સાંભલી ધાસતી ખાઈ ખુમ પાડશે, અને તેની ચીસ સાંભલી નોકર નક્કર દોડી આવ્યાથી કદાચ ગડબડ વધી જશે. પણ તેનું કાંઈ અન્યું નહી, અને રીંગોલેટા રડમસ ચેહરે હીરાજીને વલગી પડી બોલી :—

‘હું તુને ચાહુજી હીરાજી, ખરી વાત છે કે તેં જખી કાંઈ કીધું હશે તે મારે ખાતરજ કીધું હશે. કારણ કે તું મને ખરેખર ચાહતો હતો, એવી હવે મારી ખાતરી થાય છે. તું મને એટલા બધાં પ્યારથી ચાહતો હતો, તે મેં આજ સુધી કદીખી જાણ્યું નહી હવું. માઈ લવ—ઓ માઈ લ—વ.’

રીંગોલેટા હવે ડચકાં ખાઈ રડવા લાગી. હીરાજીએ તેણીને પોતાની છાતી સાથે દાખી કહ્યું. ‘ડીયર રીંગલ, આપણને નાહસવું જોઈએ. મોટી મુશકેલીની અને આફતની વાત એ છે કે ફરામનો મારી

ઉપર ક્યાંથી ધસારો લાવશે તેની મને ખીલકુલ ખબર પડતી નથી. કેવી રીતે પુલીસને કાંને એ વાત ગઈ તેની મને ખીલકુલ સમજ પડતી નથી.’

રીગોલેટાને તુરતજ જેહાંગીરશાહની મુલાકાતનું ધ્યાન આવ્યું, અને તેજ વખતે તે કપાલ કુટી રડી પડી બોલી :—

‘અરેરે ! આ કેવી આફત ! એ બધી આફત મારાથી તારી ઉપર આવી પડી છે હીરાજી. એક પારસી તારૂં નામ લેઈ હીયાં મને મજવા આવ્યો હતો, અને હું કમખખત તેની આગલ મારો બજાપો કરતાં જ કાંઈ મારાથી બોલાયું તે બોલી હું પ્રસી પડી હતી. હા, મને તેના ગયા પછીજ શક પડ્યો હતો કે તે કોઈ પુલીસનો ડીટેક્ટીવ હોવો જોઈએ; આ હીરાજી—હીરાજી—તે ખુન ક્યારે થયું હતું ?’

‘બહેવને દાહડે રાત્રે.’ હીરાજીએ એક હાથ મારી જવાબ દીધો. ‘પાનાફાર્ટ’નો ઓપેરા તું જોવા ગઈ હતી તે દાહડે રાત્રે.’

‘બસ—બસ—’ રીગોલેટા પોતાના બંને હાથ એકએક સાથે ધસીને બોલી. ‘તેજ તેજ.—તે કોઈ ડીટેક્ટીવ હતો—તેણે પોતાની પેચબુરી વાતચીતમાં મને ઘેરી બહેવને દાહડે રાત્રે તું મારી સાથે હતો કે નહીં તે વિગત જાણી લીધી, અને તે વિગત જાણતાંજ તે હી એકદમ બોલી ગયો. તેજ વખતે મને તેની ઉપર શક ગયો, અને આંતે તે શક ખરો પડ્યો—માઈ ગોડ—માઈ ગોડ—’

રીગોલેટા પાસે પડેલા એક સોફા ઉપર ફસડાઈ પડી, હાથ અને અફસોસ કરવા લાગી.

‘ત્યારે બસ થાઈ ચુકું.’ હીરાજી આ વાત સાંભળતાંજ ચમકી પડી બોલ્યો. ‘જે વખત જાણ છે તેમાં દુશમનોની ધાડ મારી ઉપર આવી લાગશે. આલ રીગોલેટા—મુકી દે આ મકાન અને સરવે— અને નાહસ મારી સાથે—તે આવી લાગશે તો—’

‘હું તૈયાર છું. તું જ્યાંથી મને લઈ જશે ત્યાં હું તારી સાથે આવવા રાજી છું.’ રીંગોલેટા તુરતજ ઉઠી હિંમતથી બોલી. ‘મારી પાસે નાણું છે—ચોટું જહવેરાત છે તે મને લેવા દે—અને પછી—

‘તે નકામું છે’. રીંગોલેટાનો હાથ પકડી હીરાજીએ ગભરાટમાં પડી કહ્યું. ‘આગ લગાડ તે સરવેને. મારી પાસે પુરતું નાણું છે—વાસતે નાહસ—

રીંગોલેટાએ તેજ વખતે ઉઠી પોતાની કબૂત ઉંઘાડી તેમાંથી એક નાહનો ફેશ બાકસ કાઢી પોતાના હાથમાં લીધો, અને ખુંટી ઉપર નાખેલી એક શીઆલ ખાંધ ઉપર નાખી બોલી :—

‘જ્યાં તું લેઈ જાય ત્યાં હું આવવા રાજી છું, હીરાજી’.

‘ચાલ જલદીથી ચાલ—વાહલી—રીંગોલેટા.’

હીરાજી રીંગોલેટાનો હાથ પકડી દરવાજા તરફ ધસ્યો, અને જ્યો તે દરવાજા ઉંઘાડવા જતો હતો તેવામાં બાહરથી ડોકાએ તે દરવાજા જોરથી ઠોક્યો.

દરવાજા ઠોકાવાનો અવાજ કાંને પડતાંજ હીરાજીનો ચેહરો ફિક્કો પડી ગયો. તેની રંગોમાં ફરતું લોહી ધીમું પડી ગયું. તેના હાથ પગના સાંધા ધીત્રા થાઇ ગયા. અને—

અને તેની નજર સામે તેની કમળખતી આવી ઉભી હોય એમ તેને લાગ્યું.

‘બસ થાઇ ચુકું! હવે નાહસવાની જરૂર નથી!’ હીરાજી ઓરડાને બીજે છેડે જઈ દીવાલને અધેલી ઉભો રહી બોલ્યો. ‘એ પુલીસના માણસો છે. મારેજ ખાતર તેઓ હીયાં આવેલાં છે.’

‘રીંગોલેટા આ બખર સાંભલતાંજ પુતલાંની માફક સ્થિર થાઇ ગઇ. તેણીના બદનના સરવે સાંધા ધીલા પડી ગયાં, અને પેલો ફેશ

બાકસ તેણીના હાથમાંથી ભોંય ઉપર પડી ગયો. દરવાજો બાહરથી પાછો ખમના જોરથી ઠોકાવા લાગ્યો.

‘ખોલો, મદમ સાહાબ—રીગોલેટા દરવાજા ખોલો.’ બાહરથી જેહાંગીરશાહે યુમ પાડી.

‘હીરાજી!’ રીગોલેટા જે હમનાજ પોતાની હુશીઆરીમાં આવી હતી, તે હીરાજી તરફ દોડી જઈ, તેને વલગી પડી બોલી. ‘હીરાજી, આપણુ આ પાછલે દરવાજાથી નાહસીએ. જલદી કર હીરાજી, જલદી કર, હજી કાંઈ મોડું થયું નથી.’

‘નહી. તે લોકો મકાનની ચારે બાજુ ફરી વલવાજ જોઈએ.’ કેવી રીતે કામ લેવું તેના સેવક ઉપર આવી જઈ હીરાજીએ નિરાંતે જવાબ દીધો. ‘ત્યાંથી નાહસતાં આપણુ જરૂર પકડાઈ જશું.’

‘અરેરે ત્યારે હવે આપણું શું ધરો? હવે શું કરું હીરાજી!’ રીગોલેટા હીરાજીને વલગી રડી પડી બોલી. ‘હીરાજી—માઈ-લવ.’

‘ફિકર ના કર ડારલીંગ.’ હીરાજી હસતે મોહકે હિંમતથી બોલ્યો. ‘હવે એકજ ઇલાજ બાકી રહ્યો છે, અને તે ઇલાજ અજ-માવવાની મેં મારા બાપને કયુલાત આપી છે. રીગોલેટા-ડારલીંગ—આવ મને ભેટ—એક છેલ્લી બગલગીરી—અને આપરાં સુખતું સેવક આવેલું જાણુ. તારી મોહબતના ગુલામનુ—એક ઝોરતના ગુલામનુ સેવક તારી નજરે જોઈ લે, અને દુનીઆને તે જોઈ લેવાની હું એક તક આપુછ!!’

રીગોલેટા રડતી આંખે હીરાજીને વલગી પડી, અને હીરાજી તેણીને હેત બરયા પ્યારથી એક ચુંબન કરી તેણીથી છુટો પડી બોલ્યો :—

‘રીગોલેટા. જા, પેલા સાંમેના દરવાજાને તું અધેલી ઉભી રેહ. તેઓ હવે દરવાજો બાજી અંદર દાખલ થશે.’

રીંગલેટા હીરાજીના કેહવા પ્રમાણે દરવાજાને અધેડી ઉભી રેહવા દેડી, તેટલામાં હીરાજીએ પોતાનાં પાટલુનના ગળવામાંથી એક નાંહની પીસટોલ કાઢી પોતાની છાતી ઉપર મુકી દેડી.

હજી તે રીંગલેટાની પાક હીરાજી તરફ હતી, હજી તે ઓરડાને બીજાં છેડે રીંગલેટા પુગીબી નહીં હતી, હજી તે તે હીરાજીને એક છેલ્લી વાર ભેટી લેવાની હતી, તેટલાં આ પીસટોલનો અવાજ સાંભળી તેણીએ એક જખરી ચીસ પાડી, અને પાછું ફરી જોતાં લોહીની રેલમાં રીંગલેટાએ પોતાના વાહલા આશક હીરાજીને જમીન ઉપર તરફડતો જોયો, અને તે જોતાંજ તે બેહોશ થાઇ ત્યાંજ પડી પડી.

એક પીસટોલનો ખાર, અને તેની પાછલ એક છાતી ફાડે એવી ચીસ કાઢીને પડતાંજ આદરથી દરવાજા દેડી જેહાંગીરશાહ પુલીસના આદમીઓ સાથે ઓરડામાં દાખલ થયો.

હીરાજીની છાતીમાં પીસટોલની ગોલીથી થાએલા જખમમાંથી લોહી ધોધબંધ વેહતું હતું. પણ હીરાજી હજી જીવતો હતો. જેહાંગીરશાહ ઉપર હીરાજીની નજર પડતાંજ શાંત મને અને કીમાને અવાજ તે મશકરી કરતો હોય એમ બોલ્યો :—

‘દોસ્ત જેહાંગીરશાહ ! માફ કરજો. તમારી બધી મેહનત ખરબાદ ગઇ હો. તું તુને ખુબી એટલો બધો કાચો નહીં હતો કે તમારે હાથે તે જીવતો પકડાય.’

‘અરે એ જીવે છે ! બાપ—જવ જલદી ડોક્ટર બુલાવ !’ હીરાજીને બોલતો સાંભળી રીંગલેટાએ પોતાના નોકરને બોલાવી હુકમ કીધો.

બાપ ડોક્ટરને બોલાવવા દોડ્યો અને જેહાંગીરશાહ આ નિર્ધારેલા બપોરે બનેલો જોઈ જખવાના પડી ગયા. હીરાજીની

આવી હાલત જોઈ તેવનની દયા ઉસકેરાઈ આવી, અને તેજ વખતે બીજા આદમીઓની મદદ લેઈ જેહાંગીરશાહે હીરાજીને ઉંચકી પલંગ ઉપર લેટાર્યો, અને રીંગોલેટા રડતી આંખે હીરાજીના આંગ ઉપર ડચકાં ખાતી પડી.

‘માફ કરજો હો જેહાંગીરશાહ.’ હીરાજી હાંકતો હાંકતો શાંત મને અને રમુજી ઘપે બોલ્યો. ‘મારો કાંઈ કસુર નથી. તમને રાજી રાખવા હું તમારે હાથ પકડાતે, પણ મેં મારા આપને વચન આપ્યું હતું, કે હું પુલીસને હાથ કદીબી જીવતો પકડાઈ, હીરાજી નાણા-વટીના ખાનદાનને કપાલે કાલી ટીલી ચોંટવા દેવશ નહી. અરે દોસ્ત જેહાંગીરશાહ! નાટક તો સેવકે બરોબર ગોડવ્યો હતો, પણ જ્યાં ઓરત ખેંચાડીઓ સાથે કામ પડ્યું, એટલે ઇજ્જત અને હુરમત સાથે જાન માલની બરબાદી નકી જાણવી! હું હવે તમારી પાસથી એકજ ચીજ જાણવા માગું છું. ખર કેહવો જેહાંગીરશાહ, વાંદરેથી મંગલવારે રાત્રે સાડા દસની ત્રેનમાં સેકંડ ક્લાસમાં ખેઠેલો પારસી કાણુ હતો? તેનો પત્તો તમે મેલવ્યો? તેણે મને ઉંઘાડો પાડ્યો કે?’

‘હા!’ જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. ‘તે પારસી મી. દી. એન. પટેલ હતો, અને તેણે તમને ઓલખ્યા હતા.’

હીરાજીએ આસતે રહી પોતાનો હાથ પોતાના પાટલુનના ખીસામાં નાખી તેમાંથી એક કાગળનું બંડલ કાઢી રીંગોલેટાના હાથમાં આપી બોલવા માંડ્યું—

‘જેહાંગીરશાહ તુંનું બરો ખુની હું છું. લખી લેવો. હું તે ઉપર મારી સહી કરજી. નાદરશાહ નિરદોશ છે.’

જેહાંગીરશાહે હીરાજીના કેહવા પ્રમાણે લખવા માંડ્યું, અને હીરાજીએ રીંગોલેટાનો હાથ પકડી તેણીને પોતા તરફ ખેંચી ધીમે અવાજે કહ્યું. ‘ડારલીંગ—રીગલ—પેલું બંડલ જે મેં હમણા તુને આપ્યું છે, તે તપાસીને લેજો. તેમાં વચાસ હજાર રૂપીઆની બેંક

નોટ છે. મારાં પ્યારની નીશાન તરીકે તે હું તુને છેલ્લી ભેટ કરી જાઉં છું તે એક ઓરતના ગુલામ તરફથી તું કબુલ રાખજે.’

જેહાંગીરશાહે, હીરાજીના કેલા પ્રમાણે લખી કાઢડ્યું. અને તે ઉપર સહી કરવા હીરાજીને જમ તેમ કરી ખીજાના ઉપર જેહાંગીરશાહે બેસાડ્યો. તેણે ધુજતે હાથે તે ઉપર પોતાની સહી, કીધી, અને તેજ વખતે એક લોહીનું ગચકર ઓકી તે મરણ પામ્યો.

રીગોલેટા ચીસ પાડી છાંતી કુટવા લાગી, જેહાંગીરશાહની આંખમાં હીરાજીના આવા હાલથી પાણી આવી ગયાં, અને તેટલાં ડાકટર દીવાનખાનામાં દાખલ થયા.

પણ ડાકટર શું કરે ?

ગ્રન સુરીદ.

સેવટ.

દસ વરસની મુદત વહી ગઇ.

‘જેવું’ કરો તેવું પામે. બેહસ્ત અને દોઝખ બંને આ જગમાં જીવતાં જીવત છે. મુવા પછી શું થાય છે, તે જો જીવતાંને માલમ પડતું હોતે તો તેની અજમાએશ મેલવવા કાઢખી ધણી કાંઈખી અખતરો અજમાવવા ચુકતે નહીં. તે ખીના ભરમના પરદામાં વિટલાયલી હોવાથીજ ગુમ રેહી છે.

જીજ ઘોઘાના વગવસીલાવાલાં અને એક વખતનાં જાણીતાં પણ તવંગરીમાંથી ગરીબીમાં આવી પડેલાં ખાનદાનની એકપુરી સુંદર દીકરી ‘ઝીલુ’ આજે એક છોકરાની માય થાઇ છે. તે છોકરો નાનાવટીના ખાનદાનનો નર્મીરો ગણાય છે, અને તેના મોટા બાપા નવલશાહ તેને રોજ સાંજના પોતાની સાથે ફરવા લઇ જતી વખતે પુછે છે કે ‘દીકરા, તું શું થશે? જોના જવાબમાં તે ચંચલ છોકરો જવાબ દે છે કે, ‘મોટા બાપા હું મી. ફીરોઝશાહ મેહતા જેવો પારસી થવશ.’

નવલશાહ હીરજી નાનાવટી પચીસ લાખ રૂપીઆનું તસ્ત પોતાના દીકર. નાદરશાહ માટે અને બાકીની પુંજ પોતાના દીકરાના દીકરા માટે મુકી મોટી ઉમરે ગુજરી ગયા.

દીલ્લચમનચાત્રી પ્રખ્યાત મીલકત હજી નાનાવટીવાલાંઓનાં જ હસતકમાં છે, અને નાદરશાહ નાનાવટી હજી સુધી પોતાના

મરહુમ પીતા નવલશાહને નામેજ ઝોલખાય છે અને સઘલો વહીવટ તે નવલશાહ હીરાજની કંમપનીને નામે ચલાવે છે.

છજીઘોધાના અમખધજ પોતાની દીકરી ઝીલુની સાથેજ દીલચમનમાં રહે છે, અને કેનતીનવાલાની કુકીઆધએ ઝીલુની સાથેજ પોતાનું રેહવું રાખેલું છે. જ્યારેખી ઝીલુ દીલચમનમાં ‘પીઆનો’ વગાડવા બેસે છે, ત્યારે અમખધજનું માથું ડુખી આવે છે, અને ઘણી વખત તેવન ઝીલુને દમ ભરાવી કેહ છે કે ‘એક દાહડો મુવા જરીપરાનાવાલાને બોલાવી એ તારું ‘પેંદાપાત’ કાઢડી નાખું કે બસા ગેધ.’

ખા. ખા ખસુલાધ અને નાદરશાહ વચ્ચે નવી દોસતી બંધાઈ, અને ઝીલુખાધને તેવન હવે એક ખાપ—ભાઈના જેવી મેહરબાન નજરથી જુવે છે, અને હંમેશ દીલચમનમાં આવ જા કરે છે.

રીગોલેટા હીરાજનો ગંમ લોક ધારતાં હતાં તેટલો જલદી જુલ્લી ગઈ નહી. તે ગંમ રીગોલેટાએ ત્રણ વરણ પાડ્યો, અને હીરાજના મરણ બાદ વેલાતી બંગલો છોડી પોતાને વતન જઈ વસી, જ્યાં તે મીસીસ હીરાજને નામથી હજી ઝોલખાય છે, અને છેલ્લી ખખર પ્રમાણે તે પોતાની વિધવા હાલત વધારે પસંદ કરે છે.

ધન્સપેકટર જેહાંગીરશાહની કિરતીમાં તુંતુંના કેસથી મોટા વધારો થાઈ ગયો. પુત્રીસ કમીશનરે પોતાના વારસીક રીપોર્ટમાં ખુનીઓને પકડવાની તેવનની હિકમત બામે ખાસ વખાણ કરી, અને મુંબઈની સરકારે તેવનની લાયક કદર જુજી તેવનને માન અકરામથી નવાજી નેહાલ કરી એવો સેહેરો માર્યો કે મુંબઈની પુલીસ ફાજમાં જેહાંગીરશાહ જેવી શક્તી ધરાવનાર કેસવાએલા અને બાહોંશ પારસીઓને જોઈ તેવન ઘણા ખુશી થશે.

આખાં હિંદુસ્થાનમાં પહેલો દરજ્જો ધરાવતું
દેશી મીઠાઈનું

ગાંજીવર કારખાનું.

પ્રજા અવાજ—દરેકે દરેક માણસ કબુલ
કરે છે કે, આખાં હિંદુસ્થાનમાં ગમે ત્યાં
ફરી વળેા પણ મુંબઈમાં પંકા-
યેલા હરીદાસ વાલજીનો
હરીદ ખીજો મળવો
મુશ્કેલ છે!!!

હરીદાસ વાલજી

ચીરાખજાર—મુંબઈ.

માલ જીતમ! દોસ મલમ !!! કામ વાગદાસર !!!
૧—અમારી દુકાને હરદોજ માલનો તોજો જરૂર ખતાવવામાં આવે છે.
૨—મોટામાં મોટી વરદી રૂઝ કંલાક અગાઉ અને નાની વરદી ત્રણ
કલાક અગાઉ આપવાથી ફરમામું—તથા ફેનસી—માલ
કેર બેઠાં પહેલોતો કરવામાં આવશે.
૩—ખાસગામ મોકલવા માટેનાં પેકીંગનાં
દરેક સાધનો અમારે તં યાર
સર્પાચિ છોજી.

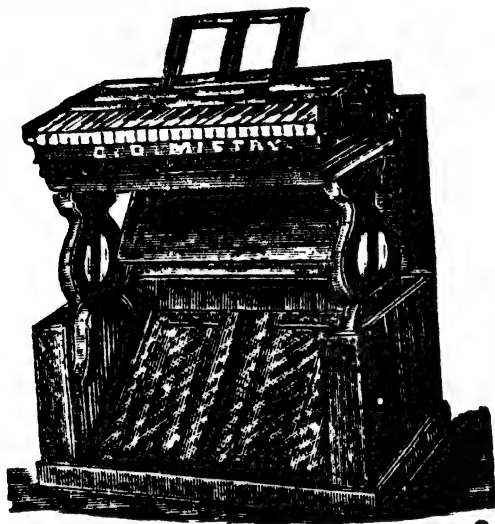
ઉપ—હા—પોણાસો જાતની જુદા જુદા “ટેસ્ટ” આપનારી
મીઠાઈ તો અમારે ત્યાં હર વખતે મળી શકે છે.
તમારે ત્યાં કોઈ અમીર યા રજવાડાને “પાર્ટી” આપવાની હોય તે
પહેલાં અમારી દુકાને આવી ખાત્રી કરશો તો જાણી શકશો કે,
છેલ્લાં છ વરસમાં મુંબઈમાં જેટલીયી “પાર્ટી” ઓયદ
હશે તેમાંનાં સેંકડે ૯૯ ટકા કોપર અમારો જાપ હતો!!!
દરેક પારસી કુટુંબોમાં હરીદાસ વાલજીનીજ મીઠાઈ મૂાન
પામે છે. તેનું કારણ ?

એક વખત ખાત્રી કરશો તો જટ માલમ પડી આવશે!!!
હરીદાસ વાલજી મીઠાઈવાળા,
ચીરાખજાર—મુંબઈ.

કુવરજી દીં મીસતરી,

ખેતવાડી ૭ મી ગલી—મુંબઈ.

અમારે ત્યાંથી ખાસ અનાવેલાં
મધુર સુરનાં ફોલ્ડીંગ

અને કોટેજ હારમોનીઅમો
કીધાયેતે મલશે.

કોરોનેશન કૉનગ્રેસનાં પ્રદર્શનમાં

ફક્ત

કુવરજી દીં મીસતરીને

સર્વેથી ઉંચો અનાવતનાં હારમોનીઅમો માટે

સોનાનો ચાંદ મલ્યો છે.

દરેક જાહેર નાટક કંપનીમાં અમારાંજ હીંદની હવાને ખરનાં
હારમોનીઅમો હાલ ચાલુ વપરાસમાં છે.

•વિક્ટોરીયા બેકરીવાલા

•અરદેશર રૂસ્તમજી કનફેક્શનર,

કોટ, પારસી બજાર સ્ટ્રીટ.

વિક્ટોરીયા બેકરી.

આ બેકરીમાં તાજી પેસ્ટ્રી, કેક, પુડીંગ, તાજા

પેટીસ, મોડાઈ, તરેહવાંર બીસ્કીટો,

સુરતી નાણખટાઈ તથા બતાસા,

આઈલમેન સ્ટાર, વીગેરે,

બજાર કરતાં કીફાયત

ભાવે મળશે.

ઠગાવાની સહેજ પણ ધાસતી રાખવી નહીં.

થોડી મુદતમાં એ ખાતું જ ધીકતી હાલતમાં આવ્યું છે,

તેની ફતેહની આવી,

પ્રમાણીકપણું, સોજો માલ તથા સર્વ સાથ

સહ્યતાથી વર્તવામાં સમાયલી છે.

❧ “ધવનીંગ” તથા “આઈટરબુન પાર્ટીઓ”નું કામ સંતોષ.

સાથે બજારની આપવામાં આવશે, કે જે માટે અત્યાર સુધીમાં માંગ્યા

વગર મોટા મોટાઓ તરફથી ઘણીક સર્ટીફિકેટો મળેલી છે.

એસ. એમ. અલ્લારખીયા,

દાણાના વેપારી, એજંટ, અને કન્ટ્રાક્ટર.

ભરડેલા આમ, ખાલી, ઓતસ, અને ભુસુ જથ્થાખંદ

અને છુટક વેચનાર.

ઘોડાઓને માટે કશડ પુડ.

હમારે ત્યાં ઘોડાઓને માટે કશડ પુડ મશીનરીથી ધણીજ સફાઈદાર અને તાજે પનાવવામાં આવે છે. મુ'બઈમાં આ એકજ ખાતું છે કે જ્યાં ઘોડાના દાકતરોની ખુદ દેખરેખ હેઠળ ઘોડાઓને માટેનો ખોરાક તૈયાર થાય છે. જે ધણીઓને જથ્થાખંદ તથા છુટક દાણો નેમ્મતો હશે તેઓને ઓરડરથી પુરો પાડવામાં આવશે. મુ'બઈમાં કાઢખી ઠેકાણે ફરી પોંદ્યતો કરશું.

સસ્તો અને પુષ્ટીકારક—એઃ હંદરવેટના રૂ. ૪૧૧

ઠેકાણું—નાં ૩૨૭, બેલાસીસ રોડ, બાયબલા.

જો વાંચો તો ધ્યાન પુગાડી એનો લાભ લેવા ચુકતાના.

ચાહે !, ચાહે !! ચાહે !!! તેમજ કાફી.

સાંચામાં ભુજેલી અને સાંચામાં દરેલી.

પારસી કુટુંબોમાં આજકાલ હારવરની ચાહે મોટી ખાતરદારી સાથે અને વીસવાસથી પસંદ પડતી થઈ છે તેનું કારણ શું? માલ સારો અને વળી ગમે તેવો ગરીબ માણસ પોતાના ખરચેલા પૈસાનો પુરેપુરો માલ મેલવી શકે છે. માટે હારવરને ત્યાં નીચલી જનતા ચાહે માંગો એટલા જથ્થામાં હમેશાં તૈયાર મલશે :—

હારવરની બધી દુકાનેથી મળશે.

નામો.

નામો.

બ્રોકન મીકસ્ચર ૩ ૦૥

સીલોન દસ્ત પ્યુર ૩ ૦૥

ફેમીલી મીકસ્ચર ૩ ૦૥—

ઓરેન્જ પીકો દસ્ત ૩ ૦૥

ફ્રેઝન્ટ ટ્રાંગો... ૩ ૦૥

રોઝ દસ્ત ... ૩ ૦૥

રોયલ મીકસ્ચર ૩ ૦૥

ચીપ મીકસ્ચર } ૩ ૦૥
ચાકરો માટે

રોઝ પીકો... ૩ ૧)

કૉફી પ્યુર સીલોન ૩ ૧)

ધોભીતલાવ, બજારગેટ, તથા કોટનું તરકારી બજાર.

સુચના : હારવરનો કોટલી છાપ વગરનો માલ “નકલી” જાણવો.

હારવર અને સન,

ચા, કાફી, અસાલાના વેપારી.

DAJEEBHAI DADABHAI BARIA,

WINE, SPIRIT, PROVISION AND GENERAL MERCHANT.

દાજીભાઈ દાદાભાઈ બારીયા—વાઇન, સ્પીરીટ,

પ્રોવીઝન એન્ડ જનરલ મર્ચન્ટ.

નંબર ૨૮-૨૯-૩૦, અમદાવાદ રેહમાન સ્ટ્રીટ, કરાફરડ મારકીટ સામે.

અંગ્રેજી દારૂકામ તથા ખોરાકી કામ છુટક તથા જથ્થાબંધ
કીફાએતથી વેચવામાં આવે છે.

સરવે ખાસો આમને તથા બાહાર ગામના તથા અતરેના
વેપારીઓને નમનતાઈથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે નીચે લખેલો
માત્ર હમારે ત્યાંથી મંગાવીયાથી તુરતજ મલશે.

દેશાવરવાલા સાહેબો રોકડ અવેજથી મંગાવશે તો નીચે લખેલો
સરવે જાતનો ઉંચો દારૂકામ તથા સરવે જાતનું ખોરાકી કામ જેવું કે
હેમ, એકન, ચીઝ, તથા જેલી જામ વગેરે જથ્થાબંધ તથા છુટક
કીફાએતથી તથા વગર કમીશને મોકલી આપવામાં આવશે.

ઉપલે ઠેકાણે સરવે જાતનો ઉંચો દારૂકામ જેવો કે બરાંનડી,
જીન, ઓલતામ, વ્હીસકી, જીનજરવાઇન, જમેકા રમ, પોર્ટવાઇન,
શેરીવાઇન, ચમ્પીન, લીકર, હોક, ક્લારેટ, જીનજરએલ, મોઝલ, વરમાય,
તથા મેસરસ કટલર પામર, ત્રીચર, ગીલબી તથા મેસરસ
જે. કુપરની કેમ્પનીનો દરેક જાતનો ઉંચો પોર્ટવાઇન તથા શેરી-
વાઇન કીફાએલ ભાવે આપવામાં આવશે.—બાહારગામવાલાને વેલ્યુ-
પેએમલથી મોકલી આપવામાં આવે છે.

વલી સ્પીરીટ ઓફ વાઇન, રેક્ટીફાઇડ ૬૦ ડીગ્રી ઓવર
પૂરનો તથા મેડીલેટેડ સ્પીરીટ પણ મલશે.

રેશમી કાપડની મોટી દુકાન.

જમશેદજી બમનજી ભેશાનીઆની દુકાન

૧૩૭, ક્રાંટે ક્રાંટ, સરની સ્કુલ પાસે

ભેશાનીઆ બીલડીંગ,

બ્યાં

તરેહવાર જાતનો ચીનાઈ, વેલાતી તથા જાપાનીસ
રેશમી કાપડનો મોટો જથ્થો હંમેશાં દર મેલે હાલની નવી
નવી ફેશનનો આવે છે. તથા લાવો ગામ કરતાં
પુષકલ કીકાયત રાખ્યા છે તેનો સખબ એજ ટું ચીન,
તથા જાપાનમાં ખુદ હમારા ભાગીદારોને હાથે સરવે માલ
ખરીદ કરવામાં આવે છે.

જીક, કસબ વીગેરે ભરત કામના ધણા ઉમદા
નમુનાઓ રાખ્યા છે.

દેશાવરનાં ધરાકાએ એકવાર લખી જણાવ્યાથી
નમુના પુરતા જથ્થામાં પુરા પાડવામાં આવશે.

ચળનાં દીતેકતર તાળાંઓ.

મેસરસ ચળ અને સનસે ફકત એકજ પેહીને

૧,૪૯,૦૦૦

તાળાંઓ પુરાં પાડ્યાંછે.

પેટંટ સ્ટીલની તીજેરીઓ.

દારગોળા સામે ટક એવી કળ સાથે

મજબુત બનાવટની

જ કળો હમે કાઢી ગામડી તીજેરીવાળાને

વેચતા નથી.

ઉપલો સર્વે માલ વગેરે

ગંજવર મોટાં કારખાનામાં

હુશીઆર કારીગરો

કીમતી ઓજારોથી બનાવેછે.

એદલજ પેસ્તનજ,

જૂની અને જાણીતી પેહીડી.

પચાસ વરસ ઉપર થયાં પ્રકત ઉપલોજ માલ વેચેછે,

નાં ૩૭, પારસી બજાર, કોટ, મુંબઈ.

(ભાવોનાં નવાં લીસ્ટો મંગાવો).

ભેટ, સોગાત ઈચ્છનારે વાંચવું નહીં!

કારણ કે હમારે ત્યાં તો ખરો માલ આપી વાજબી દામ લેવું છે, માટે વાંચનાર કદાચ ગરમી તથા નખલાઇના દરદની દવા કરી નીરાશ થયા હોય તો ફ્રાકટ પૈસા તેમજ વખત ખોવા કરતાં એકંજ વખત હમારા દવાખાનાની મુલાકાત લેવી કારણ કે તે લગભગ ૫૦ વરસનું જીવું તેમજ જાણીતું છે, તેમજ તબગર તથા ગરીબો માટે એક સરખું છે.

હજીમે કાદરી શકતીની ગોળીઓ.

પીશાબ અથવા સ્વપ્નામાં જતી ધાતુ બંધ કરે છે, તેમજ શરીરની દરમ્યેક નખલાઇ દુર કરી મરદીની તાકત વધારે છે, તેમજ સ્ત્રીઓને નખલાઈથી કમર તથા હાથ-પગનો દુખાવો, તથા માસીક રત્નું બરાબર નહીં આવવું એ દરમ્યેક દરદ દુર કરી શરીરને પુષ્ટી આપે છે. કી. શીશીનો ૩. ૧. તથા ૩. ૨.

તીલએ કાદરી.

નાદાનીયતમાં હાથરસ અને નકારી સંગતમાં મરદીની શકતી ખોઈ આખરે નીરાશ થએલા દરદી માટે અકસીર તેલ. કી. શીશીનો ૩. ૧. તથા ૩. ૨.

ખીજાએ કાદરી સફેદ ખાળ કાલા કરવા માટે.

ખાંચ મીનીટમાં ખાલને કાળા કરવા હોય તો આએ પાકો કલક લગાડો. એની ખાતરી એજ કે લેનારે હમારી રખડ લગાડી ખાતરી કરીનેજ લેવું. કી. શીશીનો ૩. ૧.

કાદરી પરમા મીક્ષચર.

આએ મીક્ષચરના ફક્ત પ્રેજ બાગ પીધાથી પીશાબમાં થતી આગ તથા પીપને બંધ કરે છે. કી. શીશી ૩. ૧.

કાદરી સીફીલીસ મીક્ષચર.
ગરમીના રોગ માટે. કી. શીશી આના ૧૨.

કાદરી ગરમીનો મલમ.
ચાંદી અથવા ચંદ્રાનાં જખમ સાર અકસીર મલમ કી. શીશી ૧ ના આના ૧૨.

સુરમએ કાદરી.
આએ સુરમો આખમાં થતી ઢાંક ફુલ્લા માટે અકસીર છે. કી. શીશી ૩. ૧.

કાદરી પીમપલ એઇલ.
મેઠાં ઉપર થતાં ખીલ (ફાદડી) માટે. કી. શીશી ૮ આના.

કાદરી દરાજનો મલમ.
કી. શીશી ૬ આના.
કાદરી ખવાસીર અથવા હરસનો અકસીર, મલમ.
કી. શીશી ૩. ૧. ૧. ૧.

નોટ:—અહારગામથી દવા મંગાવનારને વેલ્યુએબલથી મોકલવામાં આવશે, પોસ્ટેજ જીરું.
ડૉ. ચાંદાલાઇ હકીમ સુરતવાળા,
કાદરી મેડીકલ હોલ, ભીંડી બજાર, મુંબઈ.

ડા. ૩. એ. હકીમના અકસીર ઈલાજ.

જવારીશે રૂશતમી.

ઘાતુ પુષ્ટ—શક્તિને માટે અકસીર ઈલાજ.

કોઈ પણ રીતની નબળાઈથી ઘાતુનું જવું, મસ્તકનો ચાલુ દુખાવો, ચક્રી, અભ્યાસ કરવાથી થતી આંખની નબળાઈ, પીશાબનું વારંવાર થવું, પાચન શક્તિમાં થતો ખીગાડો, ગરમીના દરદથી તથા હાથરસથી થતો લોહીનો ખીગાડો, સાંધામાં થતો દુખાવો, કલતર, નજલો, સંધીવા, કમરનો દુખાવો, વીગેરે દરદોપર મરદ તથા ઓરતને બન્નેને એક સરખો ફાયદો કરે છે. એપાખ નબળાં માણસોને તથા અભ્યાસીઓનાં મગજને શક્તિ આપવાને એક આશીરવાદ સમાન છે, તથા દરેક પ્રકારની નબળાઈનો રામબાણુ ઈલાજ છે અને વીજલીની માફક ફાયદો કરે છે, ખાવાની રીત—પાખની ડબી સાથે છે. કૌમત ૩ ૧ તથા ૩. ૨.

શીરપ ઉશખા.

લોહી સુધારનાર. પેટની કબજાઆત દુર કરનાર, ભુખ વધારનાર, ઘાતુને પુષ્ટી આપનાર અને ખોરાક હજમ કરનારી ડવા છે. લાંબી માંદગીથી ગયલી પાછી લાવે છે. લોહીના ખીગાડથી અનેક દરદો લાંગુ પડે છે, જેવાં કે કુદલા, રાક્તી કદરૂપી ચાયાં શરીર ઉપર કુટી નીકળે છે તે, કંથમાલા, નાશુર, ગાંથ, ખુનલી તથા સરવે પ્રકારનાં ગરમીના જખમ તથા એને લગતાં દરદો, સાંધાનું રહી જવું, કલતર, લીવરને લગતાં દરદો, ચાલુ બદહજમી, ઓરતોનાં દરદો, મગજની થાકથી થતી નબળાઈ, એ સરવે ખીમારી માટે શીરપ ઉશખા રામબાણુ ઈલાજ છે. વાપરવાની રીત શીશી સાથે છે. ખાટલીની કૌમત ૩. ૧.

હરસ તથા મસાને માટે ખાસ ઠંડો મલમ.

આએ મલમ હરસ તથા મસામાંથી પડતું લોહી બંધ કરી, સફરામાં ચીરા પડે છે તેને રૂંધવી, અકરસાત તથા સોજો નરમ પાડી હરસ તથા મસાને ચીમરાવી નાખે છે. અને દરદીને સહેજમાં લાંબો વખત સુધીનો આરામ આપે છે. એની ખુબી એક વખત વાપરવાથી માલમ પડશે. કૌમત શીશી ૧ ના ૩. ૩.

ઉપલી દવા હમારો કોટ તથા કાલખાદેવીનાં દવાખાનામાંથી દીવસના કોઈ પણ વખતે મળશે, તથા કોટ પારસી બજાર સ્ટ્રીટમાં જહાંગીર સોરાબજીની કુંપનીમાંથી મળશે.

હમારો મેળાપ સવારનાં ૮ થી ૧૦, સાંજના ૮ થી ૬ કોટમાં શાપુરજી શેઠના ચકલા ઉપરનાં દવાખાનામાં અને ૧૦૧૧ થી ૧ અને સાંજના ૬ થી ૮ સુધી ભાંગવાડીની સામે હમારો દવાખાનામાં થશે.

ડા. ૩. રસતમજ એલ્લજ હકીમ.

“હાથની સોભા.”

નવાબો, રાજવંશીઓ તથા શોકીન શેઠીઓના હાથને સોભા આપે તેમજ સરવેનું ધ્યાન ખેંચાય તેવી ઇંગલેન્ડના પ્રખ્યાત મેકરોની ફેનસીમાં ફેનસી

છતરીઓ અને લાકડીઓ

નું

એકઝીબીશન

જેવું હોયતો જાણીતી ઇંગલીશ અંગ્રેજા માર્ટમાં પધારે જેમાં બાનુઓ, ગ્રહસથો અને અન્યોએ અરની તરેહવાર છતરીઓ અને લાકડીઓ તમેને લલચાવયા વીના રહેવાની નથી.

ઠેકાણું—ક્રાટમાં વાહીટવે લેડલોની સાંભે

અને

મારકેટ—૧૩૨, અંગ્રહલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

માલેક—કીકાભાઈ નુરઅલી ડોકની.

B.S.A. સપરીંગ ફરેમ બાઈસીકલો.

ઈંગલીશ તથા અમેરીકન હાઈ ગ્રેડ બાઈસીકલો અને તેનો સામાન, મોટર કાર તથા ગાડીના પગથી વગાડવાના મોટા બેલો, હોરનસો તથા સામાન.

રબર ટાયરો, બાઈસીકલો, ગાડીના તથા પરેમબયુલેટરનાં ડનલોપ, વોરવીક, જી. એંડ જી., કોન્ટીનેન્ટલ તથા કુશનટાયરો વગેરે છુટક તથા જથ્થાબંધ મળશે.

ફી વીહીલ ને બેક પેડલ બ્રેક જુદી જુદી જાતના ફીટ કરી આપવામાં આવશે. ૨.

અમારાં કારખાનામાં બાઈસીકલો, ફોનોગ્રાફો અને સાંચાકોમો દરસત કરવાનું અને બાઈસીકલો બનાવવાનું તથા ભડોનું ધનેમલ, નીકલ પલેટ વગેરે ખાસ દેખરેખ હેઠળ વેલાતની માફક ખાતરી પુરવક કરવામાં આવે છે.

ભાવો બજાર કરતાં ઘણાજ ઓછા.

દસતુર એંડ દાવર,

૪૧૨—૩, કાલબાદેવી રોડ—મુંબઈ.

